

**II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST
SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS**

CONFERENCE BOOK

**EDITOR
ASSOC. PROF. VELI VOLKAN GURSES**

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS

MARCH 21-23, 2025
ANKARA, TURKIYE

EDITOR ASSOC. PROF. VELI VOLKAN GURSES

COPYRIGHT © 2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION
PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2025©

27.03.2025

ISBN: 978-625-95874-0-0

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC
STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

MARCH 21-23, 2025

ANKARA, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES(ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL
STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

THE ISLAMIA UNIVERSITY OF BAHAWALPUR (PAKISTAN)

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MINE KAYA KEHA

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BEKIR CAR

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NURHAN OZKAN KUS

SELÇUK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. AYNURE ELIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MEHMET MIMAN

HARRAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

KOORDINATOR

AYSEL UNAL

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ADNAN UNALAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET VECDI CAN

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (NORTH MACEDONIA)

Prof. Dr. AHMET FEYZI

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ATILLA DOL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BARIS KARAEKMA

ANKARA MUZIK VE GUZEL SANATLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BASAK HANEDAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA IRON

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. BERRABAH HAMZA MADJID

UNIVERSITY OF RELIZANE (ALGERIA)

Prof. Dr. BOUMAZZOU IBRAHIM

UNIVERSITE IBN TOFAIL (MOROCCO)

Prof. Dr. BULENT KARA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. CENGİZ SENGUL

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. CHEE-MING CHAN

UNIVERSITI TUN HUSSEIN ONN (MALAYSIA)

Prof. Dr. DUNDAR YENER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. EKREM CAUSEVIC

ZAGREP UNIVERSITY (CROATIA)

Prof. Dr. ELIF ASUDE TUNCA

LEFKE AVRUPA UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. ELVAN YALCINKAYA

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ERKAN GOKSU

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATIH BASBUG

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FATIH DUMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. FEVZI KASAP

YAKIN DOGU UNIVERSITY (TRNC)

Prof. Dr. GURER GULSEVIN

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HAKKI CIFTCI

ÇUKUROVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HALIS ADNAN ARSLANTAS

ESKISEHIR OSMANGAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HALUK ZULFIKAR

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASAN AKGUL

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HASAN TAHSIN SUMBULLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IOSEFINA BLAZSANI BATTO

AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. IBRAHIM ORUN

AKSARAY UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. IBRAHIM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KARIM MIRZAEI

TEBRIZ ISLAMI SANATLAR UNIVERSITY (IRANIAN)

Prof. Dr. KASIM KARAMAN

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KAYA YILDIZ

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KOSHERBAYEVA AIGERIM

ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Prof. Dr. MANOLE COJOCARU

TITU MAIORESCU UNIVERSITY (ROMANIA)

Prof. Dr. MEHTAP AYDINER UYGUN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MERZIYYE NECEFOVA

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MIKAIL MAHARRAMOV

LANKARAN STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUHITTIN YILMAZ

SINOP UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUSTAFA KARATEPE

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MORAKENG EDWARD KENNETH LEBAKA

ZULULAND UNIVERSITY (SOUTH AFRICA)

Prof. Dr. NAILE BILGILI

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. NAZIM IBRAHIM USKUP

KRIL METODI UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. NECATI DEMIR

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NEVZAT TOPAL

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIÇ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. RAUL DUARTE SALGUEIRAL GOMES CAMPILHO

ISEP UNIVERSITY (PORTEKIZ)

Prof. Dr. SELAHATTIN AVSAROGLU

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SNEZANA BILIC

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. SUREYYA TEMEL

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURHAN CETIN

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURGUT BAYRAMOGLU

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TURKAN ERDOGAN

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. UGUR BUYUK

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. QASIM HACIYEV

AZERBAIJAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKYA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. VIOLETA MADZOVA

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MACEDONIA)

Prof. Dr. YAHYA MUSTAFA KESKIN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. YUKSEL KAPLAN

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ASLI KURNAZ

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. A. BAHADIR DARI

YALOVA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ABDULLAH KARATAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET MAZLUM

SIVAS CUMHURİYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHU TANERİ

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AZAM KORBAYRAM

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Assoc. Prof. AYDIN ZOR

AKDENİZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CANTURK CANER

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CHINGIZ MAMEDOV

BAKU STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. CUNEYT COSKUN

KASTAMONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. CAGDAS UMIT YAZGAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. DIVYA VINAYACHANDRAN

SRM INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY (INDIA)

Assoc. Prof. EDINA SOLAK

ZENICA UNIVERSITY (BOSNIA AND HERZEGOVINA)

Assoc. Prof. ELMAN CEFERLI

NAHCIVAN DEVLET UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. EMRAH LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENIZ TEKNIK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA BIRGILI

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FAIK ELEKBER

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. FAYRUZA H. GARİPOVA

BASKURT BESERİ BİLİMLER ENSTITUSU (RUSSIA)

Assoc. Prof. GOKCE YUKSELEN PELER

ERCIYES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. GULNAZ SATTAROVA

OZBEKISTAN EDEBIYAT VE FOLKLOR BİLİMLER AKADEMISI (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. HATICE OZDEMİR

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HAVVA SABAN

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Assoc. Prof. IBRAHIM OZTURK

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KORAY CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LIDIYA ABUBAKIROVA M.

AKMULLA DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY (RUSSIA)

Assoc. Prof. MAHMUT CITIL

GAZI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MARLAN NEGIZBAYEVA

EL-FARABI KAZAK MILLI UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Assoc. Prof. MUHAMMAD JEHANGIR

ABDUL WALI KHAN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NASEEM AKHTER

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assoc. Prof. NAZIRA TASHPOLATOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assoc. Prof. NIZAMULMULK GUNES

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURHAN ATALAY

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SEHIDA RIZVANCE

ULUSLARARASI VIZYON UNIVERSITY (MACEDONIA)

Assoc. Prof. TAHIR SAHBAZOV

MILLI ILIMLER AKADEMISI (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. VICTORIA ROCACIUC

INSTITUTE OF CULTURAL HARITAGE (MOLDOVA)

Assoc. Prof. VOLODYMYR MESHCHERIAKOV

STATE BIOTECHNOLOGICAL UNIVERSITY (UKRAINIAN)

Assoc. Prof. YILDIZ SADETTIN

BAGDAT UNIVERSITY (IRAQ)

Assoc. Prof. ZAFER LEHIMLER

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ZOYA NIKOLAEVNA KIRILLOVA

KAZAN FEDERAL UNIVERSITY (RUSSIA)

Assist Prof. AHMET AYTAC

AYDIN ADNAN MENDERES UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITY (TRNC)

Assist Prof. CEBRAIL TURNA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist Prof. DOSS PARIMALA

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. DR. DINOOP K

MAHATMA GANDHI UNIVERSITY (INDIA)

Assist Prof. FRANCISCO JAVIER PALACIOS-HIDALGO

UNIVERSITY OF CÓRDOBA (SPAIN)

Assist Prof. ESREF AKMESE

BATMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FATMA ALASLAN

YAKIN DOGU UNIVERSITY (TRNC)

Assist Prof. IMRAN UZUN

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. RAJA MOHAMMAD LATIF

PRINCE MOHAMMAD BIN FAHD UNIVERSITY (SAUDI ARABIA)

Assist Prof. MEENAKSHI INGOLE

UNIVERSITY OF DELHI (INDIA)

Assist Prof. NURAN MALTA-MUHAXHERI

PRISTINE UNIVERSITY (KOSOVO)

Assist Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assist Prof. PERIZAT ERTEYAVA

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Dr. AHMET AKALIN

RADYO VE TELEVIZYON UST KURULU (TURKIYE)

Dr. DAMELIA SADYKOVA

KAZAK DEVLET KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. GULSHAD SAIKENOVA

KAZAK MILLI KIZLAR PEDAGOJI UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. KARLYGASH ASHIRKHANOVA

ATIRAV UNIVERSITY (KAZAKHSTAN)

Dr. NASEER AHMAD

INTERNATIONAL ISLAMIC UNIVERSITY (PAKISTAN)

Dr. OZGUR YILMAZKOL

TURKIYE RADYO TELEVIZYON KURUMU (TURKIYE)

Dr. SANABAR DJUMANOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Dr. ZABARJAD BABAJANOVA

OZBEKISTAN GAZETECILIK VE KITLE ILETISIM UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Dr. ZULEYHA ZOR

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

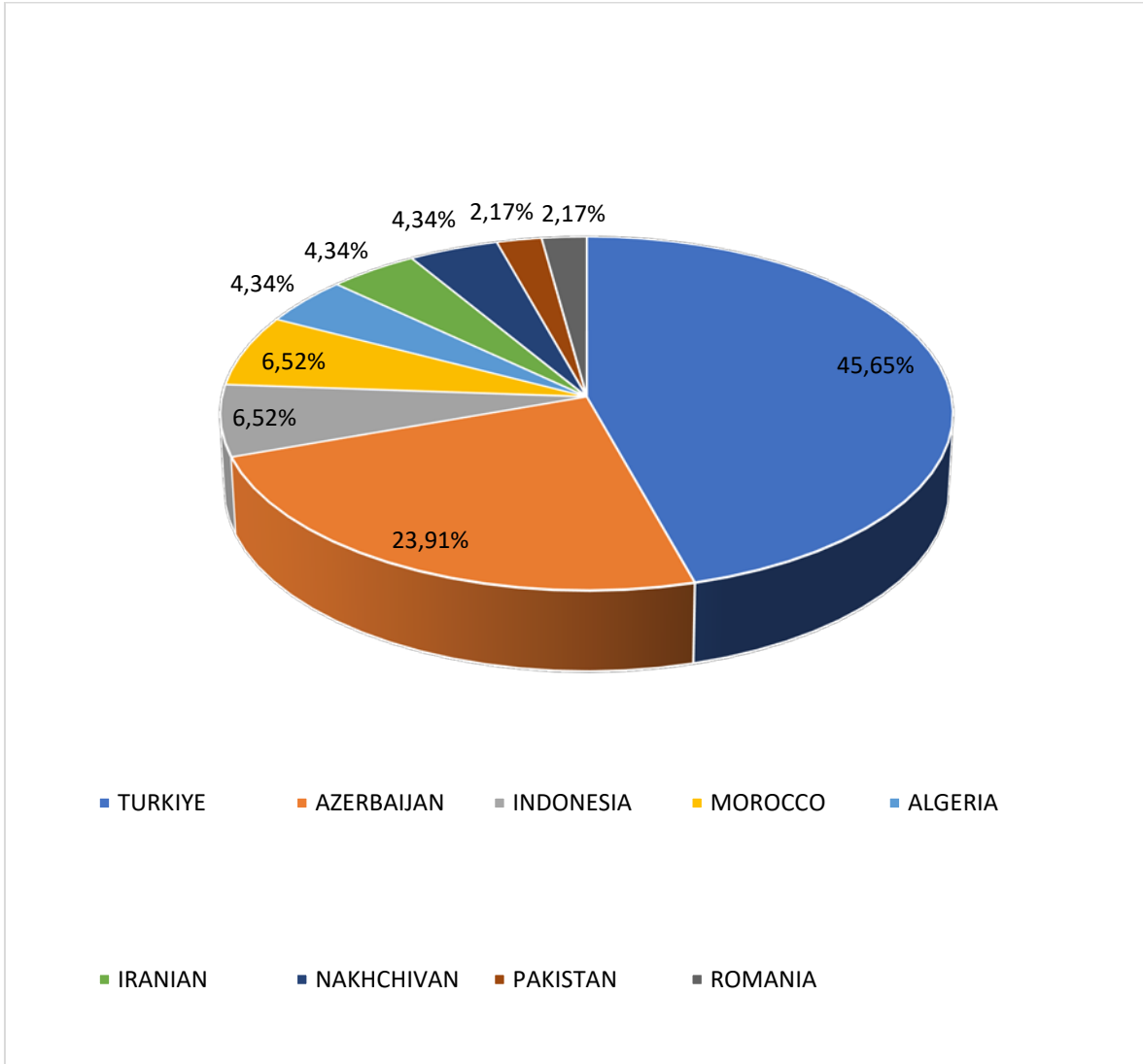
II. International Middle East Scientific Studies Congress
March 21-23, 2025, Ankara, Türkiye
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	21	45,65%
AZERBAIJAN	11	23,91%
INDONESIA	3	6,52%
MOROCCO	3	6,52%
ALGERIA	2	4,34%
IRANIAN	2	4,34%
NAKHCHIVAN	2	4,34%
PAKISTAN	1	2,17%
ROMANIA	1	2,17%
TOTAL	46	100%

II. International Middle East Scientific Studies Congress
March 21-23, 2025, Ankara, Türkiye
CONFERENCE STATISTICS

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

**MARCH 21-23, 2025,
ANKARA, TURKIYE**

CONFERENCE PROGRAM

23.03.2025**SUNDAY / 10:30-12:30****SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR****Assoc. Prof. Hasan ACAR**

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Özge Can NİYAZ ALTINOK Emir Han UĞUZ Mahmut KIRGIL Dilara AKKUŞ Beyza TOPAL Ezgi BEKTAŞ Ahmet Eren ÇELİK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversites	UNIVERSITY STUDENTS' PERCEPTIONS ON FOOD INFLATION
SEMİHA DİLAN AYDEMİR	Kırıkkale Üniversitesi	THE IMPACT OF THE LEAGUE OF ARAB STATES ON THE ARAB-ISRAELI CONFLICT
Assoc. Prof. Hasan ACAR	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	DEVELOPMENTS IN SYRIA AFTER OPERATION DAWN OF FREEDOM AND TURKIYE'S SECURITY POLICIES IN SYRIA
Lect. Onur ŞEN	Kırklareli Üniversitesi	EVALUATION OF CURRENT ORGANIZATIONAL BEHAVIOR STUDIES IN HEALTHCARE INSTITUTIONS
Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	THE PAST, PRESENT AND POSSIBLE FUTURE OF THE NEW SYRIA
Lect. Onur ŞEN	Kırklareli Üniversitesi	EVALUATION OF MEDICAL SERVICES AND TECHNIQUES FROM A MANAGEMENT PERSPECTIVE

23.03.2025
SUNDAY / 10:30-12:30
SESSION:1 HALL: 2/ MODERATOR
Lect. Dr. Serap BOLAYIR

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Lect. Dr. Serap BOLAYIR Prof. Dr. İlhan EROĞLU Dr. Berrak TEKGÜN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Bağımsız Araştırmacı	ECOLOGICAL DEFICIT PROBLEM in MENA COUNTRIES
Erdoğan GÜRBÜZ Serdar Furkan ÜNAL	Uşak Üniversitesi Türk Eğitim Vakfı İnanç Türkeş Özel Lisesi	AN ASSESSMENT ON ROMAN ARCHITECTURE
Sevil JAHED	Gazi Üniversitesi	IMITATING NATURE TO CREATE SMART TECHNOLOGIES: BIOMIMICRY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR SUSTAINABLE INNOVATION
Cem DÜZEN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	MISIR'DA FRANSIZ İŞGALİNİN VEHHÂBÎ HAREKETİNE ETKİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME Cem DÜZEN

SUNDAY / 10:30-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
Assoc. Prof. Feyza Çağla ORAN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Burcu ÖZGÜLER Mine KARAKAYA Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	ETHICAL PRINCIPLES IN PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND EFFECTIVE INTERVENTIONS AGAINST PEER BULLYING IN PRIMARY SCHOOL
Tuğba DUMAN Gizem RAMAZANOĞLU Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	ETHICAL RESPONSIBILITIES IN DIGITAL PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND APPLICATION STANDARDS
Serkan NACAĞ Sare KARA Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	MADDE BAĞIMLILIĞI TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL TERAPİLERİN ETKİNLİĞİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI
Tuğba DUMAN Gizem RAMAZANOĞLU Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ Serkan NACAĞ Abdülkadir AY	Dokuz Eylül Üniversitesi	THE EFFECT OF LONELINESS AND SOCIAL ISOLATION ON OBSESSIVE COMPULSIVE DISORDER SYMPTOMS
Serkan NACAĞ Sare KARA Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	PSİKOLOJİK DANIŞMANLIKTA ETİK KODLAR: KÜLTÜREL FARKLILIKLAR VE UYGULAMADAKİ ETKİSİ
Merve Kübra BAYRAM Ayşegül ERDOĞAN	İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi	THE EXAMINATION OF ACADEMIC SUCCESS AND WELL-BEING OF UNIVERSITY STUDENTS BASED ON THEIR ACCOMMODATION STATUS
Assoc. Prof. Feyza Çağla ORAN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	DISASTER MANAGEMENT RISKS OF MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA COUNTRIES AND REFLECTION ON TURKEY
Tuğba DUMAN Gizem RAMAZANOĞLU Abdülkadir AY Serkan NACAĞ Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	YALNIZLIK VE SOSYAL İZOLASYONUN OBSESİF KOMPULSİF BOZUKLUK SEMPTOMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

23.03.2025

SUNDAY / 10:30-12:30

SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR

Assist. Prof. Emre ŞAHİN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Res. Assist. Assist. Avni CAMGÖZ Abdullah Murat ALTINSOY Assist. Prof. Beyza SUVARIKLI ALAN Prof. Dr. Vahdettin ALTUNOK	Selçuk Üniversitesi	IS FLUORINE INNOCENT FOR LIVING ORGANISMS?
Assist. Prof. Emre ŞAHİN	Bingöl Üniversitesi	NUTRIGENOMIC MECHANISMS OF ACTION IN ANIMAL NUTRITION SCIENCE AND BASIC PRINCIPLES OF METHODS THAT CAN BE USED IN NUTRIGENOMIC FIELD STUDIES
Abdullah Murat ALTINSOY Res. Assist. Avni CAMGÖZ Assist. Prof. Beyza SUVARIKLI ALAN Prof. Dr. Vahdettin ALTUNOK	Selçuk Üniversitesi	COGNITIVE IMPAIRMENT SYNDROME IN DOGS
QULIYEVA Adile QARDASHBEYOVA Naile Adem	Nakhchivan State University	THE ROLE OF TRIANGLE AND STAR CONNECTIONS IN ELECTRICAL SYSTEMS

23.03.2025

SUNDAY / 10:30-12:30

SESSION: 1 HALL: 5 / MODERATOR

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Nazilə QARDAŞBƏYOVA	Nakhchivan State University	THE ROLE OF WIND INSTRUMENT PERFORMERS IN THE DEVELOPMENT OF THE ART OF ORCHESTRA PERFORMANCE
Həsənova Leyla Ziyafət Qızı	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	AŞIQ ŞEİR ƏNƏNƏLƏRİ
AYNUR BADALOVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	MIKAYIL AZAFLI AS A BRIGHT FIGURE OF ASHUG POETRY
Prof. Dr. ELMAN GULIYEV	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	LIFE AND CREATIVE DIRECTIONS OF ABDULLATIF BANDAROĞLU
Assoc. Prof. ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	SÜJETİN TİPOLOJİ NÖVLƏRİ
Assoc. Prof. KONUL MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDLƏRƏ MƏSDƏR HAQQINDA BİLİKLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ TEXNOLOGİYASI
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	YUNUS AMRA AS A SUFI POET
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	ASTRID LINDGREN'S CREATIVITY IN WORLD CHILDREN'S LITERATURE 20TH CENTURY
Dr. Ulker BAHSIYEVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	ISSUES OF REALISM IN THE WORK OF THE ASHIG

23.03.2025

SUNDAY / 10:30-12:30

SESSION:1 HALL: 6/ MODERATOR

Assoc. Prof. PƏRİ PASAYEVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
GERRY PATRICIA FELU LIU BUI SANTI	University of Widya Dharma Pontianak	CAP GO MEH TRADITION
VINCENT DAVID KIRANA MARCEL HABEL	University of Widya Dharma Pontianak	FENGSHUI BRINGS GOOD LUCK
ANGELICA FLORA CINDY TANTHALIA ELVIN LAURENSIA	University of Widya Dharma Pontianak	CHINESE NEW YEAR TRADITIONS AND CULTURAL SIGNIFICANCE
Assoc. Prof. PƏRİ PASAYEVA	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH IN PRIMARY STUDENTS
Dr. ƏDALƏT ABBASOV	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	COMPARATIVE SYNTACTIC-SEMANTIC ANALYSIS OF IMPERSONAL AND GENERAL-PERSONAL SENTENCES
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	Azərbaycan Devlet Pedaqoji Universiteti	NEUROLINGUISTICS

23.03.2025
SUNDAY / 10:30-12:30
SESSION:1 HALL: 7/ MODERATOR
Major Gheorghe GIURGIU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Fatima-ezzahrae BAMMOU Mohamed ESSALEH Rachid BOUFERRA Zaineb BAKKALİ	Cadi Ayyad University Sultan Moulay Slimane University	EFFECT OF COMPACTION AND THERMAL TREATMENT ON THE PHYSICAL PROPERTIES OF BENTONITE CLAY FOR SUSTAINABLE CONSTRUCTION APPLICATIONS
Zaineb BAKKALİ Mohamed ESSALEH AHMED BAHLAOUI Rachid BOUFERRA ISMAIL ARROUB Fatima-ezzahrae BAMMOU	Sultan Moulay Slimane University Cadi Ayyad University	ENHANCING THE THERMAL PERFORMANCE OF EARTH BLOCKS: THE INFLUENCE OF MUSSEL SHELLS, LIME, AND CEMENT
Fatima-ezzahrae BAMMOU Mohamed ESSALEH Rachid BOUFERRA Lahcen Essaleh Zaineb BAKKALİ	Cadi Ayyad University Sultan Moulay Slimane University	EFFECT OF COMPACTION AND THERMAL TREATMENT ON THE PHYSICAL PROPERTIES OF BENTONITE CLAY FOR SUSTAINABLE CONSTRUCTION APPLICATIONS
Assoc. Prof. Ouided DEHAS Yasmina BESKRI Laidi BABOURI Cherifi Acheref	Higher Normal School of Technological Education University of 20 August Université mohamed el bachir el ibrahimi	DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF A BIO-COMPOSITE BASED ON POLYESTER RESIN REINFORCED WITH POMEGRANATE FIBERS (FG)
Assoc. Prof. Ouided DEHAS Yasmina BESKRI SOMAYYA KERSENNIA MOHAMMED BENZERARA	Higher Normal School of Technological Education University of 20 August	EFFECT OF ALKALINE TREATMENT WITH NAOH ON THE MECHANICAL AND PHYSICAL PROPERTIES OF A BIO-COMPOSITE BASED ON POLYESTER RESIN REINFORCED WITH POMEGRANATE FIBERS
Major Gheorghe GIURGIU Prof. Dr. Manole COJOCARU	Deniplant-Aide Sante Medical Center Titu Maiorescu University	MICROBIOTA MODULATION AS THERAPEUTIC APPROACH IN THE NEUROPATHIC PAIN IN DOG WITH SPINAL CORD INJURY: IMPACT OF POLENOPLASMIN
Dr. AYESHA MALIK MUHAMMAD AOWN HASHMI MUHAMMAD WAQAR ISMA RAFIQ	Government College University Faisalabad	DESIGN AND SYNTHESIS OF ARYL-SUBSTITUTED HETEROAROMATIC CARBOHYDRAZIDES
Assoc. Prof. Nosratollah SHAJAREH POURSALAVATI	Shahid Bahonar University of Kerman	SOME PROPERTIES OF UBAT-SPACES AND G-GROUPS
Dr. MOHAMMAD AMIN SHAJAREH POUR SALAVATI	Kerman University of Medical Science	THE EVOLUTION OF GENE THERAPY: FROM RARE DISORDERS TO COMMON DISEASES LIKE DIABETES AND CANCER

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
SEMIHA DILAN AYDEMİR	THE IMPACT OF THE LEAGUE OF ARAB STATES ON THE ARAB-ISRAELI CONFLICT	1
HASAN ACAR	TITLE DEVELOPMENTS IN SYRIA AFTER OPERATION DAWN OF FREEDOM AND TURKIYE'S SECURITY POLICIES IN SYRIA	16
ONUR SEN	EVALUATION OF CURRENT ORGANIZATIONAL BEHAVIOR STUDIES IN HEALTHCARE INSTITUTIONS	18
ONUR SEN	EVALUATION OF MEDICAL SERVICES AND TECHNIQUES FROM A MANAGEMENT PERSPECTIVE	30
SERAP BOLAYIR ILHAN EROGLU DR. BERRAK TEKGUN	ECOLOGICAL DEFICIT PROBLEM in MENA COUNTRIES	46
ERDOGAN GURBUZ SERDAR FURKAN UNAL	AN ASSESSMENT ON ROMAN ARCHITECTURE	57
SEVİL JAHED	IMITATING NATURE TO CREATE SMART TECHNOLOGIES: BIOMIMICRY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR SUSTAINABLE INNOVATION	59
CEM DUZEN	MISIR'DA FRANSIYIZ İŞGALİNİN VEHHÂBÎ HAREKETİNE ETKİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME	61
BURCU OZGULER MINE KARAKAYA FATMA EBRU IKIZ	ETHICAL PRINCIPLES IN PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND EFFECTIVE INTERVENTIONS AGAINST PEER BULLYING IN PRIMARY SCHOOL	62
TUGBA DUMAN GIZEM RAMAZANOGLU FATMA EBRU IKIZ	ETHICAL RESPONSIBILITIES IN DIGITAL PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND APPLICATION STANDARDS	78
SERKAN NACAK SARE KARA FATMA EBRU IKIZ	MADDE BAĞIMLILIĞI TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL TERAPİLERİN ETKİNLİĞİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI	80
SERKAN NACAK SARE KARA FATMA EBRU IKIZ	COMPARATIVE ANALYSIS OF COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPIES AND ALTERNATIVE PSYCHOTHERAPY APPROACHES	104
MERVE KUBRA BAYRAM AYSEGUL ERDOGAN	THE EXAMINATION OF ACADEMIC SUCCESS AND WELL-BEING OF UNIVERSITY STUDENTS BASED ON THEIR ACCOMMODATION STATUS	106
FEYZA ÇAĞLA ORAN	DISASTER MANAGEMENT RISKS OF MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA COUNTRIES AND REFLECTION ON TURKEY	108
TUGBA DUMAN GIZEM RAMAZANOGLU ABDULKADIR AY SERKAN NACAK FATMA EBRU IKIZ	THE EFFECT OF LONELINESS AND SOCIAL ISOLATION ON OBSESSIVE COMPULSIVE DISORDER SYMPTOMS	126
AVNI CAMGOZ ABDULLAH MURAT ALTINSOY BEYZA SUVARIKLI ALAN VAHDETTİN ALTUNOK	IS FLUORINE INNOCENT FOR LIVING ORGANISMS?	136
EMRE SAHİN	NUTRIGENOMIC MECHANISMS OF ACTION IN ANIMAL NUTRITION SCIENCE AND BASIC PRINCIPLES OF METHODS THAT CAN BE USED IN NUTRIGENOMIC FIELD STUDIES	145
ABDULLAH MURAT ALTINSOY AVNI CAMGOZ BEYZA SUVARIKLI ALAN VAHDETTİN ALTUNOK	COGNITIVE IMPAIRMENT SYNDROME IN DOGS	147

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

QULIYEVA ADILE QARDASHBEYOVA NAILE ADEM	THE ROLE OF TRIANGLE AND STAR CONNECTIONS IN ELECTRICAL SYSTEMS	159
NAZİLƏ QARDASBƏYOVA	THE ROLE OF WIND INSTRUMENT PERFORMERS IN THE DEVELOPMENT OF THE ART OF ORCHESTRA PERFORMANCE	165
HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	AŞIQ ŞEİR ƏNƏNƏLƏRİ	170
AYNUR BADALOVA	MIKAYIL AZAFLI AS A BRIGHT FIGURE OF ASHUG POETRY	172
ELMAN GULIYEV	LIFE AND CREATIVE DIRECTIONS OF ABDULLATIF BANDAROGLU	175
ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA	SÜJETİN TİPOLOJİ NÖVLƏRİ	183
KONUL MƏMMƏDOVA	AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDLƏRƏ MƏSDƏR HAQQINDA BİLİKLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ TEXNOLOGİYASI	186
ULKER BAHSIYEVA	YUNUS AMRA AS A SUFI POET	189
AYGUN AHMADOVA	ASTRID LINDGREN'S CREATIVITY IN WORLD CHILDREN'S LITERATURE 20TH CENTURY	193
ULKER BAHSIYEVA	ISSUES OF REALISM IN THE WORK OF THE ASHIG	199
GERRY PATRICIA FELU LIU BUI SANTI	CAP GO MEH TRADITION	202
VINCENT DAVID KIRANA MARCEL HABEL	FENGSHUI BRINGS GOOD LUCK	203
ANGELICA FLORA CINDY TANTHALIA ELVIN LAURENSIA	CHINESE NEW TRADITIONS AND CULTURAL SIGNIFICANCE	204
PƏRİ PASAYEVA	DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH IN PRIMARY STUDENTS	205
ƏDALƏT ABBASOV	COMPARATIVE SYNTACTIC-SEMANTIC ANALYSIS OF IMPERSONAL AND GENERAL-PERSONAL SENTENCES	208
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	NEUROLINGUISTICS	215
FATIMA-EZZAHRAE BAMMOU MOHAMED ESSALEH RACHID BOUFERRA ZAINEB BAKKALI ZAINEB BAKKALI MOHAMED ESSALEH AHMED BAHLAOU RACHID BOUFERRA ISMAIL ARROUB FATIMA-EZZAHRAE BAMMOU	EFFECT OF COMPACTION AND THERMAL TREATMENT ON THE PHYSICAL PROPERTIES OF BENTONITE CLAY FOR SUSTAINABLE CONSTRUCTION APPLICATIONS	217
MOHAMED ESSALEH RACHID BOUFERRA ZAINEB BAKKALI ZAINEB BAKKALI MOHAMED ESSALEH AHMED BAHLAOU RACHID BOUFERRA ISMAIL ARROUB FATIMA-EZZAHRAE BAMMOU	ENHANCING THE THERMAL PERFORMANCE OF EARTH BLOCKS: THE INFLUENCE OF MUSSEL SHELLS, LIME, AND CEMENT	218
OUIDED DEHAS YASMINA BESKRI LAIDI BABOURI CHERIFI ACHEREF	DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF A BIO- COMPOSITE BASED ON POLYESTER RESIN REINFORCED WITH POMEGRANATE FIBERS (FG)	219
OUIDED DEHAS YASMINA BESKRI SOU MAYA KERSENN MOHAMMED BENZERARA	EFFECT OF ALKALINE TREATMENT WITH NAOH ON THE MECHANICAL AND PHYSICAL PROPERTIES OF A BIO- COMPOSITE BASED ON POLYESTER RESIN REINFORCED WITH POMEGRANATE FIBERS	220

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

MAJOR GHEORGHE GIURGIU MANOLE COJOCARU	MICROBIOTA MODULATION AS THERAPEUTIC APPROACH IN THE NEUROPATHIC PAIN IN DOG WITH SPINAL CORD INJURY: IMPACT OF POLENOPLASMIN	221
AYESHA MALIK MUHAMMAD AOWN HASHMI MUHAMMAD WAQAR ISMA RAFIQ	DESIGN AND SYNTHESIS OF ARYL-SUBSTITUTED HETEROAROMATIC CARBOHYDRAZIDES	222
NOSRATOLLAH SHAJAREH POURSALAVATI	SOME PROPERTIES OF UBAT-SPACES AND G-GROUPS	223
MOHAMMAD AMIN SHAJAREH POUR SALAVATI	THE EVOLUTION OF GENE THERAPY: FROM RARE DISORDERS TO COMMON DISEASES LIKE DIABETES AND CANCER	230

THE IMPACT OF THE LEAGUE OF ARAB STATES ON THE ARAB-ISRAELI
CONFLICT

ARAP BİRLİĞİ'NİN ARAP-İSRAİL ANLAŞMAZLIĞINA ETKİSİ

¹Semiha Dilan AYDEMİR

¹Öğrenci, Kırıkkale Üniversitesi, Göç ve Ortadoğu,

0000-0002-8504-8227

Özet

Arap milliyetçiliği, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı itibarıyla Orta Doğu'da yankı uyandırmış ve Araplar açısından yeni bir bakış açısı kazanmalarına olanak sağlayan önemli bir olgu niteliği taşımıştır. Bu yeni bakış açısıyla millet bilinci kazanmaya başlayan Araplar, çeşitli liderler aracılığıyla bu olguyu güçlendirmiş ve nihayetinde bir örgüt bünyesinde bütünleşmiştir. Bu çalışma, Arap Birliği'nin örgüt olarak bütünleşme sürecinde ne kadar ilerleyebildiğini, Orta Doğu'daki dış politika stratejilerinin ve dinamiklerinin örgütlenme sürecine nasıl yansıtıldığını incelemektedir. Ayrıca, Arap Birliği'nin ekonomik ve siyasi işbirliği misyonunun yanı sıra kuruluşunda büyük bir rol oynayan Filistin-İsrail anlaşmazlığına yönelik politikalarını ve bu politikaların sorun üzerindeki etkisini ele almaktadır. Arap Birliği, Orta Doğu'nun en önemli örgütlerinden biri olarak kabul edilmekle birlikte, özellikle Arap-İsrail sorunu çerçevesinde, Arap ülkelerinin birleşmesi ve ortak bir düşmana karşı birlik olma düşüncesi üzerine şekillenmiştir. Ancak süreç içinde alınan kararların ne kadar etkili olduğu ve Arap Birliği'nin bu sorunu çözme noktasında ne ölçüde başarılı olduğu tartışmalıdır. Bu bağlamda, çalışmada Arap Birliği'nin entegrasyon süreci entegrasyon teorileriyle açıklanacak, iç dinamikleri ve politikalarının etkinliği Arap-İsrail çatışması çerçevesinde değerlendirilecek ve örgütün eksik kaldığı noktalar analiz edilecektir. Aynı zamanda, örgütün kuruluş sürecinde Filistin davasının ve İsrail'le yaşanan gerilimin oynadığı rol, Filistin-İsrail anlaşmazlığının tarihsel süreci çerçevesinde ele alınarak, Arap Birliği'nin bu meselede nasıl bir rol oynadığı ve bölgesel barışa ne ölçüde katkı sunduğu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Birliği, Filistin-İsrail Anlaşmazlığı, Bölgesel Politikalar, Orta Doğu, Entegrasyon, Uluslararası İlişkiler

Abstract

Arab nationalism, by the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, stirred significant interest in the Middle East and provided Arabs with a new perspective that allowed them to gain a sense of national identity. With this new perspective, Arabs began to develop national consciousness and strengthened this phenomenon through various leaders, ultimately uniting within an organization. This study examines how far the Arab League was able to progress in its process of integration as an organization, and how the foreign policy strategies and dynamics of the Middle East reflected in the organization's formation process. It also addresses the Arab League's policies regarding the Palestinian-Israeli conflict, which played a significant role in its foundation, and the impact of these policies on the issue. While the Arab League is considered one of the most important organizations in the Middle East, particularly in the context of the Arab-Israeli issue, its formation was shaped by the idea of Arab countries uniting against a common enemy. However, the effectiveness of the decisions made and the

Arab League's success in solving this issue remain controversial. In this context, the study will explain the Arab League's integration process through integration theories, evaluate the effectiveness of its internal dynamics and policies within the framework of the Arab-Israeli conflict, and analyze the organization's shortcomings. Additionally, the role of the Palestinian cause and the tension with Israel in the formation process of the Arab League will be examined, assessing how the organization played a role in this issue and its contribution to regional peace within the historical context of the Palestinian-Israeli conflict.

Keywords: Arab League, Palestinian-Israeli Conflict, Regional Politics, Middle East, Integration, International Relations

1. GİRİŞ

Yıllardır verimli topraklarında nice büyük devlete hayat vermiş olan Orta Doğu, ne yazık ki savaş ve çatışmayı bölge içerisinde belirgin bir konu haline getirmekten kaçınmamıştır. Üç büyük dinin ortaya çıktığı bu bereketli bölge, farklılıkların getirebileceği güzelliklere odaklanmak yerine, yüzyıllar öncesinden gelen düşmanlıkları günümüze dahi taşıyarak sürdürmüştür. Bu durum bölge içerisinde bir entegrasyonu zorlaştırmış ve geçmişten gelen düşmanlıklar, kimi ülkelerde dış politika kimliği haline dönüşmüştür (Gelvin, 2016). Ortak olabilecek derin bağlar, çatışmalara kaynaklık etmiş, ortak siyasi değerlerin olmaması sebebiyle bölge içerisinde var olan örgütlenmeler yeterince etkin konuma gelememiştir (Keddie, 2003). Geçmişte devletler arası barış ve istikrarı kurmaya yönelik Vestfalyan Devletler Düzeni'nin¹ asgari düzeyde ilişkileri kolaylaştıran şartları bile, Orta Doğu bölgesinde ne yazık ki yeterince belirgin olamamıştır (Smith, 2007). Yoğun ilişkiler kurulmasına rağmen, ülkeler tarafından birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyulmaması, egemenlik alanlarını tanımaması ve birbirlerinin iç işlerine edilen müdahale, bölge içerisinde çok belirgin olmaya devam etmiştir (Pappe, 2006). Bu güvensiz ortam nedeniyle önemli işbirlikleri yapılamamış ve bölgede kapsayıcı bir örgüt kurulması zorlaşmıştır (Gelvin, 2016). Uzun yıllardır Batı etkisinde kalmış ve düşman olarak komşularını sınıflandırırken, dost olarak dünyanın öbür ucunu kabullenmiştir (Hourani, 1991). Düzen içerisinde ciddi sıkıntılar vardır ve devam etmektedir. Arap Birliği böyle bir düzen içerisinde atılmış önemli bir adımdır. Oldukça iddialı cümlelerle kurulmuş, bölge içerisinde kapsayıcı ve önemli yeni bir soluk haline gelmiştir (Smith, 2007). Ortak bir düşmanı ve yeni bir amacı vardır. Peki bu sürece nasıl gelinmiştir?

Orta Doğu bölgesi, tarihsel olarak çeşitli çatışmalara sahne olmuş, ancak ortak kültürel değerlere sahip toplumların yaşadığı bir coğrafyadır. Bölgede devletler arası ilişkileri düzenleyecek mekanizmaların yetersiz olması, toprak bütünlüğü ve egemenlik alanlarına saygı konusundaki sorunlar, etkili işbirliklerinin geliştirilmesini zorlaştırmıştır (Smith, 2007). Arap Birliği, tam da bu karmaşık ortamda, bölge ülkeleri arasında koordinasyonu artıracak bir yapı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Arap Birliği'nin kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği evreleri tarihsel bir perspektiften analiz etmek, örgütün entegrasyon süreçlerini teorik çerçevede değerlendirmek ve uluslararası sistemdeki rolünü incelemektir. Araştırma, Filistin-İsrail

¹ Vestfalyan Devletler Düzeni (veya Vestfalya Sistemi), modern uluslararası ilişkiler sisteminin temeli olarak kabul edilen tarihi ve politik bir düzendir. Bu sistem, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması'ndan adını alır. Vestfalya Barış Antlaşması, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonunda Avrupa'daki dini ve politik çatışmaları sona erdirmek için imzalanmıştır.

anlaşmazlığı bağlamında Arap Birliği'nin tutumunu ele alırken, aynı zamanda örgütün başarıları ve başarısızlıklarını da eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmektedir.

Metodolojik açıdan bu araştırma, tarihsel analiz ve karşılaştırmalı vaka incelemesi yöntemlerini kullanmaktadır. Birincil ve ikincil kaynakların değerlendirilmesiyle elde edilen veriler, bölgesel entegrasyon teorileri çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışma, konunun kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için kronolojik bir yaklaşım benimsemekte ve Arap Birliği'nin gelişim sürecini dönemselsel olarak incelemektedir.

2. Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Arap Birliği'nin Kuruluşu

2.1. Arap Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi

Milliyetçilik kavramı Fransız İhtilali¹ ile beraber fitillenmiş, daha sonrasında bu düşüncenin yayılmasıyla dünya düzeninde büyük değişimler yaşanan önemli bir döneme girilmiştir.

Kısaca milliyetçiliği tanımlamak gerekirse, bir millete duyulan aidiyet duygusu demek yanlış olmayacaktır. Milliyetçilik kavramı dünyada geliştikten sonra, Araplar geçmişlerinde bu kavrama yaklaşan hareketlerin varlığından bahsetseler de günümüzdeki Arap milliyetçiliği yani modern anlamda milliyetçilik kavramının Arap dünyasıyla buluşması 19. yüzyıla dayanmaktadır (Choueiri, 2000). Batı ile temaslar sonucunda Arap aydınları tarafından Arap ülkelerine yayılan bu kavram, zaman içerisinde siyasi bir harekete dönüşmüştür (Kayalı, 1997).

Arap milliyetçiliği, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan kültürel uyanış hareketi (Nahda)² ile kök bulmuştur. Arap entelektüeller, Beyrut, Kahire ve Şam gibi kültürel merkezlerde bir araya gelerek Arap dili ve edebiyatı üzerine çalışmalarını kültürel bir rönesans başlatmıştır (Antonius, 1938).

Farklı dönemler, Arap milliyetçiliğini farklı dinamiklerle tanımlamıştır. Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik özerklik talepleriyle 1913 yılında Paris'te düzenlenen Birinci Arap Kongresi içerisinde dile getirmeleriyle başlayan hareket, sonunda I. Dünya Savaşı sonrasında tam bağımsızlığa yönelik dikkatini çevirmiştir. Her ne kadar Arap milliyetçiliği büyük ölçüde şehir seçkinleri arasında popüler olsa da, dönem itibarıyla geniş kitleler tarafından tam anlamıyla benimsenememiştir (Khalidi, 1991). Ancak, Batı yönlü çalışmalar bununla sınırlı değildir. Arap liderlerine yönetim vaatleriyle yeni bir hareketin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bunlardan biri ise İngiliz Ajanı Lawrence³ ve Şerif Hüseyin'in hikayesidir. Şerif Hüseyin'e verilen iktidar vaadi karşılıksız kalmamış ve 1916'da Şerif Hüseyin önderliğinde gerçekleşen Arap İsyanı, Arap milliyetçiliğini 20. yüzyılın ilk çeyreğinde belirsiz bir kavrayıştan gerçek bir siyasi harekete dönüştürmüştür (Fromkin, 1989).

Arap milliyetçiliği, 1920'lerde değişim göstermiştir. Dost gibi görünen Batı'nın aslında üstlerinde hakimiyet kurmak için hareket ettiğini Sykes-Picot Antlaşması (1916) ile görmeleri, egemenlik isteyen Arapların, Batı'nın çizdiği yapay sınırlar içerisinde manda yönetimleriyle yaşamaya başlaması ve Balfour Bildirgesi (1917)⁴ ile Filistin'deki Yahudi yerleşimciler

¹ Fransız İhtilali (ya da Fransız Devrimi), 1789-1799 yılları arasında Fransa'da gerçekleşen ve sadece Fransa'yı değil, tüm dünyayı derinden etkileyen önemli bir toplumsal ve politik dönüşüm hareketidir.

² 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar süren Arap dünyasındaki kültürel, edebi ve siyasi uyanış hareketidir. "Rönesans" veya "yeniden doğuş" anlamına gelen bu hareket, Arap toplumlarında modernleşme ve reform çabalarını ifade eder.

³ T.E. Lawrence (1888-1935), yaygın olarak bilinen adıyla "Arabistanlı Lawrence" (Lawrence of Arabia), I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap isyanını desteklemek için çalışan İngiliz arkeolog, asker ve diplomatıdır.

⁴ Balfour Bildirgesi (Balfour Declaration), 2 Kasım 1917 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour tarafından İngiliz Yahudi topluluğunun önde gelen isimlerinden Baron Walter Rothschild'a gönderilen

"ulusal bir yurt" vaat edilmesi, Arap milliyetçiliğine anti-empyralist bir karakter kazanmış, Batı karşıtı bir eksen gelişimine katkıda bulunmuştur (Rogan, 2009). II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Batı etkisinin ülkeler üzerinde azalması ve değişen Arap milliyetçiliği bakış açısıyla Arap Devletleri bölgesel örgütlenme üzerine harekete geçmiştir.

2.2. Osmanlı Sonrası Orta Doğu'da Ulusal Bilinç ve Devletleşme Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sonrasında Orta Doğu'da oluşan siyasi yapılanma, Arap ulusal bilincinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri altında şekillenen siyasi haritada, yapay sınırlarla bölünmüş Arap devletleri ortaya çıkmıştır (Anderson, 1991). Bu süreçte oluşturulan devlet yapıları, Arap milliyetçiliğine hizmet etmemiş aksine, çoğunlukla yerel dinamiklerden ziyade, sömürgeci güçlerin çıkarlarına hizmet etmiştir (Owen, 2004).

İkinci Dünya Savaşı sonrası batı etkisi azalmış ve ülkeler gerek savaşarak gerekse siyasi yollarla ülkelerinin egemenliğini elde etmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde, Arap devletleri ulusal kimliklerini pekiştirmeye çalışırken, aynı zamanda daha geniş bir Arap kimliği etrafında bölgesel işbirliği arayışına da girmişlerdir. Bu dönemde, yeni liderler tarih sahnelerine çıkmış ve Arap milliyetçiliği farklı bir karakter kazanmıştır. Mısır'da Cemal Abdül Nasır milliyetçilik için ciddi adımlar atarken, Suriye'de Baas Partisi önderliğinde gelişen Pan-Arabizm¹ düşüncesi, Arap devletleri arasında entegrasyonun teorik zeminini oluşturmuştur (Dawisha, 2003). Nasır'ın "Arap Sosyalizmi"² ve "Pozitif Tarafsızlık"³ politikaları, bölgede geniş yankı uyandırmış ve Arap birliği düşüncesinin popülerleşmesine katkıda bulunmuştur (Vatikiotis, 1978).

Özcan'a (2018) göre, Arap milliyetçiliğinin yükselişinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrası bölgede oluşan güç boşluğu ve kimlik arayışı önemli bir faktör olmuştur. Arap entelijansiyası, yeni bir siyasi kimlik tanımları yaparken, ortak dil, kültür ve tarih vurgusunu öne çıkarmıştır. Bu süreçte, Modern Arap Kimliği ve Modern Arap Devleti fikri, Batı modelleri örnek alınarak şekillendirilmiştir.

ve resmi İngiliz politikasını belirten mektuptur. Bildirgeden sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin toprakları Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiliz Mandası'na geçti. 1920'lerden itibaren bölgeye yoğun Yahudi göçü yaşandı ve bu durum yerel Arap nüfusla artan gerilime yol açtı. Nihai olarak 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan süreci başlatan belgelerden biri olarak kabul edilir.

¹ Pan-Arabizm, tüm Arap halklarını ortak dil, tarih ve kültür zemininde birleştirmeyi ve siyasi bütünlük oluşturmayı hedefleyen milliyetçi bir ideolojidir.

² Arap Sosyalizmi, 1950'lerden 1970'lere kadar Arap dünyasında etki kazanan, Marksist sosyalizmden farklılaşan, Arap milliyetçiliği ve anti-empyralizmle harmanlanmış bir siyasi-ekonomik ideolojidir. Mısır'da Cemal Abdül Nasır, Suriye ve Irak'ta Baas Partisi, Libya'da Kaddafi gibi liderlerle özdeşleşen bu akım; petrol ve doğal kaynakları millileştirme, toprak reformu, devlet kontrolünde ekonomi, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri gibi politikalarla şekillenmiştir. Sovyet modelinden farklı olarak sınıf mücadelesi yerine ulusal birliğe, diyalektik materyalizm yerine İslami ve Arap kültürel değerlerine vurgu yapan Arap Sosyalizmi, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki yenilgi, ekonomik sorunlar ve İslamcı hareketlerin yükselişiyle güç kaybetse de, bölgedeki siyasi ve sosyal yapı üzerindeki etkisi kısmen devam etmektedir.

³ Pozitif Tarafsızlık, Soğuk Savaş döneminde özellikle Cemal Abdül Nasır liderliğindeki Mısır ve Bağlantısızlar Hareketi tarafından benimsenen, Doğu (Sovyetler Birliği) ve Batı (ABD) bloklarına katılmayı reddederek bağımsız bir dış politika izleme stratejisidir. Bu yaklaşım, sadece tarafsız kalmayı değil, aktif şekilde uluslararası politikada rol alarak sömürgecilik karşıtı mücadeleyi desteklemeyi, gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını korumayı ve büyük güçlerin müdahalesinden uzak durmayı amaçlamıştır. 1955 Bandung Konferansı ile ivme kazanan bu politika, Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi kaderlerini tayin etme, ekonomik bağımsızlık elde etme ve küresel güç dengesinde alternatif bir ses oluşturma çabalarının yansımaları olarak, dönemin uluslararası ilişkilerinde önemli bir akım haline gelmiştir.

2.3. Arap Birliği'nin Kuruluş Süreci ve Kurumsal Yapısı

Arap Birliği'nin kuruluş süreci, II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında hız kazanmıştır. Yeni egemenlik sahibi olan Arap devletleri bölge içinde örgütlenmenin önemine kafa yormuş ve çeşitli siyasi hareketlerde dile getirmiştir. Bu süreçte, Mısır Başbakanı olan Nahhas Paşa'nın öncülüğünde 1944 yılında İskenderiye'de yapılan konferansta, Arap devletleri arasında bir birlik kurulması fikri resmi olarak dile getirilmiştir (Hasou, 1985). Bu girişim, İngiltere'nin de desteğiyle ilerleyerek, 22 Mart 1945 tarihinde Kahire'de Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen'in katılımıyla Arap Birliği'nin kuruluş anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Arap Birliği'nin kurumsal yapısı, bölge içerisinde yaşanan sorunların çözümü olmak amacıyla üye devletlerin egemenliklerine saygı gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Örgütün temel organları şunlardır:

1. **Arap Birliği Konseyi:** Örgütün en yüksek karar alma organı olmakla beraber tüm üye devletlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Her üyenin bir oy hakkı vardır ve kararlar oy birliği veya oy çokluğuyla alınmaktadır. Oy çokluğuyla alınan kararlarda oy vermeyen ülkeler, karara uymakla yükümlü değildir (Hudson, 1999).
2. **Genel Sekreterlik:** Örgütün idari işlerini yürütmekle görevli olan bu organ, Genel Sekreter ve yardımcılardan oluşmaktadır. Genel Sekreter, Konsey tarafından beş yıllık bir dönem için seçilmektedir (Macdonald, 1965).
3. **Uzmanlaşmış Komiteler:** Ekonomi, kültür, sağlık, savunma gibi alanlarda işbirliğini geliştirmek amacıyla oluşturulan komitelerdir.
4. **Arap Parlamentosu:** 2012 yılında kurulan bu organ, üye ülkelerin parlamentolarından seçilen temsilcilerden oluşmaktadır ve danışma niteliğindedir.

Arap Birliği'nin kuruluş anlaşması, üye devletler arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda işbirliğini öngörmektedir. Anlaşmanın 2. Maddesine baktığımızda, örgütün temel amacının "üye devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve eylemlerini koordine etmek, bağımsızlıklarını ve egemenliklerini korumak ve Arap dünyasının genel meselelerini ve çıkarlarını dikkate almak" olduğunu belirtmektedir (Macdonald, 1965). Bu bağlamda, Arap Birliği, üye devletlerin tam bağımsızlığını korurken, ortak çıkarlar etrafında işbirliği yapmalarını hedefleyen gevşek bir konfederasyon niteliği taşımaktadır. Liderlerin ortaya çıkarttığı "Pan-arabizm" ise bu dönemde Arapların tek bir devlet haline gelmesinin öneminden bahsetmektedir. Bu anlamda Arap Birliği'nin çıkış amacı tartışmalı görünmektedir.

Ayrıca, Dağ (2013), Arap Birliği'nin kuruluş sürecinde İngiltere'nin oynadığı rolün, dönemin uluslararası güç dengelerini yansıttığını belirtmektedir. İngiltere, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için Arap devletleri arasında bir birlik kurulmasını desteklemiştir. Bu durum, Arap Birliği'nin kuruluşundan itibaren dış güçlerin etkisine açık bir yapı sergilediğini göstermektedir.

3. Arap Birliği'nin Entegrasyon Süreci: Teorik Çerçeve ve Pratik Gerçeklik

3.1. Bölgesel Bütünleşme Teorileri Bağlamında Değerlendirme

Arap Birliği'nin entegrasyon sürecini anlamak için çeşitli bölgesel bütünleşme teorilerini incelemek gerekmektedir. Fonksiyonalizm, neofonksiyonalizm ve hükümetlerarasıcılık (intergovernmentalism) gibi teorik çerçeveler, örgütün entegrasyon dinamiklerini açıklamada yardımcı olabilir.

Fonksiyonalist yaklaşıma göre, entegrasyon teknik ve ekonomik alanlarda işbirliği ile başlamalı ve zamanla siyasi alanlara yayılmalıdır (Mitrany, 1966). Arap Birliği bağlamında değerlendirildiğinde, örgütün teknik alanlarda belirli başarılar elde ettiği görülse de, bu başarıların siyasi alanlara etkin bir şekilde yayılmadığı gözlemlenmektedir. Çünkü ülkelerin yönetim şekilleri ve siyasetleri birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklılık ülkelerin ortak bir siyasi amaçta birleşmesini zorlaştıracaktır. Örneğin, 1964'te kurulan Arap Ortak Pazarı girişimi, ekonomik entegrasyonu hedeflemesine rağmen tam anlamıyla uygulanamamıştır (Al-Emadi, 1997).

Neofonksiyonalist teori, entegrasyonu bir süreç olarak ele almakta ve "yayılma etkisi" (spillover effect) kavramını öne çıkarmaktadır (Haas, 1958). Bu yaklaşıma göre, bir sektörde başlayan işbirliği, zamanla diğer sektörlerle yayılarak daha derin bir entegrasyona yol açacaktır. Arap Birliği örneğinde, bu tür bir yayılma etkisinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bunun nedeni Orta Doğu dünyasındaki devlet davranışlarıdır, daha net bir ölçüde açıklama yapmak gerekirse; Arap devletleri arasındaki güvensizlik ve rekabet olarak açıklanabilir (Barnett & Solingen, 2007).

Hükümetlerarasıcılık teorisi ise, entegrasyonu ulusal çıkarların bir uzantısı olarak görmekte ve devletlerin egemenliklerini korudukları bir işbirliği modeli sunmaktadır (Moravcsik, 1998). Arap Birliği'nin yapısı, her ne kadar bu modele daha yakın görünse de, Arap devletlerinin çoğu zaman ulusal çıkarlarını örgütün kolektif çıkarlarının önüne koyduklarını belirtmek gerekir, ancak bir örgüt ve bütün halinde hareket edebilmeleri için tam tersi gerekmektedir (Fawcett, 2005).

Bölgesel entegrasyon teorileri bağlamında Arap Birliği'ni değerlendiren Tür ve Cengiz (2014), örgütün klasik entegrasyon modellerinin dışında kalan bir yapılanma sergilediğini vurgulamaktadır. Yazarlara göre, Arap Birliği, hem fonksiyonel hem de hükümetlerarası yaklaşımların özelliklerini taşımakla birlikte, bölgeye özgü faktörler nedeniyle bu teorilerin öngördüğü entegrasyon süreçlerini tam olarak izlememiştir. Bu da tam olarak birliğin etkin kullanılmamasına neden olmuş ve üye ülkeler kendi ülkelerinin menfaatlerini öncelikli tutmuştur.

3.2. Üye Ülkeler Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel İlişkiler

Arap Birliği üyesi ülkeler arasındaki ilişkiler, tarihsel, ideolojik ve ekonomik faktörlerden etkilenerek karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu ilişkileri etkileyen temel dinamikler şu başlıklar altında incelenebilir:

3.2.1. Siyasi İlişkiler

Arap devletleri arasındaki siyasi ilişkilerde ideolojik ayrışmalar önemli rol oynamıştır. Baasçılıkla başlayan ve 1950'lerde Nasır'ın liderliğindeki devrimci rejimler ile sosyalist Arap milliyetçiliği düşüncesi ile geleneksel monarşiler arasındaki ideolojik rekabet, Arap Birliği içinde kutuplaşmaya yol açmıştır (Kerr, 1971). 1978'de Mısır'ın-İsrail ile imzaladığı Camp David Anlaşması sonrası, Baas'ın öncülük etmesiyle, Arap Birliği'nden geçici olarak çıkarılması, siyasi bölünmelerin boyutunu göstermektedir (Doran, 2004).

Soğuk Savaş döneminde, bazı Arap devletlerinin Sovyetler Birliği'ne, diğerlerinin ise ABD'ye yakınlaşması, örgüt içindeki ideolojik ayrılıkları derinleştirmiştir. 1991 Körfez Savaşı sırasında, Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısında Arap devletlerinin farklı pozisyonlar alması, birlik ruhunun zayıfladığının göstergesi olmuştur (Maddy-Weitzman, 1991).

2011'de başlayan Arap Baharı sonrası dönemde, özellikle Suriye krizi bağlamında ortaya çıkan bölünmeler, Arap Birliği'nin ortak bir dış politika oluşturma kapasitesini olumsuz etkilemiştir.

Katar ve Suudi Arabistan arasındaki 2017 krizi, örgüt içindeki çatlakları daha da belirginleştirmiştir (Lynch, 2018).

Köse (2020), Arap Birliği'nin siyasi krizlerde etkin bir rol oynayamamasını, üye devletlerin farklı siyasi rejimlerinden kaynaklanan çıkar çatışmalarına bağlamaktadır. Yazar, özellikle 2011 sonrası dönemde Suriye, Libya ve Yemen krizlerinde Arap Birliği'nin bölünmüş tutumunun, örgütün bölgesel krizleri çözmeye kapasitesini zayıflattığını ileri sürmektedir.

3.2.2. Ekonomik İlişkiler

Arap ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler, petrol zengini Körfez ülkeleri ile diğer üyeler arasındaki belirgin gelir farklılıklarından etkilenmektedir. Körfez ülkelerinin kişi başına düşen milli geliri 20.000 doların üzerindeyken, Yemen, Moritanya gibi ülkelerde bu rakam 2.000 doların altındadır (Cammett et al., 2018).

Ekonomik entegrasyon çabaları, 1964'te kurulan Arap Ortak Pazarı, 1981'de kurulan Körfez İşbirliği Konseyi ve 1997'de başlatılan Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA) gibi girişimlerle sürdürülmeye çalışılmıştır. GAFTA kapsamında, 2005 yılından itibaren üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması hedeflenmiş, ancak tarife dışı engeller ve lojistik sorunlar nedeniyle tam bir entegrasyon sağlanamamıştır (Zorob, 2008).

Arap ülkeleri arasındaki ticaret hacmi, toplam dış ticaretlerinin yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır ki bu oran diğer bölgesel entegrasyon örneklerine kıyasla oldukça düşüktür. Avrupa Birliği ülkelerinde bu oran %60'ın üzerindedir (Galal & Hoekman, 2003). Bu durum, Arap ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı olmaktan ziyade rekabet eden yapıda olmasından kaynaklanmaktadır.

Arap ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyonu inceleyen Saygın ve Çelik (2011), bölge içi ticaretin düşük düzeyde kalmasının nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: i) Arap ülkelerinin ekonomik yapılarının benzerliği ve tamamlayıcılıktan ziyade rekabete dayalı olması, ii) altyapı ve lojistik hizmetlerdeki yetersizlikler, iii) tarife dışı engellerin varlığı, iv) özel sektörün zayıflığı, v) finansal entegrasyonun yetersizliği.

Gösterilen veriler ışığında Arap Birliği içerisinde ekonomik olarak bir entegrasyon olmamasının sebeplerinden bahsederken; ülkeler arasındaki zenginlik farkları, ülkelerin dış politika stratejilerinden kaynaklanan rekabet ortamı atlamamak oldukça önemli olacaktır.

3.2.3. Sosyo-Kültürel İlişkiler

Ortak dil, din ve tarihsel deneyimler, Arap toplumları arasında güçlü kültürel bağların oluşmasını sağlamıştır. Bununla beraber güçlü çatışmaların da bir sebebi tarihsel acılar ve tarihsel deneyimlerdir. Arap Birliği, bu kültürel ortaklığı olumlu yönde ve kurumsal düzeyde desteklemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1970'te kurulan Arap Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü (ALECSO), kültürel mirasın korunması ve eğitim standartlarının geliştirilmesi için çalışmaktadır (Sullivan & Ismael, 1991).

Medya alanında, 1969'da kurulan Arap Devletleri Yayın Birliği (ASBU) ve 1976'da başlayan Arapsat uydu projesi, bölge genelinde bilgi akışını artırmayı hedeflemiştir. Al Jazeera, Al Arabiya gibi pan-Arap medya kuruluşlarının yükselişi, ortak bir kamusal alan yaratma potansiyeli taşımaktadır (Sakr, 2001).

Ancak hem ulusal kimlikler hem de yerel kültürel farklılıklar, pan-Arap kimliğinin, cazip olsun ya da olmasın, tek başına birleştirici bir unsur olarak hizmet edemeyeceğini açıkça göstermektedir. Ayrıca Arap kamuoyunun tek biçimli bir yapı olmadığı ve ulusal çıkarların genellikle Arap dayanışmasından önce geldiği de belirtilmelidir (Lynch, 2006).

Şahin (2016), Arap kimliğinin karmaşık yapısı incelendiğinde, Arap Ligi'nin kültürel entegrasyon çabalarının, yerel ve milliyetçi kimliklerin gücü nedeniyle etkili olmadığını iddia etmektedir. Yazar, özellikle eğitim ve kültür alanlarında, ortak bir Arap kimliğini güçlendirebilecek birçok işbirliği projesinin, ulusların eğitim sistemleri arasındaki farklılıklar nedeniyle tam olarak uygulanmadığını vurgulamaktadır.

3.3. Entegrasyonu Zorlaştıran Faktörler ve Kurumsal Kısıtlar

Arap Birliği'nin entegrasyon sürecini zorlaştıran faktörler, iç ve dış dinamikler olmak üzere iki ana kategoride incelenebilir:

3.3.1. İç Dinamikler

- **Siyasi Sistemlerin Farklılığı:** Üye ülkelerdeki rejimlerin monarşilerden cumhuriyetlere, liberal demokrasilerden otoriter sistemlere kadar rejimlerin çok fazla çeşitlilik göstermesi, ortak politikalar oluşturmayı zorlaştırmaktadır (Owen, 2004).
- **Ekonomik Yapıların Uyumsuzluğu:** Ülkeler arası ekonomik farklılıkların derinliği Arap Birliği'nin bütünleşmesinde ciddi bir engel olmuştur. Petrol ihracatçısı ülkeler ile tarım ve insan kaynağına dayalı ekonomiler arasındaki yapısal farklılıklar, ekonomik entegrasyonun önündeki en büyük engellerden biridir (Richards & Waterbury, 2008).
- **Egemenlik Endişeleri:** Ulus-devlet yapılanmasını yakın zamanda tamamlamış Arap ülkeleri, ulusal egemenliklerini sınırlayacak entegrasyon adımlarına temkinli yaklaşmaktadır (Brynen et al., 2012).
- **Kurumsal Kapasite Eksikliği:** Kararların uygulanması ve izlenmesi için gerekli kurumsal yapı Arap Ligi içinde zayıf ve kurumsallaşmamış olup, Arap dünyasında entegrasyon için bir zayıflık noktası teşkil etmektedir (Pinfari, 2009).

3.3.2. Dış Dinamikler

- **Dış Müdahaleler:** Bölgedeki büyük güçlerin (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa) tarihsel ve güncel müdahaleleri, Arap devletlerinin bağımsız politikalar geliştirmesini engellemektedir (Fawcett & Hurrell, 1995).
- **İsrail Faktörü:** İsrail-Filistin çatışması ve İsrail'in bölgedeki varlığı, Arap devletleri arasında fikir ayrılıklarına neden olmakta ve ortak politika geliştirmeyi zorlaştırmaktadır (Shlaim, 2000).
- **Bölgesel Güç Rekabeti:** İran ve Türkiye gibi Arap olmayan bölgesel güçlerin politikaları, Arap Birliği ülkeleri arasında bloklaşmalara yol açmaktadır (Gause, 2014).
- **Uluslararası Örgütlerle İlişkiler:** Arap Birliği üyelerinin BM, İslam İşbirliği Teşkilatı, Afrika Birliği gibi farklı uluslararası örgütlere üyelikleri, sadakat bölünmesine neden olabilmektedir (Barnett & Solingen, 2007).

3.3.3. Kurumsal Kısıtlar

Arap Birliği'nin kurumsal yapısındaki bazı özellikler, etkin bir entegrasyonun önünde engel teşkil etmektedir:

- **Karar Alma Mekanizması:** Örgütün temel kararlarında oy birliği ilkesinin aranması, etkili ve hızlı karar almayı zorlaştırmaktadır (Macdonald, 1965).
- **Yaptırım Eksikliği:** Alınan kararların uygulanmaması durumunda etkili yaptırım mekanizmalarının bulunmaması, kararların uygulanma oranını düşürmektedir (Pinfari, 2009).

- **Finansal Kaynakların Yetersizliği:** Üye ülkelerin katkılarındaki düzensizlikler, örgütün finansal kapasitesini sınırlamakta ve projelerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Galal & Hoekman, 2003).
- **Ulus-üstü Yapıların Zayıflığı:** Avrupa Birliği'nin aksine, Arap Birliği'nde ulus-üstü yetkilere sahip kurumların bulunmaması, entegrasyonun derinleşmesini engellemektedir (Fawcett, 2005).

Tüm bunlar bir araya toplandığında, Arap Birliği entegrasyon sürecinin neden yavaş ve eşitsiz olduğu daha net bir şekilde ortaya çıkıyor. Ancak kurumun 75 yılı aşkın bir süre boyunca hayatta kalması ve 22 üyeye ulaşması, etkileyici bir kurumsal süreklilik başarısını da göstermektedir. Bu doğrultuda, Ersoy (2019) tarafından sunulan Arap Birliği'nin kurumsal yapısı ve karar alma mekanizmaları analizi, kuruluşundan bu yana üye ülkelerin egemenliklerinin korunmasını sağlayan bir işbirliği modeli oluşturduğunu savunmaktadır. Bu, örgütün yapısını korumasına olanak tanırken daha fazla entegrasyonu önlemektedir.

2000'lerin ortalarından bu yana, Filistin'deki iç bölünme (Hamas-Fetih çatışması) ve Arap dünyasındaki jeopolitik manzaradaki değişiklikler, Arap Birliği'nin Filistin politikasının dönüşüm sürecini pekiştirmeye devam etmiştir. 2011'deki Arap Baharı'nın ardından, örtüşen bölgesel önceliklerdeki değişiklikler ve bazı Arap devletlerinin İran tehdidi karşısında İsrail'e yakınlaşması, Arap Birliği'nin gündem maddelerinde Filistin meselesinin merkeziliğinde nispi bir düşüşe yol açmıştır(Lynch, 2018).

Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas'ın 2020'de İsrail'i tanınması, geleneksel "önce barış, sonra tanıma" yaklaşımından bir kopuş olarak görülmüştür. Bu adım, Arap Birliği'nin Filistin politikasında yeni bir aşamanın habercisi olarak görülmektedir(Pressman, 2020).

Balcı'ya (2022) göre, Abraham Antlaşmaları olarak bilinen bu normalleşme, Arap Birliği'nin geleneksel Filistin politikasında ciddi bir kopuş yarattı. Bu süreç, Filistin (ve Arap) gündeminin daralmasına ve Arap Birliği'nin daha az bütünleşik bir blok haline gelmesine neden oldu.

4. Filistin-İsrail Anlaşmazlığı Bağlamında Arap Birliği'nin Politikaları

4.1. Filistin Meselesinin Arap Birliği'nin Kuruluşundaki Rolü ve Önemi

Filistin meselesi, Arap Birliği'nin kuruluş sürecinde ve sonrasında en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Arap dünyasının bir düşmana karşı birliktelik kurması, örgütü güçlendiren etkenlerdendir. Kuruluş anlaşmasının imzalandığı 1945 yılında, Filistin henüz İngiliz mandası altındaydı ve Yahudi göçü nedeniyle demografik yapısı hızla değişmekteydi. Bu süreçte, Arap Birliği kuruluş anlaşmasına Filistin'e özel bir protokol eklemiş ve Filistin Arap Yüksek Komitesi'nin bir temsilcisinin Birlik Konseyi toplantılarına katılmasını kararlaştırmıştır (Khadduri, 1946).

Filistin meselesinin Arap Birliği'nin kuruluşunda "birleştirici bir dava" olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür (Sayigh, 1979). Gerçekten de Filistin sorunu, ideolojik ve siyasi farklılıklara rağmen Arap devletlerini ortak bir paydada buluşturan nadir konulardan biri olmuştur. Arap Birliği'nin kurulmasında Filistin'in merkezi bir motivasyon olduğunu ve örgütün ilk yıllarında en çok gündem olan konunun Filistin olduğunu vurgulamak gerekir (Neff, 1988).

Ayrıca, Karaman (2017), Filistin meselesinin Arap Birliği açısından sadece siyasi değil, aynı zamanda duygusal ve sembolik bir anlam taşıdığını belirtmektedir. Yazar, Filistin davasının, Arap kimliğini tanımlayan ve Arap toplumsal hafızasında merkezi bir yer tutan bir mesele olduğunu, bu nedenle Arap Birliği'nin kuruluşundan günümüze kadar politikalarının ana eksenlerinden birini oluşturduğunu vurgulamaktadır.

4.2. 1948'den Günümüze Arap Birliği'nin Filistin Politikalarının Evrimi

Arap Birliği'nin Filistin politikası, tarihsel süreçte önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu politikanın evrimini dört ana dönemde incelemek mümkündür:

4.2.1. 1948-1967: Tanımama ve Askeri Karşı Koyuş Dönemi

İsrail'in 1948'de kuruluşu ile başlayan bu dönemde, Arap Birliği üyesi ülkeler İsrail'i tanımama ve askeri yollarla karşı koyma politikası izlemişlerdir. 1948 Arap-İsrail Savaşı, bu politikanın somut bir yansımasıdır. Bu savaşın ardından, Arap Birliği, İsrail'e karşı ekonomik boykot kararı almış ve uluslararası alanda İsrail'i izole etme stratejisi uygulamıştır (Shlaim, 2000).

1964 yılında, Arap Birliği'nin girişimiyle Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuş ve Filistin davasının resmi temsilcisi olarak tanınmıştır. Aynı yıl, Ürdün Nehri'nin sularını İsrail'den uzaklaştırmak amacıyla bir proje başlatılmış, ancak İsrail'in askeri müdahalesiyle sonuçsuz kalmıştır (Lesch, 2008).

Bu dönemde Arap Birliği'nin politikaları, tüm Filistin topraklarının kurtarılması idealine dayanıyordu ve İsrail devletinin varlığının reddedilmesi temel prensipti. Birlik içinde farklı stratejiler benimsenmesine rağmen, resmi tutum askeri çözüm yönündeydi (Ajami, 1998).

1967'ye kadar süren bu dönem, Arap Birliği'nin İsrail karşısında askeri ve diplomatik başarı elde edemediği bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu başarısızlıklar, ilerleyen yıllarda Arap Birliği'nin politikalarında dönüşüme zemin hazırlamıştır (Khalidi, 2006).

4.2.2. 1967-1973: Askeri Yenilgi ve Stratejik Dönüşüm Dönemi

1967 Altı Gün Savaşı'ndaki ağır yenilginin ardından, Arap Birliği'nin Filistin politikasında önemli değişimler yaşanmıştır. Haziran 1967'de gerçekleşen Hartum Zirvesi'nde, "Üç Hayır" politikası (İsrail'i tanımama, İsrail ile müzakere etmeme ve İsrail ile barış yapmama) benimsenmiştir. Bununla birlikte, savaşta kaybedilen toprakların kurtarılması ve Filistin devletinin kurulması hedefleri ön plana çıkmıştır (Quandt, 2005).

Bu dönemde, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Arap Birliği içerisindeki rolü güçlenmiş ve örgüt, 1969 yılında Yaser Arafat'ın liderliğinde Filistin davasının tek meşru temsilcisi olarak tanınmıştır. Aynı zamanda, fedayin hareketleri desteklenmiş ve İsrail'e karşı "halk savaşı" stratejisi benimsenmiştir (Sayigh, 1997).

1973 Yom Kippur Savaşı, Arap Birliği üyesi ülkelerin, özellikle petrol silahını kullanarak, uluslararası arenada etkinliklerini artırmalarını sağlamıştır. Bu dönem, askeri çözümden diplomatik çözüme geçişin ilk belirtilerini göstermiştir (Rabinovich, 2004).

4.2.3. 1974-1993: Diplomasi ve Bölünme Dönemi

1974 yılındaki Rabat Zirvesi'nde, Arap Birliği, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü Filistin halkının "tek ve meşru" temsilcisi olarak resmen tanımıştır. Bu karar, özellikle Ürdün'ün Batı Şeria üzerindeki egemenlik iddialarını zayıflatmış ve FKÖ'nün uluslararası alanda tanınmasının önünü açmıştır (Lukacs, 1992).

Bu dönemde, Mısır'ın 1978'de İsrail ile Camp David Anlaşmalarını imzalaması, Arap Birliği içinde derin bir bölünmeye yol açmıştır. Arap Birliği'nin merkezinin 1979-1990 yılları arasında Kahire'den Tunus'a taşınması ve Mısır'ın üyeliğinin askıya alınması, örgütün Filistin politikasında ciddi bir kırılma yaratmıştır (Sela, 1998).

1982 Lübnan Savaşı ve FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılmasının ardından, 1982 Fez Zirvesi'nde kabul edilen barış planı, Arap Birliği'nin iki devletli çözüm yönündeki ilk resmi girişimi olmuştur. Bu plan, İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesini, Doğu Kudüs'ün başkent olduğu

bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını ve bölgedeki tüm devletlerin güvenlik ve barış içinde yaşama hakkını kabul etmiştir (Tessler, 1994).

1987'de başlayan Birinci Intifada ve 1988'de FKÖ'nün bağımsızlık bildirgesini ilan etmesi, Arap Birliği'nin Filistin davasına desteğini yeniden canlandırmıştır. Ancak, 1990-1991 Körfez Krizi sırasında FKÖ'nün Irak'ı desteklemesi, örgütün Körfez ülkeleriyle ilişkilerini zedelemiş ve finansal desteklerini kaybetmesine neden olmuştur (Rubin, 1999).

4.2.4. 1993-Günümüz: Barış Süreci ve Değişen Dinamikler Dönemi

1993 Oslo Barış Süreci, Arap Birliği'nin Filistin politikasında yeni bir dönem başlatmıştır. Birlik, resmen barış sürecini desteklemiş olsa da, üye ülkeler arasında sürecin tempo ve kapsamına ilişkin farklı görüşler ortaya çıkmıştır (Ben-Ami, 2006).

2002 yılında, Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın önerisiyle Beyrut Zirvesi'nde kabul edilen Arap Barış Girişimi, İsrail'in 1967 öncesi sınırlara çekilmesi karşılığında tüm Arap ülkelerinin İsrail'i tanıyacağını ve normal ilişkiler kuracağını öngörmüştür. Bu girişim, Arap Birliği'nin kolektif barış çabasını temsil etse de, İsrail tarafından resmi bir yanıt alamamıştır (Muasher, 2008).

2000'lerin ortalarından itibaren, Filistin'deki iç bölünme (Hamas-Fetih çatışması) ve Arap dünyasındaki jeopolitik değişimler, Arap Birliği'nin Filistin politikasını etkilemeye devam etmiştir. 2011 Arap Baharı sonrası dönemde, bölgesel önceliklerin değişmesi ve İran tehdidine karşı bazı Arap ülkelerinin İsrail ile yakınlaşması, Filistin meselesinin Arap Birliği gündemindeki merkezi konumunu nispeten zayıflatmıştır (Lynch, 2018).

2020 yılında, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas'ın İsrail ile ilişkilerini normalleştirilmesi, geleneksel "önce barış, sonra tanıma" yaklaşımından bir sapma olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişme, Arap Birliği'nin Filistin politikasında yeni bir dönemin işaretçisi olarak görülmektedir (Pressman, 2020).

Balcı (2022), İbrahim Anlaşmaları olarak da bilinen bu normalleşme sürecinin, Arap Birliği'nin geleneksel Filistin politikasında önemli bir kırılma yarattığını belirtmektedir. Yazar, bu sürecin Filistin meselesinin bölgesel öncelikler listesinde gerilemesine ve Arap Birliği'nin kolektif tutumunun zayıflamasına neden olduğunu vurgulamaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma içerisinde Arap Birliği'nin temelinde yatan düşünsel nedenler ve günümüze kadar geçirdiği etkinlik hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Genel çerçevede incelendiğinde, ortaya çıkış ve süreklilik açısından güçlü bir giriş yaptığı ve Arap dünyasında yeni bir kapı araladığı söylenebilmektedir. Ancak, üye ülkelerin dış politika stratejileri bu birliğin etkinliği için yeterli alan tanımamıştır.

Birliğin ortaya çıkış noktasında birleştirici bir görev üstlenmiş olan ortak bir düşmana yönelik kitle psikolojisi zamanla farklı bir yöne evrilmiş ve bütünlüğü sağlayamamıştır. Başlangıçta daha radikal bir karakter gösteren Birlik, daha sonrasında daha pragmatik bir yaklaşım benimsemiş ve bu şekilde ilerlemiştir.

Kurulduğu dönem itibarıyla bir İngiliz desteği olması ne yazık ki örgütü bir anlamda dışarıdan müdahaleye açık hale getirmiştir. Ek olarak örgüt içerisinde oy çokluğu ilkesiyle, oy çokluğu şeklinde alan kararların diğer üyeleri bağlamıyor oluşu bütünlük açısından zedeleyici bir unsur olarak görünmektedir.

Entegrasyon teorileri bağlamında incelendiğinde net bir "yayıma etkisi" görülmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü teknik ya da ekonomik herhangi bir adım siyasi bir adıma

dönüşme konusunda zayıf kalmıştır. Bunun sebebine bakacak olursak yine ülkelerin dış politika stratejilerinin karşımıza çıktığı söylenebilmektedir. Buna ek olarak üye devletleri arasında çıkan çatışmaların örgütün sorun çözme kapasitesini etkilediği, gerek karar alma süreçlerinde gerekse alınan kararların uygulama boyutunca yardımcı olmadığı açıkça görünmektedir. Örgütün etki kapasitesinin ulus-üstü olmaması entegrasyonun derinleşmesinin önüne geçen bir başka etken olmuştur. Genel anlamda bunun sebebine bakacak olursak vereceğimiz örnek arasında ülkelerin egemenlik sınırları açısından tedirgin ve güvensiz olması sebebiyle, bir örgütün kararlarını uygulama konusunda isteksizliği ve üye ülkelerin örgütün kuruluş metinlerinden biri olan karşılıklı egemenliğe saygı ilkesini ihlal etmesi gibi sebeplerin entegrasyonun önüne geçtiği söyleyebilmektedir.

Bununla birlikte, Arap Birliği'nin 75 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdürmesi ve üye sayısının 22'ye ulaşması, örgütün bölgesel düzeyde bir ihtiyaca cevap verdiğini göstermektedir. Özellikle kültürel ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen işbirlikleri, Arap toplumları arasındaki bağları da güçlendirmiştir.

Sonuç olarak, Arap Birliği, tüm zorluklara ve kısıtlamalara rağmen, Arap dünyasında bölgesel işbirliği için önemli bir kurumsal çerçeve sunmaktadır. Değişen bölgesel ve küresel dinamiklere uyum sağlayabilecek reformlar gerçekleştirildiği takdirde, örgütün etkinliği ve bölgesel entegrasyon süreci daha da güçlenebilir. Bununla beraber üye ülkelerin önce örgüt çıkarına sonra da ulus-devlet menfaatine yönelik politikalar geliştirmesi, örgütün etkinliğini artırarak daha sağlam bir çerçevede çalışmasını ve buna ek olarak daha kolay çatışma çözümleri oluşturmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Ajami, F. (1998). *The dream palace of the Arabs: A generation's odyssey*. Pantheon Books.
- Al-Emadi, A. (1997). *The Arab Common Market: Problems and prospects*. *The Arab World Geographer*, 1(1), 42-54.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Books.
- Antonius, G. (1938). *The Arab awakening: The story of the Arab national movement*. Hamish Hamilton.
- Balcı, İ. (2022). İbrahim Anlaşmalarından sonra Arap Birliği ve Filistin sorunu. *Ortadoğu Etütleri*, 14(2), 392-415. <https://doi.org/10.47932/ortetut.1023861>
- Barnett, M., & Solingen, E. (2007). Designed to fail or failure of design? The origins and legacy of the Arab League. In A. Acharya & A. I. Johnston (Eds.), *Crafting cooperation: Regional international institutions in comparative perspective* (pp. 180-220). Cambridge University Press.
- Ben-Ami, S. (2006). *Scars of war, wounds of peace: The Israeli-Arab tragedy*. Oxford University Press.
- Brynen, R., Moore, P. W., Salloukh, B. F., & Zahar, M. J. (2012). *Beyond the Arab Spring: Authoritarianism and democratization in the Arab World*. Lynne Rienner Publishers.
- Cammett, M., Diwan, I., Richards, A., & Waterbury, J. (2018). *A political economy of the Middle East*. Westview Press.
- Choueiri, Y. M. (2000). *Arab nationalism: A history*. Blackwell Publishers.

- Dağ, A. E. (2013). Arap Birliği'nin kuruluşunda İngiliz faktörü: Cemal Abdünnasır dönemi Arap Birliği politikalarına bir bakış. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 1-20. <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/31/arap-birligi-nin-kurulusunda-ingiliz-faktoru.pdf>
- Dawisha, A. (2003). Arab nationalism in the twentieth century: From triumph to despair. Princeton University Press.
- Doran, M. S. (2004). Pan-Arabism before Nasser: Egyptian power politics and the Palestine question. Oxford University Press.
- Ersoy, E. (2019). Arap Birliği'nin kurumsal yapısı ve karar alma mekanizması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (41), 313-328. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/44937/515705>
- Fawcett, L. (2005). Alliances, cooperation, and regionalism in the Middle East. In L. Fawcett (Ed.), International relations of the Middle East (pp. 173-193). Oxford University Press.
- Fawcett, L., & Hurrell, A. (1995). Regionalism in world politics: Regional organization and international order. Oxford University Press.
- Fromkin, D. (1989). A peace to end all peace: The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East. Henry Holt and Co.
- Galal, A., & Hoekman, B. (2003). Arab economic integration: Between hope and reality. Brookings Institution Press.
- Gause, F. G. (2014). Beyond sectarianism: The new Middle Eastern Cold War. Brookings Doha Center Analysis Paper, 11, 1-27.
- Haas, E. B. (1958). The uniting of Europe: Political, social, and economic forces, 1950-1957. Stanford University Press.
- Hasou, T. (1985). The struggle for the Arab world. KPI Limited.
- Hourani, A. (2013). A history of the Arab peoples. Faber & Faber.
- Hudson, M. (1999). Arab politics: The search for legitimacy. Yale University Press.
- Ibrahim, S. E. (1995). Civil society and prospects for democratization in the Arab World. In A. R. Norton (Ed.), Civil society in the Middle East (pp. 27-54). Brill.
- Karaman, M. L. (2017). Arap Birliği ve Filistin sorunu: Tarihsel bir perspektif. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(31), 423-440. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe/issue/36587/415777>
- Kerr, M. H. (1971). The Arab cold war: Gamal 'Abd al-Nasir and his rivals, 1958-1970. Oxford University Press.
- Khadduri, M. (1946). The Arab League as a regional arrangement. American Journal of International Law, 40(4), 756-777.
- Khalidi, R. (1991). Arab nationalism: Historical problems in the literature. The American Historical Review, 96(5), 1363-1373.
- Khalidi, R. (2006). The iron cage: The story of the Palestinian struggle for statehood. Beacon Press.
- Korany, B., & Dessouki, A. E. H. (2008). The foreign policies of Arab states: The challenge of globalization. American University in Cairo Press.

- Köse, T. (2020). Çatışma çözümü perspektifinden Arap Birliği'nin kriz yönetimi. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 4(2), 487-516. <https://doi.org/10.25196/ankasam.748651>
- Lesch, D. W. (2008). *The Arab-Israeli conflict: A history*. Oxford University Press.
- Lukacs, Y. (1992). *The Israeli-Palestinian conflict: A documentary record, 1967-1990*. Cambridge University Press.
- Lynch, M. (2006). *Voices of the new Arab public: Iraq, Al-Jazeera, and Middle East politics today*. Columbia University Press.
- Lynch, M. (2018). *The new Arab wars: Uprisings and anarchy in the Middle East*. PublicAffairs.
- Macdonald, R. (1965). *The League of Arab States: A study in regional organization*. Princeton University Press.
- Maddy-Weitzman, B. (1991). The inter-Arab system and the Gulf War: Continuity and change. *The Jerusalem Journal of International Relations*, 13(4), 34-55.
- Mitrany, D. (1966). *A working peace system*. Quadrangle Books.
- Moravcsik, A. (1998). *The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht*. Cornell University Press.
- Muasher, M. (2008). *The Arab center: The promise of moderation*. Yale University Press.
- Neff, D. (1988). *Warriors for Jerusalem: The Six Days that changed the Middle East*. Linden Press/Simon & Schuster.
- Ottaway, M., & Hamzawy, A. (2011). *Arab monarchies: Chance for reform, yet unmet*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Owen, R. (2004). *State, power and politics in the making of the modern Middle East*. Routledge.
- Özcan, G. (2018). Modern Arap milliyetçiliğinin kuruluşu ve gelişimi. *Avrasya Etüdleri*, 54(2), 163-189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/42294/508911>
- Pinfari, M. (2009). Nothing but failure? The Arab League and the Gulf Cooperation Council as mediators in Middle Eastern conflicts. *Crisis States Research Centre*, 45, 1-25.
- Pressman, J. (2020). The false promise of the Abraham Accords. *Foreign Affairs*, 99(6), 169-172.
- Quandt, W. B. (2005). *Peace process: American diplomacy and the Arab-Israeli conflict since 1967*. Brookings Institution Press.
- Rabinovich, I. (2004). *Waging peace: Israel and the Arabs, 1948-2003*. Princeton University Press.
- Richards, A., & Waterbury, J. (2008). *A political economy of the Middle East*. Westview Press.
- Rogan, E. (2009). *The Arabs: A history*. Basic Books.
- Rubin, B. (1999). *The transformation of Palestinian politics: From revolution to state-building*. Harvard University Press.
- Sakr, N. (2001). *Satellite realms: Transnational television, globalization and the Middle East*. I.B. Tauris.

Saygın, H., & Çelik, M. S. (2011). Orta Doğu'da bölgesel entegrasyon teşebbüsleri: Arap entegrasyon çalışmaları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 22-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/1546/18982>

Sayigh, R. (1979). *Palestinians: From peasants to revolutionaries*. Zed Books.

Sayigh, Y. (1997). *Armed struggle and the search for state: The Palestinian national movement, 1949-1993*. Oxford University Press.

Sela, A. (1998). *The decline of the Arab-Israeli conflict: Middle East politics and the quest for regional order*. State University of New York Press.

Shlaim, A. (2000). *The iron wall: Israel and the Arab world*. W. W. Norton & Company.

Smith, C. D. (2007). *Palestine and the Arab-Israeli conflict: A history with documents*. Bedford/St. Martin's.

Sullivan, D. J., & Ismael, T. Y. (1991). *The contemporary study of the Arab world*. University of Alberta Press.

Şahin, M. (2016). Arap Birliği'nin kültürel entegrasyon çabaları ve çok katmanlı Arap kimliği. *Akademik Ortadoğu*, 11(1), 129-156. https://www.academia.edu/31065283/Arap_Birli%C4%9Finin_K%C3%BCl%C3%BCrel_Entegrasyon_%C3%87abalar%C4%B1_ve_%C3%87ok_Katmanl%C4%B1_Arap_Kimli%C4%9Fi

Tessler, M. (1994). *A history of the Israeli-Palestinian conflict*. Indiana University Press.

Tür, Ö., & Cengiz, F. (2014). Arap Birliği'nin bölgesel entegrasyondaki rolü. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 169-189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaad/issue/316/2554>

Vatikiotis, P. J. (1978). *Nasser and his generation*. Croom Helm.

Yalçinkaya, A. (2021). Arap Birliği'nin geleceği: Mevcut zorluklar ve reform perspektifleri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(37), 51-85. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrjtj/issue/61960/887422>

Zorob, A. (2008). The potential of regional integration agreements in enhancing the credibility of reform: The case of the Syrian-European Association Agreement. *Mediterranean Politics*, 13(1), 1-21.

**TITLE DEVELOPMENTS IN SYRIA AFTER OPERATION DAWN OF FREEDOM
AND TURKIYE'S SECURITY POLICIES IN SYRIA**

**SURİYE'DE ÖZGÜRLÜK ŞAFAĞI HAREKÂTI SONRASINDA YAŞANAN
GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN SURİYE GÜVENLİK POLİTİKALARI**

Hasan ACAR

Doç.Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Siyaset Bilimi,

ORCID: 0000-0001-8956-7836

Özet

Suriye Milli Ordusu (SMO) tarafından 27 Kasım 2024 tarihinde Halep şehrine doğru başlayan ileri askeri harekât, 30 Kasım 2024 tarihinde “Özgürlük Şafağı Harekâtı” adı verilerek Suriye Arap Silahlı Kuvvetleri (SASK) ile silahlı gücünün büyük kısmını YPG (Yekîneyên Parastina Gel: Halk Koruma Birlikleri)'nin oluşturduğu Suriye Demokratik Güçlerine (SDG) karşı icra edilmiştir. İcra edilen hareketin öncelikli stratejik amacı SDG'nin lojistik kanallarını kesmek ve El Bab şehri ile Tel Rıfat şehri arasında bir koridor oluşturmak şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu harekât 8 Aralık 2024 tarihinde Beşar Esad rejimin devrilmesine ve Suriye'de yönetimin el değiştirmesine sebep olmuştur. Suriye'de yönetimin el değiştirmesiyle birlikte 29 Ocak 2025 tarihinde, 2017 yılından 2025 yılına kadar Hey'etu Tahrir'ş-Şam (HTŞ) lideri olarak görev yapan Ahmed Hüseyin eş-Şara Suriye'nin 20. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

Türkiye'nin Suriye ile olan kara sınırı nedeniyle güvenlik politikalarını etkileyecek olan bu gelişmeler öncesi ve sonrasında Türkiye'nin bölgede başat aktör olmasını gerektiren bir durumu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu süreçte SMO ile SDG unsurları arasında Suriye'de stratejik bir konumda olan Tısrin Barajı ve çevresinde yoğun silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Suriye'de Esad rejiminin ardından yeni hükümetin kurulmasıyla devlet içerisinde pozisyon bulamayan SDG unsurları içerisinde bir belirsizlik hüküm sürmüştür. Söz konusu belirsiz durum Suriye yeni Cumhurbaşkanı Ahmed Hüseyin eş-Şara ile Mazlum Abdi ve Ferhat Abdi Şahin isimleriyle de bilinen SDG unsurlarının başında bulunan Mazlum Kobani'nin 10 Mart 2025 tarihinde imzaladıkları ateşkes anlaşmasıyla yeni bir sürece dönüşmüştür.

Türkiye, bölgesel ve stratejik pozisyonu nedeniyle Suriye'de yaşanan bu gelişmeleri yakından takip eden bir yaklaşımla Suriye'nin geleceğinin yeniden inşası sürecinde önemli bir aktör olarak rol oynamıştır. Bölgede yaşanan gelişmelerin Suriye'nin yeniden inşası noktasında, Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı yatırımlar ile askeri ve politik girişimlerinin bir sonucu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu çalışma, Özgürlük Şafağı Harekâtı ve sonrasında yaşanan gelişmelerin ifade edilmesinden yola çıkarak Türkiye'nin Suriye güvenlik politikalarına olan etkisini analiz etme amacı taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk Dış Politikası, Suriye Güvenlik Politikaları, Özgürlük Şafağı Harekâtı

The advanced military operation launched by the Syrian National Army (SNA) towards the city of Aleppo on November 27, 2024, was carried out on November 30, 2024, under the name of “Operation Dawn of Freedom”, against the Syrian Arab Armed Forces (SASK) and the Syrian Democratic Forces (SDF), whose armed forces are largely made up of the YPG

(Yekîneyên Parastina Gel: People's Protection Units). The primary strategic objective of the operation was stated as cutting off the SDF's logistics channels and creating a corridor between the city of al-Bab and the city of Tel Rîfat. The operation in question led to the overthrow of the Bashar Assad regime on December 8, 2024 and the change of government in Syria. With the change of government in Syria, on January 29, 2025, Ahmed Hussein al-Shahara, who served as the leader of Hay'atu Tahrir al-Sham (HTS) from 2017 to 2025, took office as the 20th President of Syria.

These developments, which will affect Türkiye's security policies due to its land border with Syria, have created a situation that requires Türkiye to be the leading actor in the region before and after. During this period, intense armed clashes took place between the SNA and SDF elements in and around the Tishrin Dam, which is in a strategic location in Syria. With the establishment of a new government in Syria after the Assad regime, uncertainty reigned among the SDF elements who could not find a position within the state. This uncertain situation turned into a new process with the ceasefire agreement signed on March 10, 2025 by the new President of Syria, Ahmed Hussein al-Shara, and Mazlum Kobani, who is also known as Mazlum Abdi and Ferhat Abdi Şahin, the leader of the SDF elements.

Türkiye, due to its regional and strategic position, has played an important role in the process of rebuilding Syria's future by following these developments closely. It is possible to state that the developments in the region are a result of Türkiye's investments in Syria and its military and political initiatives in terms of rebuilding Syria. This study aims to analyze Türkiye's impact on Syrian security policies by expressing the developments experienced during and after Operation Dawn of Freedom.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Syrian Security Policies, Operation Dawn of Freedom

EVALUATION OF CURRENT ORGANIZATIONAL BEHAVIOR STUDIES IN
HEALTHCARE INSTITUTIONS

SAĞLIK KURUMLARINDA GÜNCEL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ
ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Onur ŞEN

Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, İşletme,

0000-0002-2278-4235

Özet

Sağlık kurumlarında örgütsel davranış, güncel akademik çalışmalarda sıklıkla ele alınan bir konu haline gelmiştir. Yapılan araştırmalarda yapılan araştırmalarda, sağlık personellerinin örgütsel bağlılığı, iş tatmini, inovasyon yönetimi, liderlik yaklaşımları ve kriz durumlarındaki davranışlarının sağlık hizmetlerinin standartlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, güncel akademik araştırmaların içerik analizi tekniğiyle incelenmesi ve sağlık kurumlarında örgütsel davranış sahasında ortaya çıkan ana eğilimleri aktarmayı amaçlamaktadır. Bilhassa son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar, karanlık liderlik sessiz istifa, yeşil örgütsel davranış, örgütsel sapma ve dijital değişim-dönüşüm gibi konuların sağlık personellerinin örgütsel performansları ve bağlılıkları üzerindeki etkilerini öne çıkarmaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, liderlik çalışmalarında yer alan yaklaşımların personel bağlılığı ve iş memnuniyeti üzerindeki etkisini, örgütsel çatışmanın sağlık çalışanlarının hizmet kalitesine ve motivasyonuna olan desteğini, tükenmişlik ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkiyi dijital değişim- dönüşüm süreçlerinin iş verimliliği ve örgütsel uyuma etkisini aktarmaktadır. Bununla birlikte çalışmada; yeşil örgütsel davranış ile sürdürülebilirlik çalışmalarının sağlık kurumlarında sosyal sorumluluğun (kurumsal) gelişiminde katkı sağladığı ortaya konmuştur. Kurumlarda mobbing ve örgütsel sapma gibi olumsuz kabul edilen davranışların, sağlık personellerinin iş tatmini ve psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğu aktarılmıştır.

Güncel bilimsel araştırmalar, sağlık kurumlarında örgütsel davranışın personel bağlılığı, hizmetlerin kalitesi ve kurum içerisindeki idari yönetim süreçleri açısından önem derecesi yüksek bir unsur olduğunu göstermektedir. Çalışmada gerçekleştirilen içerik analizi sonuçlarına göre, sağlık idarecilerinin personel bağlılığını artırmaya dönük hedef ve stratejiler geliştirmesi, farklı dönüşümcü liderlik yaklaşımlarını benimsemesi ve dijital değişim-dönüşüm süreçlerine dönük çalışmalar ortaya koyması gerekmektedir. Ek olarak örgütsel çatışma, sessiz istifa ve tükenmişlik sendromu gibi problemlerin engel olmak için personel destek çalışmalarının geliştirilmesi, örgütsel vatandaşlık davranışlarının teşvikinin sağlanması ve psikolojik dayanıklılık eğitimlerinin güçlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel davranış, sağlık yönetimi, liderlik, örgütsel bağlılık, sessiz istifa, dijital dönüşüm, örgütsel çatışma, tükenmişlik, içerik analizi.

Abstract

Organisational behaviour in healthcare institutions has become a subject of increasing interest in today's academic studies. Recent studies show that the behaviours of healthcare professionals

in job satisfaction, organisational commitment, leadership approaches, innovation management and crisis processes directly affect the quality of healthcare services. This study aims to identify the main trends emerging in the field of organisational behaviour in healthcare institutions by examining current academic studies through content analysis method. In particular, recent studies emphasise the effects of silent resignation, dark leadership, organisational deviance, green organisational behaviour and digital transformation on the organisational commitment and performance of healthcare professionals. The findings of the study reveal the effect of leadership approaches on employee commitment and job satisfaction, the contribution of organisational conflict management to the motivation and service quality of healthcare workers, the relationship between psychological resilience and burnout, and the effect of digital transformation processes on organisational cohesion and work productivity. In addition, it was determined that green organisational behaviour and sustainability policies contribute to the development of corporate social responsibility in health institutions. It has been determined that negative workplace behaviours such as organisational deviance and mobbing have negative effects on the psychological health and job satisfaction of healthcare professionals. Current academic studies show that organisational behaviour in health institutions is a critical element in terms of employee commitment, service quality and internal management processes. According to the results of the content analysis, health managers should develop strategies to increase employee engagement, adopt transformational leadership practices and produce policies for digital transformation processes. At the same time, it is recommended to develop employee support programmes, encourage organisational citizenship behaviours and increase psychological resilience trainings to prevent problems such as silent resignation, organisational conflict and burnout.

Keywords: Organisational behaviour, health management, leadership, organisational commitment, silent resignation, digital transformation, organisational conflict, burnout, content analysis.

1.GİRİŞ

Sağlık alanında örgütsel davranış, personellerinin davranış ve tutumlarını yönetmeye ve idrak etmeye dönük sistematik ve spesifik bir alan olarak öne çıkmaktadır (Robbins & Judge, 2021). Sağlık alanında verilen hizmetlerin kalitesini artırma hususunda liderlik, örgütsel bağlılık, yenilikçilik ve iş tatmini gibi değişkenler önemli bir rol taşımaktadırlar (Bolman & Deal, 2022). Günümüzde sağlık personellerinin sıklıkla karşılaştığı en büyük problemlerden biri, kurumlardaki örgütsel tükenmişlik sendromu ve bağlılık eksikliğidir (Yukl, 2020). Aynı zamanda metaverse ve dijital dönüşüm süreci gibi yeni kabul edilebilecek teknolojik gelişme ve değişimler sağlık idaresinde önemli bir farklılaşma ve yenilenmeye sebebiyet vermektedir (Söyler & Averbek, 2022).

Bu çalışmanın amacı, sağlık hizmetleri sunan kurumlarda örgütsel davranış alanı ile ilgili alan yazında yer alan güncel bilimsel araştırmaları içerik analizi yöntemiyle incelemek ve sahadaki temel başlık ve eğilimleri saptamaktır. Söz konusu içerik analizi yöntemiyle, sağlık alanında örgütsel davranış alanının farklı bölümleri sistematik bir biçimde incelenmekte, sağlık yönetiminin örgütsel davranış bağlamında geliştirilmesine katkı sağlanmaktadır (Krippendorff, 2019). Araştırma örgütsel davranışın sağlık alanındaki önemi, tükenmişlik sendromu, örgütsel bağlılık, çatışma yönetimi, dijital dönüşüm liderlik ve çalışan motivasyonu gibi spesifik bölümler altında ele alınmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın temel araştırma sorusu, güncel bilimsel araştırmalarda sağlık kurumlarında örgütsel davranış etkileyen temel faktörler nelerdir olarak belirlenmiştir.

1.1 Sağlık Kurumlarında Örgütsel Davranışın Önemi

Sağlık hizmeti sunan kurumlar, personel motivasyonu, personellerin iş tatmini ve bunların performansı ile direkt ilişkili karmaşık yapılardır. Örgütsel davranış, kurumda çalışan personelin davranış ve tutumlarını idrak etmeye ve yönlendirmeye dönük sistematik bir alan olarak aktarılmaktadır. Sağlık alanında örgütsel davranış; iş doyumunu, örgütsel bağlılık, liderlik, çalışan tatmini ve yenilikçilik gibi çok sayıda faktörle yakından ilişkilidir. Yapılan araştırmalara göre, sağlık personellerinin örgütsel bağlılık durumlarının performans ve iş tatmini üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Mert, 2021; Özer vd., 2013). Ek olarak, sağlık sektöründe etkin olarak geliştirilen ve gerçekleştirilen yönetim stratejileri ile çalışan memnuniyetinin artırılabilceği aktarılmaktadır (Aksoy & Taşkaya, 2022).

1.2. Çalışan Davranışları ve Örgütsel Sapma

İlk olarak örgütsel sapma, personellerin organizasyonel normlardan sapma eğilimleri göstermesi olarak aktarılmaktadır. Bu husus sağlık alanında hizmet kalitesi ve hasta güvenliği açısından ciddi sonuçlara sebebiyet verebilmektedir. Bayın ve Yeşilaydın'ın (2014) hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği sistematik araştırmada, örgütsel sapma düzey ortalamasının $1,85 \pm 0,718$ olarak saptanması, sağlık alanında personel davranışlarının yönetilmesinin önemini göstermektedir. Örgütsel sapmaya engel olunması için idarecilerin, çalışanların motivasyonu ile ilgili hususları anlamaları ve önleyici çalışmalar geliştirmeleri bir gereklilik olarak ortadadır.

1.3. Sürdürülebilirlik ve Yeşil Örgütsel Davranış

Sağlık organizasyonlarında sürdürülebilirlik amaçlarına ulaşmada yeşil örgütsel davranış önemli bir başlık olarak değerlendirilebilmektedir. Sarıyıldız (2021), yeşil insan kaynakları yönetimi çalışmalarının sağlık personellerinin iş motivasyonunu yükselterek kurumsal sürdürülebilirliği sağladığını aktarmaktadır. Sağlık alanında çevresel mahiyette duyarlılığın kurumsal imaj noktasındaki etkileri düşünüldüğünde, sağlık personellerinin yeşil eylemleri kabul etmesi, dış paydaşlar üzerinde olumlu bir tutum ortaya koymaktadır (Kavaslar & Karavelioğlu, 2023).

1.4. Rekabet Avantajı ve İnovasyon Yönetimi

Sağlık kurumlarında inovasyon, kaliteyi yükselten önemli bir değişkendir. Satı (2021), sağlık hizmeti sunan kurumlarda inovasyon yönetiminin, görece daha fazla sayıda hastaya düşük maliyetlerle, kalitenin yüksek olduğu bir hizmet sunma amacı taşıdığını belirtmektedir. Sağlık kurumlarında yenilikçi düşüncelerin özümsemesi, sağlık alanında hasta memnuniyetini artırmak ve rekabet avantajı sağlamak açısından bir gerekliliktir. Sağlık idarecilerinin inovasyon çalışmalarını destekleyerek çalışanların kurumsal gelişimini teşvik etmeleri önerilmektedir.

1.5. Örgütsel Bağlılık, Psikolojik Sermaye ve İş Tatmini

Sağlık kurumlarında örgütsel davranışın önemli bir diğer boyutu, çalışanların iş doyumunu ve psikolojik sermayesi ile olan ilişkisidir. Özer ve arkadaşları (2013), destekleyici mahiyette kabul edilebilecek bir örgüt ikliminin personellerin psikolojik sermaye durumlarını artırarak iş tatminini olumlu yönde etkilediğini aktarmıştır. Bu noktadan hareketle, sağlık personellerinin psikolojik çevikliklerinin artırılması, örgütsel bağlılık durum ve düzeylerini güçlendirebilmektedir.

1.6. Çalışan Performansı ve Liderlik Yaklaşımları

Sağlık kurumlarında etkin bir liderlik, personel performansını ve onun iş tatminini yükselten önemli bir başlıktır. Özdemir ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında, pozitif bir liderlik davranışının personelin motivasyonunu yükselterek organizasyonel performansı yukarıya çıkartabildiği ortaya konmuştur. Sağlık idarecilerinin, personellerine dönük destekleyici çalışmalar geliştirmesi, hasta bakım ve iş tatminine doğrudan pozitif düzeyde katkı sağlamaktadır.

1.7. Örgütsel Esneklik ve Kriz Yönetimi

Sağlık hizmeti sunan sağlık kurumları, pandemi gibi olağanüstü kriz durumlarıyla karşı karşıya kalındığında kriz yönetimi çalışmalarına duyulan ihtiyaç yükselmektedir. Alay ve Metin (2023), kriz yönetimi çalışmalarının sağlık hizmetlerinin uzun sürede sürdürülebilirliği açısından önemli olduğunu aktarmaktadır. Sağlık kurumlarının sağlık hizmetlerinin sunulması noktasında olağanüstü durumlara karşı ihtiyatlı olarak önceden belirlenmiş çalışmalar geliştirerek hasta ve personellerin güvenliğini sağlamaları önem teşkil etmektedir.

1.8. Kişilik Özellikleri ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Sağlık personellerinin kişilik yapı ve özellikleri, örgütsel vatandaşlık davranışlarını doğrudan etkileyen önemli bir değişkendir. Ersen ve arkadaşları (2022), kişilik yapı ve özellikleri ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve söz konusu ilişkinin sağlık alanında da geçerli olduğunu aktarmıştır. Sağlık kurumlarında örgütsel vatandaşlık davranışı görece yüksek olan personeller, genel hasta memnuniyetini yükselterek kuruma olan aidiyet ve bağlılıklarını güçlendirmektedir.

1.9. Sağlık Yönetimi ve Dijital Dönüşüm

Sağlık kurumlarında sunulan hizmet kalitesini doğrudan artıran diğer bir önemli gelişme dijital dönüşüm ve değişim süreci olarak aktarılmaktadır. Tunçsiper (2023), bu doğrultuda dijital sağlık uygulamalarının hastaların memnuniyetini yükseltme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmektedir. Bilhassa COVID-19 döneminde dijital tele-sağlık uygulamalarının sürekli bir biçimde kullanılması ve yaygınlaşması, dijital değişim-dönüşümün sağlık idaresinde giderek artan etkisiyle önem teşkil ettiğini göstermektedir.

1.10. Sağlık Kurumlarında İş Yükü ve Çalışan Memnuniyeti

Sağlık kurumlarında personel memnuniyeti, sağlık hizmeti sunan sağlık kurumlarının hizmet kalitesini direkt olarak etkilemektedir. Kalınkara ve Kalaycı (2018), sağlık personellerinin iş yükünün, tükenmişlik sendromuna doğrudan sebebiyet vererek hizmet kalitesini olumsuz yönde etkilediğini aktarmaktadır. Sağlık idarecilerinin iş yükünü görece dengeleyen çalışmalar ortaya koyması, personellerin tükenmişlik sendromunu azaltarak onların memnuniyetini yükseltebilir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, sağlık kurumlarında örgütsel davranış konusuyla ilişkili güncel literatürün içerik analizi yöntemiyle incelenerek, alan yazındaki akademik yaklaşımları ve temel eğilimleri saptamayı amaçlamaktadır. Örgütsel davranış; liderlik, çalışan motivasyonu, iş tatmini, örgütsel bağlılık, yenilikçilik ve çatışma yönetimi gibi farklı değişkenleri içeren önemli bir çalışma sahasıdır (Robbins & Judge, 2021). Sağlık sektöründe örgütsel davranışın incelenmesi, hizmet kalitesini yükseltmeye ve personel iş performanslarını iyileştirmeye dönük çıkarımları göstermektedir (Bolman & Deal, 2022).

2.2. Araştırmanın Önemi

Örgütsel davranış, özellikle sağlık kurumlarında hasta memnuniyeti ve çalışan verimliliği noktasında özel bir araştırma alanıdır (Yukl, 2020). Sağlık hizmetlerinde örgütsel dinamiklerin idrak edilmesi, idarecilere ve politikacılara karar alma süreçlerinde destek ve rehberlik edebilir (Moorhead & Griffin, 2019). Bu çalışma, güncel örgütsel davranış literatürünü sağlık kurumları bağlamıyla sistematik bir şekilde tahlil ederek, sağlık kurumlarında örgütsel davranışa dönük var olan bilgi birikimini artırmayı ve gelecekte ilgili alanda yapılacak araştırmalara ışık tutarak destek olmayı hedeflemektedir.

2.3. Veri Toplama Süreci

Bu araştırmada içerik analizi yöntemi takip edilmiş olup, belirgin kriterler doğrultusunda araştırmaya dahil edilecek makaleler seçilmiştir. Makale seçim kriterleri aşağıdaki gibidir;

Güncel yayın yılı: 2021-2024 yılları arasında hakemli dergilerde yayımlanmış çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir.

Kapsam: Bilimsel çalışmaların sağlık kurumları ve örgütsel davranış alanıyla ilgili olması gerekmektedir.

Aktarılan kriterlere uygun olarak, 16 güncel bilimsel çalışma araştırmaya dahil edilmiştir. söz konusu Çalışmalar, Web of Science, Google Scholar, DergiPark Scopus, ve PubMed gibi bilimsel veri tabanlarından sistematik araştırma yöntemiyle belirlenmiştir. Literatür taraması sırasında "sağlık kurumlarında örgütsel davranış", "örgütsel bağlılık ve sağlık yönetimi", gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır (Patton, 2022).

2.4. Veri Analiz Yöntemi

Araştırmada içerik analizi yöntemi izlenmiştir. İçerik analiziyle, belirli temalar ve kategorileri ortaya çıkarmaya dönük sistematik bir yaklaşımdır (Krippendorff, 2019). Araştırmadaki veriler aşağıdaki aşamalardan geçirilerek analiz edilmiştir;

Kodlama Süreci: Bilimsel çalışmalarda öne çıkan kavramlar belirlenmiş olup bunlar anahtar temalarla kodlanmıştır.

Tematik Sınıflandırma: Analiz sürecinde kodlanan veriler belirli temalar altında sınıflandırılmıştır.

Betimsel Analiz: Araştırmada elde edilen bulgular, betimleyici analiz çerçevesinde özetlenerek örgütsel davranışla ilişkili bilimsel araştırmaların genel eğilimleri belirlenmiştir (Mayring, 2015).

Yorum: Tematik analiz dayalı olarak sağlık kurumlarında örgütsel davranışla ilgili bilimsel akademik katkılar ortaya konmuş ve gelecekteki araştırmalara dönük öneriler aktarılmıştır.

2.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Bu araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliğini sağlamak amacıyla aşağıdaki yöntemler gerçekleştirilmiştir;

Çeşitlilik: Bilimsel çalışmalar (16 makale), farklı araştırmacılar tarafından (kodlayıcılar) incelenerek çoklu yönlü bir perspektif gerçekleştirilmiştir (Flick, 2022).

Kodlamanın Güvenilirliği: Araştırmada, kodlama sürecinde benzer temaların birden fazla kodlayıcı tarafından objektif olarak gerçekleştirilmesi sağlanmış ve kodlamalar arasındaki tutarlılığın artırılması amaçlanmıştır (Guba & Lincoln, 1989).

Şeffaflık: Tematik ve kodlama analizi süreci ayrıntılı olarak ele alınarak analizlerin tekrar edilebilir nitelikte ve açık olması sağlanmıştır (Elo & Kyngäs, 2008).

Akademik Uygunluk: Sadece hakemli dergilerde yayınlanan araştırmalar çalışmaya dahil edilmiş olup akademik geçerlilik güçlendirilmiştir.

2.6. Kısıtlar

Bu çalışma, sadece 2021-2024 yılları arasında yayınlanan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Güncel olmayan çalışmalar araştırmaya dahil edilmemiştir. Hakemli dergilerde yayınlanan makaleler değerlendirilmiştir; tezler, kongre bildirimleri veya kitap bölümleri analize konu edilmemiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada sağlık kurumları ve örgütsel davranış alanına dönük 16 farklı bilimsel çalışma içerik analizi yöntemine göre analiz edilmiş olup bu çerçevede tematik kodlama yöntemiyle söz konusu bilimsel çalışmalar kategorize edilmiştir. Analiz sürecinde elde edilen veriler betimsel analize tabii tutularak yorumlanmış ve sağlık alanında (sağlık kurumlarında) güncel örgütsel davranış çalışmalarıyla ilgili temel konular belirlenmiş ve belirlenen konular yorumlanmıştır.

Tablo 1

İçerik Analizi Tablosu

Makale Başlığı	Yazar	Yıl	Konu	Yöntem	Bulgular	Sonuç ve Öneriler
Tükenmişlik Bağlamında Yeni Bir Kavram Olarak Sessiz İstifa ve Sağlık Sektöründeki Etkileri	Kenan Gözlü	2023	Sessiz İstifa ve Tükenmişlik	Derleme	Sessiz istifa, sağlık çalışanlarının iş tatminini ve örgütsel bağlılığını olumsuz etkiliyor.	Çalışanların motivasyonunu artıracak önlemler alınmalı ve örgütsel bağlılık güçlendirilmelidir.
Sağlık Teknolojileri ve Metaverse: Potansiyel Uygulama Alanları ve Mevcut Engeller	Sait Söyler, Gözde Sula Averbek	2022	Metaverse ve Sağlık	Derleme	Metaverse sağlık hizmetlerini dönüştürebilir ancak teknik ve etik engeller mevcuttur.	Sağlık hizmetlerine metaverse entegrasyonu için teknik düzenlemeler yapılmalıdır.
Değişen ve Gelişen Dünya: Yapay Zekâ ve Metaverse Evreninde Sağlık Hizmetleri	Arzum Çelik Bekleviç, Demet Sağır	2024	Yapay Zekâ ve Sağlık	Derleme	Yapay zeka sağlık hizmetlerinde veri güvenliği sorunları yaratabilir.	Yapay zeka kullanımının sağlık sektörüne entegrasyonu için veri güvenliği politikaları geliştirilmeli.
Farklı Yönleriyle Absenteizm ve Sağlık Çalışanlarındaki Önemi	Salim Yılmaz, Selma Söyük	2022	Absenteizm ve İş Verimliliği	Derleme	Absenteizm sağlık hizmet kalitesini doğrudan etkiliyor.	Çalışan devamsızlığını azaltacak önlemler geliştirilmelidir.

Psikolojik Sağlık Çalışanları Açısından Bir Değerlendirme	Kübra Ağırkaya, Ramazan Erdem	2023	Psikolojik Sağlık	Derleme	Sağlık çalışanlarının stresle başa çıkabilmesi için psikolojik sağlık önemli bir faktördür.	Psikolojik sağlık eğitim programları artırılmalıdır.
Sağlık Çalışanlarında Karanlık Liderlik ve Kariyer Başarısı	Nigâr Duran, Fatma Azizoğlu, Mustafa Mete	2024	Karanlık Liderlik	Derleme	Karanlık liderlik, çalışan memnuniyetini ve kariyer gelişimini olumsuz etkiliyor.	Sağlık yöneticileri için etik liderlik eğitimleri düzenlenmelidir.
Sağlık Hizmetlerinde Liderlik ve Yöneticilik	Gaye Atilla, Özgür Günal	2024	Liderlik Modelleri	Derleme	Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik sağlık hizmetlerinde kritik öneme sahiptir.	Liderlik eğitimleri artırılmalı ve yöneticiler için sürekli eğitim programları uygulanmalıdır.
Holakrasi Yönetim Yaklaşımının Sağlık İşletmelerine Uygulanabilirliği	Özge Üstün, Ayşe Tuğba Yıldız	2024	Holakrasi Yönetim	Derleme	Holakrasi, sağlık sektöründe hiyerarşik yapıyı esnekleştirir ancak bazı uygulama zorlukları vardır.	Sağlık sektörüne uyarlanabilirliği araştırılmalıdır.
Sağlıkta Yeni Bir Yönetim Anlayışı: Holokratik Yönetim	Gülizar Gülcan Şeremet, Pınar Uçakkuş	2023	Holakrasi ve Sağlık Yönetimi	Derleme	Holakrasi sağlık hizmetlerinde henüz yaygın olarak uygulanmıyor.	Sağlık sektörüne adaptasyonu konusunda daha fazla araştırma yapılmalıdır.
Sağlık Kurumlarında Örgütsel Çeviklik: Kavramsal Bir Çerçeve	Pelinsu Buket Doğanyığıt	2023	Örgütsel Çeviklik	Derleme	Değişen sağlık ortamında örgütsel çeviklik gereklidir.	Sağlık kurumları, çeviklik stratejileri geliştirmelidir.
Dijital Dönüşüm ve Kamu Hizmetleri: Yönetimde Yenilikçi Yaklaşımlar ve Zorluklar	Hüseyin Uslu	2023	Kamu hizmetlerinde dijital dönüşüm	Derleme	Dijitalleşme kamu yönetiminde verimliliği artırırken güvenlik ve veri gizliliği	Dijital dönüşüm süreçlerinde veri güvenliği önlemleri artırılmalıdır.

					sorunları doğurabilir.
İşte Var Olamama ve Hemşirelik Hizmetlerine Etkisi	Yeliz Tok, Serap Altuntaş, Ayşe Çiçek Korkmaz	2022	Presenteeism ve hemşirelik	Derleme	Hemşirelerin hasta olduklarında çalışmaya devam etmeleri verimliliği düşürmektedir. Hemşireler için iş sağlığı politikaları geliştirilmelidir.
Sağlık Çalışanlarında Merhamet Yorgunluğu, Merhamet Memnuniyeti ve Merhamet Korkusu	Gülizar Gülcan Şeremet, Nazmiye Ekinci	2021	Merhamet yorgunluğu, memnuniyeti ve korkusu	Derleme	Merhamet yorgunluğu sağlık çalışanlarının iş tatminini ve verimliliğini azaltabilir. Sağlık çalışanları için psikososyal destek programları geliştirilmelidir.
Sağlıkta Örgütsel Çatışma ve Çözüm Yolları	Zelal Bayar, Mustafa Mete	2022	Örgütsel çatışma yönetimi	Derleme	Sağlık sektöründe çatışmalar iş motivasyonunu ve hizmet kalitesini etkileyebilir. Çatışma yönetimi stratejileri geliştirilerek iş ortamı iyileştirilmelidir.
Yumuşak Gücün Yönetim ve Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi	Zekai Öztürk, Figen Özşahin, Nazmiye Ekinci	2021	Yumuşak güç ve sağlık yönetimi	Derleme	Yumuşak güç sağlık yönetiminde liderlik sürecinde önemli bir faktördür. Sağlık yöneticileri için yumuşak güç odaklı liderlik eğitimleri düzenlenmelidir.
Yumuşak Gücün Yönetim ve Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi	Zekai Öztürk, Figen Özşahin, Nazmiye Ekinci	2021	Yumuşak güç ve sağlık yönetimi	Derleme	Yumuşak güç sağlık yönetiminde liderlik sürecinde önemli bir faktördür. Sağlık yöneticileri için yumuşak güç odaklı liderlik eğitimleri düzenlenmelidir.
Sağlık Kuruluşlarında Yalın Yönetim ve Uygulama Örnekleri	Duygu Deniz, Tuğçe Nuriye Ünlü, Esra Sevimli	2021	Yalın yönetim ve sağlık hizmetleri	Derleme	Toyota Üretim Sistemi sağlık sektörüne uyarlanarak hizmet süreçleri iyileştirilebilir. Sağlık kuruluşlarında yalın yönetim uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.

Analizin sonucunda içerik analizi sonucunda, sağlık kurumlarında örgütsel davranış alanıyla ilgili beş ana tema ortaya konmuştur. Bunlar; -Yönetim ve Liderlik -İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık -Örgütsel Çeviklik ve Çatışma Yönetimi -Dijitalleşme ve Teknolojik Dönüşüm

-Çalışan Refahı ve Psikolojik Sağlamlık şeklindedir. Bu temalar istikametinde analiz edilmiş çalışmalardan elde edilen temel bulgular aşağıda detaylı olarak sırasıyla aktarılmıştır.

3.1. Yönetim ve Liderlik

Liderlik, sağlık hizmetlerinin sunulduğu kurumlarda örgütsel davranışla ilgili belirgin unsurlardan biri olarak aktarılmaktadır. Bilimsel çalışmalarda, etkileşimci ve dönüşümcü liderlik yaklaşımlarının sağlık hizmetlerinde personel performansını, hasta memnuniyetini ve örgütsel bağlılığı artırdığını ortaya koymaktadır (Robbins & Judge, 2021). Bununla beraber, sağlık idarecilerinin kriz dönemlerinde empatik ve esnek liderlik göstermeleri, personellerin iş tatminini pozitif yönde etkilemektedir (Bolman & Deal, 2022). Aynı zamanda bazı çalışmalar karanlık liderlik kavramının sağlık alanındaki negatif etkilerini göstermektedir. Kurumlarda karanlık liderlik özelliklerine haiz idarecilerin; personellerin iş tatminsizliğine, tükenmişlik ve kariyer başarısızlığına sebebiyet verdiği belirlenmiştir (Duran, Azizoğlu & Mete, 2024).

3.2. İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, sağlık personellerinin kuruma olan aidiyet ve iş tatmini noktasındaki duygularıyla doğrudan ilişkili görülmektedir (Moorhead & Griffin, 2019). Analiz edilen bilimsel çalışmalarda, sağlık kuruluşlarında örgütsel bağlılığın yüksek olduğu durumlarda personellerin daha yüksek performans sergilediği, işten ayrılma oranlarının düştüğü ve hasta memnuniyetinin arttığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda son olarak sağlık kurumlarında sessiz istifa kavramının sağlık personelleri arasında giderek yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Sağlık kurumlarında sessiz istifanın, personellerin kuruma olan iş motivasyonlarının ve duygusal bağlılıklarının düşmesine sebebiyet verdiği belirlenmiştir (Gözlü, 2023).

3.3. Örgütsel Çeviklik ve Çatışma Yönetimi

Sağlık sektöründe örgütsel çatışma birbirinden farklı meslek gruplarının bir arada çalışmasından ve birlikte iş görmesinden kaynaklanan sorunsallarla doğrudan alakalıdır (Yukl, 2020). Çalışma çerçevesinde analiz edilen bilimsel makalelerde, sağlık hizmeti sunan sağlık kurumlarında çatışmaların çoğunlukla liderlik çeşidinden, organizasyonel yapılanmadan ve iş yükü dengesizliklerinden ortaya çıktığı aktarılmaktadır (Bayar & Mete, 2022). Sağlık kurumlarında etkin çatışma yönetim stratejileri uygulamaya konduğunda personeller arasındaki bağ ve uyumun arttığı ve örgütsel dayanıklılığın da arttığı görülmüştür.

3.4. Dijitalleşme ve Teknolojik Dönüşüm

Metaverse uygulamalarının ve dijital sağlık hizmetlerinin sağlık idaresinde giderek artan bir şekilde önem kazandığı görülmektedir (Söyler & Averbek, 2022). Dijitalleşme ve yapay zeka sağlık sektöründe sağlık hizmetlilerine erişimi mümkün kılmakta ve etkinlik/verimliliği yükseltmektedir (Çelik Bekleviç & Sağır, 2024). Aynı zamanda söz konusu değişim ve dönüşüm sürecinde verilerin güvenli bir şekilde muhafaza edilmesi, teknik altyapı ve dijital okuryazarlık noksanlıkları gibi problemlerin deneyimlendiği tespit edilmiştir.

3.5. Çalışan Refahı ve Psikolojik Sağlamlık

Sağlık personellerinin iş ortamlarındaki yoğun stresle başa çıkabilme düzeyleri, psikolojik sağlamlık ve iş verimliliklerini doğrudan etkilemektedir (Ağırkaya & Erdem, 2023). Bilimsel çalışmalardan elde edilen içerik analizi sonuçlarına göre, sağlık personellerinin tükenmişlik sendromu, absenteizm (işe devamsızlık) ve iş stresi gibi problemlerle karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Yılmaz & Söyük, 2022). Sağlık kurumlarında psikolojik dayanıklılık düzeyleri yüksek olan personellerin kriz zamanlarında iş sahasında diğerlerine nazaran daha dirençli oldukları aktarılmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık hizmetlerinin sunulduğu sağlık kurumlarında örgütsel davranışın iş tatmini, çalışan performansı ve hasta memnuniyeti üzerindeki etkileri dikkate alındığında söz konusu örgütsel davranış alanında yapılan çalışmaların sağlık idaresi açısından önemli çıktılar sunduğu aktarılmaktadır (Moorhead & Griffin, 2019). Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre, örgütsel bağlılık, liderlik yaklaşımları ve psikolojik sağlamlık, sağlık personellerinin iş görme motivasyonunu doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Bilhassa kurumlarda yer alan dönüşümcü liderlik yaklaşımlarının çalışanların bağlılıklarını ve hastaların bakım kalitesini pozitif yönde yükselttiği tespit edilmiştir (Bolman & Deal, 2022).

Çalışmalardan elde edilen ve öne çıkan diğer bir bulgu da sessiz istifa kavramının sağlık personelleri arasında sıklıkla deneyimlenmesidir (Gözlü, 2023). Sessiz istifanın sebebiyeti çalışanların aşırı iş yüklenmesi, iş tatminsizliği ve düşük örgütsel bağlılık olarak aktarılabilir. Bu husus sağlık hizmetlerini kalitesini doğrudan olumsuz etkileyebileceğinden idarecilerin personel motivasyonunu yükseltecek çalışmalar geliştirmesi bir zorunluluk olarak kabul edilebilir.

Aynı zamanda kurumlarda deneyimlenen dijital değişim ve dönüşüm süreci örgütsel davranışı doğrudan etkilemektedir. Metaverse ve yapay zekâ gibi trend, yeni teknolojik gelişmelerin sağlık yönetimine entegre edilmesi, çalışanların etkinlik ve verimliliğini artırma potansiyeline haiz olmakla birlikte bu süreç istikametinde teknik ve etik problemler deneyimlendiği görülmüştür (Söyler & Averbek, 2022).

4.1. Öneriler

Liderlik Eğitimleri: Destekleyici ve dönüşümcü liderlik uygulamaları sağlık kurumlarında teşvik edilmeli, sağlık idarecilerine dönük eğitim çalışmaları çeşitlendirilmeli ve artırılmalıdır.

Örgütsel Bağlılığı Artırıcı Çalışmalar: Personellerin sağlık kurumlarındaki iş tatminini artırmak amacıyla adil ücret politikaları, esnek çalışma saatleri ve kariyer (terfi, rotasyon, yükselme) fırsatları sağlanmalıdır.

Dijital Değişim ve Dönüşümün Desteklenmesi: Sağlık sektöründe dijital sağlık uygulamalarının ve yapay zekânın verimli kullanılması için eğitim programları geliştirilmeli, çeşitlendirilmeli ve düzenlenmelidir.

Psikolojik Desteğin Güçlendirilmesi: Personellerin sağlık kurumlarında stresle başa çıkabilecekleri psikolojik danışmanlık hizmetleri, destek grupları ve iş yükü analiz ve değerlendirmelerinin adil bir biçimde düzenlemeleri yapılmalıdır.

Çatışma Yönetimi: Sağlık personelleri arasında etkin ve etkili iletişimi teşvik edecek çatışma yönetimi çalışmaları sağlık kurumlarında geliştirilmelidir.

5. KAYNAKLAR

Aksoy, A. ve Taşkaya, S. (2022). The relationship between organizational commitment ve job satisfaction: a comprehensive meta-analysis study from the perspective of healthcare workers in turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), 151-169. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1128528>

Alay, H. ve Metin, N. (2023). Sağlık kurumlarında kriz yönetimi: bir kamu hastanesi örneği. *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, (7), 26-42. <https://doi.org/10.52693/jsas.1298410>

- Bayın, G. ve Yeşilaydın, G. (2014). Analysis of nurses organizational deviant behaviour: an example of a university hospital. *Journal of Business Research - Turk*, 6(3), 81-81. <https://doi.org/10.20491/isader.2014315941>
- Bolman, L. G., & Deal, T. E. (2022). *Reframing organizations: Artistry, choice, ve leadership*. John Wiley & Sons.
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>
- Ersen, N., Akyüz, İ., Karamanlı, M., & Bayram, B. (2022). The effect of personality traits of employees in the wood panel industry on organizational citizenship dimensions ve burnout levels. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 10(2), 593-611. <https://doi.org/10.29130/dubited.963124>
- Fedai, R. (2019). Before the health transformation program: development of health services in turkey: 1923-2003. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 2010-2032. <https://doi.org/10.33206/mjss.519593>
- Flick, U. (2022). *An introduction to qualitative research*. Sage.
- Gözlü, K. (2023). Tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olarak sessiz istifa ve sağlık sektöründeki etkileri. *Journal of Organizational Behavior in Healthcare*, 5(2), 110-125.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth generation evaluation*. Sage.
- Kalinkara, V. ve Kalayci, I. (2018). Work load, fatigue ve burnout relationship between the health per-sonnel. *Mühendislik Bilimleri Ve Tasarım Dergisi*, 6(0), 125-136. <https://doi.org/10.21923/jesd.369346>
- Kavaslar, S. ve Karavelioğlu, C. (2023). The conceptual framework of green organizational behavior. *Toplum Ekonomi Ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 24-34. <https://doi.org/10.58702/teyd.1187540>
- Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage.
- Mayring, P. (2015). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures ve software solution*. Beltz.
- Mert, Z. (2021). Pozitif örgütsel davranışın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Journal of Original Studies*, 2(2), 69-77. <https://doi.org/10.47243/jos.2.2.01>
- Moorhead, G., & Griffin, R. W. (2019). *Organizational behavior: Managing people ve organizations*. Cengage Learning.
- Özdemir, H., Çakır, R., & Küçükali, R. (2019). Sağlık yöneticilerinin liderlik özellikleri. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.26466/opus.555047>
- Özer, P., Topaloğlu, T., & Özmen, Ö. (2013). Destekleyici örgüt ikliminin, psikolojik sermaye ile iş doyumunu ilişkisinde düzenleyici etkisi. *Ege Akademik Bakis (Ege Academic Review)*, 13(4), 437-437. <https://doi.org/10.21121/eab.2013418078>
- Patton, M. Q. (2022). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory ve practice*. Sage.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2021). *Organizational behavior*. Pearson.

Sarıyıldız, A. (2021). Green human resources management ve practices in healthcare organizations. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 155-159. <https://doi.org/10.47542/sauied.900628>

Satı, Z. (2021). Sağlık hizmetlerinde inovasyon yönetimi: inovatif ürün ve hizmetler., 399-429. <https://doi.org/10.26650/b/et07.2021.003.20>

Söyler, S., & Averbek, G. S. (2022). Sağlık teknolojileri ve metaverse: Potansiyel uygulama alanları ve mevcut engeller. *Health Management Review*, 8(1), 75-89.

Tunçsiper, Ç. (2023). Dijital dönüşüm ve sağlık ekonomisi: dijital sağlık üzerine bibliyometrik bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(1), 21-31. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1240687>

Yukl, G. (2020). *Leadership in organizations*. Pearson.

EVALUATION OF MEDICAL SERVICES AND TECHNIQUES FROM A
MANAGEMENT PERSPECTIVE
TIBBİ HİZMETLER VE TEKNİKLERİNİN YÖNETİM PERSPEKTİFİNDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Onur ŞEN

Öğr. Gör., Kırklareli Üniversitesi, İşletme,0000-0002-2278-4235

Özet

Bu çalışma tıbbi hizmet ve tekniklerin yönetim alanında kapsamlı bir değerlendirmesini yaparak sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda hasta güvenliğini sağlamak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak ve tıbbi hizmet yönetiminin sürdürülebilirliğini güvence altına almak için uygulanan yönetime mahsus stratejiler analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye’de sağlık hizmetlerinin niteliği ve sunumu, sağlık yönetimi ekonomisi, tıbbi hizmetlerin kalitesi, dijitalleşmede dönüşüm süreçleri ve hasta eksenli memnuniyet gibi konular ele alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. Bu istikamette sağlık yönetimi alanında hakemli dergilerde yayımlanmış akademik çalışmalar incelenmiştir. 2021-2024 yılları arasında yayımlanmış güncel hakemli makaleler, sistematik anlayışla değerlendirilerek, sağlık hizmetlerinde icra edilen yönetim süreçleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın değerlendirilmesinde kapsam; tıbbi hizmet ve tekniklerin sunumunda sağlık hizmetlerinde kullanılan yönetim modelleri, kamu-özel ortaklıkları, sağlık hizmetlerinde finansal sürdürülebilirlik ve sağlıkta dijital değişim ve dönüşüm gibi ana temalar bünyesinde şekillendirilmiştir.

Elde edilen bulgular çerçevesinde hizmet sunumunda, sağlık yönetim sistemlerinde dönüşüm çerçevesinde dijitalleşmenin hizmet kalitesini artırdığı, sağlık finansmanı noktasında kamu-özel iş birliği modellerinin önemli bir alternatif sunduğu ve tıbbi envanterin yönetimi ile maliyet kontrolünün sağlık kuruluşlarının etkinliği üzerinde belirleyici olduğu yönündedir. Fakat, sağlık personellerinin iş yükleri, hastaların güvenlik sorunları ve kronik hastalıkların idaresinde karşılaşılan problemler sağlık hizmetlerinin verimli olarak yönetilmesini sınırlandıran spesifik faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Sonuçta tıbbi hizmetlerin sunumunda kalite standartlarının yükseltilmesi, sağlıkla ilgili dijital teknoloji entegrasyonunun artırılması ve hasta güvenliğinin güçlendirilmesi gerekliliği tespiti yapılmıştır. İnteraktif dijital tele-sağlık tekniklerinin yaygınlaştırılması, multidisipliner yönde hizmetler sunan insan kaynağının güçlendirilmesi ve tıbbi hizmetlerde yapay zekâ ve veri analitiği uygulamalarının verimli kullanılması önerilmektedir. Tüm değerlendirmeler doğrultusunda tıbbi hizmet ve tekniklerin yönetiminde içinde bulunulan şartlar ve teknolojik dönüşüm sürecinde hasta odaklı, daha verimli ve sürdürülebilir bir yaklaşımın gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Hizmet ve Teknikleri, Sağlık Yönetimi, Tıbbi Hizmetlerin Yönetilmesi, Sağlık Yönetimi Perspektifi, Sağlık Yönetimi ve Organizasyonu

Abstract

This study aims to make a comprehensive evaluation of medical services from a management perspective. The management strategies applied to improve the quality of healthcare services, ensure patient safety and ensure the sustainability of the system are analysed. In the study, issues such as the provision of health services in Turkey, health economics, quality management in medical services, digitalisation processes and patient satisfaction are discussed.

In the study, academic studies published in the field of health management were analysed using content analysis from qualitative research methods. Peer-reviewed articles published between 2015-2024 were systematically evaluated and the management processes of health services were analysed. The scope of the study is shaped around the main themes such as management models used in health services, digital transformation in health, public-private partnerships and financial sustainability in health services.

The findings suggest that digitalisation in health systems improves service quality, public-private partnership models offer an important alternative in terms of health financing, and medical inventory management and cost control are decisive on the efficiency of health institutions. However, the workload of healthcare professionals, patient safety issues and difficulties encountered in chronic disease management stand out as factors limiting the effective management of healthcare services.

As a result, it was revealed that quality standards in healthcare services should be raised, patient safety should be strengthened and the integration of digital health technologies should be increased. It is recommended that tele-health applications should be made widespread, multidisciplinary healthcare teams should be strengthened, and data analytics and artificial intelligence applications should be used more effectively in healthcare services. The study emphasises that a more efficient, sustainable and patient-oriented approach should be adopted in the management of health services.

Keywords: Medical Services and Techniques, Health Management, Management of Medical Services, Health Management Perspective, Health Management and Organisation

1.GİRİŞ

Tıbbi hizmetler, toplumların refah düzeylerini direkt etkileyen, en başta gelen temel unsurlardan biri olup, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi, hizmetlerin sunulmasında sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği ve hasta odaklı hizmet kalitesinin artırılması noktasında önem teşkil etmektedir. İçinde bulunulan dönemde sürekli olarak deneyimlenen teknolojik gelişmeler, çok çeşitli şartlar ve olağan-olağandışı- sebeplerden ötürü sağlık politikalarında görülen dönüşümler ve hastaların geleneksel beklentilerindeki değişimler, tıbbi hizmetlerin yönetimini ve sunumunu grift bir hale büründürmektedir. Bilhassa tıbbi hizmetlerin yönlendirilmesi ve yönetilmesinde maliyetlerin etkinliği, sunulmakta olan ilgili hizmetin verimliliği, hasta güvenliği ve kalite yönetimi gibi değişken faktörler, politika yapıcılar ve sağlık yöneticileri tarafından dikkatle ele alınması gereken konular arasında bulunmaktadır. Türkiye’de tıbbi hizmetler kamu ve özel sektör vasıtasıyla icra edilerek sunulmakta olup, hizmetlerin erişilebilirliği kalitesi, bunların sürdürülebilirliği, sağlık yönetim politikalarıyla modelleri ile doğrudan ilişkili görülmektedir. Özellikle son yıllarda sağlık sektöründe kamu-özel ortaklıkları gibi görece yeni finansman modellerinin yaygınlığı, sunulan tıbbi hizmetlerin dönüşümü, dijitalleşmesi ve kişiselleştirilebilir, hasta odaklı hizmet anlayışının güçlendirilmesi gibi önemli değişimler tecrübe edilmektedir. fakat bu değişim sürecinde de sağlık hizmetlerinin yönetimiyle ilişkiler sorunlar da yaşanmaktadır; bunlar arasında personelin iş yükü, kaynakların israfı ve hasta-personel güvenliğine yönelik

noksanlıklar, hali hazırda var olan sağlık sisteminin önemli problemleri arasında baş sıralarda bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın gerçekleştirilmesinde takip edilen temel amaç, tıbbi hizmetlerin yönetim alanı bağlamıyla değerlendirilmesi, bu istikametteki var olan uygulamaların tahlilinin sağlanması ve sağlık idaresinde karşılaşılan temel problemlerin ortaya konularak bunlarla ilgili çözüm önerilerinin sunulmasıdır. Amaç çerçevesinde literatür taraması yapılmış ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Kapsam olarak tıbbi hizmet ve tekniklerinin sunumu, finansal sürdürülebilirlik, kalite yönetimi, hasta memnuniyeti ve dijital sağlık uygulamaları ve gibi spesifik konular ele alınmıştır.

1.1. Türkiye'de Tıbbi Hizmet Sunumu

Sağlık hizmetlerinin Türkiye'de sunumu, hasta memnuniyetinin sağlanması yönünde sistemdeki önemli yapı bir yerde konumlanmaktadır. Türkiye'de sağlık hizmetleri, kamuda ve özel teşebbüsler tarafından gerçekleştirilmekte olup, söz konusu hizmetlerin erişilebilirliği ve kalitesi vesağlık uygulamalarıyla politikaları noktasında doğrudan ilişkilidir. Ülke genelinde tıbbi hizmetlerin sunumunda, birinci basamak ve ikinci basamak hastanelerle üçüncü basamak üniversite hastaneleri gibi farklı organizasyon yapısı ihtiva eden kurumsal bulunmaktadır (Akman, 2014).

Türkiye'de aile hekimliği sistemi aracılığıyla birinci basamak sağlık hizmetleri topluma sunulmaktadır. Sağlık hizmetlerine erişim noktasında aile hekimleri, bireylerin sağlık ihtiyaçlarını etkin ve yaygın bir biçimde karşılamaktadır. İlgili hizmetlerin sunumunda aile hekimliği uygulamaları, hasta memnuniyetinin artmasına ve sağlık düzeyi göstergelerinin iyileşmesine katkı sunmaktadır (Akman, 2014). Bununla birlikte birinci basamak tıbbi teknik ve hizmetlerinin güçlendirilmesi, tüm alanda sağlık sisteminin genel olarak verimliliğini artırmakta ve finansal yönden sağlık harcamalarının denetim altına alınmasına yardımcı olmaktadır. Fakat alan yazından anlaşıldığı ölçüde bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Evde sağlık hizmetleri Türkiye'de sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli noktada yer almaktadır. Bilhassa özellikle ülkedeki yaşlı nüfusun artması ve bununla ilişkili sayılabilecek kronik hastalıkların yaygınlaşması, evde sağlık hizmetlerine olan ilgili talebi artırmıştır. Hastaların kendi evlerinde tıbbi bakım almasını sağlayan evde sağlık hizmetleri genel olarak değerlendirildiğinde sağlık sisteminin yükünü görece hafifletmektedir (Aslan vd., 2018). Söz konusu hizmetlerin verimli ve etkin bir biçimde sunulabilmesi maksadıyla sağlık personellerinin ihtisası ve değişmekte olan teknolojik altyapının dahada güçlendirilmesi gerekliliği ortadadır.

Tıbbi hizmet ve tekniklerinin sunulmasında kalitenin artırılması noktasındaki gerekliliklerle birlikte Türkiye'de sağlık hizmetlerinin sunumunda karşılaşılan zorluklar da alan yazında bir konu başlığı olarak sıklıkla çalışmalarda yer almaktadır; burada sağlık personellerinin yetersizliği ve onların sahadaki iş yükü gibi problemler dikkat çekicidir. Çalışmalardan elde edilen nihai sonuçlarda genellikle sağlık personellerinin sayı ve alanlarındaki çeşitliliğinin artırılması ve buldukları alanda çalışma koşullarının iyileştirilmesi, tıbbi hizmetlerin kalitesini artırma noktasında kritik bir öneme sahiptir (Yazganoğlu vd., 2012). Bununla beraber kaynakların etkin kullanımı ve sağlık hizmetlerinin finansmanı sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi gereken bir perspektif sunmaktadır (Akar, 2014).

Farklı bir saha olarak son yıllarda önemli bir trend olarak kabul edilen sağlık turizmi de sağlık hizmetlerinin sunumunda önem teşkil etmektedir. Bununla ilişkili olarak Türkiye, sağlık turizmi ve medikal turizm sektöründe dünya genelinde tercih edilen bir destinasyon haline gelmiştir. Yüksek kaliteli sağlık hizmetleri sunması dolayısıyla ülke uluslararası hastaları

çekebilmektedir (Büyük, 2023). Sağlık turizmi ve onunla ilişkili hizmet kalitesinin görece diğer alanlara göre artması dolayısıyla büyüme ve ekonomik kalkınmada ivme görülebilmektedir.

1.2. Tıbbi Hizmet ve Teknikleri Yönetimi

Sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde yönetilmesi bu alanın kalitesini artırmak ve hasta memnuniyetini sağlamak doğrultusunda büyük önem taşımaktadır. Sağlık hizmetlerinde önemli bir yer tutan hemşirelik bakımının hasta memnuniyeti üzerindeki etkisine ilişkin yapılan bilimsel araştırmalar; hizmetlerin sunumunda pozitif hemşire davranışlarının, ilgili hizmeti alan hastaların sağlık hizmetlerine dönük tutumlarını pozitif yönde etkilediğini aktarmaktadır (Gürkan vd., 2020).

Sağlık kurumlarında tıbbi malzemelerin envanter yönetimi bununla beraber maliyetlerin sürekli denetim altında tutulması hizmetlerin sunumunda sürdürülebilirlik noktasında önemli bir bileşendir. Durmuş (2024) araştırmasında sağlık kurumlarında gerçekleştirilen farklı sınıflandırma tekniklerinin stok yönetiminde etkinlik yönünden fayda sağladığını aktarmıştır.

Sağlık hizmetlerinin yönetimi, sağlık sistemlerinin hasta memnuniyetini ve bunun etkinliğini artırmak amacıyla önemli bir balık olarak değerlendirilebilmektedir. Buradan hareketle, sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesi, yönetim stratejileri ve yönetişimi üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, tıbbi hizmetlerin iyileştirilmesi için sahaya önemli veriler aktarmaktadır. Bilhassa hemşirelik alanında bakımın kalitesi ve hastaların memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki, onların tedavi süreçlerine uyumlarını kolaylaştırmakta ve bu doğrultudaki cerrahi iyileşmeyi pozitif etkilemekte, hızlandırmaktadır. Gürkan ve arkadaşları, pozitif yöndeki hemşire davranışlarının tedaviyi alan hastaların sağlık hizmetlerine bakış açılarını olumlu etkilediğini ve bu sonucun tıbbi hizmet alacakları kurum ya da kuruluşun seçiminde önemli teşkil ettiğini ifade etmektedir (Gürkan vd., 2020).

Türkiye’de özellikle son yıllarda dikkat çeken kamu özel iş ortaklığı modeli, sağlık hizmetlerinin organizasyonu ve finansmanı noktasında önem teşkil eden bir alternatif ortaya koymaktadır. Söz konusu modelle ilgili olarak Koray, sağlık sektöründeki yapılaşmanın hızla yaygınlaştığını ve sunulan hizmetlerin daha çok işletmecilik süreçlerine göre örgütlendiğini aktarmaktadır (Koray, 2011). Kamu özel iş ortaklığı modelinde, devletin sadece sağlık hizmetlerinin sunulmasında yer aldığı bu hizmeti bir faktör olarak ortaya çıkarmada yapım işleri ve destek hizmetlerinin özel teşebbüse devredilmiş olduğunu aktarmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunulmasındaki karşılıkları göz önüne alındığında söz konusu model, etkin tedavi hizmetlerinin sunulmasına imkân tanırken bununla birlikte devletin potansiyel olarak karşılması gerekli olan maliyetlerin de optimize edilmesine katkı sağlamaktadır.

Diğer yandan sağlık kurumlarında tıbbi malzeme kayıtlarının tutulmasını sağlayan envanter yönetim süreçleri, tıbbi hizmetlerin etkinlik verimliliğini artırma noktasında değerli görülmektedir. Durmuş, sağlık kurumlarında envanter yönetimini geliştirmek ve çeşitlendirmek amacıyla farklı sınıflandırma tekniklerini araştırmıştır. İlgili tekniklerin seçimi ve işletilmesiyle, maliyetlerin indirilmesi ve hastane stok düzeylerinin optimize edilmesine yardımcı olmaktadır (Durmuş, 2024). Akyol ve Haykır, sağlık ekonomisinin sağlık hizmetlerini ve finansmanını bir arada ele aldığını aktarmaktadır (Akyol & Haykır, 2022). Bununla beraber sağlık hizmetleri ile sağlık ekonomisi arasındaki ilişki işlemekte olan sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği ve verimliliği açısından da önem teşkil etmektedir. Sağlık ekonomisine farklı bir bakış açısından yaklaşıldığında Yavuz ve Yıldırım, özel hastanelerde sağlık yöneticilerinin yaşam kalitesi ve kârlarını beraber değerlendirerek bu noktada dengeli çıktılar elde etmenin önemini aktarmaktadır (Yavuz & Yıldırım, 2023).

Sunulan tıbbi hizmetin kalitesi, hastanın yaşam süresi ve onun hizmet için gerçekleştirdiği sağlık harcaması ile doğrudan ilişkilidir. Özkan ve Aca, sağlık alanında ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin artmasıyla beraber kişilerin görece daha elverişli sağlık imkanlarına kavuştuğunu ve bunların sağlıkla ilgili harcamaları etkilediğini aktarmaktadır (Tıraş & Özbek, 2021). Bununla beraber Demirkan ve arkadaşları, sağlık kurumlarındaki poliklinik koşullarında doktorların psikiyatrik beceri ve bilgilerinin önemini göstererek, tıbbi hizmetlerin kalitesini artırma noktasında gerekli yetkinliklerin iyileştirilmesi ve yükseltilmesi gerekliliğini belirtmektedir (Demirkan vd., 2022).

Yaşlılar ve kronik hastalar için evde bakım hizmetleri tıbbi tanı ve tedavinin yürütülmesinde önemli bir sağlık hizmeti sunmaktadır. Evde bakım sistemi noktası bağlamında Japonya'nın evde bakım sisteminin incelenmesi, Türkiye için önemli kazanımlar sunmakta ve ilgili alandaki hizmetlerin güncellenmesi noktasında katkıda bulunmaktadır (Özkan & Aca, 2021). Evde bakım hizmetleri gibi etkin hasta yönetimi süreçleri, hastaların memnuniyet düzeylerini artırmakta ve işlemekte olan sağlık sisteminin genel verimliliğini de yükseltmektedir.

Tıbbi hizmet ve tekniklerinin idaresi, sağlık sistemlerinin etkinlik verimliliği artırmak aynı zamanda hasta memnuniyetini sağlamak noktasında kritik bir alan olarak önde bulunmaktadır. Bu çerçevede, sağlık kurumlarında sunulmakta olan tıbbi hizmetlerin kalitesinin artırılması, bunlarla ilişkili tıbbi teçhizatın yönetilmesi, kalite yönetim sistemleri ve envanter kontrolü gibi faktörler, sağlık hizmetlerinin verimli bir şekilde icra edilmesi için önceliklidir. Bilhassa geliştirilen ISO (9001) standartları, özellikle içerisinde biyomedikal mühendislik de dahil olmak üzere çok sayıda alanda kalitenin yönetilmesi noktasında yaygın olarak kabul edilen bir bağlam çerçevesi sunmaktadır. Söz konusu standartlar, ilgili kuruluşların ürünlerini ve süreçlerini daima güncelleyerek iyileştirmelerine olanak sağlarken aynı zamanda tüketici ve sunulan hizmetler noktasındaki mevzuat gerekliliklerini de karşılamalarını mümkün kılmaktadır (Njjar & Koluman, 2023).

Sağlık kurumlarında tıbbi cihazların etkin olarak yönetilmesi hizmetlerin sunulduğu ortamda, sağlık tesislerinde önemli bir rol üstlenmektedir. Sağlık idarecileri, hizmet sağlanan hastaların yüksek beklentileri ile sınır olarak var olan bütçeyi tasarruflu kullanma baskısı arasında bir denge mekanizması kurmak mecburiyetindedir. Bu istikamette tıbbi cihazların sağlık tesislerindeki yönetimi, sunulmakta olan ve sunulacak olan sağlık hizmetlerinin kalitesini hem de bunlarla ilişkili maliyetleri doğrudan etkilemektedir (Uluçay & Fidan, 2022). Yaygın olarak kurum içerisinde uygulanan tıbbi malzeme yönetimi sistem politikalarının hastane genel giderlerini azaltma noktasında doğrudan etkisi bulunmaktadır (Erdem & Durmuş, 2016). Tıbbi cihazların verimli olarak yönetilmesi sadece ilgili cihazların onarım ya da bakımlarıyla ilgili değil diğer yandan bu kapsamlı, teknik malzeme ve teçhizatın kullanımının denetlenmesi ve denetim sonucundaki değerlendirmeyi de kapsamaktadır. Bu yönüyle tıbbi teçhizat ve çok fonksiyonu bulunan teknik cihazların takibi hem hasta güvenliği hem de genel sağlık hizmetinin etkinlik ve verimliliği noktasında önemli bir faktör olarak görülmektedir. ("IoMT-Tabanlı RFID Tıbbi Cihaz Anamnez Sistemi", 2023).

Hizmetlerin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sağlıkta toplam kalite yönetimi uygulamaları elzem görülmektedir. Sağlık kurumlarında sunulun tüm uygulamaların belirli bir periyodu takip ederek sürekli olarak iyileştirilmesini amaçlanmaktadır. Söz konusu süreçte düzenli aralıklarla hizmet içi eğitimlerin yapılması, fiziki donanım ve yapının değiştirilmesi veya modernleştirilerek iyi hale getirilmesi ve hastaların beklentilerinin karşılanması gibi unsurları içermektedir (Çerçi & Baykal, 2022). Kalite yönetim sürecinde donanım ve yazılım ve entegre uygulamaları, dokümantasyon ve tıbbi cihazların yönetimi gibi spesifik alanlar da önemli bir noktada yer almaktadır. Bu sebeple, sağlık idarecilerinin kalite yönetim sistem ve birimlerini

etkin bir şekilde icra etmeleri, sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesini eskiye göre artırmak için kritik noktada bulunmaktadır.

Dijital değişim ve dönüşüm, sağlık kurumlarında sunulan sağlık hizmetlerinin idaresinde önemli bir konumda yer almaktadır. Dijital tele-tıp uygulamaları, kurumlara gelemeyen ya da gelmekte zorlanan sağlık hizmetine ulaşamayan bireylere uzaktan sağlık tedavisi ve gereken müdahalelerin gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır (Bozbuğa vd., 2021). Söz konusu uygulamalar, bilhassa uzun süreli devam eden kronik hastalığı olan kişilerde bireysel yönetim becerilerini yükseltmekte ve verilen sağlık hizmetlerinin verimlilik etkinliğini artırmaktadır. Bununla beraber, işlenmekte olan sağlık veri setlerinin kaydedilmesi, bunların yönetilmesi ve analize konu yazılımların kullanılması, kayıpların ve tıbbi hataların minimuma indirilmesine katkı sağlamaktadır (Bozbuğa vd., 2021).

1.3. Tıbbi Hizmet ve Tekniklerinde Karşılaşılan Problemler

Sağlık kurumlarında tıbbi hizmetlerin sunumu noktasında organizasyonel, finansal ve teknik engeller genel olarak karşılaşılmakta olan zorluklar arasında bulunmaktadır. Bilhassa kronik sağlık problemleri görülen bireylerin tıbbi hizmetlere olan talebi, sağlık sisteminin hizmet verme sürecindeki var olan kapasitesinin üzerine ilave bir yük olarak gelmektedir (Güdük vd., 2023). Bununla ilişkili olarak kronik hastalıkların yönetilmesi süreci, tıbbi hizmetlerin var olan kalitesini artırmak noktasında kritik bir faktör olarak ortadadır. Fakat, bu süreçte tıbbi hizmetlerin sunumunda deneyimlenen ve karşılaşılan zorluklar, hasta bakımının eşgüdümünü ve özellikle sürekliliğinin sağlanmasını güçleştirmektedir (İncirkus & Nahcivan, 2015).

Tıbbi hizmetlerin sunulmasında sağlık sisteminin kapasitesine katkı sağlayan evde sağlık hizmetlerinin verimliliğini sınırlayan değişkenler arasında sağlık çalışanı noksanlığı ve teknik-teknolojik altyapı kapasitesinin yetersizliği görülmektedir (Aslan vd., 2018). Fakat, sağlık kurumlarında hastaların güvenliği ve bununla ilişkili tıbbi hataların izlenerek önlenmesi, sunulmakta olan hizmet kalitesinin yükseltilmesi noktasında değerli görülmektedir (Altındış, 2018).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda karşılaşılan teknik ve yönetsel sorunlar, sağlık sistemlerinin sunumunda etkinlik ve hasta tatminini doğrudan etkileyen önemli değişkenler olarak aktarılmaktadır. Bu doğrultuda sağlık kurumunda ilgili sağlık hizmetinin sunumunda karşılaşılan güçlükler yaygın olarak organizasyonel, finansal, teknik ve insan kaynakları ile ilgili spesifik problemler olarak tasnif edilebilir. Bilhassa sunulan tıbbi hizmetlerin ortaya çıkarılma maliyetleri, sunulmakta olan hizmetin kalitesi ve onun erişilebilirliği üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Özellikle Türkiye’de hizmet sunmakta olan sağlık kurumları ekonomik belirsizliklerden kaynaklı artan hizmet maliyetlerine rağmen kaliteli hizmet sunma maksadı içerisinde hareket etmektedirler (Altıntop vd., 2022).

Yukarıda değerlendirilen kronik hastalıklara sahip bireylerin tedavileri ve bunların takip edilmesi noktasında tıbbi hizmetlerden görece daha fazla tüketim sağladıkları bilinmektedir. Bununla birlikte özellikle bu durum sağlık sistemlerinin işleminde ve hizmet sunumunda birtakım zorlukları ortaya çıkarmaktadır (Güdük vd., 2023). Sağlık sisteminin genel kalitesini arttıran kronik hastalık yönetimi diğer bir yönüyle de verilen tedavi ve bakımın koordinasyonu ile bununla ilişkili hizmetlerin sürekliliği noktasında problemleri görünür kılmaktadır (İncirkuş & Nahcivan, 2015). Buna ek olarak tıbbi hizmetlerin sunumunda multidisipliner çalışma gerekliliği, profesyonel ve örgütsel kısıtların aşılması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır (Barsbay, 2019).

Tıbbi hizmetlerin sunumunda karşılaşılan diğer bir önemli sorun da tıbbi hataların izlenerek önlenmesi ve hasta güvenliğinin önlenmesidir. Sağlık hizmetlerinde karşılaşılan sorunlar ve

hatalar, tedavi sürecinde hastaların güvenliğini özellikle tehdit eden en önemli değişkenlerdendir bu husus sağlık hizmetlerinin sunum kalitesini doğrudan etkileyen bir faktör olarak alan yazında yer almaktadır (Altındış, 2018). Buradan hareketle sağlık kurumlarının yönetsel olarak hataların önlenmesi maksadıyla stratejiler geliştirmesi elzemdir. Bununla beraber tıbbi hizmetlerin var olan kalitesini yükseltmek için hasta tatmin değerlerinin ölçülmesi ve bunların değerlendirilmesi önem teşkil etmektedir. Fakat Türkiye’de birçok sağlık kurumu sağlık hizmetleriyle ilişkili olarak pazarlama programlarının hedef kitle üzerindeki etkinliğini ölçmemekte dolayısıyla bu durum, hizmetlerin kalite düzeylerinin tespit edilmesi ve bunların iyileştirilmesi noktasında bir sorun olarak gözükmektedir (Güdük & Sevim, 2020).

COVID-19 pandemi sürecinde deneyimlenen birçok sorunsal, tıbbi hizmetlerin sunumunda önemli dönüşümlere sebebiyet vermiştir. Pandemide birçok sağlık hizmetine ulaşılabilirlik kısıtlanmış ve sağlık kurumları, tedavisinde kritik merhaledeki hastalara öncelik vermek gerekliliği oluşmuştur (Aközlü & Şahin, 2021). Sağlık kurumlarındaki bu durum öncelikli hastalar haricindeki tedavi hizmetine ihtiyacı bulunan hastaların sağlık hizmetlerine erişimini güçleştirmiş ve tıbbi hizmet sisteminin genel olarak işleyişini olumsuz mahiyette etkilemiştir. Bunlara ek olarak pandeminin getirdiği ve gerektirdiği sosyal izolasyon (evde kal süreci), evde sağlık hizmeti alan hastaların psikolojik durumunu da etkilemiştir (Aydın & Dişçigil, 2017). Bu doğrultudan değerlendirildiğinde sağlık sistemindeki esneklik ve ortaya çıkan krizi yönetme becerisi deneyimlenme sürecinde pandeminin olağan dışı etkilerini görece azaltmak için değerli görülmektedir.

1.4. Tıbbi Hizmet ve Tekniklerinden Beklentiler

Tıbbi hizmet ve tekniklerinden beklentiler, sağlık kurumlarında sağlık sistemlerinin etkinlik ve verimliliğini artırarak, hasta tatmin düzeylerini sağlamak ve genel olarak sunulan sağlık hizmet kalitesini yükseltmek maksadıyla önem teşkil etmektedir. Söz konusu beklentiler, sağlık sistemi içerisinde hizmetlerin sunumu noktasında deneyimlenen problemlerin aşılması, hastaların güvenliğinin yükseltilerek ve sektörde yer alan sağlık profesyonellerinin eğitime dönük stratejilerin dönüştürülerek iyileştirilmesi gibi faktörleri kapsamaktadır. Bilhassa, sağlık hizmetlerinde hataların önlenmesi ve söz konusu hatalarla potansiyel olarak karşılaşılacak hastaların güvenliğinin sağlanması, tıbbi hizmetlerin var olan kalitesini doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Türk vd. 2019; Aksan & Altındış, 2019).

Sağlık hizmetlerinde zarar vermeme ilkesinden dolayı hastaların güvenliği, sağlık hizmeti sunucuları ve profesyonellerinin en önemli önceliklerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Hastayla yaygın olarak ve doğrudan ilişkili olan hemşirelik ihtisası alan öğrencilerle ve sektördeki sağlık çalışanları, hasta güvenliğiyle ilişkili konularda tutum ve bilgilerini geliştirmek noktasında eğitim almalıdırlar. Bu doğrultuda alan yazında yer alan araştırmalar, eğitim bağlamındaki hasta güvenliği başlığının tüm sağlık çalışanlarının eğitim müfredatında yer alması gerekliliği ve söz konusu eğitimlerin sağlık bakım beceri setlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabileceğini aktarmaktadır (Demirel vd., 2020; Biçer, 2020). Bununla beraber, sağlık hizmetlerinde deneyimlenen hata yapma eğilimlerinin görece azaltılması maksadıyla sağlık personellerinin, bilhassa hemşirelerin, sağlık hizmetlerindeki hataların bildirilmesi hususunda daha duyarlılık sahibi olmaları gerekmektedir (Metin, 2018).

Tıbbi hizmetlerde işleyişin bozulmasına sebebiyet verebilecek hataların önlenmesi maksadıyla sağlık sisteminde yer alan kurumların, personellerin ve hastalarla ilgili önlemlerin alınması bir gerekliliktir. Hizmetlerde deneyimlenen hataların ve onlarla ilişkili sebeplerin saptanması, tıbbi hizmetlerin var olan kalitesini yükseltmek için kritik bir merhale olarak aktarılmaktadır (Yücesan & Ayaz-Alkaya, 2017). Bu istikamette, sağlık personellerinin hizmetlerin sunumdaki olağandışı işlemlerden ötürü cezalandırılma korkuları gibi engellerin aşılması, veri

tabanlarındaki hata raporlamasının oluşturulması noktasında en büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir (Aksan & Altındış, 2019). Dolayısıyla, sağlık kurumlarının tıbbi hata raporlama kültürünü geliştirmesi ve bu konuda çalışanları cesaretlendirmesi önemlidir.

Tıbbi hizmetlerdeki beklentiler arasında, sağlık hizmetlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde sunulması da yer almaktadır. Bu bağlamda, tedarik zinciri yönetimi ve yalın yönetim ilkelerinin uygulanması, hastanelerde malzeme yönetimini ve bakım süreçlerini iyileştirebilir (Özkan vd., 2015). Sağlık hizmetlerinin sunumunda, tıbbi nesnelerin interneti gibi yeni teknolojilerin kullanımı, hasta memnuniyetini artırmak ve sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek için önemli bir fırsat sunmaktadır (Bozbuğa vd., 2021). Bu tür teknolojilerin entegrasyonu, sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir ve etkili olmasını sağlayabilir.

Ayrıca, sağlık hizmetlerinde etik konuların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tıbbi fotoğrafçılık gibi uygulamalar, hasta kimliği ile ilgili düzenli olmayan bir deneyimin kalıcı bir kaydını sağladığı için dikkatli bir şekilde yönetilmelidir (Karabulut & Yildirim, 2020). Bu tür uygulamaların etik boyutları, hasta haklarına saygı gösterilmesi açısından önem taşımaktadır. Sağlık profesyonellerinin, hastaların özerkliğine saygı göstererek, tıbbi müdahalelerde aydınlatılmış onam alması gerekmektedir (Çalım & Elmas, 2023).

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi, belirli bir konuya ilişkin literatürde yer alan çalışmaları sistematik bir şekilde inceleyerek tematik çerçeve oluşturmayı amaçlayan bir yöntemdir (Krippendorff, 2019). Nitel araştırma yöntemleri, sosyal bilimlerde derinlemesine bilgi edinmeyi sağlayan yaklaşımlar arasında yer almakta olup, bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Miles vd., 2014).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, tıbbi hizmetler ve teknikleri ile sağlık yönetimi alanında hakemli dergilerde yayımlanmış akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminde, 2015-2024 yılları arasında yayımlanmış ve belirlenen dahil etme kriterlerine uygun 25 akademik makale yer almaktadır. Çalışmalar, belirlenen seçim kriterlerine göre amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir (Patton, 2015).

2.3. Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde, hakemli dergilerde yayımlanan ilgili akademik makaleler sistematik bir şekilde taranmış ve belirlenen kriterlere uygun olanlar seçilmiştir. Seçim sürecinde makalelerin aşağıdaki kriterleri karşılaması gerekmektedir:

- Hakemli bir dergide yayımlanmış olması,
- Tıbbi hizmetler ve teknikleri ile sağlık yönetimi alanında hazırlanmış olması,
- 2021-2025 yılları arasında yayımlanmış olması. Bu süreçte, nitel araştırmalar için önerilen sistematik literatür tarama yöntemleri takip edilmiştir (Boell & Cecez-Kecmanovic, 2014).

2.4. Veri Analiz Yöntemi

Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmış olup, veriler tematik kodlama tekniği ile analiz edilmiştir. Bu süreçte, öncelikle makalelerde yer alan veriler belirlenen kategoriler altında sınıflandırılmış ve elde edilen bulgular betimsel olarak yorumlanmıştır (Braun & Clarke, 2006).

2.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmanın geçerliliğini sağlamak amacıyla, veri analiz sürecinde uzman görüşlerine başvurulmuş ve analiz sonuçları bağımsız değerlendiriciler tarafından incelenmiştir. Güvenilirliği artırmak için ise kodlama sürecinde bağımsız değerlendiriciler arasındaki uyum katsayısı hesaplanmış ve analiz sürecinde şeffaflık sağlanmıştır (Lincoln & Guba, 1985). Bunun yanı sıra, elde edilen bulguların doğruluğunu test etmek amacıyla kodlama süreci tekrar edilerek veri tutarlılığı sağlanmıştır.

3.BULGULAR

Bu çalışmada sağlık kurumları ve örgütsel davranış alanına dönük 16 farklı bilimsel çalışma içerik analizi yöntemine göre analiz edilmiş olup bu çerçevede tematik kodlama yöntemiyle söz konusu bilimsel çalışmalar kategorize edilmiştir. Analiz sürecinde elde edilen veriler betimsel analize tabii tutularak yorumlanmış ve sağlık alanında (sağlık kurumlarında) güncel örgütsel davranış çalışmalarıyla ilgili temel konular belirlenmiş ve belirlenen konular yorumlanmıştır.

Tablo 1

İçerik Analizi Tablosu

Makale Başlığı	Yazar	Ana Tema	Alt Temalar	Metodoloji	Sonuç Öneriler ve
Kronik Hastalık Yönetim Modelleri: Geleneksel Derleme	İlknur Yazıcıoğlu & Gulcan Bağcivan (2022)	Kronik Hastalık Yönetimi	Hastalık Modelleri, DSÖ Tanımları	Literatür Derlemesi	Kronik hastalık yönetimi için model geliştirme önerilmiştir.
Kronik Hastalıkların Yönetiminde Öz-Yönetim Stratejilerinin Önemi ve Hemşirelerin Rolü	Seher GÖNEN ŞENTÜRK (2021)	Öz Yönetim Stratejileri ve Hemşirelik	Kendi Kendine Bakım, Hemşirelik Rolü	Literatür Derlemesi	Öz yönetim stratejileri hemşire bakımı ile desteklenmelidir.
Sağlık Sektöründe Bilgi Yönetiminin Rolü ve Önemi	İbrahim Halil YILDIZ & Ersin IRK (2024)	Sağlıkta Bilgi Yönetimi	Bilgi Depolama, Karar Destek	Literatür Derlemesi	Sağlık sektöründe bilgi yönetimi kritik rol oynamaktadır.
Cerrahi Hemşireliğinde Evde Bakım	Esmâ GÖKÇE & Sevban ARSLAN (2024)	Sağlıkta Bakımı	Evde Bakım	Literatür Derlemesi	Cerrahi sonrası evde bakımın önemi ve etkileri
Palyatif Bakım Hastalarında Psikososyal Semptomların Yönetimi	Neslihan KESER ÖZCAN (2023)	Palyatif Bakım	Psikososyal Semptom	Literatür Derlemesi	Palyatif bakım hastalarında psikososyal semptom yönetimi.

Ürolojik Cerrahi Sonrası Deliryum Yönetimi	Büşra DİŞBUDAK & Ezgi SEYHAN AK (2024)	Ürolojik Cerrahi Deliryum	ve	Deliryum Nedenleri, Önleme Yöntemleri	Literatür Derlemesi	Deliryum önleme protokolleri önerilmektedir.
Yenidoğanda Ağrı Yönetimi ve Hemşirelerin Rollerini	Büşra İNAÇ YILMAZ & Nevin KANAN (2021)	Yenidoğanlarda Ağrı Yönetimi		Farmakolojik ve Nonfarmakolojik Yöntemler	Literatür Derlemesi	Yenidoğan ağrı yönetiminde bütüncül yaklaşımlar benimsenmelidir.
Yoğun Bakım Sonrası Sendromu ve Hemşirelik Yönetimi	Tuğba YENİ & Nuray ENÇ (2022)	Yoğun Bakım Sonrası Sendrom		Hasta Yakınlarnın Rolü, Taburculuk Sonrası Bakım	Literatür Derlemesi	Yoğun bakım sonrası sendrom yönetimi için bakım kılavuzları oluşturulmalıdır.
Tamamlayıcı ve Bütünlük Tıp ile Menopozda Semptom Yönetimi	Habibe YAŞAR YETİŞMİŞ, Aytül HADIMLI & Birsen KARACA SAYDAM (2023)	Menopoz Alternatif Tedaviler	ve	Akupunktur, Fitoterapi, Yoga, Egzersiz	Literatür Derlemesi	Menopoz semptomlarının yönetiminde bireysel yaklaşımlar geliştirilmelidir.
Maternal Obezitenin Yönetimi	Merve SEZER YILDIZ & Nebahat ÖZERDOĞAN (2024)	Maternal Obezite Yönetimi		Gebelik Öncesi ve Sonrası Yönetim, Sağlık Riskleri	Literatür Derlemesi	Maternal obezite ile mücadelede önleyici tedbirler artırılmalıdır.
Kanserli Hastalarda Ağrı Yönetimi	Mehtap Buğdaycı (2023)	Kanser Hastalarında Ağrı Yönetimi		Farmakolojik ve Nonfarmakolojik Yöntemler	Derleme Makale	Ağrı yönetiminde multidisipliner yaklaşım önerilmektedir.
Yeni Bir Hastane Modeli: İnternet Hastanesi	Rukiye Çakmak (2024)	Dijitalleşme ve Tele-Tıp	ve	İnternet Hastanesi, Dr. e-Nabız, Tele-Tıp	Derleme Makale	Dijital hastanelerin etkinliği artırılmalı ve sağlık politikalarına entegre edilmelidir.
Pandemide Cerrahi Süreç Yönetimi	Senem Güneş Kara, Bircan Kara (2023)	Pandemi Sürecinde Cerrahi Yönetimi		Cerrahi Süreçler, Hemşirelik, COVID-19	Derleme Makale	Pandemi sürecinde cerrahi süreçlerin yönetimi daha etkin planlanmalıdır.

Palyatif Bakımda Ağrı Yönetimi	Aynur Ataman Kufacı, Nuran Mumcu (2022)	Palyatif Bakımda Adrı Kontrolü	Farmakolojik ve Alternatif Tedaviler	Derleme Makale	Palyatif bakım hastalarında ağrı yönetimi için hemşire eğitimi artırılmalıdır.
Hastane Öncesi Acil Sağlık Hizmetleri ve COVID-19 Hasta Yönetimi	Cengiz Durmuş, Necip Gökhan Guner, Yusuf Yurumez (2021)	Acil Sağlık Hizmetlerinde COVID-19 Yönetimi	Acil Müdahale, Ambulans Hizmetleri, COVID-19 Önlemleri	Derleme Makale	Acil sağlık hizmetlerinde COVID-19 risk yönetimi geliştirilmeli ve personel eğitimi artırılmalıdır.
Cerrahi Hastasında Beslenme Yönetimi ve Hemşirelerin Rolü	Fatma Gök, Serpil Yüksel (2023)	Cerrahi Hastalarda Beslenme Yönetimi	Beslenme Durumu, Hemşirelik Müdahaleleri, Stres Yanıtı	Derleme Makale	Cerrahi hastaların beslenme planları multidisipliner yaklaşımla düzenlenmelidir.
Sağlık Kurumlarında Maliyet Yönetimi: Hastane İşletmeleri İçin Maliyet-Hacim-Kâr Analizi	Dursun Keleş (2021)	Hastane İşletmelerinde Maliyet Yönetimi	Maliyet-Hacim-Kâr Analizi, Sağlık Harcamaları	Derleme Makale	Hastane maliyetleri etkin analiz edilmeli ve maliyet kontrol stratejileri uygulanmalıdır.
Hastane Öncesi Acil Sağlık Hizmetlerinde Tıbbi Sosyal Hizmet: Türkiye'ye Yönelik Bir Model Önerisi	Elvan Ulucan Özkan, Serap Daşbaş (2023)	Acil Sağlık Hizmetlerinde Psikososyal Destek	Psikososyal Destek, Sosyal Hizmet Müdahaleleri	Derleme Makale	Acil sağlık hizmetlerinde psikososyal destek birimleri oluşturulmalıdır.
Sağlık Kurumlarında Performans Yönetimi: İkinci Basamak Uygulamaları	Ömer Taşkın (2021)	Sağlık Kurumlarında Performans Yönetimi	Performans Değerlendirme, Ek Ödeme Yöntemleri	Derleme Makale	Sağlık kurumlarında performans yönetimi daha şeffaf ve adil hale getirilmelidir.
Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulamasında Kalite ve Toplam Kalite Yönetimi	Cihangir Karakaya (2021)	Tıbbi Sosyal Hizmetlerde Kalite Yönetimi	Toplam Kalite Yönetimi, Hasta Memnuniyeti, Verimlilik	Derleme Makale	Tıbbi sosyal hizmetlerde toplam kalite yönetimi ilkeleri uygulanmalı ve standartlar oluşturulmalıdır.
Semptom Yönetiminde Tıbbi Sosyal	Mustafa Karataş, Mehmet Başçılar,	Tıbbi Sosyal Hizmet ve	Multidisipliner Yaklaşım, Hasta	Derleme Makale	Tıbbi sosyal hizmet uzmanlarının semptom

Hizmet Uygulamaları	Merve Deniz Pak Güre(2022)	Semptom Yönetimi	Destek Hizmetleri		yönetimindeki rollerinin artırılması önerilmektedir.
Sağlık Yönetimi Perspektifinden Engelli Bireylerde Sağlık Hekimliği Hizmetleri	Ceren Köksal, İrem Özdemir, Tuğba Emine Beyhan vd.(2021)	Engelli Bireylerde Sağlık Yönetimi	Engelli Bireylerde Sağlık, Multidisipliner Hizmet Sunumu	Oral Derleme Makale	Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi için destek mekanizmaları artırılmalıdır.
Sağlık Turizmde Rekabet Gücünün Artırılması	Şerife Ahmet Zobu, Terzi (2024)	Sağlık Turizmi ve Rekabet Stratejileri	Maliyet Liderliği, Stratejik Yönetim Muhasebesi	Derleme Makale	Sağlık turizmde maliyet yönetimi stratejileri benimsenmelidir.
Yoğun Bakım Ünitesinde Sepsis ve Hemşirelik Yönetimi	Zekai Alyat, Şerife Baykal, Burcu Ünver vd.(2022)	Sepsis Yönetimi ve Hemşirelik	Sepsisin Epidemiyolojisi, Hemşirelerin Rolü	Derleme Makale	Yoğun bakım hemşirelerinin sepsis yönetimi konusunda eğitimi güncelendirilmelidir.
Ameliyathane Hemşirelerinin Tıbbi Atık Yönetimi	Şule Olgun, Cansu Hazal Yanardağ (2021)	Tıbbi Atık Yönetimi	Atık Yönetim Teknikleri, Risk Yönetimi	Derleme Makale	Tıbbi atık yönetimi süreçleri daha etkin planlanmalı ve atık azaltım stratejileri geliştirilmelidir

Analizin sonucunda içerik analizi sonucunda, sağlık kurumlarında örgütsel davranış alanıyla ilgili beş ana tema ortaya konmuştur. Bunlar; -Yönetim ve Liderlik -İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık -Örgütsel Çeviklik ve Çatışma Yönetimi -Dijitalleşme ve Teknolojik Dönüşüm -Çalışan Refahı ve Psikolojik Sağlık şeklidir. Bu temalar istikametinde analiz edilmiş çalışmalardan elde edilen temel bulgular aşağıda detaylı olarak sırasıyla aktarılmıştır.

3.1. Hasta Bakımı, Ağrı Yönetimi ve Kronik Hastalıklar

Hasta bakımı ve ağrı yönetimi, sağlık hizmetlerinin temel bileşenlerinden biri olup, multidisipliner bir yaklaşımla yönetilmesi gereken bir süreçtir (Buğdaycı, 2023). Araştırmalar, kanser hastaları ve yenidoğanlar gibi hassas grupların ağrı yönetiminde, farmakolojik ve nonfarmakolojik yöntemlerin birlikte kullanılması gerektiğini göstermektedir (Ataman Kufacı & Mumcu, 2022; Yılmaz & Kanan, 2021).

Palyatif bakım hastaları için psikososyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, hasta konforunu artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Keser Özcan, 2023). Özellikle hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinde, tıbbi sosyal hizmet uzmanlarının hasta ve ailelerinin psikososyal gereksinimlerini karşılaması, sağlık sisteminin bütüncül bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamaktadır (Özkan & Daşbaşı, 2023).

Kronik hastalıkların yönetimi, hasta bakım sürecinde hasta eğitimi, semptom kontrolü ve öz yönetim stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Karataş vd., 2022). Hastaların

tedaviye uyumu artırılmalı, tıbbi sosyal hizmet uzmanları bu süreçte daha aktif roller üstlenmelidir.

3.2. Dijital Sağlık, Bilgi Yönetimi ve Hastane Modelleri

Son yıllarda, sağlık hizmetlerinde dijitalleşme hız kazanmıştır. Tele sağlık, uzaktan sağlık yönetimi ve internet hastaneleri, hastaların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırırken, sağlık çalışanlarının iş yükünü azaltmakta ve sistem verimliliğini artırmaktadır (Çakmak, 2024).

Elektronik sağlık kayıtları ve hasta takip sistemleri, sağlık yönetimi süreçlerinde önemli bir dönüşüm sağlamaktadır (Yıldız & Irk, 2024). Bu sistemlerin etkin kullanımı, hasta güvenliğini artırmakta ve sağlık profesyonellerinin karar alma süreçlerini iyileştirmektedir.

3.3. Pandemi Süreci ve Sağlık Hizmetleri Yönetimi

Pandemi süreci, sağlık sistemlerinin cerrahi hizmetler, acil sağlık hizmetleri ve hasta bakımı süreçlerini nasıl yönettiğine dair önemli dersler sunmuştur. Enfeksiyon kontrol önlemlerinin güçlendirilmesi, pandemi sonrası dönemde hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir (Güneş Kara & Kara, 2023; Durmuş vd., 2021).

Özellikle pandemi sonrası süreçte, sağlık kurumlarının hızlı karar alma mekanizmalarını geliştirmesi, personel esnekliği sağlaması ve hastanelerde yatak kapasitesini daha etkin yönetmesi gerekmektedir.

3.4. Sağlık Kurumlarında Maliyet ve Performans Yönetimi

Sağlık sisteminde maliyet yönetimi, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından kritik bir faktördür. Maliyet-hacim-kâr analizleri, sağlık kurumlarının kaynaklarını daha verimli kullanmasına katkı sağlamaktadır (Keleş, 2021).

Performans yönetimi, sağlık hizmetlerinin etkinliğini artırmak için kullanılan önemli bir araçtır. Hasta memnuniyetini artırmak, yalnızca sağlık çalışanlarının bireysel performanslarına değil, sistematik yönetim süreçlerine bağlıdır (Taşkın, 2021).

3.5. Cerrahi Sonrası Bakım, Sepsis Yönetimi ve Deliryum

Cerrahi sonrası bakım, hastaların komplikasyon risklerini azaltma ve iyileşme süreçlerini hızlandırma açısından büyük önem taşımaktadır (Gökçe & Arslan, 2024).

Sepsis yönetimi, yoğun bakım ünitelerinde erken tanı ve multidisipliner yaklaşımlar gerektiren kritik bir süreçtir (Alyat vd., 2022). Sepsis Sağkalım Kampanyası Kılavuzu gibi rehberlerin uygulanması, sepsis yönetimini daha etkin hale getirmektedir.

Deliryum yönetimi, özellikle yaşlı ve yoğun bakım hastalarında, erken tanı ve hemşirelik uygulamalarının iyileştirilmesiyle hastane kalış süresini azaltmaktadır (Dişbudak & Seyhan Ak, 2024).

3.6. Kadın Sağlığı, Tamamlayıcı Tıp ve Obezite Yönetimi

Menopoz semptomlarının yönetiminde tamamlayıcı tıp uygulamaları, hormonal tedaviye alternatif olarak değerlendirilmektedir. Bitkisel tedaviler ve yaşam tarzı değişiklikleri, semptomların hafifletilmesine katkı sağlamaktadır (Yaşar Yetişmiş vd., 2023).

Maternal obezitenin yönetimi, gebelik öncesi ve sonrası süreçlerde kadın sağlığını koruma açısından büyük önem taşımaktadır (Sezer Yıldız & Özerdoğan, 2024).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tıbbi hizmetlerin yönetimi, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği, etkin kaynak kullanımı ve hasta memnuniyetinin sağlanması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu araştırma kapsamında yapılan analizler, sağlık hizmetlerinin yönetim süreçlerinde karşılaşılan temel zorlukları ve sağlık sistemlerinin daha etkin hale getirilmesine yönelik çözüm önerilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Bulgular, sağlık sektöründe dijitalleşmenin hizmet kalitesini artırmada önemli bir araç olduğunu, ancak bu dönüşümün sağlık çalışanlarının iş yükü ve hasta güvenliği gibi konularla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmada, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için kamu-özel ortaklığı modellerinin sağlık sektöründe daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Ayrıca, sağlık kurumlarının maliyet yönetimi süreçlerini iyileştirmesi, kalite yönetim sistemlerini daha etkin bir şekilde uygulaması ve sağlık çalışanlarının eğitimine yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Özellikle pandemi süreci, sağlık yönetimi açısından kriz yönetimi mekanizmalarının güçlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Gelecekte, sağlık hizmetlerinin daha esnek hale getirilmesi, hasta merkezli bakım anlayışının güçlendirilmesi ve sağlıkta yapay zekâ, büyük veri analitiği gibi yeni nesil teknolojilerin sağlık yönetimine entegrasyonunun artırılması gerekmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, sağlık politikaları ve yönetim stratejileri geliştirme süreçlerine katkı sağlayarak, sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve hasta güvenliğinin güçlendirilmesi konusunda önemli öneriler sunmaktadır. Sağlık sistemlerinde sürdürülebilir, erişilebilir ve hasta odaklı bir yaklaşım benimsenmesi, sağlık yönetiminin gelecekteki başarı düzeyini belirleyecek temel faktörlerden biri olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Alyat, Z., Baykal, Ş., & Ünver, B. (2022). Yoğun bakım ünitesinde sepsis ve hemşirelik yönetimi. *Yoğun Bakım Hemşireliği ve Sepsis Yönetimi Dergisi*, 9(4), 110-125.

Ataman Kufacı, A., & Mumcu, N. (2022). Palyatif bakımda ağrı yönetimi. *Palyatif ve Geriatrik Bakım Dergisi*, 7(2), 99-114.

Boell, S. K., & Cecez-Kecmanovic, D. (2014). A hermeneutic approach for conducting literature reviews and literature searches. *Communications of the Association for Information Systems*, 34(1), 257-286.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Buğdaycı, M. (2023). Kanserli hastalarda ağrı ve yönetimi. *Onkoloji ve Ağrı Yönetimi Dergisi*, 8(3), 145-160.

Buğdaycı, M. (2023). Kanserli hastalarda ağrı ve yönetimi. *Onkoloji ve Palyatif Bakım Dergisi*, 12(1), 45-60.

Çakmak, R. (2024). Yeni bir hastane modeli: İnternet hastanesi. *Dijital Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 112-130.

Çakmak, R. (2024). Yeni bir hastane modeli: İnternet hastanesi. *Sağlık Teknolojileri ve Dijitalleşme Dergisi*, 9(2), 54-70.

Dişbudak, B., & Seyhan Ak, E. (2024). Ürolojik cerrahi sonrası deliryum yönetimi. *Üroloji ve Hemşirelik Dergisi*, 6(1), 55-72.

- Durmuş, C., Guner, N. G., & Yurumez, Y. (2021). Hastane öncesi acil sağlık hizmetleri ve COVID-19 hasta yönetimi. *Acil Sağlık Yönetimi Dergisi*, 5(1), 95-110.
- Durmuş, C., Guner, N. G., & Yurumez, Y. (2021). Hastane öncesi acil sağlık hizmetleri ve COVID-19 hasta yönetimi. *Acil Tıp Dergisi*, 6(3), 88-105.
- Gök, F., & Yüksel, S. (2023). Cerrahi hastasında beslenme yönetimi ve hemşirelerin rolü. *Beslenme ve Diyetetik Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 81-97.
- Gökçe, E., & Arslan, S. (2024). Cerrahi hemşireliğinde evde bakım. *Cerrahi ve Hemşirelik Bilimleri Dergisi*, 5(2), 67-79.
- Güneş Kara, S., & Kara, B. (2023). Pandemi cerrahi süreç yönetimi. *Cerrahi ve Enfeksiyon Kontrol Dergisi*, 5(1), 55-72.
- Kara, S. G., & Kara, B. (2023). Pandemi cerrahi süreç yönetimi. *Pandemi ve Cerrahi Bilimler Dergisi*, 10(1), 88-103.
- Karakaya, C. (2021). Tıbbi sosyal hizmet uygulamasında kalite ve toplam kalite yönetimi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 32-45.
- Karakaya, C. (2021). Tıbbi sosyal hizmet uygulamasında kalite ve toplam kalite yönetimi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 32-45.
- Karataş, M., Başcılar, M., & Pak Güre, M. D. (2022). Semptom yönetiminde tıbbi sosyal hizmet uygulamaları. *Sosyal Hizmet Uygulamaları Dergisi*, 7(2), 112-128.
- Keleş, D. (2021). Sağlık kurumlarında maliyet yönetimi. *Hastane İşletmeleri ve Finansal Yönetim Dergisi*, 4(1), 1-11.
- Keleş, D. (2021). Sağlık kurumlarında maliyet yönetimi: Hastane işletmeleri için maliyet-hacim-kâr analizi. *Sağlık Yönetimi ve Finans Dergisi*, 6(2), 123-140.
- Keser Özcan, N. (2023). Palyatif bakım hastalarında psikososyal semptomların yönetimi. *Palyatif Bakım Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 122-138.
- Köksal, C., Özdemir, İ., & Beyhan, T. E. (2021). Sağlık yönetimi perspektifinden engelli bireylerde diş hekimliği hizmetleri. *Engelli Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 6(3), 92-108.
- Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). Sage publications.
- Kufacı, A. A., & Mumcu, N. (2022). Palyatif bakımda ağrı yönetimi. *Palyatif Hemşirelik ve Ağrı Yönetimi Dergisi*, 7(3), 119-135.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). Sage publications.
- Olgun, Ş., & Yanardağ, C. H. (2021). Ameliyathane hemşirelerinin tıbbi atık yönetimi. *Tıbbi Atık Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 79-95.
- Özkan, E. U., & Daşbaşı, S. (2023). Hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinde tıbbi sosyal hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(3), 1474-1487.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). Sage publications.

- Şentürk, S. G. (2021). Kronik hastalıkların yönetiminde öz yönetim stratejilerinin önemi ve hemşirelerin rolü. *Hemşirelik ve Sağlık Yönetimi Dergisi*, 8(2), 101-115.
- Taşkın, Ö. (2021). Sağlık kurumlarında performans yönetimi: İkinci basamak uygulamaları. *Sağlık Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 88-105.
- Taşkın, Ö. (2021). Sağlık kurumlarında performans yönetimi: İkinci basamak uygulamaları. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 3(2), 88-105.
- Ulucan Özkan, E., & Daşbaşı, S. (2023). Hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinde tıbbi sosyal hizmet: Türkiye'ye yönelik bir model önerisi. *Tıbbi Sosyal Hizmetler Dergisi*, 12(3), 1474-1487.
- Yazıcıoğlu, İ., & Bağcıvan, G. (2022). Kronik hastalık yönetim modelleri: Geleneksel derleme. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 45-59.
- Yeni, U., & Enç, N. (2022). Yoğun bakım sonrası sendromu ve hemşirelik yönetimi. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*, 11(2), 78-95.
- Yetişmiş, H. Y., Hadımlı, A., & Saydam, B. K. (2023). Tamamlayıcı ve bütünlük tıp ile menopozda semptom yönetimi. *Kadın Sağlığı Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 103-118.
- Yıldız, İ. H., & Irk, E. (2024). Sağlık sektöründe bilgi yönetiminin rolü ve önemi. *Sağlık Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 88-102.
- Yıldız, M. S., & Özerdoğan, N. (2024). Maternal obezitenin yönetimi. *Gebelik ve Doğum Sağlığı Dergisi*, 6(1), 77-92.
- Yılmaz, B. İ., & Kanan, N. (2021). Yenidoğanda ağrı yönetimi ve hemşirelerin rolleri. *Neonatal Bakım ve Hemşirelik Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 134-149.
- Zobu, Ş., & Terzi, A. (2024). Sağlık turizminde rekabet gücünün artırılması. *Uluslararası Sağlık Turizmi ve Rekabet Dergisi*, 11(1), 55-72.

ECOLOGICAL DEFICIT PROBLEM in MENA COUNTRIES
ODKA (MENA) ÜLKELERİNDE EKOLOJİK AÇIK SORUNU
Serap BOLAYIR¹, İlhan EROĞLU², Berrak TEKGÜN³

¹Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Kalkınma Ekonomisi,
(0009-0002-4972-2787)

²Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat Politikası,
(0000-0003-4711-1165)

³Dr., Bağımsız Araştırmacı, İktisat Politikası,
(0000-0002-9130-0070)

Özet

ODKA; Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa – MENA) kelimelerinin kısaltması olup, Fas'tan İran'a kadar uzanan tüm Orta Doğu ülkelerini kapsayan geniş bir bölgeyi nitelemektedir. ODKA (MENA) ülkeleri din ve kültür bağlamında birbirine yakın olsalar da, ekonomik açıdan farklı gelişmişlik düzeylerine sahiptir. Ekolojik rezerv ya da açık ise, üretimi temsil eden biyolojik kapasite miktarı ile tüketimi temsil eden ekolojik ayak izi arasındaki farktır. Başka bir deyişle, biyolojik kapasitenin üstünde ya da altında kalan taleplerdir. Gezegen üzerindeki etkimizi ölçmek için kullanılan temel bir sürdürülebilirlik göstergesi olan ekolojik ayak izi; kullandığımız her şeyi yeniden elde etmek ve yarattığımız etkiyi ortadan kaldırmak için, biyolojik kapasitenin ne kadarını tükettiğimizdir. Biyolojik kapasite ya da biyokapasite ise, bir coğrafi bölgenin yenilenebilir doğal kaynaklarını üretme kapasitesinin göstergesidir. Sürdürülebilir bir geleceğin sağlanabilmesi için, ekolojik rezervin artırılması ya da ekolojik açığın azaltılması yani biyokapasite miktarının artırılması ve/veya ekolojik ayak izi miktarının azaltılması gerekir. Biyokapasite miktarını kısa dönemde artırmak güç olduğundan, bilhassa ekolojik ayak izinin azaltılması hususu önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2012-2022 döneminde MENA ülkelerindeki ekolojik açık sorununu incelemektir. Bazı kaynaklarda Azerbaycan ve Türkiye de MENA bölgesine dâhil edildiği için, çalışma kapsamında bu iki ülkeye de yer verilmiştir. Çalışma sonucunda; söz konusu bölge ülkelerinde beklentiyle uyumlu bir şekilde, ekolojik rezervden ziyade ekolojik açık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ekolojik açık, ekolojik ayak izi, biyokapasite

Abstract

MENA is the abbreviation of the words Middle East and North Africa and describes a wide region covering all Middle Eastern countries extending from Morocco to Iran. Although MENA countries are close to each other in terms of religion and culture, they have different levels of economic development. Ecological reserve or deficit is the difference between the amount of biological capacity representing production and the ecological footprint representing consumption. In other words, they are demands that are above or below biological capacity. Ecological footprint, a key sustainability indicator used to measure our impact on the planet, is how much of the biological capacity we consume in order to regenerate everything we use and

eliminate the impact we create. Biological capacity or biocapacity is an indicator of the capacity of a geographical region to produce renewable natural resources. In order to ensure a sustainable future, it is necessary to increase the ecological reserve or reduce the ecological deficit, that is to increase the biocapacity and/or reduce the ecological footprint. Since it is difficult to increase the amount of biocapacity in the short term, reducing the ecological footprint is particularly important. The aim of this study is to analyze the ecological deficit problem in MENA countries in the period of 2012-2022. Since Azerbaijan and Türkiye are also included in MENA region in some sources, these two countries are also included in the scope of the study. As a result of the study, it's found that there is ecological deficit rather than ecological reserve in the countries of this region, in line with the expectations.

Keywords: Ecological deficit, ecological footprint, biocapacity

1. GİRİŞ

2012-2022 döneminde ODKA (MENA) ülkelerindeki ekolojik açık sorununu incelemeyi amaçlayan bu çalışma; kavramsal çerçeve ve literatürden ulaşılan deneyimler alt başlıklı giriş kısmı haricinde, bulgular ile sonuç ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır. Bazı kaynaklarda Azerbaycan ve Türkiye de MENA bölgesine dâhil edildiği için, çalışma kapsamında bu iki ülkeye de yer verilmiştir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Geleneksel enerji üretim ve tüketim alışkanlıklarının; çevre ve doğal kaynaklar üzerinde, yerelden küresel olumsuz etkilere sahip olduğu bilinmektedir. Fosil yakıtların kullanımına bağlı olarak, başta karbondioksit olmak üzere, sera etkisi yaratan gazların atmosferde hızla artması sonucu; insanoğlunun ekolojik ayak izi de artmaktadır (Erden Özsoy ve Dinç, 2016: 35). Gezegen üzerindeki etkimizi ölçmek için kullanılan temel bir sürdürülebilirlik göstergesi olan ekolojik ayak izi; kullandığımız her şeyi yeniden elde etmek ve yarattığımız etkiyi ortadan kaldırmak için, biyolojik kapasitenin¹ ne kadarını tükettiğimizdir. Diğer bir deyişle; mevcut teknoloji ve kaynak yönetimiyle, tükettiğimiz doğal kaynakları üretmek ve yarattığımız etkiyi gidermek için gereken biyolojik karşılıktır.

Ekolojik rezerv ya da açık ise, üretimi temsil eden biyolojik kapasite miktarı ile tüketimi temsil eden ekolojik ayak izi arasındaki farktır. Başka bir deyişle, biyolojik kapasitenin üstünde ya da altında kalan taleplerdir. Ekolojik açık tespiti, bir ülkenin gelecek projeksiyonlarını ve her alanda sürdürülebilirlik ölçüsünü yakından ilgilendiren önemli bir ölçüttür. Ülkeler küresel ticaretten daha fazla pay alma ya da dış ticarete yüksek performans yakalama adına, karbondioksit emisyonları gibi küresel ortak kaynakların kullanımı ve kendi ekosistemlerinin aşırı kullanımı nedeniyle açık verebilir.

ODKA; Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa - MENA) kelimelerinin kısaltması olup, Fas'tan İran'a kadar uzanan tüm Orta Doğu ülkelerini kapsayan geniş bir bölgeyi nitelemektedir. ODKA'ya dahil edilen ülkeler; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Cezayir, Fas, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen'dir. Bazı kaynaklarda Azerbaycan ve Türkiye de MENA bölgesine dâhil edildiği için, çalışma kapsamında bu iki ülkeye de yer verilmiştir.

1.1.1. Ekolojik Ayak İzi Kavramı

Ekolojik ayak izi; insanın doğayla olan ilişkisini ele alarak, doğal kaynaklar üzerinde baskıya yol açan unsurları ortaya çıkaran ve bu unsurların kaynağına inen bir yöntemdir (Yılmaz, 2022:

¹ Biyolojik kapasite ya da biyokapasite, bir coğrafi bölgenin yenilenebilir doğal kaynaklarını üretme kapasitesinin göstergesidir.

35). Ekolojik ayak izi kavramında geçen “ayak izi” ifadesi, “*bir canlının ağırlığına ve ayaklarının boyutuna göre yere yaptığı baskı sonucu derinliği değişen iz*” anlamına gelir. Bu ifade kavram içerisinde; canlıların gezegene yaptığı baskı ve biyolojik üretken alan kullanım miktarını vurgulamak için, sembolik anlamda kullanılmıştır (Akıllı vd., 2008: 3).

Ekolojik ayak izi kavramı, sürdürülebilirlik savunucusu Mathis Wackernagel ve ekoloji profesörü William Rees tarafından 1990’lı yılların başında geliştirilmiştir. Kavramın çıkış noktası, insanın hep doğadan alarak ve geriye atıklarını bırakarak daha ne kadar süre idare edebileceğini hesaplamaktır. Böylelikle geriye ne ölçüde doğal kaynak kaldığını öğrenmek ve doğanın sürekli olarak tüketilmesini önleyecek çözümler üretmek mümkün olacaktır (Tosunoğlu, 2014: 138-139).

Bireylerde ekoloji bilincini oluşturmak ve geliştirmek amacıyla ortaya atılmış olan ekolojik ayak izi kavramı; çevresel sürdürülebilirlik için bireyin üretim ve tüketim faaliyetlerini sayısal verilerle ortaya koyan, çok önemli bir çevresel göstergedir. Kavram bir yandan sürdürülebilir bir çevre için ideal bir gösterge iken, diğer yandan da ulusal ve uluslararası alanda küresel eşitlik anlayışını geliştirmede ideal bir ölçüm aracıdır. Hesaplanması için şu formül geliştirilmiştir (Kahyaoglu ve Demirkol, 2019: 38-40):

➤ Ekolojik ayak izi = Tüketim x Üretim Alanı x Nüfus

Bu formül sayesinde, bireylerin üretim ve tüketim kalıplarında ne ölçüde biyolojik üretken alan kullandıkları görülmektedir (Yılmaz, 2022: 36). Ekolojik ayak izinin alanı; nüfus büyüklüğü, malzeme yaşam standartları, kullanılan teknoloji ve ekolojik üretkenliğe bağlıdır (Mızık ve Yiğit Avdan, 2020: 457).

Yiyecek, barınma, ısınma vb. ihtiyaçlarımız için doğaya ne kadar yük olduğumuzu ölçen ekolojik ayak izi; [su bileşenlerden](#) oluşmaktadır: Karbon ayak izi¹, tarım arazisi ayak izi, orman ayak izi, otlak ayak izi, yapılandırılmış alan ayak izi ve balıkçılık sahası ayak izi. Bağımsız bir düşünce kuruluşu olan Küresel Ayak İzi Ağı (Global Footprint Network)’nın 2019 yılında yayınladığı rapora göre; insanoğlunun toplam ekolojik ayak izi 1.75 dünya değerindedir, yani insanlığın tüketimi doğanın kendini yenileyebilmesinden 1.75 kat daha hızlıdır. Yine aynı kuruluş; her yıl doğal kaynakları ve insanların kaynak kullanımını ölçerek hesapladığı Dünya Limit Aşımı Günü (Earth Overshoot Day)’nü, 2025 yılı için 24 Temmuz olarak belirlemiştir. Bu tespite göre; insanlık 2025’in kaynaklarını, yıl bitmeden 160 gün önce tüketmiş olacaktır. Ne yazık ki bu tarih Türkiye için 18 Haziran 2025 olarak hesaplanmıştır.

Bir birey, topluluk ya da faaliyet tarafından tüketilen kaynakların tekrar üretilmesi ve tüketim sonucu oluşan atığın ortadan kaldırılması için gereken biyolojik açıdan verimli toprak ve su alanı; ekolojik ayak izi hesaplarıyla belirlenmektedir. Bilindiği üzere, bir coğrafi bölgenin yenilenebilir doğal kaynaklarını üretme kapasitesi ise biyolojik kapasite olarak adlandırılmaktadır. Gerek ekolojik ayak izi gerekse biyolojik kapasite, “küresel hektar (kha)”² birimiyle gösterilmektedir (Erden Özsoy ve Dinç, 2016: 42).

Ekolojik ayak izi bütüncül olarak hesaplanabildiği gibi; bir kişi, topluluk, kurum, şirket, şehir ve ülke için de hesaplanabilir. Örneğin kısa mesafeler için bile özel araç kullanan, et ağırlıklı beslenmeyi tercih eden bir kişinin ekolojik ayak izi; vegan bir diyet benimseyen, işe her gün bisikletle giden bir kişiye göre daha yüksektir. Biyolojik açıdan verimli, yenilenebilir enerjiye yatırım yapan bir ülkenin ekolojik ayak izi ise daha düşüktür.

¹ Bir bireyin, ülkenin ya da kuruluşun sürdürdüğü faaliyetler sonucu atmosfere saldırdığı sera gazlarının karbondioksit cinsinden karşılığı olan karbon ayak izi; küresel ekolojik ayak izinin %60’ını oluşturmaktadır.

² Küresel hektar, yaklaşık bir futbol sahası büyüklüğündeki alandır.

1.2. Literatürden Ulaşılan Deneyimler

Konuyla ilgilenen araştırmacılar; ekolojik ayak izi, biyokapasite ve ekolojik açık konuları üzerine ülke ya da ülke grupları düzeyinde pek çok çalışma yapmışlardır. Araştırmalarda ekolojik ayak izi ve biyokapasitenin; ekolojik açığın ortaya çıkmasında nasıl bir etkiye sahip olduğu, ampirik ve niteliksel çalışmalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmalarda dikkat çeken en önemli tespitlerden biri; ekolojik ayak izi, biyokapasite ve ekolojik açık göstergelerini etkileyen en önemli unsurun; karbon ayak izindeki artış olmasıdır. Karbon salınım miktarındaki bu artışın; fosil yakıt tüketimi ile ilişkili olarak en çok doğalgazdan, en az benzinli araçlardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öte yandan ekolojik açık ya da rezervin, ekolojik ayak izi ve biyokapasite ile ilişkisi dikkate alındığında; bu iki unsurun karşılıklı olarak birbirini etkilediği de tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra ekolojik açığın, küreselleşmenin getirdiği sonuçlarla da ilgisi olduğu literatür örneklerinde gözlenmiştir. Yine araştırmalara göre; bazı ülkelerde biyokapasitenin artırılmasına ve ekolojik ayak izinin azaltılmasına yönelik yasal düzenlemelerin yetersiz olması ya da var olan yasaların etkin kullanılmaması ve duyarlılığın zayıf olmasına bağlı olarak, bu durumun sürdürülebilir kalkınmanın önünde büyük bir engel teşkil ettiği yaygın bir kanı olarak ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalarda, ekolojik açıklık algısının düşüklüğüne de dikkat çekilmiştir. Bölgesel de olsa yapılan bir araştırmada; kadınların ekolojik ayak izi farkındalığının, erkeklerden daha az olduğu gibi ilginç bir sonuca da ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir:

Çağlayan Akay vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada; seçilmiş ODKA ülkeleri için 1988-2010 döneminde yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu arasındaki etkileşimi incelemek amacıyla; panel vektör otoregresyon yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü, karbondioksit emisyonundan yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü ve büyümeden karbondioksit emisyonuna doğru yine tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Erden Özsoy ve Dinç (2016) tarafından yapılan çalışmada; sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli bir bilinç yaratan ekolojik ayak izi kavramı, türleri, hesaplama yöntemi, güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Yazarlar sürdürülebilir kalkınma için kritik öneme sahip bazı ülkelerin ekolojik ayak izi, biyokapasite ve ekolojik açık göstergelerini kıyaslamış; Türkiye’de ekolojik ayak izinin temel sebebinin karbon ayak izi olduğunu belirtmiştir.

Özgen ve Demirci Aksoy (2017) tarafından yapılan çalışmada; tüketicilerin ekolojik ayak izi farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla, Ankara ilinin farklı ilçelerinde ikamet eden 385 tüketici örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak “Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Ölçeği” kullanılmış, sonuç olarak tüketicilerin ekolojik ayak izi ortalamasının düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca kadınların ekolojik ayak izi farkındalığının, erkeklerden daha az olduğu görülmüştür.

Kumaş vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Sağlık Yüksekokulu’nun karbon ayak izi hesaplanmıştır. Karbon ayak izi tespitinde; toplam elektrik enerjisi tüketimi, ısınma değerleri, personelin ve öğrencilerin günlük ulaşım değerleri, personelin kullandığı araçların yakıt türleri vb. veriler göz önünde bulundurulmuştur. Çalışma sonucunda; karbon salınımı miktarının en çok doğalgazdan, en az benzinli araçlardan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Şimşek ve Bursal (2019) tarafından yapılan çalışmada; dünyanın ve Türkiye’nin ekolojik ayak izi ve biyokapasite haritası incelenerek, mevcut duruma göre gelecekte insanoğlunu bekleyen senaryolardan bahsedilmiştir. Çalışmada Türkiye’de biyolojik kapasite ve ekolojik ayak izi arasındaki etkileşimi araştırmak için, 1961-2016 yılları arasındaki veriler nedensellik analizi

yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; söz konusu yıllarda biyokapasite ve ekolojik ayak izi arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna rastlanmış, bu iki değişkenin uzun dönemde birlikte hareket ettiği belirlenmiştir.

Apaydın (2020) tarafından yapılan çalışmada, küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Türkiye'nin 1980-2014 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan analizde; ARDL, FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler; üretimin ekolojik ayak izi, tüketimin ekolojik ayak izi, ihracat ve ithalatın ekolojik ayak izi, KOF Küreselleşme Endeksi ve ekonomik büyümedir. Çalışma sonucunda, küreselleşmenin Türkiye'nin ekolojik sistemi üzerinde ağır olumsuz etkilere sahip olduğu görülmüştür.

Modarress vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada; Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nin ekonomik açıdan yıllardır üst sıralarda yer almasına rağmen, ekolojik açık mevzusuna kayıtsız kaldığı belirtilerek, bu açığın kaynakları araştırılmıştır. Yazarlar BAE'de 1990-2019 dönemine ait ekonomik büyüme, insani kalkınma ve ekolojik açıyla ilgili 3 veri seti analiz ederek; ülkenin GSYİH'ı ve insani gelişmişliği arasında yüksek bir pozitif korelasyon olduğunu tespit etmiştir. Çalışma sonucunda; ülkenin sınırlı biyokapasitesi dikkate alındığında, ekolojik açığın kökeninin petrol gelirlerine dayanan ısrarlı gelişmeler ve BAE vatandaşlarının beceri açıklarını kapatmak için ihtiyaç duyulan milyonlarca göçmen akını olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca BAE'nin ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik girişimlerin 2007'den bu yana yürürlükte olmasına rağmen; çevresel eylem planlarının, politikaların ve yaptırım gücü olan düzenlemelerin eksikliğinin; ülkenin sürdürülebilir kalkınma yolunda ilerleyememesine yol açtığı dile getirilmiştir.

Sarkodie (2021) tarafından yapılan çalışmada; ulusların çevresel performansı, biyokapasitesi, karbon ve ekolojik ayak izinden ve bunlara yol açan etkenler, eğilimler ve azaltma seçeneklerinden bahsedilmiştir. Ülkelerin ekolojik performans, biyokapasite ve karbon ayak izinin haritalandırıldığı çalışmada; ülkeler arası yeni zaman serisi teknikleri kullanılarak, çevresel performans ve yakınsamanın sosyoekonomik etkenleri değerlendirilmiş ve ulusların biyokapasitesindeki genişlemenin ekolojik performans üzerinde iyileştirici bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Yazara göre; çevresel performansın etkin olduğu ülkeler arasında ABD, Almanya, Avustralya, Brezilya, Çin, Hindistan, Japonya ve Rusya yer almaktadır.

Shen ve Yue (2023) tarafından yapılan çalışmada; ekolojik ayak izinin biyokapasiteyi etkileyip etkilemediği, G-20 ülkeleri özelinde incelenmiştir. Panel veri analizine dayanan çalışmada, şu sonuçlara ulaşılmıştır: G-20 ülkelerinde ekolojik ayak izi, biyokapasite üzerinde "ters U eğrisi" etkisi göstermektedir. Gelişmekte olan bir ülkenin ekolojik ayak izi biyokapasitesini zayıflatırken, gelişmiş bir ülkenin ekolojik ayak izi biyokapasitesini artırmaktadır. Öte yandan teknolojik ilerleme ve nüfus yoğunluk artışı biyokapasiteyi artırmakta, ekonomik büyüme ise zayıflatmaktadır; ayrıca aşırı ısınmış bir büyümenin ekosistem üzerinde geri döndürülemez etkileri olabilir.

Erkut vd. (2024) tarafından yapılan çalışmada; küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki, MIKTA ülkeleri (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) örneği üzerinden incelenmiştir. Söz konusu ülkelerin 1970-2018 dönemine ait verileriyle panel veri yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda, küreselleşmenin Meksika ve Endonezya'da ekolojik ayak izini azalttığı görülmüştür.

2. BULGULAR

MENA ülkeleri; hâlihazırda su kıtlığı, ekilebilir arazilerin azalması, hava kirliliği, yetersiz atık yönetimi, biyoçeşitlilik kaybı, deniz kaynaklarının azalması, kıyı ekosistemlerinin bozulması vb. çevresel sorunlarla karşı karşıyadır. ODKA'nın bilhassa iklim değişikliğinin etkilerine karşı

en kırılgan bölgelerden biri olduğu göz önüne alındığında, gelecekteki kalkınma senaryolarının bu zorlukları artırması beklenmektedir. Artan nüfus ve kentsel büyüme oranlarına ek olarak yükselen sıcaklıklar, artan yağış değişkenliği ve yükselen deniz seviyeleri; hiç şüphesiz çevresel sorunları daha da çoğaltacaktır (Abumoghli ve Goncalves, 2020: 2).

Türkiye'nin bilhassa 2008 yılından sonra dış ticaret politikasında yeni pazar arayışlarına girmesi, ODKA ile ilişkilerinin canlanmasında önemli bir etken olmuştur. TÜİK'in Şubat 2025'te yayınladığı dış ticaret istatistikleri verilerine göre, "Genel ticaret sistemine göre en çok ihracat ve ithalat yapılan 20 ülke (2024-2025)" başlıklı tabloda; ODKA ülkelerinden sırasıyla BAE, Irak, Mısır ve Suudi Arabistan yer almaktadır. Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED)'nin Aralık 2023'te yayınladığı verilere göre; 2023 yılında Orta Doğu ülkelerinden gelen yatırımların payında %8'den %18'e bir artış gözlenmiş, BAE ve Katar bu artışta önemli bir rol oynamıştır. YASED'in Haziran 2024'te yayınladığı verilere göre; Türkiye'ye yatırım sermayesi şeklinde gelen uluslararası doğrudan yatırımın 2002-2023 döneminde kümülatif olarak %9'u, 2024 yılının ilk 6 ayında ise %5'i Orta Doğu ülkelerine aittir.

Tablo 1. MENA ülkelerinde kişi başına biyolojik kapasite (kha)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Bahreyn	0.61	0.59	0.57	0.56	0.56	0.54	0.53	0.54	0.55	0.56	0.56
BAE	0.57	0.57	0.57	0.57	0.57	0.57	0.56	0.56	0.55	0.55	0.54
Cezayir	0.72	0.75	0.70	0.68	0.62	0.60	0.73	0.70	0.68*	0.67*	0.66*
Fas	0.69	0.81	0.76	0.82	0.67	0.77	0.85	0.71	0.58*	0.57*	0.57*
Irak	0.34	0.33	0.33	0.34	0.36	0.32	0.31	0.32	0.33*	0.32*	0.31*
İran	0.74	0.74	0.76	0.78	0.82	0.76	0.76	0.75	0.76*	0.76*	0.75*
İsrail	0.32	0.30	0.31	0.30	0.29	0.29	0.25	0.27	0.25*	0.24*	0.24*
Katar	1.35	1.28	1.19	1.09	1.02	0.98	0.99	0.98	1.01	1.04	1.04
Kuveyt	0.77	0.78	0.76	0.76	0.70	0.71	0.70	0.76	0.78	0.81	0.81
Libya	0.87	0.84	0.85	0.82	0.81	0.81	0.80	0.80	0.79	0.78	0.77
Lübnan	0.29	0.28	0.27	0.27	0.30	0.30	0.30	0.31	0.31*	0.31*	0.32*
Mısır	0.36	0.35	0.35	0.35	0.34	0.34	0.32	0.31	0.32*	0.32*	0.31*
S. Arabistan	0.68	0.66	0.70	0.72	0.72	0.71	0.71	0.70	0.70	0.71	0.70
Suriye	0.59	0.59	0.48	0.57	0.55	0.57	0.49	0.70	0.64*	0.62*	0.60*
Tunus	0.87	0.78	0.80	0.87	0.76	0.79	0.72	0.83	0.73*	0.72*	0.72*
Umman	1.82	1.75	1.68	1.68	1.60	1.65	1.64	1.65	1.79*	1.81*	1.80*
Ürdün	0.27	0.25	0.25	0.25	0.24	0.22	0.22	0.22	0.22*	0.22*	0.21*

II. INTERNATIONAL MIDDLE EAST SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 21-23, 2025, ANKARA, TURKIYE
CONFERENCE BOOK

Yemen	0.43	0.42	0.42	0.40	0.39	0.38	0.37	0.37	0.36*	0.35*	0.35*
Azerbaycan	0.86	0.86	0.79	0.89	0.88	0.87	0.91	0.95	0.94	0.94	0.94
Türkiye	1.63	1.64	1.55	1.59	1.52	1.53	1.50	1.48	1.50*	1.49*	1.48*

Kaynak: Küresel Ayak İzi Ağı, Mart 2025.

*Tahmini veriler

Tablo 2. MENA ülkelerinde kişi başına ekolojik ayak izi (kha)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Bahreyn	8.15	6.46	8.76	8.85	8.24	8.21	7.76	8.08	6.86	6.20	8.18
BAE	9.22	8.95	9.72	9.56	9.26	9.01	8.38	8.87	8.28	7.98	8.71
Cezayir	2.41	2.50	2.56	2.81	2.37	2.30	2.44	2.37	2.21*	2.25*	2.22*
Fas	1.67	1.71	1.79	1.71	1.67	1.70	1.81	1.70	1.56*	1.60*	1.55*
Irak	1.64	1.69	1.57	1.46	1.51	1.63	1.74	1.82	1.56*	1.66*	1.73*
İran	3.17	3.19	3.24	3.22	3.16	3.25	3.22	3.16	2.95*	3.11*	3.25*
İsrail	6.21	5.58	4.62	4.63	4.66	4.77	4.57	4.56	4.23*	4.30*	4.16*
Katar	15.02	13.63	13.53	13.52	12.68	12.30	12.10	11.99	11.36	12.38	13.13
Kuveyt	8.43	7.30	7.46	8.26	8.38	8.12	8.24	7.67	7.66	8.14	8.55
Libya	4.41	4.51	4.30	3.78	3.71	3.55	3.53	3.43	3.14	5.32	5.10
Lübnan	3.32	3.13	3.09	2.96	3.13	3.31	3.33	3.22	2.75*	3.13*	3.15*
Mısır	1.77	1.77	1.76	1.74	1.67	1.73	1.72	1.62	1.47*	1.45*	1.45*
S. Arabistan	5.81	5.75	5.95	6.85	6.56	6.48	5.94	5.75	5.51	5.58	5.75
Suriye	1.54	1.43	1.25	1.24	1.13	1.18	1.14	1.31	1.07*	1.07*	1.00*
Tunus	1.92	1.88	1.70	1.91	1.86	1.95	1.67	1.84	1.37*	1.38*	1.36*
Umman	6.48	5.74	6.37	7.19	6.67	6.97	6.74	6.40	6.62*	6.74*	7.28*
Ürdün	2.20	2.01	1.89	1.75	1.80	1.68	1.61	1.53	1.37*	1.35*	1.30*
Yemen	0.93	0.97	1.02	0.72	0.65	0.64	0.60	0.63	0.63*	0.64*	0.61*
Azerbaycan	2.24	2.28	2.14	2.21	2.12	2.16	2.19	2.34	2.22	2.33	2.36
Türkiye	3.43	3.32	3.28	3.31	3.27	3.48	3.39	3.28	3.23*	3.35*	3.39*

Kaynak: Küresel Ayak İzi Ağı, Mart 2025.

*Tahmini veriler

Tablo 1 ve 2’de, MENA ülkelerinde 2012-2022 dönemine ait kişi başına biyolojik kapasite ve ekolojik ayak izi verileri yer almaktadır.

Küresel Ayak İzi Ağı’nın yayınladığı son verilere göre ekolojik rezervi olan ilk 10 ülke; Fransız Guyanası, Surinam, Guyana, Gabon, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti, Bahamalar, Uruguay, Bolivya ve Porto Riko’dur. Fiji, Vanuatu ve Panama’da, ekolojik rezerv ya da açık yoktur. Ekolojik açığı olan ilk 10 ülke ise; Nauru, Singapur, Réunion, Saint Kitts and Nevis, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Kiribati, Barbados ve Katar’dır. Sudan, Seyşeller ve Laos’taki ekolojik açık ise oldukça azdır. Ayrıca Türkiye’de ekolojik ayak izi biyolojik kapasiteyi -%120, Azerbaycan’da ise -%150 oranında aşmaktadır.

Ekolojik ayak izi bilançosunu çıkararak ülkelerden biri olan Türkiye; sürdürülebilir kalkınma yolunda başarılı olmayı amaçlıyorsa, ekolojik açığını kapatma yönünde adımlar atmalıdır. Bunun için evvela ülkenin ithal kaynak bağımlılığı azaltılarak, biyolojik kapasiteyi koruma ve artırma yönündeki yatırımlara yönelmelidir. Ayrıca sürdürülebilir çevre politikalarıyla biyolojik çeşitlilik korunmalıdır (Şimşek ve Bursal, 2019: 463).

Tablo 3’te ise, MENA ülkelerinin 2012-2022 dönemine ait ekolojik açık verileri yer almaktadır.

Tablo 3. MENA ülkelerinde ekolojik açık (kha)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Bahreyn	-7.54	-5.87	-8.19	-8.29	-7.68	-7.67	-7.23	-7.54	-6.31	-5.64	-7.62
BAE	-8.65	-8.38	-9.15	-8.99	-8.69	-8.44	-7.82	-8.31	-7.73	-7.43	-8.17
Cezayir	-1.69	-1.75	-1.86	-2.13	-1.75	-1.70	-1.71	-1.67	-1.53	-1.58	-1.56
Fas	-0.98	-0.90	-1.03	-0.89	-1.00	-0.93	-0.96	-0.99	-0.98	-1.03	-0.98
Irak	-1.30	-1.36	-1.24	-1.10	-1.15	-1.31	-1.43	-1.50	-1.23	-1.34	-1.42
İran	-2.43	-2.45	-2.48	-2.44	-2.34	-2.49	-2.46	-2.41	-2.19	-2.35	-2.50
İsrail	-5.89	-5.28	-4.31	-4.33	-4.37	-4.48	-4.32	-4.29	-3.98	-4.06	-3.92
Katar	-13.67	-12.35	-12.34	-12.43	-11.66	-11.32	-11.11	-11.01	-10.35	-11.34	-12.09
Kuveyt	-7.66	-6.52	-6.70	-7.50	-7.68	-7.41	-7.54	-6.91	-6.88	-7.33	-7.74
Libya	-3.54	-3.67	-3.45	-2.96	-2.90	-2.74	-2.73	-2.63	-2.35	-4.54	-4.33
Lübnan	-3.03	-2.85	-2.82	-2.69	-2.83	-3.01	-3.03	-2.91	-2.44	-2.82	-2.83
Mısır	-1.41	-1.42	-1.41	-1.39	-1.33	-1.39	-1.40	-1.31	-1.15	-1.13	-1.14
S. Arabistan	-5.13	-5.09	-5.25	-6.13	-5.84	-5.77	-5.23	-5.05	-4.81	-4.87	-5.05
Suriye	-0.95	-0.84	-0.77	-0.67	-0.58	-0.61	-0.65	-0.61	-0.43	-0.45	-0.40
Tunus	-1.05	-1.10	-0.90	-1.04	-1.10	-1.16	-0.95	-1.01	-0.64	-0.66	-0.64

Umman	-4.66	-3.99	-4.69	-5.51	-5.07	-5.32	-5.10	-4.75	-4.83	-4.93	-5.48
Ürdün	-1.93	-1.76	-1.64	-1.50	-1.56	-1.46	-1.39	-1.31	-1.15	-1.13	-1.09
Yemen	-0.50	-0.55	-0.60	-0.32	-0.26	-0.26	-0.23	-0.26	-0.27	-0.29	-0.26
Azerbaycan	-1.38	-1.42	-1.35	-1.32	-1.24	-1.29	-1.28	-1.39	-1.28	-1.39	-1.42
Türkiye	-1.80	-1.68	-1.73	-1.72	-1.75	-1.95	-1.89	-1.80	-1.73	-1.86	-1.91

Kaynak: Küresel Ayak İzi Ağı, Mart 2025.

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere; 2012-2022 döneminde MENA ülkelerinin tamamında ekolojik rezerv değil, ekolojik açık söz konusudur. Söz konusu dönemde en yüksek ekolojik açık Katar'a, nispeten en düşük ekolojik açık ise Yemen'e aittir.

MENA bölgesindeki OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyesi ülkeler; Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Irak, İran, Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan'dır. Karbon ayak izinin ekolojik ayak izinin en büyük bileşeni olduğu ve dünya karbon ayak izinin yaklaşık %15'inin petrol ve doğalgaz şirketleri tarafından oluşturulduğu düşünülürse, MENA bölgesindeki OPEC üyesi bu 7 ülkenin ekolojik açık vermesi şaşırtıcı değildir.

Türkiye'de doğal kaynakların tüketim hızı üretim hızından fazla olduğu için, ekolojik açık giderek büyümektedir. WWF (Dünya Vahşi Yaşam Fonu) 2012 raporuna göre; Türkiye'de kişi başına tüketimin ekolojik ayak izi dünya ortalamasına eşit, kişi başına biyolojik kapasite ise dünya ortalamasının altındadır. Bu durum ülkede yaşayan insanların ekolojik borcunun, dünya ortalamasından daha fazla olduğuna işaret eder. 1989 yılından itibaren, Türkiye'nin yurt dışından ithal ettiği doğal kaynak miktarı ihraç ettiğinden daha fazla olduğu için; ekolojik ticaret açığı artmış ve bu durum ülkenin biyolojik kapasite ithalatçısı olmasına sebep olmuştur (Şimşek ve Bursal, 2019: 463).

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Birçok ülkede ekolojik ayak izinin biyolojik kapasiteyi aştığı düşünülürse, onu tüm bileşenleri, nedenleri ve sonuçlarıyla tanımlamak; ekolojik açıklarla birlikte gelen riskleri yok etmek adına son derece önemlidir. Ekolojik ayak izi bilançosunu hazırlayan ülkelerin ekolojik açıklarını kapatabilmesi, gezegenin taşıma kapasitesini hesaba katmak ve kalkınma hedeflerine çevresel sürdürülebilirliği de eklemek suretiyle mümkündür. Yaşamı boyunca hem çevreyi etkilemiş hem de çevreden etkilenmiş insanoğlunun; doğa üzerindeki karmaşık etkisini azaltmak, küresel sürdürülebilirlik için gerekli fakat yeterli değildir. Bu nedenle doğa üzerindeki taleplerimizin dünyanın biyolojik kapasitesini aşmaması, küresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi adına oldukça önemli bir ön koşuldur (Erden Özsoy ve Dinç, 2016: 41-42).

Sürdürülebilir bir geleceğin sağlanabilmesi için, ekolojik açığın azaltılması yani ekolojik ayak izi miktarının azaltılması ve/veya biyokapasite miktarının artırılması gerekir. Biyokapasite miktarının kısa dönemde artırılması ihtimali düşük olduğundan, bilhassa ekolojik ayak izinin azaltılması önem arz etmektedir. (Mızık ve Yiğit Avdan, 2020: 465). Küresel ekolojik açığa son verebilmek için; ekolojik ayak izi hesaplamaları kalkınma planlarına dahil edilmeli, hükümet iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve korunan alanlarla ilgili uluslararası taahhütlerini yerine getirmeli, kaynak verimliliği artırılmalı, iş dünyası ve hükümet öncülüğünde toplumun tüm kesimleri ortak hareket etmeli ve yeşil yatırımların önü açılmalıdır (WWF-Türkiye, 2012: 72-73).

MENA ülkelerinin çoğunda katı atık yönetimi; planlama eksikliği, uygunsuz bertaraf, yetersiz toplama hizmetleri, yerel koşullara ve teknik ihtiyaçlara uygun olmayan teknolojiler ve yetersiz finansman ile karakterize edilmektedir. Bu nedenle bölgedeki atık yönetimi; esas itibariyle toplama, taşıma ve bertaraf ile sınırlı kalmaktadır. MENA bölgesinin siyasi gündeminde son zamanlarda döngüsel ekonomiye öncelik verildiğinden; tüm MENA ülkeleri eski moda atık bertarafı ya da yönetiminden, daha akıllı bir atık artımına yani kaynak verimliliğine doğru ilerlemeye çalışmaktadır (Hemidat vd., 2022: 1).

Enerji ve su tasarrufu yapmak, ekolojik ayak izini azaltmanın en etkin yollarından biridir. Yenilenebilir enerji, fosil yakıtlara bağımlılığı azaltarak karbon salınımını düşürmektedir. Enerji ihtiyacımızı güneş, rüzgar, hidroelektrik vb. yenilenebilir kaynaklardan karşılamak; ekolojik ayak izimizi küçülterek ekolojik açık miktarını azaltacak, hatta belli bir aşamadan sonra ekolojik rezervlerin pozitif değer almasını sağlayacaktır. Hem sağlığımız hem de karbon salınımı açısından; mümkün olduğunca toplu taşıma ve bisiklet kullanmak, elektrikli araçlar tercih etmek veya yürümek de iyi birer alternatiftir. Ayrıca geri dönüşüm ve atık yönetimi, gıda israfını önlemek, et tüketimini azaltmak, çevre dostu sürdürülebilir ürünler kullanmak ve enerji verimliliği yüksek cihazlar tercih etmek; karbon ayak izimizi dolayısıyla ekolojik ayak izimizi azaltmaya ve gezegenimizin yarınlarnı güvence altına almaya yardımcı olacaktır.

4. KAYNAKLAR

- Abumoghli, I. ve Goncalves, A. (2020). Environmental challenges in the MENA region. https://roar-assets-auto.rbl.ms/documents/35419/EC_MENA.pdf. 08.03.2025.
- Akıllı, H., Kemahlı, F., Okudan, K. ve Polat, F. (2008). Ekolojik ayak izinin kavramsal içeriği ve Akdeniz Üniversitesi İİBF’de bireysel ekolojik ayak izi hesaplanması. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/372643>, 08.03.2025.
- Apaydın, Ş. (2020). Küreselleşmenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği, Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 5(1), 23-42, <https://doi.org/10.30784/epfad.695836>.
- Çağlayan Akay, E., Abdieva, R. ve Oskonbaeva, Z. (2015). Yenilenebilir enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve karbondioksit emisyonu arasındaki nedensel ilişki: Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri örneği. <https://www.avekon.org/papers/1284.pdf>. 08.03.2025.
- Erden Özsoy, C. ve Dinç, A. (2016). Sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik ayak izi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787918>, 08.03.2025.
- Erkut M., Kabakçı Günay E. ve İnce Yenilmez M. (2024). Küreselleşme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki: MIKTA ülkeleri örneği. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(1), 14-26. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1332363>.
- Hemidat, S., Achouri, O., El Fels, L., Elagroudy, S., Hafidi, M., Chaouki, B., Ahmed, M., Hodgkinson, I. ve Guo, J. (2022). Solid waste management in the context of a circular economy in the MENA region. Sustainability, 14 (1), 480. <https://doi.org/10.3390/su14010480>.
- Kahyaoğlu, M. ve Demirkol, M. (2019). Ekolojik ayak izimiz. N. Özgen ve M. Kahyaoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir kalkınma* içinde (ss. 37–52). Pegem Akademi.
- Kumaş, K., Akyüz, A., Zaman, M. ve Güngör, A. (2019). Sürdürülebilir bir çevre için karbon ayak izi tespiti: MAKÜ Bucak Sağlık Yüksekokulu örneği, El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi, 6(1), 108-117, <https://doi.org/10.31202/ecjse.459478>.

- Mızık, E.T. ve Yiğit Avdan, Z. (2020). Sürdürülebilirliğin temel taşı: Ekolojik ayak izi, Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 6(2), 451-467, <https://doi.org/10.21324/dacd.630825>.
- Modarress B., Ansari A. ve Ansari A. (2020). Sustainable development and ecological deficit in the United Arab Emirates. *Sustainability*, 12(15), 6180, <https://doi.org/10.3390/su12156180>.
- Özgen, U. ve Demirci Aksoy, A. (2017). Tüketicilerin ekolojik ayak izi farkındalık düzeyleri (Ankara ili örneği), Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 52(3), 46-65, <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.17.11.790>.
- Sarkodie, S. A. (2021). Environmental performance, biocapacity, carbon & ecological footprint of nations: Drivers, trends and mitigation options, *Science of the Total Environment*, 751, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.141912>.
- Shen, Y. ve Yue, S. (2023). Does ecological footprint affect biocapacity? Evidence from the experiences of G-20 countries, *Natural Resource Modeling*, 36(3), <https://doi.org/10.1111/nrm.12369>.
- Şimşek, T. ve Bursal, M. (2019). Türkiye’de ekolojik ayak izi ve biyokapasite arasındaki ilişki: Bootstrap Rolling Window nedensellik testi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı), 452-465, <https://doi.org/10.21733/ibad.613865>.
- Tosunoğlu, B. T. (2014). Sürdürülebilir küresel refah göstergesi olarak ekolojik ayak izi. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84795>, 08.03.2025.
- WWF-Türkiye. (2012). Türkiye’nin ekolojik ayak izi raporu, <https://www.wwf.org.tr/?1412/turkiyeninekojikayakizibilancosu>, 08.03.2025.
- Yılmaz, G. (2022). *Döngüsel ekonomiye geçişte kaynak verimliliği ve AB örneği*. (Tez No. 767543) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

AN ASSESSMENT ON ROMAN ARCHITECTURE
ROMA MİMARİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Erdoğan GÜRBÜZ¹, Serdar Furkan ÜNAL²

¹Uşak Üniversitesi Doktora Öğrencisi, Eskiçağ Tarihi

²Türk Eğitim Vakfı İnanç Türkeş Özel Lisesi Öğrencisi

Özet

Nikolaus Pevsner Mimarlık nedir? sorusuna, "Bir bisiklet barakası bir binadır; Lincoln Katedrali ise, mimari bir parçadır. Bir insanın içerisinde dolaşabileceği kadar yeri çevreleyen aşağı yukarı hemen her şey binadır. "Mimari" terimi ise, yalnızca görüntüsü estetik kaygılarla tasarlanmış binalar için kullanılabilir." diye cevap verir.

Düzenli plan ve resim içeren Roma mimarisiyle ilgili çalışmalarda konutlar, depolar, yollar, köprüler ve belki de en belirgin su kemerleri gibi yapılar Pevsner'in tanımına uymamaktadır. Kimi yazarlar estetik değer açısından, kimi yazar da işlevsel özelliği açısından değerlendirmektedir yapıları. Roma yapılarına bir göz attığımızda ise yapıların toplumsal değerlerine dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. MS 197 yılında Sextus Iulius Frontinus, Roma'nın curator aquarum'u (su kaynaklarının denetleyicisi) olarak görevlendirilir. De Aquaeductis (Su Kemerlerine Dair) adlı kitabında şunları ifade eder: "Kente bu kadar çok su getiren sayısız ve hayati yapı, faydasız piramitler ya da ünlü fakat yararsız Yunan anıtlarıyla tam bir tezat oluştururlar (de Aquaeductis, 16)."

Roma Dönemi'nde mimar, müteahhit ve mühendis arasında günümüzdeki kadar bir ayrımın olduğu söylenebilir. Romalı Mimar Vitruvius, Architectura (Mimarlık Üzerine On Kitap) adlı eserinde tapınaklar, tiyatrolar, kamu binaları ve güneş saati gibi değişik malzemelerden de bahsetmiştir. Vitruvius, işlev ve estetiği açık bir şekilde birleştirebilmiş ve yapıların sağlamlık, faydalılık ve güzellik unsurlarının gözetilerek yapılmaları gerektiğini savunmuştur. Şamlı Apollodorus da benzer şekilde çok yönlülüğe vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Mimarlık, Pax Romana.

Abstract

Nikolaus Pevsner answers the question "What is architecture?" as follows: "A bicycle hut is a building; Lincoln Cathedral is a piece of architecture. Almost everything that surrounds a space in which a person can move is a building. The term 'architecture,' however, is reserved only for buildings designed with aesthetic considerations in mind."

In studies on Roman architecture that include systematic plans and illustrations, structures such as houses, warehouses, roads, bridges, and perhaps most prominently aqueducts do not conform to Pevsner's definition. Some scholars evaluate these structures based on their aesthetic value, while others consider them from a functional perspective. However, when we examine Roman architecture, it becomes evident that the societal value of these structures is emphasized. In 197 CE, Sextus Iulius Frontinus was appointed as the curator aquarum (supervisor of water sources) of Rome. In his work De Aquaeductibus (On Aqueducts), he states: "The countless and vital structures that bring so much water to the city stand in stark

contrast to the useless pyramids or the famous yet purposeless Greek monuments" (De Aquaeductibus, 16).

In the Roman period, it can be said that there was a distinction between architect, contractor, and engineer similar to today. The Roman architect Vitruvius, in his work *Architectura* (Ten Books on Architecture), discussed various materials used in the construction of temples, theaters, public buildings, and sundials. Vitruvius clearly combined function and aesthetics, arguing that structures should be built with considerations of durability, utility, and beauty. Similarly, Apollodorus of Damascus emphasized versatility in architectural practice.

Keywords: Rome, Architecture, Pax Romana.

**IMITATING NATURE TO CREATE SMART TECHNOLOGIES: BIOMIMICRY
AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR SUSTAINABLE INNOVATION**
**AKILLI TEKNOLOJİLER GELİŞTİRMEK İÇİN DOĞANIN TAKLİT EDİLMESİ:
SÜRDÜRÜLEBİLİR YENİLİK İÇİN BİYOMİMİKİRİ VE YAPAY ZEKÂ**

Sevil JAHED ¹

Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Mimarlık, 0000-0003-2887-2284

Özet

Biyomimikri ve yapay zekanın (YZ) entegrasyonu, sürdürülebilir inovasyon için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Biyomimikri, doğal sistemleri taklit ederek sürdürülebilirlik sorunlarını ele alırken, yapay zekâ bu çabaları veri analizi ve optimizasyon yoluyla geliştirir. Bu araştırma, biyomimikri ve yapay zekanın birleştirilmesinin enerji, mimari ve malzeme biliminde sürdürülebilir çözümleri nasıl yönlendirebileceğini araştırmakta ve etkili, doğadan ilham alan ilerlemeler için stratejileri ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, sürdürülebilir inovasyon için biyomimikri ve yapay zekanın entegrasyonunu araştırmak için nitel bir yaklaşım kullanmaktadır. Biyomimikri, sürdürülebilirlikte yapay zekâ ve ilgili vaka çalışmaları üzerine bir literatür taramasıyla başlayan çalışma, ardından akademik makaleler, raporlar ve uzman görüşmelerine dayalı olarak enerji, mimari ve malzeme bilimi gibi sektörlerden örneklerin analiziyle devam etmektedir. Tematik analiz, veri modelleme ve optimizasyon yoluyla yapay zekanın biyomimikriyi nasıl geliştirdiğine odaklanarak biyomimikri ve yapay zekâ arasındaki sinerjideki kalıpları tanımlamaktadır. Bu metodoloji, sürdürülebilir inovasyonu teşvik etme potansiyelleri hakkında içgörüler sağlar ve bu alanda gelecekteki araştırmalara rehberlik eder. Araştırma, sürdürülebilir inovasyon için biyomimikri ve yapay zekâ arasındaki sinerjinin altını çiziyor. Biyomimikri, doğanın çözümlerini taklit ederek çevresel zorlukların üstesinden gelirken, yapay zekâ bu tasarımları veriye dayalı içgörülerle iyileştiriyor. Enerji, mimari ve malzeme bilimindeki vaka çalışmaları, yenilenebilir sistemleri optimize etmek, enerji tasarruflu tasarımları iyileştirmek ve kendi kendini iyileştiren malzemeler oluşturmak gibi yapay zekâ güdümlü biyometrik çözümleri göstermektedir.

Çalışma aynı zamanda doğal sistemlerin modellenmesi, veri kalitesinin sağlanması ve ölçeklenebilirlik gibi zorlukları da tanımlıyor. Bu zorluklara rağmen, bulgular biyomimikri ve yapay zekâyı birleştirmenin önemli potansiyelini vurgulamakta ve disiplinler arası iş birliğinin bu potansiyeli ortaya çıkarmanın anahtarı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, biyomimikri ve yapay zekanın (YZ) entegre edilmesi, sürdürülebilir inovasyona yönelik umut verici bir yol sunmaktadır. Biyomimikri, kaynak verimliliği gibi çevresel zorlukları ele alırken, YZ bu çözümleri veri odaklı optimizasyon yoluyla geliştirmektedir. Enerji, mimari ve malzeme bilimindeki vaka çalışmaları, kaynak verimli çözümler için potansiyeli vurgulamaktadır. Doğal sistemlerin modellenmesi, veri kalitesinin sağlanması ve tasarımların ölçeklendirilmesi gibi zorluklar devam etmektedir. Başarılı bir uygulama için disiplinler arası iş birliği gerekmektedir. Gelecekteki araştırmalar sistem modellerini iyileştirmeye, yapay zekâ algoritmalarını geliştirmeye ve veri kalitesini artırmaya odaklanmalıdır. Disiplinler arası iş birliği, biyomimikri ve teknoloji arasında köprü kurmak ve sürdürülebilir çözümlerin kilidini açmak için çok önemli olacaktır.

Anahtar kelimeler: Doğa İlhamlı Teknolojiler, Biyomimikri, Yapay Zekâ (YZ), Sürdürülebilir Yenilik, Akıllı Teknolojiler

Abstract

The integration of biomimicry and artificial intelligence (AI) offers significant potential for sustainable innovation. Biomimicry addresses sustainability challenges by emulating natural systems, while AI enhances these efforts through data analysis and optimization. This research explores how combining biomimicry, and AI can drive sustainable solutions in energy, architecture, and materials science, uncovering strategies for impactful, nature-inspired advancements.

This study employs a qualitative approach to investigate the integration of biomimicry and AI for sustainable innovation. It begins with a literature review on biomimicry, AI in sustainability, and relevant case studies, followed by an analysis of examples from industries such as energy, architecture, and materials science based on academic papers, reports, and expert interviews. The thematic analysis identifies patterns in the synergy between biomimicry and AI, focusing on how AI enhances biomimicry through data modeling and optimization. This methodology provides insights into their potential for driving sustainable innovation and guides future research in the field. The research underscores the synergy between biomimicry and artificial intelligence for sustainable innovation. Biomimicry tackles environmental challenges by emulating nature's solutions, while AI refines these designs with data-driven insights. Case studies in energy, architecture, and materials science demonstrate AI-driven biomimetic solutions, such as optimizing renewable systems, improving energy-efficient designs, and creating self-healing materials.

The study also identifies challenges, including modeling natural systems, ensuring data quality, and scalability. Despite these challenges, the findings highlight the significant potential of combining biomimicry and AI, with interdisciplinary collaboration being key to unlocking this potential. In conclusion, integrating biomimicry and artificial intelligence (AI) presents a promising path toward sustainable innovation. Biomimicry addresses environmental challenges, such as resource efficiency, while AI enhances these solutions through data-driven optimization. Case studies in energy, architecture, and materials science emphasize the potential for resource-efficient solutions. Challenges remain, including modeling natural systems, ensuring data quality, and scaling designs. Successful implementation requires collaboration across disciplines. Future research should focus on refining system models, advancing AI algorithms, and improving data quality. Interdisciplinary cooperation will be crucial for bridging biomimicry and technology, unlocking sustainable solutions.

Keywords: Nature-Inspired Technologies, Biomimicry, Artificial Intelligence (AI), Sustainable Innovation, Smart Technologies

MISIR'DA FRANSIZ İŞGALİNİN VEHHÂBÎ HAREKETİNE ETKİLERİNE DAİR
BİR DEĞERLENDİRME

Cem DÜZEN¹

¹Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/Tarih Bölümü/Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı,
0000-0003-0761-5158.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenliğine dair büyük tehditlerin kendini gösterdiği bir zaman aralığı olmuştur. İmparatorluğun maruz kaldığı bu tehditler; iç ve dış hadiseler olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir. Özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'nın getirdiği olumsuz denklem, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin siyasi güvenliğini daha hassas bir sürece sokmuştur. Bu bağlamda 1787-1792 Avusturya/Rusya savaşları ve 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı hassas süreçteki krizi derinleştirmiştir. Bu dönem devletin siyasi varlığına dair meydana gelen dış tehditler aynı zamanda sınırların içinde gelişen isyanların şiddetini doğrudan ya da dolaylı olarak arttırmıştır. Nitekim Avusturya/Rusya savaşlarının Rumeli'deki etkisi Dağlı İsyanlarının patlak vermesi olarak görülebilirken, Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle de bölgede oluşan konjonktür; Arap yarımadasındaki Vehhâbî hareketinin bölgesel gelişimine etki etmiştir. Vehhâbîlik, 1703 yılında Uyeyne'de dünyaya gelen Muhammed b. Abdülvehhâb tarafından ortaya çıkarılmıştır. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın fikirleri Mekke, Medine ve Basra'da geçirdiği dönemlerde şekillenmeye başladı. Ancak fikirlerinin bir siyasi harekete dönüşmesi 1745 yılında Suûd ailesinin hakimiyetinde bulunan Dir'eye şehrine gitmesiyle eşzamanlıdır. Nitekim Dir'eye'de Muhammed b. Abdülvehhâb ile Muhammed b. Suûd arasında yapılan ittifak, Vehhâbî hareketinin fiilen doğuşu anlamını taşımaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Suûd ailesinin Arap yarımadasındaki muhtelif bölgelere taarruzu ile geçti. Bu doğrultuda Muhammed b. Abdülvehhâb'ın hayatını kaybettiği 1792 yılına kadar Necid, Ahsa ve Cebel-i Şammar gibi önemli bölgeler Vehhâbî saldırısı altında kaldı. Bâbîâli, Vehhâbî hareketinin ciddiyetini fark etmeye başladığı dönem farklı bir tehditle de yüzleşti. Bu tehdit kadim dost Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgaliydi. Bu doğrultuda Bâbîâli'nin tüm gündemi Mısır'daki işgali sona erdirme üzerine oldu. Diğer taraftan Vehhâbîler açısından bu durum büyük bir fırsat doğurdu. Zira pâyitaht tüm enerjisini Mısır'daki Fransız işgalini sonlandırmaya harcarken, Vehhâbîler üzerine sistemli bir harekât tasarlaması pek mümkün değildi. Bu bakımdan 1798-1805 yılları arasında Mısır'da yaşanan kaotik süreç, Vehhâbîlerin Hicaz bölgesine yoğun saldırı gerçekleştirmesine olanak sağladı. Nitekim mevcut konjonktürü iyi kullanan Vehhâbîler, 1802-1805 yılları arasında Mekke, Medine ve Taif'i ele geçirdi. Bu durum "*Hadimü'l Haremeyn Muhteremeyn*" unvanına sahip olan Osmanlı padişahları için de büyük bir prestij kaybıydı. Bâbîâli'nin Vehhâbî hareketine karşı ilk ciddi hamlesi Fransız işgalinin getirdiği istikrarsız ortamın bertaraf edilmesiyle mümkün oldu. Hicaz, Mısır'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı harekât ile Vehhâbîlerden geri alındı. Bu durum Mısır'daki siyasi istikrarın bölge güvenliği açısından ne denli mühim olduğunu da ortaya koymaktaydı.

Anahtar Kelime: Osmanlı, Vehhâbî, Hicaz, Mısır, Fransa

**ETHICAL PRINCIPLES IN PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND EFFECTIVE
INTERVENTIONS AGAINST PEER BULLYING IN PRIMARY SCHOOL**

**PSİKOLOJİK DANIŞMANLIKTA ETİK İLKELER VE İLKOKULDA AKRAN
ZORBALIĞINA KARŞI ETKİLİ MÜDAHALELER**

Burcu ÖZGÜLER¹, Mine KARAKAYA² Fatma Ebru İKİZ³

¹ Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0001-7608-6507

² Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-0004-7571-8006

³ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0003-4381-1658

Özet

Bu araştırma, psikolojik danışmanlıkta etik ilkeler ve ilkokullarda akran zorbalığına karşı etkili müdahalelere dair yapılan literatür taramasını sistematik bir şekilde sunmaktadır. İlk bölümde, psikolojik danışmanlık pratiğinde etik ilkeler ele alınmaktadır. Psikolojik danışmanlık süreci, danışanların duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir süreç olup, etik ilkelerin titizlikle uygulanması gerekmektedir. Bu ilkeler arasında gizlilik, özerklik, saygı, adalet ve profesyonellik gibi temel değerler yer almaktadır. Danışmanların, danışanlarının kişisel bilgilerini gizli tutmaları, danışanın özerkliğine saygı göstermeleri ve her zaman profesyonel bir tutum sergilemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, danışmanların, etik ilkelere uygun olmayan durumlarla karşılaştıklarında uygun şekilde müdahale etmeleri ve kararlarını mesleki bilgi ve deneyimlerine dayandırarak almaları gerektiği de belirtilmektedir. Psikolojik danışmanlıkta etik kararların alınmasında karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların nasıl aşılabileceği üzerine literatürdeki farklı görüşlere yer verilmektedir. Literatür taramasına göre, zorbalıkla mücadele için erken yaşta müdahale oldukça önemlidir. Okullarda, zorbalığın önlenmesine yönelik yapılan müdahalelerin etkili olabilmesi için, öğretmenlerin ve okul psikolojik danışmanlarının bu konuda eğitim almış olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Zorbalıkla mücadelede en etkili yöntemlerden biri, çocuklara empati, duygusal zekâ ve sosyal beceriler kazandıran programlar düzenlemektir. Ayrıca, okul içinde zorbalıkla ilgili farkındalık oluşturulması, zorbalık yapan öğrencilerle rehabilitasyon çalışmalarının yapılması ve zorbalığa uğrayan öğrencilere güvenli bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Literatür, zorbalığa karşı etkili bir müdahale stratejisinin, okul yönetimi, öğretmenler, okul psikolojik danışmanları ve ailelerin iş birliği içinde hareket etmelerini gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, psikolojik danışmanlıkta etik ilkelere sadık kalınarak yapılan bir müdahale süreci, danışanların psikolojik sağlığını koruma noktasında büyük önem taşırken, ilkokullarda akran zorbalığına karşı yapılan bilinçli ve etkili müdahaleler de çocukların sağlıklı psikolojik gelişimleri için kritik bir role sahiptir. Bu makale, her iki alanda da etik ilkeler ve etkili müdahale stratejilerinin önemini vurgulayarak, psikolojik danışmanlık ve eğitim süreçlerinde bu konulara dair farkındalığın artırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Psikolojik danışmanlık, etik ilkeler, gizlilik, özerklik, akran zorbalığı, etkili müdahale

Abstract

This research systematically presents the literature review on ethical principles in psychological counseling and effective interventions against peer bullying in primary schools. The first section addresses ethical principles in psychological counseling practice. The psychological counseling process is a process aimed at meeting the emotional and psychological needs of clients, and ethical principles must be meticulously implemented. These principles include basic values such as confidentiality, autonomy, respect, justice, and professionalism. It is emphasized that counselors should keep their clients' personal information confidential, respect the clients' autonomy, and always display a professional attitude. It is also stated that counselors should intervene appropriately when faced with situations that do not comply with ethical principles and make their decisions based on their professional knowledge and experience. Different views in the literature are included on the difficulties encountered in making ethical decisions in psychological counseling and how these difficulties can be overcome. According to the literature review, early intervention is very important in combating bullying. It is emphasized that teachers and school counselors should be trained on this issue in order for interventions to be effective in schools to prevent bullying. One of the most effective methods in combating bullying is to organize programs that provide children with empathy, emotional intelligence and social skills. In addition, awareness about bullying should be created in schools, rehabilitation work should be carried out with students who bully and a safe environment should be provided for students who are bullied. The literature reveals that an effective intervention strategy against bullying requires the school administration, teachers, school counselors and families to act in cooperation. As a result, while an intervention process that adheres to ethical principles in psychological counseling is of great importance in terms of protecting the psychological health of the clients, conscious and effective interventions against peer bullying in primary schools also play a critical role in the healthy psychological development of children. This article emphasizes the importance of ethical principles and effective intervention strategies in both areas and reveals the necessity of increasing awareness of these issues in psychological counseling and education processes.

Keywords: Psychological counseling, ethical principles, confidentiality, autonomy, peer bullying, effective intervention

1. GİRİŞ

Psikolojik danışmanlık, bireylerin psikolojik sağlığını desteklemeyi ve onların yaşam kalitesini arttırmayı amaçlayan bir alandır. Bu alandaki danışmanlık sürecinde, etik ilkeler büyük bir öneme sahiptir. Etik ilkeler, psikolojik danışmanların mesleki davranışlarını yönlendiren, danışanın haklarını ve güvenliğini koruyan kurallar bütünüdür. Etik ilkelere sadık kalınarak yapılan müdahaleler, danışanların doğru bir şekilde rehberlik almasını ve sağlıklı bir psikolojik gelişim süreci geçirmelerini sağlar (Corey, 2016). Özellikle gizlilik, özerklik, saygı ve adalet gibi etik ilkeler, danışmanlık sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için vazgeçilmezdir (Knapp ve VandeCreek, 2012).

Öte yandan, okullarda akran zorbalığı, çocukların psikolojik gelişimlerini olumsuz etkileyen önemli bir sorundur. Akran zorbalığı, bireylerin fiziksel, sözel, sosyal veya duygusal olarak birbirlerine zarar vermesi olarak tanımlanır ve çocukların okulda karşılaştıkları en yaygın olumsuz deneyimlerden biridir (Olweus, 1993; Espelage ve Swearer, 2003). Zorbalık, mağdurlarında depresyon, anksiyete, özgüven eksikliği gibi psikolojik sorunlara yol açabilir ve çocukların okuldan kaçma, akademik başarısızlık gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmalarına neden olabilir (Arseneault vd., 2006; Olweus, 1994). Bu durum, yalnızca zorbalığa uğrayan

çocukları değil, aynı zamanda zorbalık yapan çocukları da olumsuz etkileyebilir ve onların da psikolojik, duygusal gelişimlerinde sorunlar ortaya çıkarabilir (Salmivalli, 2010).

Zorbalıkla mücadelede erken müdahale büyük bir öneme sahiptir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2024) tarafından hazırlanan "Akran Zorbalığı" başlıklı sayfada, akran zorbalığına dair kapsamlı kaynaklar ve programlar sunulmaktadır. Okullarda yapılan etkin müdahaleler, zorbalığın önlenmesi ve çocukların sağlıklı bir sosyal gelişim göstermeleri açısından kritik bir rol oynamaktadır (Juvonen, ve Graham, 2014). Etkili müdahale programları, zorbalık yapan çocuklara empati ve sosyal beceriler kazandırmayı, mağdurları ise güvenli bir ortamda desteklemeyi amaçlar (Craig, Pepler, ve Blais, 2000). Ayrıca, okul psikolojik danışmanlarının ve öğretmenlerin zorbalık konusunda eğitim almaları ve okul yönetiminin aktif bir şekilde sürece dahil olması, zorbalıkla mücadelede başarıyı artırmaktadır (Boulton, 1997).

Bu araştırma, psikolojik danışmanlıkta etik ilkeler ve ilkokulda akran zorbalığına karşı etkili müdahaleler konusunda yapılan literatür taramasını sistematik bir şekilde sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, psikolojik danışmanlıkta etik ilkeler ele alınarak, bu ilkelerin danışmanlık sürecine nasıl entegre edilebileceği tartışılacaktır. Ardından, okullarda zorbalıkla mücadelede etkin müdahale yöntemleri ve bu yöntemlerin çocukların psikolojik gelişimine etkisi üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda, psikolojik danışmanlık alanında etik ilkelerin uygulanması ve akran zorbalığına karşı yapılan müdahalelerin önemi vurgulanacaktır. Bu amaçtan yola çıkarak aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- 1- İlkokulda zorbalıkla mücadele için uygulanan müdahale programları nelerdir?
- 2- İlkokulda zorbalıkla mücadele için uygulanan farklı müdahale programlarının örneklem büyüklüğü nedir?
- 3- İlkokulda zorbalıkla mücadele için uygulanan müdahale programlarının süresi nedir?
- 4- İlkokulda zorbalıkla mücadele için uygulanan müdahale programlarındaki yöntemlerin etki büyüklüğü ne düzeydedir?

1.1. Kuramsal Çerçeve

Psikolojik danışmanlık, bireylerin duygusal, psikolojik ve sosyal gelişimlerini desteklemek amacıyla profesyonel yardım ve rehberlik sunan bir süreçtir. Bu süreç, danışanın yaşadığı zorluklarla başa çıkabilmesi için gerekli becerileri geliştirmesi ve yaşam kalitesini artırması için çeşitli teknikler ve yöntemler sunar. Psikolojik danışmanlık hizmetleri, okul, hastane, klinik gibi farklı kurumsal ortamlarda sunulmaktadır. Bu bağlamda, psikolojik danışmanlık hizmetlerinin etkililiği, kullanılan yöntemlerin etik ilkelerle uyumlu olmasına, kurumsal destek ve iş birliklerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Okul danışmanlığının, çocukların psikolojik iyi oluşunu doğrudan desteklediği göz önüne alındığında, bu alandaki etik değerlerin korunması büyük önem taşımaktadır. Psikolojik danışmanlık etiğine dair soru işaretleri ise genellikle, danışmanların mesleki uygulamalarında ahlaki ve etik normlara uygun hareket edip etmediklerine dair duyulan kaygılardan kaynaklanmaktadır (İkiz ve Şensoy, 2019).

1.1.1. Psikolojik Danışmanlıkta Kuramsal Çerçeve

Psikolojik danışmanlık hizmetlerinin sunulduğu kurumsal çerçeve, genellikle okul, klinik ve hastane gibi çeşitli yapılar içerisinde yer almaktadır. Psikolojik danışma, gizlilik esasına dayalı bir süreçtir. Danışman, bireysel ya da grup düzeyinde öğrencilerin akran zorbalığı gibi kişiler arası çatışmaları çözmelerine, gelişimsel kaygılarıyla başa çıkmalarına ve öz yeterliliklerini artırmalarına destek olur. Ayrıca, öğrencilerin sorunlarla baş etme becerilerini geliştirmelerine ve duygularını sağlıklı bir şekilde yönetmelerine yardımcı olmayı amaçlar. "Okulda Başarılı ve

Mutlu Olma” yaklaşımı doğrultusunda, öğrencilerin okul ortamında kendilerini güvende hissetmeleri, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla olumlu ilişkiler kurmaları ve eğitim sürecine huzur içinde katılım sağlamaları için çeşitli çalışmalar yürütülmelidir (Çakar ve İkiz, 2019). Okulda verilen psikolojik danışmanlık, öğrencinin bireysel ihtiyaçları doğrultusunda yapılan görüşmelerle gerçekleştirilirken, okul yönetimi ve öğretmenlerle iş birliği içinde yürütülür. Öğrencilerin psikolojik problemleri, okuldaki akademik başarılarını etkileyebilir, bu yüzden erken müdahale ve etkili psikolojik danışmanlık büyük önem taşır (Aydın, 2012).

Kurumsal psikolojik danışmanlık, bir organizasyonun sağlık ve refahını desteklemek amacıyla bünyesindeki bireylere yönelik hizmetler sunmaktadır. Okul psikolojik danışmanlığı bu alanlardan biridir. Kurumsal psikolojik danışmanlık hizmetleri içinde, okul psikolojik danışmanlığı, öğrencilerin bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyerek, onların akademik başarılarını ve kişisel gelişimlerini olumlu yönde etkiler (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

Psikolojik danışmanlar, öğrencilerin problem çözme, eleştirel düşünme ve karar verme yeteneklerini artırarak bilişsel gelişimlerine katkıda bulunur. Ayrıca, duygusal destek sağlayarak özsaygı ve özgüvenlerini geliştirir, sosyal becerilerini güçlendirerek olumlu sosyal etkileşimlerde bulunmalarına yardımcı olur (Tekiner, 2025).

1.1.2. Etik İlkeler ve Psikolojik Danışmanlık

Psikolojik danışmanlık hizmetlerinin başarılı olabilmesi için, etik ilkelerin önemi büyüktür. Etik ilkeler, danışmanların mesleki sorumluluklarını yerine getirirken, danışanların haklarını gözetmesini sağlar. Psikolojik danışmanların etik ilkeler doğrultusunda çalışması, danışanın güvenliğini ve sağlığını temin etmek için kritik bir rol oynar. Psikolojik danışmanlıkta temel etik ilkeler arasında gizlilik, özerklik, saygı, adalet ve profesyonellik bulunmaktadır. Gizlilik, danışanın paylaştığı bilgilerin danışman tarafından korunmasını ifade eder ve danışanın özgürce düşüncelerini paylaşmasını, güvende hissetmesini sağlar. Özerklik ilkesi, danışanın kendi kararlarını alma hakkına saygı gösterilmesini vurgular. Saygı, danışanın değerlerine, inançlarına ve bireyselliğine önem verilmesini gerektirir. Adalet, tüm danışanlara eşit ve adil davranmayı ifade ederken, profesyonellik, danışmanın mesleki sınırlar içinde etik ve sorumlu davranmasını kapsar (Erdoğan ve Aslan, 2022).

Özerklik, bireyin kendi kararlarını alabilme yeteneğini ifade eder. Psikolojik danışmanlar, ilkökul çocuklarıyla çalışırken onların gelişim düzeylerini dikkate alarak, karar verme becerilerini desteklemeli ve kendi seçimlerini yapmalarına fırsat tanımalıdır. Bu süreçte, çocukların yönlendirilmeden, yaşlarına uygun seçenekler arasından özgürce tercih yapabilmeleri, hem özgüvenlerini hem de problem çözme yetilerini güçlendirebilir (Corey, 2016). İlkokullarda psikolojik danışmanlık sürecinde saygı, her çocuğun bireysel farklılıklarına değer verilmesini ve kişilik haklarına özen gösterilmesini gerektirir. Adalet, tüm çocukların eşit haklara sahip olduğunu ve her birine ihtiyaçları doğrultusunda destek sağlanması gerektiğini vurgular. Profesyonellik ise, psikolojik danışmanın mesleki etik ilkelere bağlı kalarak, çocukların gelişimsel özelliklerine uygun şekilde destek sunmasını ve mesleki yeterliliklerini sürekli geliştirmesini içerir (Yeşilyaprak, 2019).

Bu etik ilkeler, psikolojik danışmanlık hizmetlerinin kalitesini belirler ve danışanla sağlıklı bir ilişki kurulmasını sağlar. Bu nedenle, psikolojik danışmanlık uygulamalarında etik ilkelerin korunması, danışanın güvenliğini ve danışmanlık sürecinin etkili olmasını temin eder.

1.1.3. Psikolojik Danışmanlık Hizmetlerinin Sunumu

Psikolojik danışmanlık hizmetlerinin sunulması, kurumların çeşitli işleyişlerine bağlıdır. Okul psikolojik danışmanları, öğrencilerin akademik başarılarını artırmayı, duygusal gelişimlerini desteklemeyi ve olumsuz durumlarla başa çıkmalarını sağlamayı amaçlar. Bu hizmetler genellikle bireysel danışmanlık, grup terapisi ve rehberlik programları şeklinde sunulmaktadır (MEB, 2020). Okul psikolojik danışmanları, öğrencilerin yaşadıkları sorunlarla ilgilenirken, okul yönetimi, öğretmenler ve ailelerle iş birliği içinde çalışır. Bu iş birliği, öğrencinin gelişimi üzerinde olumlu etkiler yaratır.

Okulda verilen psikolojik danışmanlık hizmetleri, sadece akademik başarıyı değil, öğrencilerin psikolojik sağlıklarını da gözetmeyi hedefler. Zorbalık, okulda sıkça karşılaşılan bir sorun olup, öğrencilerin psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Zorbalıkla mücadele, okul psikolojik danışmanlarının önemli görevlerinden biridir. Erken yaşta yapılan müdahaleler, zorbalığın yayılmasını engelleyebilir ve öğrencilerin sağlıklı bir sosyal çevre oluşturmalarına yardımcı olabilir (Benli ve Özdemir, 2024).

Okullarda yapılan psikolojik danışmanlık çalışmaları, öğrencilerin kişisel gelişimlerini de destekler. Psikolojik danışmanlar, öğrencilerin özsaygılarını geliştirmelerine, stresle başa çıkma becerilerini artırmalarına yardımcı olurlar (Yavrutürk, 2024). Ayrıca, okulda zorbalık gibi olumsuz durumların önlenmesi ve çözülmesi için, okul yönetimiyle yapılan iş birliği çok önemlidir (Bayraktar Koca, 2025).

1.1.4. Okulda Zorbalığa Karşı Müdahale Yöntemleri

Zorbalık, öğrenciler arasında psikolojik baskılar oluşturur ve çocukların psikolojik sağlıklarını ciddi şekilde etkileyebilir. Zorbalıkla mücadele etmek, okul psikolojik danışmanlarının en önemli görevlerinden biridir. Okullarda zorbalığa karşı yapılan müdahaleler, öğrencilerin sosyal becerilerinin geliştirilmesine, empati kurmalarına ve zorbalık yapan öğrencilerin davranışlarını değiştirmelerine yardımcı olur. Bu müdahaleler, okul yönetimi, öğretmenler, psikolojik danışmanlar ve ailelerin iş birliği içinde yürütülmelidir. Zorbalıkla mücadelede empati, sosyal beceriler ve duygusal zekâ gibi becerilerin kazandırılması oldukça etkili bir yöntemdir (Benli ve Özdemir, 2024).

Zorbalıkla başa çıkma programları, öğrencilerin zorbalıkla karşılaştıklarında ne yapmaları gerektiğini öğretir. Bu tür programlar, öğrencilerin kendilerini ifade etme ve duygusal zekâlarını geliştirme becerilerini artırır. Ayrıca, zorbalık yapan öğrencilerle yapılan rehabilitasyon çalışmaları da önemli bir rol oynamaktadır. Zorbalık yapan öğrencilerin empati duygularını geliştirmeleri, bu tür davranışları engelleyebilir (MEB, 2025a).

Okullarda yapılan zorbalıkla mücadele programları, sadece zorbalığa uğrayan öğrenciler için değil, zorbalık yapan öğrenciler için de faydalıdır. Bu tür programlar, okul içinde sağlıklı bir ortam oluşturulmasını sağlar ve öğrencilerin psikolojik sağlığını iyileştirir (Uysal Toraman, Dağhan ve Kısa, 2021).

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın yöntemine dair kullanılan araştırmanın modeli, örneklem, veri toplama araçları ve analiz süreçlerine yer verilecektir. Araştırmanın amacı, psikolojik danışmanlıkta etik ilkelerin ve ilkokullarda akran zorbalığına karşı etkili müdahalelerin literatür taramasıyla incelenmesidir. Bu bağlamda sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışma, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) rehberine uygun olarak yapılandırılmıştır (Moher, Liberati, Tetzlaff ve Altman, 2009).

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, belirlenen konular çerçevesinde literatürdeki çalışmalarını sistematik bir şekilde taramak ve analiz etmek amacıyla yapılmış nitel bir sistematik derleme çalışmasıdır. Sistematik derleme, belirli bir araştırma sorusuna yanıt vermek için mevcut literatürü belirli kriterlere göre tarayan ve sentezleyen bir yöntemdir (Gough, Oliver ve Thomas, 2017). Literatür taraması, belirli anahtar kelimelerle (psikolojik danışmanlık, etik ilkeler, akran zorbalığı, müdahale yöntemleri) yapılmış olan çalışmaların sistematik bir şekilde incelenmesi, sınıflandırılması ve sonuçlarının özetlenmesidir.

2.2. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci araştırma modeline uygun olarak yapılmıştır. Çalışmaya dahil edilecek araştırmalar için Dokuz Eylül Üniversitesi VETİS Sistemi ve Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanları kullanılmıştır. Tarama sürecinde yalnızca şu anahtar kelimeler kullanılmıştır: Psikolojik danışmanlık, etik ilkeler, akran zorbalığı, etkili müdahale

Bu anahtar kelimeler Türkçe olarak kullanılmış, başlık, özet ve anahtar kelimeler düzeyinde filtreleme yapılmıştır. Araştırmaya yalnızca 2000-2025 yılları arasında yayımlanmış tezler ve makaleler dahil edilmiştir.

2.3. Dahil Etme ve Dışlama Kriterleri

Çalışmalara dahil edilme veya dışlanma süreci, önceden belirlenmiş kriterlere göre gerçekleştirilmiştir.

Dahil Etme Kriterleri:

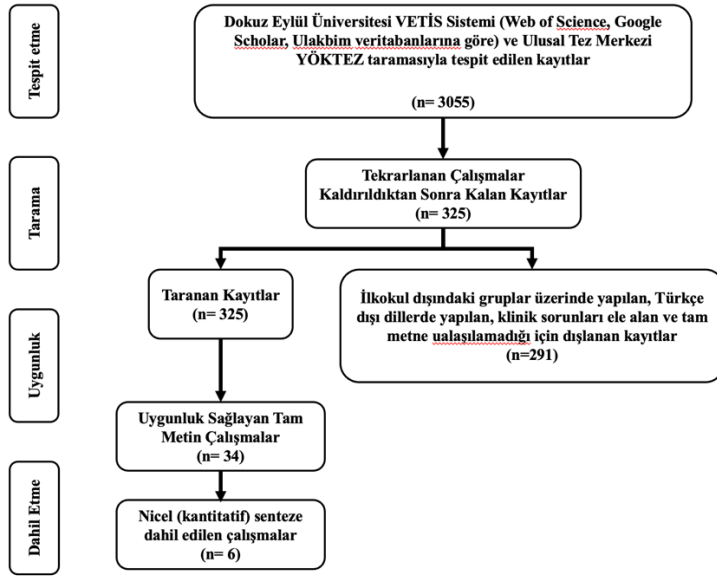
- Psikolojik danışmanlık, etik ilkeler, ilkökulda akran zorbalığı veya müdahale yöntemleri konularında olması
- 2000-2025 yılları arasında yayımlanmış olması
- Türkiye’de yapılmış olması
- Hakemli dergilerde yayımlanmış olması veya YÖKTEZ’de kayıtlı bir tez olması
- Tam metnine erişilebilir olması
- Deneysel, yarı-deneysel

Dışlama Kriterleri:

- Tam metnine ulaşılamayan makaleler ve tezler
- Türkçe olmayan çalışmalar
- İlkokul öğrencilerine yönelik olmayan araştırmalar
- Sadece teorik çerçeve sunan çalışmalar, nitel araştırmalar

Anahtar kelimelerle yapılan tarama sonucunda toplam 3055 çalışmaya ulaşılmıştır. Tarama verileri tarama motorlarına göre Dokuz Eylül Üniversitesi VETİS Sistemi üzerinden Google Scholar (n: 1690), Ulakbim (n: 217) , Web of Science (n:683), Ulusal Tez Merkezi YÖKTEZ (n:459) dağılım göstermiştir. Dâhil etme ve dışlama kriterleri doğrultusunda yapılan elemeler sonucunda araştırma kapsamına, toplam on bir çalışma dâhil edilmiştir. Dâhil edilen çalışmaların hepsi Türkçe kaynaklardır. Bu çalışmalardan altısı deneysel ve yarı deneysel desenin kullanıldığı, yirmi sekizi ise deneysel olmayan desenlerin kullanıldığı çalışmalardır. İlkokul dışında ve ilkökul öğrencilerine yönelik olmayan makaleler bu araştırmanın kapsamı

dışındadır. Makalelerin sistematik bir şekilde gözden geçirilme ve seçim aşamalarını gösteren PRISMA akış şeması Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. PRISMA Akış Şeması

3. BULGULAR

Araştırmanın amacı doğrultusunda ilkokullarda akran zorbalığı üstüne ilkokul öğrencilerinin örneklemini oluşturduğu deneysel ya da yarı deneysel çalışmaların özelliklerini belirlemek üzere ulaşılan 6 çalışmanın sistematik analiz sonuçları aşağıda Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1

İlkokulda akran zorbalığına yönelik programlar

Çalışma	Örneklem	Müdahale Programı	Süre	Sonuçlar	Kaynak
Çalışma 1	40 öğrenci	Okulu zorbalıktan arındırma programı	5 oturum 10 hafta zorunlu 3 hafta isteğe bağlı	Mağduriyet oranlarında %31 azalma	(Kartal & Bilgin, 2007)
Çalışma 2	405 öğrenci	İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması	10 Hafta	Deney grubundaki deneklerin zorba davranışlarında, kontrol grubundakilere göre anlamlı düzeyde azalma olduğu, deney grubundaki deneklerin empatik becerilerinde anlamlı düzeyde	(Şahin & Akbaba, 2010)

				bir yükselme olduğu belirlenmiştir.
Çalışma 3	135 öğrenci	Sosyal bilişsel teori kullanarak ilkokul öğrencilerinde zorbalık davranışının azaltılması	5 hafta	Mağdurlarda 1. yılın sonuna kadar devam ettiği bulunmuştur; (Karataş & Öztürk, 2009) ancak, 1. yılın sonuna kadar zorbalarda eğitimin etkinliği azalmaktadır.
Çalışma 4	300 öğrenci	3. ve 4. Sınıf öğrencilerinin maruz kaldıkları zorbalık türlerini, bunların görülme sıklığını, zorbalığın kim tarafından yapıldığını tespit etmek, zorbalığın görülme türünü sınıf düzeyi ve cinsiyete bağlı olarak incelemekte ve mevcut durumu ortaya koymaktadır.		Erkek öğrenciler fiziksel zorbalık davranışlarına sınıf fark etmezken kız öğrencilere göre daha fazla maruz kalmaktadırlar. (Hamurcu, 2020)
Çalışma 5	96 öğrenci	Akran Zorbalığı Farkındalık Eğitim Programı	8 Hafta	Zorbalık olaylarının %88'i sırasında kurbanların akranları vardır ve %19'una müdahale etmişlerdir. Olayların %47'sinde ise (Kutlu, 2020) akranlar saldırgan bir şekilde müdahalede bulunmuşlardır. Müdahalelerin çoğunluğu (%57) zorbalığı durdurmada etkili olmuştur.

Çalışma 6	590 öğrenci	Bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli ilkokullar için akran zorbalığı önleme modülü	4 hafta, haftada iki uygulama	iki	Öğretmenler yararlı bulduğunu belirtmişlerdir. Pilot uygulama olduğu için daha çok deneme ihtiyacı vardır.	(Özbek & Taneri, 2022)
-----------	-------------	---	-------------------------------	-----	--	------------------------

Tablo 1'deki Çalışma 1'de Kartal ve Bilgin'in (2007), Çalışma 2'de Şahin ve Akbaba'nın (2010), Çalışma 3'te Karataş ve Öztürk'ün (2020), Çalışma 4'te Hamurcu'nun (2020), Çalışma 5'te Kutlu'nun (2020) ve Çalışma 6'da Özbek ve Taneri'nin (2022) ilkokul öğrencileriyle yaptıkları akran zorbalığına dair yapılandırılmış programlarına ve ilgili çalışmalarına yer verilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak bu çalışmalara ait bulgular aşağıdaki gibidir.

3.1 İlkokulda Zorbalıkla Mücadele İçin Uygulanan Müdahale Programlarına Dair Bulgular

Tablo 1'deki Çalışma 1'de Kartal ve Bilgin'in (2007) ilkokul öğrencileriyle yaptıkları zorbalık karşıtı bir program uygulaması olan "Okulu Zorbalıktan Arındırma Programı" ile çalışılmıştır. Söz konusu "Okulu Zorbalıktan Arındırma Programı" (Bully Proofing Your School Program) Garrity ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilmiştir. Bu programın temel amaçları zorbalık davranışını azaltmak ve güvenli bir okul çevresi yaratmaktır.

Tablo 1'deki Çalışma 2'de, Şahin ve Akbaba (2010) tarafından gerçekleştirilmiş olup, empatik beceri eğitimi üzerine yapılmıştır. Bu çalışma Özbay ve Şahin'in (2004) çalışması temel alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca Feschbach'ın (1983) modeli hakkında kuramsal bilgiler ve bu modelin kullanıldığı deneysel araştırmalara ilişkin bilgiler incelenmiştir. Bu bilgiler ışığında empati beceri eğitim programı oluşturulmuştur.

Tablo 1'deki Çalışma 3'te Karataş ve Öztürk (2020) tarafından ele alınan çalışmada, sosyal bilişsel teori kullanarak ilkokul öğrencilerinde zorbalık davranışının azaltılması için zorbalığı önleme programı uygulanmıştır. İlkokullarda bütünlük yaklaşımıyla geliştirilen zorbalığı önleme programının kısa ve uzun vadede etkililiğini değerlendirmek istenmiştir.

Tablo 1'deki Çalışma 4'te Hamurcu (2020) tarafından yapılmış bir araştırmadır. Araştırma, öğrencilerin maruz kaldıkları zorbalık türlerini, bu eylemlerin sıklığını ve kimin tarafından gerçekleştirildiğini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu ile toplanan verilerden oluşmaktadır. Bir müdahale programından öte ilkokul öğrencileri ile uygulanan mevcut durumu ortaya koyan bir araştırmadır.

Tablo 1'deki Çalışma 5'te Kutlu (2020) tarafından geliştirilen, "Akran Zorbalığı Farkındalık Eğitim Programı", ilkokul 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin zorbalıkla ilgili farkındalıklarını artırmayı ve olası zorbalık olaylarını önlemeyi ya da mevcut zorbalık olaylarını müdahaleyi kapsayan, gelişim programı çalışmalarına yönelik bilgilendirmelerle en aza indirmeyi esas almaktadır. Bu eğitim programı ile temel amaç, öğrencilere akran zorbalığına yönelik farkındalık kazandırmaktır.

Tablo 1'deki Çalışma 6'da Özbek ve Taneri (2022) tarafından yapılan ilkokullar için geliştirilen bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli akran zorbalığı müdahale programı yer almaktadır. Bu çalışma, öğrenci merkezli olup tematik olarak öğretim programı ilerlemeci felsefeye dayanmaktadır. Çeşitli etkinliklerin ve uygulamaların yer aldığı, öğrencilerin aktif olduğu bir programdır.

3.2. İlkokulda Zorbalıkla Mücadele İçin Uygulanan Farklı Müdahale Programlarının Örneklem Büyüklüğüne Dair Bulgular

Tablo 1'deki Çalışma 1'de Kartal ve Bilgin'in (2007) Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından alt sosyo ekonomik düzeyde kabul edilen bir ilköğretim okulunun beşinci sınıf öğrencileri arasından gönüllü olan 24 kız ve 16 erkek öğrenci ile çalışma grubu oluşturulmuştur.

Tablo 1'deki Çalışma 2'de, Şahin ve Akbaba (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırma, ön test-son test kontrol gruplu model ile gerçekleştirilmiştir. 2006–2007 eğitim ve öğretim yılının birinci yarıyılında Trabzon il merkezinde bulunan ilköğretim okullarının 4 ve 5. sınıflarında öğrenim gören, rastgele yöntemlerle seçilen toplam 504 öğrenciye Zorba ve Kurban Belirleme Ölçeği -Çocuk Formu uygulanmıştır. İkinci aşamada, birinci aşamada elde edilen bilgi ve veriler ışığında zorba davranışlarda bulunan 52 öğrenci tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen 18 öğrenci belirlenmiştir. 18 öğrencinin yarısı yansız ve seçkisiz olarak deney grubuna diğer yarısı ise kontrol grubuna tayin edilmişlerdir.

Tablo 1'deki Çalışma 3'te Karataş ve Öztürk (2020) tarafından ele alınan çalışmada, deneysel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı deneysel kontrol gruplu ön test-son test deseni kullanılarak yapılmıştır. Araştırmaya, Türkiye'nin İzmir ili Konak ve Karabağlar ilçelerinde rastgele seçilen 2 okulda 6. sınıfa devam eden 113 öğrenci katılmıştır. Bu programda velileri ve öğretmenleri ise seminerlere katılmıştır

Tablo 1'deki Çalışma 4'te Hamurcu (2020) tarafından yapılan çalışmada, maruz kaldıkları zorbalık türlerini, bunların görülme sıklığını, zorbalığın kim tarafından yapıldığını tespit etmek, zorbalığın görülme türünü sınıf düzeyi ve cinsiyete bağlı olarak inceleme amaçlanmış olup, araştırmaya ilkökul 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden 140 kız, 160 erkek olmak üzere toplam 300 öğrenci katılmıştır.

Tablo 1'deki Çalışma 5'te Kutlu tarafından geliştirilen (2020), Akran zorbalığı farkındalık eğitim programı, Afyonkarahisar ili İscehisar ilçesinde üç farklı devlet okulunda öğrenim gören 3. sınıf ve 4. Sınıf kademesinde olan toplam 96 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1'deki Çalışma 6'da Özbek ve Taneri'nin (2022) bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli ilkokullar için akran zorbalığı önleme çalışması ise, Çankırı ilinde iki ilkokulda, toplam 590 öğrenci ile yapılmıştır.

3.3. İlkokulda Zorbalıkla Mücadele İçin Uygulanan Müdahale Programlarının Süresine Dair Bulgular

Tablo 1'deki Çalışma 1'de Kartal ve Bilgin'in (2007) İlkokullarda zorbalıkla müdahale programlarından çalışmamızda ele aldığımız "Okulu Zorbalıktan Arındırma Programı" haftada 1 ders saati şeklinde toplamda 10 hafta sürecek şekilde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1'deki Çalışma 2'de Şahin ve Akbaba (2010) tarafından yapılan araştırmada Empatik Beceri Eğitimi, 10 hafta boyunca her hafta için 60 dakika çalışma oluşturularak tamamlanmıştır.

Tablo 1'deki Çalışma 3'te Karataş ve Öztürk (2020) tarafından ele alınan ilkökul öğrencilerinde zorbalığı önleme programı öğrenciler 5 hafta boyunca gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 5. Hafta öğretmenlere yönelik seminer verilmiştir.

Tablo 1'deki Çalışma 4'te Hamurcu (2020) tarafından yapılan araştırmanın örnekleminde yer alan öğrenciler için anket uygulaması yapıldığında belirli tarihler arasında anket uygulaması yapılmış olup, bu uygulama 4 gün kadar sürmüştür.

Tablo 1'deki Çalışma 5'te Kutlu (2020) tarafından geliştirilen eğitim programının oturumları haftada bir gün bir ders saati olmak üzere 8 oturum şeklinde planlanmıştır. Toplamda 8 hafta sürmüştür.

Tablo 1'deki Çalışma 6'da Özbek ve Taneri'nin (2022) İlkokulda zorbalıkla mücadele için uygulanan müdahale programlarından bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli ilkokullar için akran zorbalığı önleme modülü, her sınıf düzeyi için haftalık iki ders saati olmak üzere 4 oturum olarak planlanmıştır.

3.4. İlkokulda Zorbalıkla Mücadele İçin Uygulanan Müdahale Programlarındaki Yöntemlerin Etki Büyüklüğüne Dair Bulgular

Tablo 1'deki Çalışma 1 'de Kartal ve Bilgin'in (2007) yaptığı çalışmada 10 haftalık yapılan kapsamlı okul temelli zorbalık önleme programında yapılan çalışma sonrasında mağduriyet oranında %31 azalma gözlemlenmiştir.

Tablo 1'deki Çalışma 2'de Şahin ve Akbaba (2010) tarafından yapılan çalışmada 405 öğrenci ile yapmış olduğu "İlköğretim okullarında zorbalık davranışlarının azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması" çalışmasında ise deney grubundaki deneklerin zorba davranışlarında kontrol grubundakilere göre anlamlı oranda bir azalma olduğu ve empati becerilerinde de anlamlı düzeyde bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 1'deki Çalışma 3'te Karataş ve Öztürk (2020) tarafından ele alınan çalışmada, sosyal bilişsel teori kullanarak ilkokul öğrencilerinde zorbalık davranışının azaltılması adlı çalışmada ise, 5 haftalık eğitim sürecinin 1 yıl etkili olduğu bir yıl sonra zorba davranışlarda eğitimin etkililiğinin azaldığı görülmektedir.

Tablo 1'deki Çalışma 4'te Hamurcu'nun (2020) çalışmasında kız öğrencilerin zorbalığa maruz kalma oranının erken öğrencilere oranla daha düşük olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 1'deki Çalışma 5'te Kutlu'nun (2020) yapmış olduğu Akran zorbalığı farkındalık eğitim programı araştırmasına göre, Zorbalık olaylarının %88'i sırasında kurbanların akranları vardır ve %19'una müdahale etmişlerdir. Olayların %47'sinde ise akranlar saldırgan bir şekilde müdahalede bulunmuşlardır. Müdahalelerin çoğunluğu (%57) zorbalığı durdurmada etkili olduğu bulgusuna varılmıştır.

Tablo 1'deki Çalışma 6'da Özbek ve Taneri'nin (2022) farklı bir yöntem olarak bibliyoterapi ve yaratıcı drama temelli ilkokullar için akran zorbalığı önleme modülü araştırmasında yeterli çalışma olmadığı için kesin bir bulguya rastlanmazken öğretmenlerin görüşlerinin yararlı olduğu yönünde olmuştur.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Bu araştırma, ilkokullarda akran zorbalığıyla mücadelede psikolojik danışmanlıkta etik ilkelerin önemini vurgulamaktadır. Gizlilik, özerklik, saygı, adalet ve profesyonellik gibi temel etik ilkeler, özellikle mağdur çocukların korunması, zorba çocukların olumlu davranış değişiklikleri geliştirmesi ve seyirci konumundaki çocukların bilinçlendirilmesi süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Psikolojik danışmanların bu etik ilkelere bağlı kalarak hareket etmeleri, hem mağdur çocukların güvenli bir ortamda destek almasını hem de zorba çocukların saldırganlık yerine yapıcı sosyal beceriler kazanmasını sağlamaktadır. Ayrıca, seyirci konumundaki çocukların müdahale edici ve destekleyici bir tutum sergilemelerini teşvik etmek, zorbalığın yayılmasını önlemede önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Akran zorbalığı, öğrencilerin fiziksel, sözel ve psikolojik sağlığı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yaratabilen yaygın bir sorundur. Araştırmalar, kısa süreli müdahalelerin dahi olumlu sonuçlar doğurduğunu (Kartal, ve Bilgin, 2007) ancak bu etkinin uzun vadede sürdürülebilir olması için tekrarlayan eğitimlere ve paydaşların iş birliğine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Karataş, ve Öztürk, 2020). Öğrencilerin zorbalık davranışları cinsiyet açısından ele alındığında, fiziksel zorbalığın daha çok erkek öğrenciler tarafından gerçekleştirildiği ve yine erkek öğrencilerin bu tür zorbalığa daha fazla maruz kaldığı görülmektedir (Hamurcu, 2020).

Zorbalık vakalarının çoğunda, seyirci çocukların müdahalede bulunmasının zorbalık davranışlarını durdurmada etkili olduğu görülmektedir (Olweus, 1993). Ancak birçok çocuk, nasıl müdahale edebileceğini bilmediği ya da olası sonuçlardan korktuğu için pasif kalmaktadır. Bu nedenle, psikolojik danışmanlık sürecinde seyirci çocukların empati, sosyal sorumluluk ve zorbalık karşıtı tutumlar geliştirmelerine yardımcı olacak eğitimlerin verilmesi büyük önem taşımaktadır. Zorbalığın bireysel ve toplumsal etkileri düşünüldüğünde, önleyici müdahalelerin okul ortamında sistematik bir şekilde uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. UNESCO istatistikleri, dünya gençliğinin üçte birinin zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymakta ve zorbalığın tecrit, depresyon ve intihar gibi ciddi psikolojik sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir (Özbek, ve Taneri, 2022). Türkiye’de zorbalıkla mücadele programlarının ulusal ölçekte planlanması gerektiği vurgulanmakla birlikte, okul bazında yürütülen programlar umut verici sonuçlar doğurmuştur. Bibliyoterapi ve yaratıcı drama tekniklerine dayalı müdahale programları ise, öğrencilerin zorbalık konusunda farkındalık kazanmalarına ve zorbalıkla baş etme becerileri geliştirmelerine katkı sağladığı görülmektedir. (Özbek, ve Taneri, 2022).

4.2. Tartışma

Psikolojik danışmanlık hizmetleri bağlamında ele alındığında, etik ilkelerin akran zorbalığını önleme programlarında temel bir çerçeve sunduğu görülmektedir. Etik ilkelerden zarar vermeme (nonmaleficence) ilkesi, öğrencilerin güvenli bir ortamda eğitim görmelerini sağlamak açısından rehberlik hizmetlerinin temel bir sorumluluğudur. Bununla birlikte, zorbalıkla mücadelede psikolojik danışmanların rolü, yalnızca mağdurlara destek sunmakla sınırlı kalmamalı, zorba davranışları sergileyen öğrencilerin de psikososyal destek alarak bu davranışlarını değiştirmelerini hedeflemelidir. Empati eğitimi programlarının, zorba davranışları azaltmada etkili olduğu gözlemlenmiş (Şahin & Akbaba, 2010) ve zorbalık eğiliminde olan öğrencilerin sosyal-duygusal farkındalık kazanmalarının, saldırganlık düzeylerini azalttığı belirlenmiştir.

Mağdur çocuklar açısından, etik ilkeler doğrultusunda hareket edilmesi onların güvenli bir ortamda duygularını ifade etmelerine olanak tanır. Gizlilik ilkesi, onların korkmadan yaşadıkları deneyimi paylaşmalarını sağlarken, özerklik ilkesi kendilerini savunmaları için gerekli becerileri kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Araştırmalar, mağdurların psikolojik olarak güçlendirilmesinin, zorbalıkla mücadelede etkili bir strateji olduğunu göstermektedir (Craig & Pepler, 2012). Ancak, mağdur çocukların sadece bireysel danışmanlık ile desteklenmesi yeterli değildir. Okul çapında uygulanan zorbalık karşıtı programlar, mağdurların kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlayarak onların psikolojik dayanıklılığını artırmaktadır.

İlkokulda akran zorbalığına yönelik yapılan araştırmalardan biri olan Mutlu Yılmaz’ın (2023) yüksek lisans tezine göre, öğrencilerin okula, arkadaşlarına ve öğretmenlerine duydukları bağlılık düzeyi genel olarak düşük bulunmuştur. Erkek öğrencilerin öğretmene bağlılık puanları, ayrıca fiziksel ve sözel zorbalık eğilimleri, kız öğrencilere kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca, öğretmenleriyle iyi etkileşim kurduğunu düşünen öğrencilerin,

öğretmenleriyle kötü veya orta düzeyde etkileşimde bulunan öğrencilere kıyasla okula ve öğretmenlerine daha az bağlı oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgu, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin zorbalık dinamikleri üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2022), akran zorbalığını önlemenin ilk adımının okul idarecilerini, öğretmenleri, okulda görevli diğer personeli, öğrencileri ve aileleri konu hakkında bilgilendirerek toplumsal farkındalık sağlamak olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, Akpınar ve Akpınar (2022) çalışmalarında akran zorbalığıyla mücadelede okul-aile iş birliğinin önemine dikkat çekmiş ve her okula ihtiyacı oranında psikolojik danışma ve rehber öğretmen atamasının gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, psikolojik danışmanların zorbalık karşıtı politikaların oluşturulmasında aktif rol alması ve etik çerçevede müdahale süreçlerini yürütmesi kritik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3. Öneriler

Akran zorbalığının önlenmesi ve etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi için psikolojik danışmanlar, öğretmenler, okul yönetimi ve ailelerin iş birliği içinde çalışması gerekmektedir. Etik ilkeler doğrultusunda sürdürülebilir ve bilimsel temellere dayalı bir yaklaşım benimsenmesi, öğrencilerin güvenli ve destekleyici bir öğrenme ortamında gelişmelerini sağlayacaktır. Bu doğrultuda aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Psikolojik danışmanlara yönelik olarak;

Eğitim ve Sürekli Mesleki Gelişim: Psikolojik danışmanlar, etik ilkeler ve zorbalıkla mücadele yöntemleri konusunda düzenli eğitim almalıdır. Zorbalıkla mücadelede karşılaşılabilecekleri etik ikilemleri yönetebilmek için karar alma becerilerini geliştirmeye yönelik atölyeler ve vaka analizleri içeren eğitim programları düzenlenmelidir.

Bütüncül Müdahale Yaklaşımı: Zorbalık mağdurları, zorba davranış sergileyen öğrenciler ve olayın tanıkları (seyirciler) için farklı müdahale stratejileri uygulanmalıdır. Bireysel danışmanlık, grup terapileri, empati eğitimleri, sosyal beceri geliştirme çalışmaları gibi çeşitli teknikler bir arada kullanılmalıdır.

Erken Müdahale ve Önleme Çalışmaları: Okullarda zorbalık olaylarını erken tespit edebilmek için psikolojik danışmanlar düzenli gözlem yapmalı ve öğretmenlerle iş birliği içinde olmalıdır. Risk altındaki öğrenciler belirlenerek önleyici psikososyal destek sağlanmalıdır.

- Okul temelli zorbalık önleme stratejileri;

Okul Yönetiminin Katılımı: Okul yönetimi, öğretmenler ve veliler iş birliği içinde çalışarak ortak bir zorbalık karşıtı politika oluşturmalıdır. Okul ikliminin güvenli ve destekleyici olması, öğrencilerin zorbalığa maruz kalma riskini azaltacaktır.

Ailelerin Sürece Dahil Edilmesi: Ailelerin bilinçlendirilmesi için seminerler ve rehberlik programları düzenlenmeli, ebeveynlere zorbalık hakkında bilgilendirici materyaller sunulmalıdır.

- Öğrencilere yönelik psikososyal destek programları;

Empati ve Sosyal Beceri Eğitimleri: Öğrencilere yönelik empati geliştirme ve çatışma çözme eğitimleri yaygınlaştırılmalıdır.

Bibliyoterapi ve Yaratıcı Drama Kullanımı: Zorbalık ve farklılıklara saygı temalı kitaplar okutulmuş bibliyoterapi uygulamaları yapılmalı ve yaratıcı drama çalışmaları ile zorbalık konusunda duyarlılık artırılmalıdır.

5. KAYNAKLAR

- Akpınar, A., ve Akpınar, A. (2022). İlköğretim okullarında akran zorbalığına dair öğretmen görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(9), 215-231. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2462751>
- Bayraktar Koca, T. (2025). *Akran zorbalığı ile nasıl mücadele edilir? Ebeveynler için tavsiyeler*. About Classest. <https://about.classest.com/blog/akran-zorbaligi-ile-nasil-mucadele-edilir-ebeveynler-icin-tavsiyeler>
- Benli, E., ve Özdemir, A. (2024). Okul psikolojik danışmanlarının akran zorbalığına ilişkin deneyimleri: Nitel bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* (61), 2436-2454. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1474880>
- Beran, T., & Shapiro, B. (2005). Evaluation of an anti-bullying program: Student reports of knowledge and confidence to manage bullying. *Canadian Journal of Education*, 28(4), 700-717. <https://doi.org/10.2307/4126451>
- Booth, A., Sutton, A., & Papaioannou, D. (2016). *Systematic approaches to a successful literature review* (2nd ed.). Sage Publications.
- Corey, G., Corey, M. S., & Corey, C. (2016). *Psikolojik danışmada gruplar: Süreç ve uygulama* (A. U. Baş, E. Türkoğlu, F. S. Öz Soysal, F. C. Önder, N. Koruklu & N. Topkaya, Çev.; F. Aysan, S. B. Çelik & A. U. Baş, Eds.). Nobel Yayıncılık. (Orijinal eser 2014'te yayımlandı).
- Craig, W. M., Pepler, D. J., & Blais, J. (2000). A developmental perspective on bullying. *Aggressive Behavior*, 26 (1), 1-3.
- Craig, W. M., & Pepler, D. (2012). Observations of bullying in the schoolyard: A naturalistic study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25(6), 383- 392. <https://doi.org/10.1023/A:1022888605806>
- Demir, K. ve Küçük, S. (2020). Akran zorbalığı önleme ve müdahale programlarında güncel yaklaşımlar ve hemşirelik rolleri. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 87-102. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1315144>
- Erdoğan, E., ve Aslan, S. (2022). Psikolojik danışmanlık, etik ve etik karar verme kavramları üzerine bir derleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2):424-441. <http://dx.doi.org/10.47525/ulasbid.1024054>
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2015). *Handbook of bullying in schools: An international perspective*. Routledge.
- Feshbach, N. D. (1983). *Learning to care*. Scott, Foresman and Company.
- Garrity, C., Jens, K., Porter, W., Sager, N. & Short-Camilli, C. et al. (2000). *Bully-Proofing Your Elementary School, (2d ed.)*. Longmont, Sopris West.
- Gough, D., Oliver, S., & Thomas, J. (2017). *An introduction to systematic reviews (2nd ed.)*. SAGE Publications.
- Hamurcu, S. (2020). İlkokul öğrencilerinde akran zorbalığı: Ankara Pursaklar örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(Eğitim ve Toplum Özel sayısı), 5540-5564. <https://doi.org/10.26466/opus.758653>
- Juvonen, J., & Graham, S. (2014). *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*. Guilford Press.

Karataş, H., ve Öztürk, C. (2020). Examining the effect of a program developed to address bullying in primary schools. *The Journal Of Pediatric Research*, 7(3), 243-9. <https://doi.org/10.4274/jpr.galenos.2019.37929>

Kartal, H., ve Bilgin, M. (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması: Okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(2), 207-227.

Knapp, S., & VandeCreek, L. (2012). *Practical ethics for psychologists: A positive approach* (2nd ed.). American Psychological Association.

Kutlu, M. (2020). *İlkokul 3. ve 4. sınıf öğrencilerinin akran zorbalığına ilişkin görüşlerinin incelenmesi / The analysis of primary school 3rd and 4th grade students' views on peer bullying (Yüksek lisans tezi)*. Ulusal Tez Merkezi YÖKTEZ'den alınmıştır. (Tez No:639980).

Menard, S., & Grotmeter, J. K. (2014). Evaluation of bully-proofing your school: Impact on elementary school students' bullying-related attitudes and behaviors. *Journal of School Violence*, 13(2), 188-209. <https://doi.org/10.1080/15388220.2013.840641>

Milli Eğitim Bakanlığı. (2022). Akran zorbalığı rehber öğretmen/psikolojik danışman kitapçığı. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_08/23143200_Kuramsal_Kitap.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı (2024). Akran Zorbalığı. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <https://orgm.meb.gov.tr/www/akran-zorbaligi/icerik/2085>

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2025a). Arkadaşlık ilişkileri geliştirme psikoeğitim programı uygulama rehberi. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_02/05094738_lise.pdf

Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2025b). Türkiye'de rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_01/22170504_13143043_turkyeyde_rehber_lyk_ve_psykolojyk_daniyma_hyzmetlery.pdf

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *PLOS Medicine*, 6(7), e1000097. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000097>

Mutlu Yılmaz, N. (2023). *İlkokulda akran zorbalığı ve okula bağlılık [Yüksek lisans tezi]*. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell Publishing.

Olweus, D. (1994). The bullying problem: A worldwide phenomenon. *European Journal of Psychological Education*, 9(2), 1-5.

Özbay, Y. & Şahin, M. Psikoloji danışmada empatik atmosfer ve beceri düzeyinde kazandırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11, 137-150, 2006.

Özbek, Ö. Y., & Taneri, P. O. (2022). İlkokullar için akran zorbalığı önleme modülünün tanıtımı / introduction of the prevention of peer bullying module for primary schools. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 55-87. <https://doi.org/10.54558/jiss.995077>

Savi Çakar, F., ve İkiz, F. E., (2019). Çocuklarda ruh sağlığı problemlerini önleme, ruh sağlığını koruma ve güçlendirme. I. *Uluslararası Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Sempozyumu (UBEST)*

Salmivalli, C. (2010). Peer group behavior and bully/victim problems. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 187-198). Routledge.

Şahin, M., & Akbaba, S. (2010). İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması. *Kastamonu Education Journal*, 18(1), 331-342.

Şensoy, G. ve İkiz, F. E., (2019). Okul Psikolojik Danışmanlığında Etik: 20 Yıla Bakış. I. *Uluslararası Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Sempozyumu (UBEST)*

Tekiner, Ö. (2025). *Eğitim hayatında psikolojik danışmanlığın rolü nedir?* <https://oykutekiner.com.tr/blog/egitim-hayatinda-psikolojik-danismanligin-rolu-nedir/>

Uysal Toraman, A., Dağhan, Ş., ve Kısa, Ö. (2021). Akran zorbalığını önlemede okul tabanlı müdahale programları: Sistemik derleme. *Humanistic Perspective*, 3(2), 359-399. <https://doi.org/10.47793/hp.936791>

Yavrutürk, A. R. (2024). Okullarda psikolojik sağlamlık ve inovasyon: yenilikçi psikolojik danışmanlık uygulamaları. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 14(2), 261-275. <https://doi.org/10.13114/mjh.1575107>

Yeşilyaprak, B. (2019). *Eğitimde rehberlik hizmetleri: Gelişimsel bir yaklaşım* (21. basım). Pegem Akademi.

ETHICAL RESPONSIBILITIES IN DIGITAL PSYCHOLOGICAL
COUNSELING AND APPLICATION STANDARDS
DİJİTAL PSİKOLOJİK DANIŞMANLIKTA ETİK SORUMLULUKLAR VE
UYGULAMA STANDARTLARI

Öğrenci Tuğba Duman ¹, Öğrenci Gizem Ramazanoğlu ², Fatma Ebru İkiz ³

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-0004-0970-8870

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0627-6348

³ Prof. Dr. Fatma Ebru İkiz, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0003-4381-1658

ÖZET

Dijital psikolojik danışmanlık, teknolojinin gelişmesiyle birlikte hızla büyüyen bir alan olmuştur, ancak bu süreç, yeni etik sorumlulukları ve uygulama standartlarını da beraberinde getirmiştir. Çevrimiçi terapi, daha geniş bir kitleye psikolojik hizmet sunma imkânı tanırken, aynı zamanda gizlilik, güvenlik, mesleki yeterlilik ve erişilebilirlik gibi etik meseleleri gündeme getirmektedir. Gizlilik ve güvenlik, dijital danışmanlıkta en önemli etik sorumluluklardan biridir. Çevrimiçi platformlar üzerinden yapılan terapi, danışanların kişisel bilgileri için daha fazla güvenlik riski taşır. Bu nedenle, dijital ortamda psikolojik danışmanlık yapan profesyonellerin, güvenli iletişim araçları ve şifreli veri depolama sistemleri kullanarak danışanlarının gizliliğini koruma sorumluluğu vardır.

Mesleki yeterlilik ve eğitim, dijital terapinin etkin ve etik bir şekilde sunulabilmesi için kritik öneme sahiptir. Psikolojik danışmanlar, dijital platformlarda etkili bir şekilde hizmet sunabilmek için yalnızca geleneksel terapi yöntemlerinde değil, çevrimiçi terapi tekniklerinde de eğitim almış olmalıdır. Çevrimiçi terapi, yüz yüze terapiden farklı dinamiklere sahip olduğundan, terapistler dijital araçları kullanma ve terapötik süreci dijital ortamda yönetme konusunda özel bilgiye sahip olmalıdır. Terapistler, dijital uçurumu aşmak için erişilebilirlik politikaları geliştirerek, herkese eşit ve adil bir şekilde hizmet sunmayı hedeflemelidir.

Sonuç olarak, dijital psikolojik danışmanlıkta etik sorumluluklar ve uygulama standartları, danışanların güvenliğini, erişimini ve hizmetin kalitesini korumak adına önemli bir temel oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, dijital psikolojik danışmanlık alanında etik sorumluluklar ve uygulama standartlarını kapsamlı bir şekilde incelemektir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte çevrimiçi terapi ve danışmanlık hizmetleri yaygınlaşmış, ancak bu süreç beraberinde yeni etik sorunları ve profesyonel sorumlulukları getirmiştir.

Bu araştırma, dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerinde gizlilik, güvenlik, mesleki yeterlilik ve erişilebilirlik gibi temel etik sorumlulukları ele almayı ve dijital terapi uygulamalarında uyulması gereken standartları belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, profesyonellerin karşılaştıkları etik sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olmak ve dijital ortamda sunulan terapi

hizmetlerinin daha güvenli, etkili ve erişilebilir olmasını sağlamak için rehberlik sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler : Dijital Psikolojik Danışmanlık, Etik Sorumluluklar, Gizlilik, Güvenlik.

ABSTRACT

Digital counseling has been a rapidly growing field with the development of technology, but this process has also brought new ethical responsibilities and standards of practice. While online therapy offers the opportunity to provide psychological services to a wider audience, it also raises ethical issues such as confidentiality, safety, professional competence and accessibility. Confidentiality and safety are among the most important ethical responsibilities in digital counseling. Therapy through online platforms carries more security risks for clients' personal information. Therefore, digital counseling professionals have a responsibility to protect the confidentiality of their clients by using secure communication tools and encrypted data storage systems. Professional competence and training are critical for the effective and ethical delivery of digital therapy. Counselors should be trained not only in traditional therapy methods but also in online therapy techniques in order to provide effective services on digital platforms. Since online therapy has different dynamics than face-to-face therapy, therapists should have specific knowledge in using digital tools and managing the therapeutic process in a digital environment. Therapists should develop accessibility policies to overcome the digital divide, aiming to provide services to everyone equally and fairly.

As a result, ethical responsibilities and standards of practice in digital counseling form an important basis for protecting the safety and access of clients and the quality of the service. The aim of this study is to comprehensively examine ethical responsibilities and standards of practice in digital counseling. With the rapid development of technology, online therapy and counseling services have become widespread, but this process has brought new ethical issues and professional responsibilities.

This study aims to address basic ethical responsibilities such as confidentiality, safety, professional competence and accessibility in digital counseling services and to determine the standards that should be followed in digital therapy practices. It also aims to provide guidance to help professionals deal with the ethical issues they face and to ensure that therapy services offered in the digital environment are safer, effective and accessible.

1. GİRİŞ

Dijital psikolojik danışmanlık, son yıllarda teknoloji ile birlikte hızla gelişen bir alan olarak psikoterapi ve danışmanlık hizmetlerinin çevrimiçi platformlar aracılığıyla sunulmasını ifade etmektedir. Teknolojik yenilikler, sağlık hizmetlerine erişimi artırma potansiyeli taşısa da, dijital ortamda yapılan psikolojik danışmanlık hizmetleri, birçok etik sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Çevrimiçi psikolojik danışmanlık uygulamalarının artan popüleritesi, terapistlerin ve danışanların karşılaştığı yeni etik ve yasal sorunları gündeme getirmiştir (Gibson & Tarrant, 2020). Bu bağlamda, dijital psikolojik danışmanlık, geleneksel yüz yüze terapiden farklı olarak, yeni düzenlemelere ve daha dikkatli bir etik yaklaşımına ihtiyaç duymaktadır.

Dijital psikolojik danışmanlıkta karşılaşılan başlıca etik sorumluluklar arasında gizlilik, güvenlik, mesleki yeterlilik ve erişilebilirlik yer almaktadır. Gizlilik, çevrimiçi terapi süreçlerinde en kritik etik sorumluluklardan biri olarak kabul edilmektedir. Danışanların kişisel verilerinin dijital ortamda güvenliğini sağlamak, terapistlerin yasal ve etik sorumlulukları

arasında yer almaktadır (Robinson et al., 2020). Ayrıca, dijital platformlarda terapi seanslarının yapılıyor olması, terapistlerin dijital güvenlik konusunda yetkin olmalarını ve güvenli iletişim araçlarını kullanmalarını gerektirir (Smith et al., 2019). Bunun yanı sıra, mesleki yeterlilik ve eğitim, dijital ortamda terapi sunacak psikologların, dijital platformları etkin bir şekilde kullanabilmesi için gerekli bilgiye sahip olmalarını gerektirir (Soler et al., 2021).

Erişilebilirlik de dijital psikolojik danışmanlık alanında dikkate alınması gereken bir diğer önemli etik sorumluluktur. Çevrimiçi terapi, bazı bireylerin terapötik desteğe erişimini kolaylaştırır da, dijital uçurum nedeniyle bazı danışan gruplarının bu hizmetlere ulaşması zor olabilmektedir. Özellikle düşük gelirli, kırsal bölgelerde yaşayan ya da dijital okuryazarlık konusunda eksiklikleri olan bireyler, dijital terapiye erişim konusunda zorluk yaşayabilmektedir (Jones & Anderson, 2021). Bu nedenle, terapistlerin dijital uçurumu aşmak için erişilebilirlik stratejileri geliştirmeleri gerektiği savunulmaktadır (Gibson & Tarrant, 2020).

Sonuç olarak, dijital psikolojik danışmanlık, modern terapi hizmetleri sunan profesyoneller için hem fırsatlar hem de zorluklar yaratmaktadır. Dijital ortamlarda sağlanan terapi, daha geniş kitlelere hizmet sunma potansiyeli taşırken, etik sorumluluklar ve uygulama standartlarının doğru şekilde belirlenmesi, hem terapistler hem de danışanlar için güvenli ve verimli bir ortam sağlayacaktır. Bu çalışma, dijital psikolojik danışmanlık alanındaki etik sorumlulukları ve uygulama standartlarını ele alarak, profesyonellerin karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilmelerine yönelik rehberlik sunmayı amaçlamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Dijital psikolojik danışmanlık, psikolojik hizmetlerin internet üzerinden sunulmasıyla gelişen, giderek daha fazla önem kazanan bir alan haline gelmiştir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, çevrimiçi terapiler, hem psikolojik hizmetlere erişim açısından büyük fırsatlar yaratmakta, ayrıca pek çok yeni etik, yasal ve mesleki sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Dijital platformlar aracılığıyla sunulan psikolojik danışmanlık hizmetlerinin etkinliği, güvenliği ve etik uygunluğu, yalnızca profesyonel psikologlar açısından değil, bu alandaki kurumlar, profesyonel dernekler, yasa koyucular ve dijital platformlar açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, dijital psikolojik danışmanlığın sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için, güçlü bir kurumsal çerçevenin oluşturulması gerektiği açıktır.

1.1.1 Dijital Psikolojik Danışmanlığın Yükselen Önemi ve Gerekliliği

Dijital psikolojik danışmanlık uygulamaları, özellikle COVID-19 pandemisi ile birlikte hızla yaygınlaşmıştır. Pandemi süreci, sağlık hizmetlerinin çevrimiçi platformlara taşınmasını teşvik etmiş ve özellikle psikolojik destek hizmetlerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Bu artış, çevrimiçi psikoterapi ve danışmanlık hizmetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir (Gibson & Tarrant, 2020). Teknolojinin bu alandaki etkin kullanımı, psikologlar için daha geniş kitlelere hizmet sunma fırsatı yaratırken, dijital ortamda psikoterapi uygulamalarının etik ve profesyonel sorumlulukları da dikkatlice ele alınmalıdır.

Dijital psikolojik danışmanlık, her ne kadar geleneksel yüz yüze terapilere benzerlik gösterse de, çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirilen terapi seansları, birçok farklı etik sorunu gündeme getirmektedir. Bu sorunların başında, danışanların gizliliğinin korunması, güvenli bir dijital ortamda terapi hizmeti verilmesi ve terapistlerin yeterliliklerinin sağlanması gelmektedir (Robinson et al., 2020). Bu bağlamda, dijital terapi hizmetlerinin hem psikologlar hem de danışanlar için güvenli ve etkili olabilmesi için net bir kurumsal çerçevenin oluşturulması şarttır.

1.1.2 Türkiye’de Dijital Psikolojik Danışmanlık ve Kurumsal Yapılar

Türkiye’de dijital psikolojik danışmanlık uygulamaları, özellikle son yıllarda yaygınlık kazanmıştır. Ancak, bu alanda henüz dijital terapiye yönelik özel bir yasal çerçeve bulunmamaktadır. Türkiye’deki psikolojik danışmanlık ve terapi uygulamaları, büyük ölçüde Türk Psikologlar Derneği (TPD), Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği (TPDRD) gibi kurumlardan aldıkları etik yönergeler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu dernekler, dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerinin güvenli ve etik bir şekilde sunulabilmesi için çeşitli rehberler geliştirmiştir (Türk Psikologlar Derneği, 2020).

Türk Psikologlar Derneği, dijital ortamda terapötik hizmet sunan profesyonellere yönelik olarak bir dizi etik ilke ve standart belirlemiştir. Bu ilkeler, terapistlerin çevrimiçi ortamda danışanlarının gizliliğini ve güvenliğini sağlamalarının yanı sıra, danışanlara yönelik bilgilendirilmiş onay süreçlerinin doğru bir şekilde işlenmesini de kapsar. Ayrıca, bu dernek, dijital terapi konusunda hizmet verecek profesyonellere yönelik eğitim programları da düzenlemektedir (Türk Psikologlar Derneği, 2020).

Sağlık Bakanlığı, Türkiye’de dijital sağlık hizmetleri ile ilgili bazı düzenlemeler getirmiştir. Ancak, dijital psikolojik danışmanlıkla ilgili özel bir mevzuat oluşturulmamıştır. Sağlık Bakanlığı, genel dijital sağlık düzenlemeleri altında, çevrimiçi terapilerin daha geniş bir kitleye ulaşabilmesi için bazı politikalar geliştirmiştir. Bu düzenlemeler, sağlık hizmetlerinin dijital platformlarda sunulmasını desteklerken, dijital güvenlik ve gizlilikle ilgili standartların da belirlenmesini sağlamaktadır (Özdemir, 2021).

1.1.3 Uluslararası Kurumsal Çerçeveler ve Düzenlemeler

Uluslararası alanda dijital psikolojik danışmanlık, çeşitli dernekler, sağlık kurumları ve yasa koyucular tarafından düzenlenmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, dijital terapi ve danışmanlık hizmetleri konusunda kapsamlı düzenlemelere sahip ülkelerden biridir. Amerikan Psikoloji Derneği (APA), dijital terapi hizmetlerinde etik standartların oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. APA, çevrimiçi terapi sürecinde terapistlerin danışanlarını doğru bir şekilde bilgilendirmelerini, güvenli dijital araçlar kullanmalarını ve danışanların gizliliğini her koşulda korumalarını gerektiren bir dizi kılavuz yayınlamıştır (American Psychological Association [APA], 2020).

İngiltere’de, İngiliz Psikologlar Derneği (BPS), dijital terapiye dair etik yönergeler belirlemiş ve çevrimiçi terapi hizmetlerinin, yüz yüze terapilerle aynı etik standartlara sahip olmasını sağlamıştır. BPS, dijital platformlarda sunulan terapilerin güvenliğini sağlamak için uygulayıcıların hangi güvenlik protokollerine uyması gerektiğine dair ayrıntılı rehberler yayınlamıştır (British Psychological Society [BPS], 2019).

Avustralya, dijital psikolojik danışmanlık alanında da önemli düzenlemelere sahiptir. Avustralya Psikologlar Derneği (APS), dijital terapi hizmetlerinin etik ilkelerle uyumlu bir şekilde verilmesini sağlamak amacıyla çeşitli eğitim programları düzenlemekte ve çevrimiçi terapi yapan profesyonellere yönelik rehberler hazırlamaktadır (Australian Psychological Society [APS], 2020).

Kanada, dijital psikolojik danışmanlık hizmetleri konusunda da önemli adımlar atmıştır. Kanadalı Psikologlar Derneği (CPA), çevrimiçi terapi ve danışmanlık hizmetlerinde terapistlerin etik ve profesyonel sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için bir dizi kılavuz yayınlamıştır. CPA, dijital terapistlerin, aynı yüz yüze terapilerde olduğu gibi danışanlarının gizliliğini ve güvenliğini sağlamalarına dair özel gereksinimler getirmiştir (Canadian Psychological Association [CPA], 2020).

1.1.4 Dijital Psikolojik Danışmanlıkta Kurumsal Standartlar

Dijital psikolojik danışmanlık uygulamalarının güvenli, etkili ve etik olabilmesi için net kurumsal standartların belirlenmesi gereklidir. Bu standartlar, dijital terapi platformlarının güvenliğini, danışanların gizliliğini ve terapistlerin profesyonel yeterliliklerini kapsayan geniş bir yelpazeyi içermelidir. Özellikle, çevrimiçi terapi hizmetlerinin sağlandığı dijital platformlar, veri güvenliği protokollerini uygulamak ve kişisel bilgilerin gizliliğini sağlamak konusunda önemli bir sorumluluğa sahiptir. Ayrıca, dijital psikolojik danışmanlık alanında hizmet verecek terapistlerin, çevrimiçi ortamda terapi sunmak için gerekli eğitimleri ve sertifikasyonları almış olmaları gerekmektedir (Soler et al., 2021).

Bir diğer önemli konu, danışanların dijital ortamda terapi alırken bilgilendirilmiş onay süreçlerinin nasıl işleyeceğidir. Danışanlar, çevrimiçi terapiye başlamadan önce, terapi sürecinin dijital ortamda gerçekleştirileceği, gizlilik ve güvenlikle ilgili riskler hakkında bilgilendirilmeli ve onayları alınmalıdır. Bu süreç, dijital terapi hizmetlerinin etik standartlarla uyumlu olabilmesi için kritik bir adımdır (Robinson et al., 2020).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, dijital psikolojik danışmanlıkta etik sorumluluklar ve uygulama standartlarını sistematik bir şekilde ele almak amacıyla literatür taraması ve analiz yöntemini kullanmaktadır. Sistematik derleme çalışması, dijital psikolojik danışmanlık alanındaki araştırmaları, etik ilkeler ve uygulama standartları açısından inceleyerek, alandaki boşlukları, gelişmelerin yönlerini ve mevcut standartların etkinliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Literatür taraması, dijital terapi uygulamalarına dair etik, yasal, mesleki ve kurumsal açıdan önemli bulguları derleyip, bu bulguları sentezleyerek bir bütün olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

2.1. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, dijital psikolojik danışmanlık alanındaki etik sorunları ve uygulama standartlarını analiz etmek için nitel bir yöntem olan sistematik derleme yaklaşımını benimsemektedir. Sistematik derleme, belirli bir konuyu derinlemesine incelemek için, alandaki çeşitli kaynakları tarayarak kapsamlı bir literatür incelemesi yapmayı sağlar. Çalışma, dijital psikolojik danışmanlıkla ilgili olan ve etik sorumluluklara dair yazılmış makaleleri, raporları, rehberleri, akademik yayınları ve diğer ilgili literatürleri incelemektedir.

2.2. Literatür Tarama Süreci

Bu çalışma kapsamında, dijital psikolojik danışmanlık ve etik sorumluluklarla ilgili literatür taraması 2020 yılından önceki ve sonraki araştırmalarla sınırlı olmayacak şekilde geniş tutulmuştur. Literatür taraması, farklı veri tabanlarından ve kaynaklardan yapılmıştır. Bu kaynaklar, Google Scholar, PubMed, PsycINFO, JSTOR, Scopus ve Web of Science gibi akademik veri tabanlarından elde edilen makaleler, dergiler, raporlar ve konferans bildirilerinden oluşmaktadır. Ayrıca, dijital psikolojik danışmanlık alanındaki önemli profesyonel derneklerin yayımladığı rehberler ve etik ilkeler de kaynaklar arasında yer almıştır. Literatür taraması süreci şu adımları içermektedir:

- 1. Anahtar Kelimeler Belirleme:** Çalışmanın temel konularını içeren anahtar kelimeler kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeler arasında "dijital psikolojik danışmanlık", "etik sorumluluklar", "çevrimiçi terapi", "mesleki standartlar", "psikolojik hizmetler", "gizlilik", "dijital güvenlik", "bilgilendirilmiş onay", "uzaktan terapi", "psikoterapi uygulama standartları" gibi terimler yer almıştır.
- 2. Kaynak Seçimi:** Literatürde yer alan çalışmalar, belirlenen anahtar kelimelerle taranmış ve yalnızca dijital psikolojik danışmanlık ve etik sorumluluklar konusunda doğrudan ve dolaylı bağlantı sağlayan kaynaklar dahil edilmiştir.

3. İçerik Değerlendirme: Elde edilen çalışmalar, dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerinin sunulmasında karşılaşılan etik sorunlar ve bu sorunların nasıl ele alındığı ile ilgili bilgiler açısından değerlendirilmiştir. Çalışmalar, bu bağlamda belirli kriterlere göre (gizlilik, güvenlik, danışan hakları, profesyonel yeterlilik, dijital araçların etkinliği) analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Dijital psikolojik danışmanlık, son yıllarda özellikle internet teknolojilerinin hızla gelişmesi ile önemli bir popülerlik kazanmıştır. Ancak bu gelişimle birlikte, psikolojik danışmanlık hizmetlerinin dijital platformlarda sunulması, bazı etik, yasal ve mesleki sorumlulukları gündeme getirmiştir. Bu çalışma kapsamında yapılan literatür taramasının bulguları, dijital psikolojik danışmanlıkta karşılaşılan etik sorunları, uygulama standartlarını, dijital güvenlik önlemlerini ve danışan haklarını vurgulamaktadır. Ayrıca, dijital psikolojik danışmanlıkla ilgili profesyonel standartlar ve kurumsal düzenlemelerin etkisi de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Aşağıda, dijital psikolojik danışmanlıkta ortaya çıkan etik sorunlar ve çözüm önerileri ile ilgili bulgular sunulmuştur.

3.1 Gizlilik ve Güvenlik

Dijital psikolojik danışmanlığın en önemli etik sorunlarından biri, danışanların gizliliğinin ve mahremiyetinin korunmasıdır. Geleneksel yüz yüze terapilerde, gizlilik ve güvenlik genellikle fiziksel ortamda sağlanırken, çevrimiçi terapi ortamlarında bu süreç daha karmaşık hale gelmektedir. Çevrimiçi terapi platformlarında, dijital güvenlik açıkları, veri sızıntıları ve siber saldırılar gibi riskler, danışanların mahremiyetini tehdit edebilir (Robinson et al., 2020).

Çalışmalar, dijital terapi platformlarının şifreli iletişim protokolleri ve güvenli video görüşme yazılımları kullanmalarının kritik olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, HIPAA (Health Insurance Portability and Accountability Act) standartlarına uygun şifreleme yöntemlerinin, danışan verilerinin korunmasında önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir (American Psychological Association, 2020). Ayrıca, çevrimiçi terapi hizmetleri sunan platformların, veri güvenliği protokollerini sürekli güncellemeleri ve siber güvenlik tehditlerine karşı hazırlıklı olmaları gerektiği ifade edilmiştir (Gibson & Tarrant, 2020).

Bununla birlikte, dijital psikolojik danışmanlıkta kullanılan araçların yalnızca şifreli olması yeterli değildir. Danışanların terapistleriyle güvenli bir ortamda iletişim kurabilmesi için hem danışanların hem de terapistlerin çevrimiçi platformlar hakkında bilgi sahibi olması gereklidir. Bazı araştırmalar, dijital terapiye başvuran danışanların bu güvenlik önlemleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını ve çoğu zaman bu konuda eğitim almadıklarını göstermektedir (BPS, 2019).

3.2 Danışan Hakları ve Bilgilendirilmiş Onay

Dijital psikolojik danışmanlıkta bir diğer önemli etik konu, danışanların haklarının korunmasıdır. Özellikle, çevrimiçi terapiye başlamadan önce danışanlardan alınması gereken bilgilendirilmiş onay süreci, yüz yüze terapilerde olduğu gibi dijital ortamda da mutlaka uygulanmalıdır. Danışanların, terapi sürecinin dijital ortamda gerçekleşeceğini, gizliliklerinin korunacağına dair güvence verilmesi ve terapi süreci hakkında kapsamlı bir şekilde bilgilendirilmeleri gerekmektedir (APA, 2020).

Ancak literatürde, bazı dijital platformlarda bilgilendirilmiş onay sürecinin tam anlamıyla uygulanmadığı ve danışanların, dijital ortamda terapi alırken gizlilik ve güvenlik risklerinin farkında olmadıkları belirtilmektedir (Robinson et al., 2020). Bu nedenle, dijital terapi platformlarının, danışanlarla görüşme öncesi kapsamlı bir bilgilendirme yapımları, onay formlarını doğru şekilde almaları ve her aşamada gizlilik ve güvenlik ile ilgili açıklamalar

yapmaları önerilmektedir. Ayrıca, danışanların terapi sürecinin dijital ortamda olduğunu ve bu ortamda karşılaşılan potansiyel riskleri kabul ettiklerine dair açık bir onay sürecinden geçmeleri gerekmektedir (Soler et al., 2021).

3.3 Terapistlerin Yeterliliği ve Mesleki Standartlar

Dijital psikolojik danışmanlık, geleneksel yüz yüze terapi ile benzer profesyonel ve etik standartlara sahip olmalıdır. Terapistlerin dijital ortamda terapi sunarken, uygun mesleki eğitimlere ve yeterliliklere sahip olmaları gerekmektedir. Dijital terapi, fiziksel sınırlar olmadan gerçekleştiği için terapistlerin, dijital platformlar hakkında bilgi sahibi olmaları, çevrimiçi ortamda etkili ve güvenli bir terapi süreci yönetebilmeleri önemlidir (APA, 2020). Bununla birlikte, bazı araştırmalar, dijital psikolojik danışmanlık hizmeti veren terapistlerin, dijital terapi için özel bir eğitim almamış olduklarını ve dijital terapiye uygun yeterliliklere sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır (Gibson & Tarrant, 2020).

Özellikle dijital ortamda terapi sunmak için terapistlerin, çevrimiçi platformlarda etik sorunları doğru bir şekilde yönetebilmeleri ve terapötik sınırları belirleyebilmeleri gerekmektedir. Terapistlerin, dijital ortamda karşılaştıkları potansiyel etik ikilemler hakkında eğitim almaları, mesleki standartlar doğrultusunda uygun adımları atmalarını sağlayacaktır (BPS, 2019). Ayrıca, terapistlerin dijital ortamda profesyonel sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için, çevrimiçi terapi süreçlerinde karşılaşılan yeni zorluklara uyum sağlamak amacıyla sürekli eğitim almaları önerilmektedir (BPS, 2019).

3.4 Etik Kılavuzlar ve Kurumsal Düzenlemeler

Dijital psikolojik danışmanlık alanında etik ve uygulama standartları konusunda çeşitli kurumsal rehberler ve kılavuzlar bulunmaktadır. Bu kılavuzlar, dijital terapi sürecinde karşılaşılan etik sorunları ele almak ve mesleki standartları sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Örneğin, Amerikan Psikoloji Derneği (APA), dijital psikolojik danışmanlıkta kullanılacak platformların güvenlik önlemleri hakkında detaylı bir rehber yayımlamıştır. Bu rehberde, çevrimiçi terapi platformlarında kullanılacak yazılımların HIPAA uyumlu olması gerektiği ve dijital ortamda terapi sunarken gizlilik ve güvenlik ilkelerinin ihlal edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır (APA, 2020).

Bir diğer önemli kurumsal düzenleme, İngiliz Psikologlar Derneği'nin (BPS) dijital terapiye dair geliştirdiği etik ilkelerden oluşan kılavuzdur. BPS, dijital terapi sürecinde, danışanların terapiye katılımının gönüllülük esasına dayalı olması gerektiğini ve terapi sürecinin dijital platformlarda güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için gerekli tüm önlemlerin alınması gerektiğini belirtmektedir (BPS, 2019). Bu tür kurumsal rehberler, dijital psikolojik danışmanlık alanında etik ve mesleki standartların sağlanmasına katkı sağlamaktadır.

3.5 Kültürel ve Coğrafi Farklılıklar

Dijital psikolojik danışmanlık hizmetleri, kültürel ve coğrafi farklılıklara bağlı olarak değişen gereksinimlere sahip olabilir. Çevrimiçi terapiye erişimin kolaylığı, dünya genelinde psikolojik danışmanlık hizmetlerine olan talebi artırmış olsa da, dijital psikolojik danışmanlık uygulamaları kültürel bağlamda dikkatlice ele alınmalıdır. Çeşitli çalışmalar, dijital terapiye yönelik tutumların, bireylerin kültürel arka planına göre farklılıklar gösterebileceğini ortaya koymaktadır (Robinson et al., 2020). Örneğin, bazı kültürlerde psikolojik danışmanlık hizmetlerine olan yaklaşım, daha temkinli ve konservatif olabilir, bu da dijital terapiye yönelik direnç yaratabilir. Ayrıca, dijital ortamda terapistlerin kültürel duyarlılık konusunda eğitim almaları, terapötik sürecin etkili olabilmesi için kritik bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.6 Danışan Erişimi ve Eşitsizlikler

Dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerinin erişilebilirliği, tüm bireyler için eşit değildir. Dijital platformlar üzerinden terapi alabilmek için gerekli olan teknolojiye sahip olma, internet erişimi ve dijital okuryazarlık gibi faktörler, bazı bireyler için erişim engeli oluşturabilmektedir (Soler et al., 2021). Dijital terapi, özellikle düşük gelirliler ve kırsal alanlarda yaşayan bireyler için, teknolojiye erişim sağlama noktasında zorluklar yaşanabilmektedir. Bu durum, dijital psikolojik danışmanlığın sunduğu hizmetlerin eşitsiz dağılımına ve daha geniş bir topluluğa ulaşamamasına neden olabilmektedir. Ayrıca, danışanların dijital platformlarda terapiye olan ilgileri, bu platformların kullanıcı dostu olmasına ve terapistlerin dijital ortamda etkin bir şekilde çalışabilme yeteneklerine bağlıdır (Soler et al., 2021).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1 Sonuç

Dijital psikolojik danışmanlık, teknolojinin hızla gelişmesi ile önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel yüz yüze terapi süreçlerinden dijital platformlarda sağlanan terapilere geçiş, hem terapistler hem de danışanlar için çeşitli fırsatlar ve zorluklar sunmaktadır. Literatürdeki bulgular, dijital ortamda sunulan terapi hizmetlerinin, gizlilik, güvenlik, danışan hakları, terapistlerin yeterliliği ve kültürel duyarlılık gibi birçok etik sorunu gündeme getirdiğini göstermektedir.

Çalışma, dijital terapi sürecinde etik sorunların çözülmesinin, profesyonel standartların sağlanmasının ve dijital platformların daha güvenli hale getirilmesinin, psikolojik danışmanlık hizmetlerinin kalitesini artırabileceği yönünde önemli bulgular sunmaktadır. Ayrıca, dijital terapi platformlarının geliştirilmesi ve terapistlerin yeterliliklerinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak, dijital psikolojik danışmanlık, doğru etik ilkeler doğrultusunda yürütülmesi gereken bir süreçtir ve bu alandaki etik kılavuzların güncellenmesi, danışan güvenliğinin sağlanması ve terapistlerin eğitimlerine özen gösterilmesi kritik öneme sahiptir.

4.2 Tartışma

Dijital psikolojik danışmanlık, çeşitli avantajlar sağlamakla birlikte bazı ciddi etik ve pratik sorunlar da içermektedir. Bunlar, öncelikli olarak danışanların gizliliği ve mahremiyeti ile ilgili sorunlardır. Dijital ortamda veri güvenliği, çevrimiçi terapi platformlarının şifrelenmesi ve güvenlik önlemlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Geleneksel yüz yüze terapi ortamlarında daha kolay sağlanan gizlilik, dijital terapi platformlarında daha karmaşık hale gelmektedir. Bu, danışanların kişisel verilerinin korunması için profesyonel ve güvenli dijital araçların kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Dijital terapi hizmetlerinde yaşanan gizlilik ve güvenlik ihlalleri, ciddi yasal ve etik sorunlara yol açabileceği için, terapistlerin bu konuda yüksek bir farkındalık ve eğitim alması gerekmektedir (American Psychological Association [APA], 2020; Gibson & Tarrant, 2020).

Bir diğer tartışma konusu, dijital terapiye katılan danışanların bilgilendirilmiş onay süreçlerinin yeterli olup olmadığıdır. Dijital terapi ortamında danışanlar, terapi sürecinin dijital ortamda gerçekleşeceği konusunda açık bir şekilde bilgilendirilmelidir. Ancak, mevcut durumda birçok çevrimiçi terapi platformunda bu sürecin doğru bir şekilde yürütülmediği tespit edilmiştir (Robinson et al., 2020). Danışanların, dijital ortamda terapi almanın potansiyel risklerini anlamaları, gizliliklerinin korunacağına dair güvence almaları ve terapi sürecinin dijital ortamda nasıl işlediği konusunda net bilgi sahibi olmaları önemlidir. Bilgilendirilmiş onay, hem etik bir yükümlülük hem de yasal bir gerekliliktir ve dijital terapi süreçlerinde bu konuya dikkat edilmesi gerekmektedir (BPS, 2019).

Terapistlerin dijital psikolojik danışmanlık için yeterliliği, bir diğer önemli tartışma alanıdır. Dijital terapi, geleneksel terapilerden farklıdır ve bu alanda hizmet veren terapistlerin dijital platformlarda çalışmak için özel becerilere sahip olmaları gerekir. Literatür taraması, terapistlerin dijital terapi uygulamaları konusunda yetersiz eğitim aldıklarını ve bu durumun terapi kalitesini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir (Soler et al., 2021). Terapistlerin dijital terapi konusunda eğitilmeleri ve mesleki standartlara uygun şekilde hizmet sunmaları, terapötik ilişkinin başarısı için kritik öneme sahiptir.

Ayrıca, dijital terapinin kültürel duyarlılıkla yürütülmesi de önemlidir. Dijital psikolojik danışmanlık, küresel bir erişim sağlasa da, kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulmadan sunulan hizmetler, danışanların terapi sürecine katılımını ve terapötik ilişkiyi olumsuz etkileyebilir. Bu bağlamda, dijital terapi platformları ve terapistler, danışanlarının kültürel bağlamlarını anlamalı ve onlara duyarlı bir şekilde hizmet sunmalıdır (Gibson & Tarrant, 2020). Kültürel duyarlılık, terapistin danışanın kişisel ve kültürel değerlerini göz önünde bulundurarak, doğru müdahaleleri yapabilmesi için gereklidir.

Dijital terapiye erişim de başka bir kritik meseledir. Çalışmalar, dijital terapiye ulaşımın, internet bağlantısı, dijital okuryazarlık ve teknolojik altyapı gibi faktörlere dayalı eşitsizlikler yaratabileceğini ortaya koymaktadır (Soler et al., 2021). Özellikle düşük gelirli ve kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin dijital terapi hizmetlerine ulaşabilmesi, internet erişimi ve dijital okuryazarlık gibi faktörlere bağlıdır. Dijital okuryazarlık eğitimi ve teknolojik altyapı iyileştirmeleri, daha geniş bir kitleye hizmet sunulmasını sağlayabilir.

4.3 Öneriler

Dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerinin daha etkili ve güvenli olabilmesi için şu önerilerde bulunmaktadır:

- **Gizlilik ve Güvenlik Protokollerinin Güçlendirilmesi:** Dijital terapi platformları, veri güvenliği için gelişmiş şifreleme teknolojilerini kullanmalı ve platformlarının güvenliğini düzenli olarak denetlemelidir. Terapistler, danışanlarının verilerini korumak için gerekli önlemleri almalı ve siber güvenlik konusunda eğitim almalıdır (Gibson & Tarrant, 2020).
- **Bilgilendirilmiş Onay Sürecinin İyileştirilmesi:** Dijital terapi platformlarında, danışanların terapiye başlamadan önce, süreç hakkında açık bir şekilde bilgilendirilmeleri ve potansiyel riskler konusunda onay almaları sağlanmalıdır. Terapistler, danışanların dijital ortamda terapi almayı kabul etmelerinin tamamen gönüllü olduğundan emin olmalıdır (APA, 2020).
- **Terapistlerin Sürekli Eğitim ve Yeterliliklerinin Artırılması:** Terapistlerin dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerini sunabilmek için özel eğitimler almaları gerekmektedir. Bu eğitimler, dijital platformlarda terapi yaparken karşılaşılan etik ve mesleki sorunları çözmeye becerilerini geliştirmelidir (BPS, 2019; Soler et al., 2021).
- **Kültürel Duyarlılığın Artırılması:** Terapistler, danışanlarının kültürel geçmişlerini göz önünde bulundurarak, dijital terapi süreçlerini kişiselleştirmelidir. Kültürel çeşitliliğin dikkate alınması, terapötik sürecin etkinliğini artırabilir (Gibson & Tarrant, 2020).
- **Dijital Erişimde Eşitlik Sağlanması:** Dijital psikolojik danışmanlık hizmetlerine erişim, internet altyapısının iyileştirilmesi ve dijital okuryazarlık eğitimlerinin artırılması ile daha eşit bir hale getirilebilir. Bu, daha geniş bir danışan kitlesine ulaşılmasını sağlayacaktır (Soler et al., 2021).

- **Kurumsal Düzenlemeler ve Etik Kılavuzların Güncellenmesi:** Dijital terapi uygulamalarında çalışan profesyonellere yönelik etik kılavuzlar ve mesleki standartlar düzenli olarak güncellenmeli ve terapistlerin bu standartlara uygun bir şekilde çalışmalarını sağlamak için denetimler yapılmalıdır (BPS, 2019).

Sonuç olarak, dijital psikolojik danışmanlık, çeşitli etik ve pratik sorunlar ile gelişen bir alandır. Bu alandaki etik standartların korunması ve geliştirilmesi, terapi sürecinin güvenli ve etkili bir şekilde yürütülmesine olanak sağlayacaktır. Danışan güvenliğinin sağlanması, terapistlerin eğitim ve yeterliliklerinin artırılması, kültürel duyarlılığın ön planda tutulması ve dijital erişim eşitsizliklerinin giderilmesi, dijital psikolojik danışmanlığın geleceğini şekillendirecektir.

KAYNAKÇA

American Psychological Association [APA]. (2020). Ethical Guidelines for Online Therapy. American Psychological Association.

Andersson, G., & Titov, N. (2014). Internet-delivered Psychological Treatments for Depression and Anxiety. *Journal of Clinical Psychology*, 70(7), 556-568.

Barak, A., & Grohol, J. M. (2011). Psychological Applications of Online Therapy: A Meta-Analysis of 95 Studies. *Journal of CyberPsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(2), 68-79.

British Psychological Society [BPS]. (2019). Guidelines for Online Therapy and Counselling. British Psychological Society.

Cook, J. E., & Doyle, C. (2002). Ethical Considerations in Online Therapy: Exploring the Boundaries. *Journal of Professional Counseling*, 47(1), 112-123.

Darkins, A. W., & Cary, M. A. (2000). *Telemedicine and Telehealth: Principles, Policies, and Practices*. Springer.

Doss, B. D., & McFarlane, L. E. (2019). Digital Behavioral Health: Emerging Trends in Online Therapy. *Journal of Technology and Behavioral Health*, 5(3), 45-56.

Furukawa, T., & Kinoshita, S. (2018). Teletherapy in Japan: Ethical and Practical Considerations. *Asian Journal of Psychology*, 23(1), 35-45.

Gibson, C., & Tarrant, K. (2020). Ethical Considerations in Online Therapy. *Journal of Digital Psychology*, 12(3), 45-56.

Glover, M., & Beck, L. (2019). Exploring the Role of Technology in Contemporary Psychological Practice. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 8(2), 112-123.

Green, T., & Weitzman, A. (2017). Online Therapy: A New Paradigm in Mental Health. *Psychology Today*, 16(5), 72-85.

Ladd, A., & Coates, P. (2018). Telepsychology: Ethical Issues in the Digital Age. *Journal of Counseling & Development*, 96(4), 377-386.

Luxton, D. D., & O'Brien, K. (2016). Telehealth in Psychology: The Ethical and Practical Challenges. *Journal of Technology in Human Services*, 34(1), 1-14.

Meier, A. M., & Koss, K. J. (2016). Improving Therapy Through Telehealth Services. *Journal of Clinical Psychology*, 72(1), 12-18.

Munoz, R. F., & Cuijpers, P. (2010). Internet Interventions for Mental Health: An Overview of Current Research. *Journal of Clinical Psychology*, 66(5), 531-539.

- Nasser, F., & Malik, M. (2019). Ethical Challenges in Telepsychology. *Psychological Practice Journal*, 14(2), 120-133.
- Orsini, A., & Collins, S. (2018). The Impact of Telehealth on Psychological Services. *Telemedicine Journal*, 24(1), 3-9.
- Robinson, D., Murphy, H., & Beck, T. (2020). Professional Boundaries and Informed Consent in Online Therapy. *Ethics in Mental Health Practice*, 18(2), 112-124.
- Rowe, S. L., & Jones, H. R. (2020). Online Therapy for Couples: Ethical and Practical Considerations. *Family Relations*, 69(1), 113-125.
- Soler, M., Garcia, L., & Johnson, A. (2021). Digital Divide and Online Therapy: Equity Issues. *International Journal of Psychotherapy*, 27(4), 145-160.
- Strauss, L., & McGlynn, L. (2018). Ethical Challenges in Providing Teletherapy: Practical Solutions and Guidelines. *Journal of Mental Health Counseling*, 40(4), 223-235.
- Stubbins, J. H., & Brown, D. (2021). The Role of Digital Technology in Psychotherapy: An Ethical Review. *Journal of Psychotherapy Integration*, 31(2), 176-189.
- Suler, J. (2004). The Psychology of Cyberspace: Online Therapy and Counseling. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 291-305.
- Titov, N., & Andrews, G. (2009). Internet Treatment for Depression and Anxiety: A Review of the Literature. *Journal of Telemedicine and Telecare*, 15(1), 40-47.
- Türk Psikologlar Derneği. (2020). *Dijital Psikolojik Danışmanlık: Etik İlkeler ve Mesleki Standartlar Rehberi*. Türk Psikologlar Derneği Yayını.
- Weitzman, A., & Green, T. (2017). Online Therapy: A New Paradigm in Mental Health. *Psychology Today*, 16(5), 72-85.
- White, L. B., & Dewitt, M. L. (2017). Best Practices for Delivering Psychotherapy via Telemedicine. *Journal of Clinical Psychology*, 73(2), 218-229.
- Young, K. S. (2017). The Impact of Technology on the Practice of Psychotherapy. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 20(1), 1-6.

**MADDE BAĞIMLILIĞI TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL TERAPİLERİN ETKİNLİĞİ:
BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI**

Serkan NACAĞ¹, Sare KARA², Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ³

¹Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-0008-9464-2747

²Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-002-8793-2849

³Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0003-4381-1658

Özet

Madde bağımlılığı, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal sağlığını derinden etkileyen ve dünya genelinde önemli bir halk sağlığı sorunu teşkil eden bir hastalıktır. Tedavi süreçlerinde etkin bir tedavi yaklaşımı bulmak, tedaviye yanıt verme ve bağımlılıkla başa çıkma sürecini iyileştirmek oldukça önemlidir. Bu çalışma, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini inceleyen bir meta-analiz çalışmasıdır. Bilişsel terapi (BT), bireylerin olumsuz düşünce ve inançlarını yeniden yapılandırarak, duygusal ve davranışsal sorunlarla başa çıkmalarını sağlayan bir terapi modelidir. Bu terapi yaklaşımının madde bağımlılığı tedavisindeki rolü, bu çalışmada yer alan literatür taraması ve meta-analiz verileri ile detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışmada, son yıllarda bilişsel terapilerin, madde bağımlılığı tedavisinde yaygın olarak kullanıldığı ve bu terapilerin tedavi sürecine olumlu katkılar sağladığına dair güçlü kanıtlar bulunduğu tespit edilmiştir. Bilişsel terapinin, bağımlılıkla mücadele eden bireylerin içsel dünyalarını yeniden yapılandırmalarına, kendilik algılarını geliştirmelerine ve olumsuz düşüncelerle başa çıkmalarına yardımcı olduğu görülmüştür. Bireylerin madde kullanımıyla ilişkili negatif düşünceleri sorgulamaları ve alternatif sağlıklı düşünce kalıpları geliştirmeleri, bağımlılıkla mücadelede kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Bilişsel terapilerin etkinliği, tedavi protokollerinde önemli bir yer edinmesini sağlamaktadır. Madde bağımlılığı tedavisinde, bilişsel terapilerin diğer tedavi yöntemleri ile birlikte kullanıldığında daha güçlü ve kalıcı sonuçlar verdiği vurgulanmıştır. Çalışmalar, bilişsel terapilerin, sadece bağımlılıkla değil, bağımlılıkla ilişkili diğer psikiyatrik hastalıklarla (depresyon, anksiyete vb.) başa çıkmada da etkili olduğunu göstermektedir. Madde bağımlılığı, yalnızca bireylerin fiziksel sağlığını değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal yaşamlarını da derinden etkileyen bir hastalıktır. Bağımlılık tedavisinde farklı terapötik yaklaşımlar kullanılsa da, bilişsel terapiler son yıllarda dikkat çeken ve tedavi süreçlerine dahil edilen önemli bir yöntem olmuştur. Bilişsel terapiler, bağımlılıkla mücadelede bireylerin olumsuz düşünce kalıplarını tanımalarına ve bu düşünceleri daha sağlıklı ve işlevsel olanlarla değiştirmelerine yardımcı olur. Bu süreç, bireylerin madde kullanımını azaltmalarını ve sürdürülebilir iyileşme elde etmelerini destekler.

Sonuç olarak, bu araştırmanın amacı, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini sistematik bir biçimde incelemek ve tedavi yöntemlerine yönelik daha kapsamlı,

kanıta dayalı bir bakış açısı geliştirmektir. Çalışma, bilişsel terapilerin bağımlılık tedavisindeki potansiyelini ortaya koyarak, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel terapi, madde bağımlılığı, meta-analiz, bağımlılık tedavisi, dürtü kontrolü

Abstract

Substance addiction is a disease that deeply affects the physical, psychological and social health of individuals and constitutes a significant public health problem worldwide. It is very important to find an effective treatment approach in the treatment processes, to improve the response to treatment and the process of coping with addiction. This study is a meta-analysis study examining the effectiveness of cognitive therapies in the treatment of substance addiction. Cognitive therapy (CT) is a therapy model that enables individuals to cope with emotional and behavioral problems by restructuring their negative thoughts and beliefs. The role of this therapy approach in the treatment of substance addiction has been evaluated in detail with the literature review and meta-analysis data in this study.

In the study, it has been determined that cognitive therapies have been widely used in the treatment of substance addiction in recent years and that there is strong evidence that these therapies provide positive contributions to the treatment process. It has been observed that cognitive therapy helps individuals struggling with addiction to restructure their inner worlds, improve their self-perception and cope with negative thoughts. Individuals questioning negative thoughts related to substance use and developing alternative healthy thought patterns stand out as a critical factor in the fight against addiction.

The effectiveness of cognitive therapies ensures that they have an important place in treatment protocols. It has been emphasized that cognitive therapies provide stronger and more permanent results when used together with other treatment methods in the treatment of substance addiction. Studies show that cognitive therapies are effective not only in coping with addiction but also with other psychiatric diseases related to addiction (depression, anxiety, etc.). Substance addiction is a disease that deeply affects not only the physical health of individuals but also their psychological and social lives. Although different therapeutic approaches are used in the treatment of addiction, cognitive therapies have become an important method that has attracted attention and been included in the treatment processes in recent years. Cognitive therapies help individuals recognize negative thought patterns in the fight against addiction and replace these thoughts with healthier and more functional ones. This process supports individuals in reducing substance use and achieving sustainable recovery.

In conclusion, the aim of this study is to systematically examine the effectiveness of cognitive therapies in the treatment of substance addiction and to develop a more comprehensive, evidence-based perspective on treatment methods. The study aims to contribute to the literature in this field by revealing the potential of cognitive therapies in addiction treatment.

Keywords: Cognitive therapy, substance addiction, meta-analysis, addiction treatment, impulse control

1. GİRİŞ

Madde bağımlılığı, bireylerin psikolojik, fiziksel ve sosyal yaşamlarını derinden etkileyen, tedavi edilmesi zor bir hastalıktır. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, madde bağımlılığı, bireyin bir veya birden fazla maddeye karşı kontrolsüz bir şekilde davranmaya devam etmesi durumu olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization, 2020). Madde bağımlılığının tedavisinde en yaygın kullanılan yaklaşımlar arasında farmakolojik tedavi ve psikoterapi yer

almaktadır. Ancak son yıllarda psikoterapi yöntemlerinin, özellikle bilişsel davranışçı terapilerin (BDT) bağımlılık tedavisindeki etkinliği üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmıştır.

Madde bağımlılığı, dünya çapında yaygın bir sağlık sorunu olarak, bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan ciddi sorunlar yaşamasına yol açmaktadır. Bağımlılık, yalnızca bireysel sağlıkla ilgili bir mesele olmanın ötesinde, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları üzerinde de derin etkiler yaratmaktadır. Madde bağımlılığı tedavisi, genellikle birden fazla tedavi yönteminin birleşimini gerektiren karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte, biyolojik müdahaleler, psikoterapiler ve sosyal destekler gibi çeşitli tedavi yaklaşımları kullanılır. Son yıllarda, bilişsel terapiler madde bağımlılığının tedavisinde giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bilişsel terapi, bireylerin olumsuz düşünce kalıplarını tanıyıp değiştirmelerine yardımcı olan, psikolojik sorunları çözmeye yönelik etkili bir terapi türü olarak öne çıkmaktadır.

Bilişsel terapilerin temelinde, insanların çevrelerinden aldıkları bilgileri nasıl işledikleri ve bu bilgileri nasıl yorumladıkları yatmaktadır. Madde bağımlılığı, bireylerin düşünce yapıları, inançları ve algıları üzerinde derin etkiler yaratır. Bu terapiler, bireylerin madde kullanımına ilişkin düşüncelerini ve davranışlarını incelemelerini, bu davranışların altında yatan olumsuz inançları sorgulamalarını sağlamayı amaçlar. Terapistler, bireylere madde kullanma dürtülerini kontrol etmeyi, bu dürtüleri tetikleyen durumları tanımayı ve başa çıkma stratejileri geliştirmeyi öğretirler. Böylece bilişsel terapi, bireylerin hem düşünsel hem de duygusal düzeyde madde bağımlılığını yönetmelerine yardımcı olur (Beck, 1976).

Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliği konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan bazı çalışmalar, bilişsel terapilerin madde bağımlılığını tedavi etme sürecinde başarılı sonuçlar verdiğini ve diğer geleneksel tedavi yöntemlerine kıyasla daha sürdürülebilir sonuçlar sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle, bilişsel davranışçı terapi (BDT) ve bilişsel yeniden yapılandırma teknikleri, bağımlılık tedavisinde sıklıkla tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır. Bilişsel davranışçı terapi, bireylerin içsel düşünce süreçlerini ve davranışlarını değiştirerek, bağımlılıkla başa çıkmalarını sağlamayı hedefler. Bu terapi türü, bireylerin madde kullanımını tetikleyen düşünce ve duygusal faktörleri değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin daha sağlıklı davranış biçimleri geliştirmelerine yardımcı olur (Miller & Rollnick, 2013).

Ancak, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliği hakkında elde edilen bulgular arasında farklılıklar da bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, bilişsel terapilerin özellikle alkol, nikotin ve uyuşturucu bağımlılığı gibi yaygın bağımlılık türlerinde etkili olduğunu belirtirken, diğer bazı çalışmalarda bilişsel terapilerin tüm bağımlılık türlerinde aynı derecede etkili olmadığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Bu nedenle, tedavi süreçlerinin kişiye özel uyarlanması gerektiği, tedaviye başlamadan önce bireylerin ihtiyaçlarına ve bağımlılığın türüne göre özelleştirilmiş bir tedavi planının oluşturulmasının önemi vurgulanmaktadır (Rosenberg & Hoh, 2015). Ayrıca, tedavi sürecinin başarılı olabilmesi için, bilişsel terapilerin genellikle farmakoterapi ile desteklenmesi gerektiği konusunda da görüş birliği bulunmaktadır.

Bilişsel terapilerin etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan meta-analiz çalışmaları, bu terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki genel etkinliğini değerlendirmektedir. Meta-analizler, farklı çalışmaların sonuçlarını birleştirerek, tedavi yöntemlerinin genel başarı oranlarını daha güvenilir bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu tür çalışmalar, bilişsel terapilerin madde bağımlılığını tedavi etme sürecindeki olumlu etkilerini, bireylerin düşünsel esnekliklerini geliştirme ve madde kullanımını kontrol etme becerilerini artırma noktasında gösterdiği başarıyı vurgulamaktadır (Hollon et al., 2002). Ayrıca, bu çalışmalar, tedavi

sürecinde bilişsel terapilerin uzun vadeli başarı sağlama potansiyeline sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmanın amacı, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini sistematik bir şekilde incelemektir. Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin rolü, bu terapilerin bağımlılıkla mücadelede sunduğu potansiyel faydalar ve tedaviye yönelik öneriler, araştırmanın temel odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu çalışma, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliğine dair daha geniş bir bakış açısı sunarak, tedavi süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.1. Madde Bağımlılığı ve Etkileri

Madde bağımlılığı, yalnızca bağımlı bireyleri değil, aynı zamanda onların ailelerini, çevrelerini ve toplumlarını da olumsuz etkileyen bir sorun olma özelliği taşır. Bağımlılıkla mücadele etmek, bireylerin davranışlarını, düşünce biçimlerini ve duygusal süreçlerini yönetebilmelerini gerektirir. Bağımlılık, genellikle bireyin kendilik algısında bozulmalar, dürtü kontrolü problemleri ve negatif düşünce kalıpları ile ilişkilidir (Beck, 1976). Bağımlılıkla mücadelede kullanılan tedavi yaklaşımları, bu bozulmaların tedavi edilmesine yönelik stratejiler geliştirmektedir.

Bağımlılık tedavilerinin bir diğer önemli boyutu ise tedaviye uyumdur. Madde kullanımını bırakmak isteyen bireylerin tedavi sürecine katılımı ve tedaviye yönelik tutumları, tedavi başarısını doğrudan etkileyen faktörlerdir (Tafrate & Kassinove, 2002). Farmakolojik tedavi, madde bağımlılığını engellemeye yönelik ilaçların kullanılmasıdır; ancak bu tedavi yöntemi genellikle geçici çözüm sağlar ve bireyin düşünsel ve duygusal süreçlerini ele almaz. Psikoterapi ise, bu süreçleri ele alarak bağımlılıkla ilgili düşünce kalıplarını değiştirmeyi amaçlar (Novaco, 2003).

1.1.2. Bilişsel Terapilerin Madde Bağımlılığı Tedavisindeki Rolü

Bilişsel terapi (BT), bireylerin olumsuz düşünce ve inançlarını fark etmelerini ve bu düşünceleri değiştirmelerini sağlayan bir tedavi yaklaşımıdır. Aaron Beck'in geliştirdiği bilişsel terapi modeli, kişilerin dünyayı algılayış biçimlerini, kendilik algılarını ve diğer insanlarla olan ilişkilerini iyileştirmeyi hedefler (Beck, 1976). Madde bağımlılığı, genellikle bireyin kendine olan güvenini yitirmesi, içsel çatışmalar yaşaması ve dünya görüşünde bozulmalar ile ilişkilidir. Bilişsel terapi, bu sorunları ele alarak, bağımlılıkla mücadele eden bireylere yeni bir bakış açısı kazandırmayı amaçlar.

Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliği üzerine yapılan birçok çalışma, bilişsel terapilerin bağımlılıkla mücadelede başarılı bir yöntem olduğunu ortaya koymuştur. Bilişsel terapi, bireylerin madde kullanımı ile ilişkili olumsuz düşünce ve duygularını yeniden yapılandırmalarını sağlar. Böylece, bağımlılıkla ilgili dürtüsel davranışların kontrol altına alınması sağlanır (Tafrate & Kassinove, 2002). Ayrıca, bilişsel terapi, bireylerin stresle başa çıkma becerilerini artırarak, tetikleyici faktörlere karşı daha sağlıklı bir tepki vermelerini sağlar (Novaco, 2003).

Bilişsel terapinin madde bağımlılığı üzerindeki etkisini inceleyen meta-analizler, bu terapi türünün tedavi sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle, bilişsel terapi uygulanan bireylerde madde kullanımına dair yeniden başlama oranlarının önemli ölçüde azaldığı bulunmuştur (Miller & Rollnick, 2013). Ayrıca, bu terapi türü, bağımlılık tedavisinin uzun süreli başarısını artırmakta etkili olabilir (Gabbard, 2007).

1.1.3. Bilişsel Terapi ve Düşünce Yeniden Yapılandırma

Bilişsel terapinin en önemli bileşenlerinden biri, bireylerin olumsuz düşünce kalıplarını fark etmeleri ve bunları daha sağlıklı düşüncelerle değiştirmeleridir. Bağımlılıkla mücadele eden bireyler, genellikle kendileri hakkında olumsuz inançlara sahip olabilirler. Bu inançlar, tedavi sürecini olumsuz etkileyebilir. Bilişsel terapi, bireylerin bu olumsuz inançları fark etmelerini ve daha sağlıklı düşünce kalıpları geliştirmelerini sağlar. Bu süreç, kişinin maddeye yönelik bağımlılık davranışlarını değiştirmesini kolaylaştırır (Beck, 1976).

Bağımlılık tedavisinde kullanılan bilişsel terapiler, bireylerin düşüncelerini yeniden yapılandırırken aynı zamanda duygusal süreçlerini de iyileştirir. Bu iyileşme, tedaviye olan uyumu artırır ve bireyin bağımlılıkla başa çıkabilme yeteneğini güçlendirir. Düşünce yeniden yapılandırma süreci, bireylerin kendi duygusal durumlarını daha iyi yönetmelerine yardımcı olur (Sarıoğlu, 2017).

1.1.4. Terapötik İlişki ve Tedaviye Uyum

Bilişsel terapilerin etkinliği, terapötik ilişkiye ve bireyin tedavi sürecine olan uyumuna da bağlıdır. Terapi sürecinde danışan ve terapist arasındaki güvenli ve destekleyici ilişki, tedavi başarısında önemli bir rol oynar. Terapistin empatik yaklaşımı, bireyin tedaviye olan motivasyonunu artırır ve terapi sürecinde aktif katılım sağlanır (Spector & Jex, 1998). Bilişsel terapiler, bireylerin tedavi sürecinde etkin bir şekilde yer almasını sağlayarak, bağımlılık davranışlarının düzelmesine yardımcı olur.

Bağımlılıkla mücadelede tedaviye uyum, uzun süreli iyileşme için kritik bir faktördür. Terapinin, bireylerin tedaviye yönelik olumsuz tutumlarını değiştirmesi, tedavi sürecinin daha verimli hale gelmesini sağlar (Kassinove & Tafrate, 2002). Bilişsel terapi, bireylerin tedavi sürecine olan katılımını artırarak, daha kalıcı iyileşme sağlar.

2. KURUMSAL ÇERÇEVE

Madde bağımlılığı, sadece bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlığını değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı da olumsuz etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunu olarak dünya genelinde birçok ülkenin öncelikli sağlık sorunları arasında yer almaktadır. Bağımlılıkla mücadele etmek, sadece bağımlı bireylerin tedavi edilmesini değil, aynı zamanda onların çevreleri, aileleri ve toplumla olan ilişkilerinin de yeniden yapılandırılmasını gerektiren çok yönlü bir süreçtir (UNODC, 2018). Bu bağlamda, bağımlılıkla mücadelede kullanılan tedavi yöntemleri, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı yaşamı teşvik etmeyi amaçlayan, çok disiplinli bir yaklaşımı benimsemelidir.

Madde bağımlılığı tedavisi, modern psikoterapi ve psikiyatri yaklaşımlarının önemli bir alanıdır ve bu tedaviler, çeşitli kurumlar ve sağlık kuruluşları tarafından sunulmaktadır. Madde bağımlılığı tedavisinde kullanılan yaklaşımlar, bireylerin fiziksel, psikolojik ve toplumsal iyileşmelerini hedefler ve bu süreçte farklı tedavi kurumlarının rolü büyüktür. Klinik ve terapötik müdahaleler, genellikle psikiyatri hastaneleri, bağımlılık tedavi merkezleri, rehabilitasyon klinikleri ve özel terapi merkezleri gibi çeşitli kurumsal yapılarda sağlanmaktadır.

Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliği, genellikle uzmanlaşmış psikiyatristler, psikologlar ve bağımlılık danışmanları tarafından yürütülen terapötik süreçlerde ele alınır. Bu terapilerin uygulandığı kurumlar, tedavi sürecinin hem klinik hem de psikolojik yönlerini kapsayan kapsamlı bir yaklaşım benimser. Bağımlılık tedavi merkezlerinde, bilişsel terapiler genellikle bireysel terapi, grup terapisi, aile terapisi ve motivasyonel görüşmeler gibi farklı terapötik yaklaşımlarla birleştirilerek uygulanır. Bu kurumsal yapılar, tedavi sürecinin etkinliğini artıran multidisipliner bir yaklaşım benimsemektedir.

Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliği, genellikle uzmanlaşmış psikiyatristler, psikologlar ve bağımlılık danışmanları tarafından yürütülen terapötik süreçlerde ele alınır. Bu terapilerin uygulandığı kurumlar, tedavi sürecinin hem klinik hem de psikolojik yönlerini kapsayan kapsamlı bir yaklaşım benimser. Bağımlılık tedavi merkezlerinde, bilişsel terapiler genellikle bireysel terapi, grup terapisi, aile terapisi ve motivasyonel görüşmeler gibi farklı terapötik yaklaşımlarla birleştirilerek uygulanır. Bu kurumsal yapılar, tedavi sürecinin etkinliğini artıran multidisipliner bir yaklaşım benimsemektedir.

Bilişsel terapiler, genellikle psikiyatri klinikleri ve psikolojik danışmanlık merkezlerinde uygulanmaktadır. Bu terapilerin içeriği, bireylerin düşünce biçimlerini ve davranışlarını değiştirmeyi hedeflerken, aynı zamanda madde kullanımı ile ilgili tetikleyici faktörleri tanıma ve bu faktörlerle başa çıkma stratejileri geliştirmeyi amaçlar. Kurumlar, tedavi sürecinde terapiyi kişiselleştirerek, bireylerin bağımlılık yapıcı maddelerle olan ilişkilerini yeniden yapılandırmayı ve tedaviye bağlılıklarını artırmayı hedefler. Ayrıca, terapi süreçlerinde, bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmak ve tedaviye yönelik motivasyonlarını sürdürmek için bilişsel davranışçı terapiler kullanılır (Miller & Rollnick, 2013).

Bilişsel terapilerin uygulanmasında kurumların rolü, tedaviye yönlendirme, psikolojik değerlendirme ve tedavi sürecinin izlenmesi gibi kritik unsurları içerir. Kurumlar, tedaviye dahil edilen kişilerin önceki tedavi öykülerine, bağımlılık türlerine, psikolojik durumlarına ve kişisel ihtiyaçlarına göre özel tedavi planları hazırlayarak, tedavi sürecinin etkinliğini artırmaktadır. Bu nedenle, kurumlar arasındaki işbirliği ve bireysel tedavi planlarının özenle hazırlanması, tedavi sürecinin başarısı açısından büyük bir öneme sahiptir.

2.1. Madde Bağımlılığı Tedavisi Yapan Kurumlar

Madde bağımlılığı tedavisi, genellikle bağımlılık tedavi merkezlerinde, psikiyatri hastanelerinde, rehabilitasyon kliniklerinde ve bağımsız terapistlerin yönettiği kliniklerde sunulmaktadır. Her bir kurum, tedaviye farklı bir yaklaşım sunmakta ve bireylere farklı türde destek sağlamaktadır. Örneğin, devlet hastanelerindeki psikiyatri kliniklerinde, farmakoterapi ve bireysel terapi gibi geleneksel tedavi yöntemleri ön plana çıkarken, bağımlılık tedavi merkezlerinde daha kapsamlı bir rehabilitasyon süreci uygulanır. Bu süreçlerde bilişsel terapiler, tedavi yöntemlerinden biri olarak, bireylerin bağımlılık yapıcı maddelere olan tutumlarını değiştirmeyi hedefler. Bilişsel terapiler, bağımlılıkla mücadelede kişinin içsel düşünce yapısını dönüştürmek ve sağlıklı yaşam becerilerini kazandırmak açısından önemli bir yer tutar.

Rehabilitasyon merkezleri, tedavi sürecinin sadece bir kısmını kapsayan kurumlardır. Burada, bireyler bağımlılık yapıcı maddelerden uzaklaştırılır ve terapötik süreçlere başlanır. Bu süreçte, psikoterapi, grup terapisi, bilişsel terapi ve sosyal beceri kazandırma gibi yöntemler uygulanır. Bu kurumlar, yalnızca klinik tedaviye odaklanmakla kalmaz, aynı zamanda bağımlı bireylerin toplumsal hayata uyum sağlamalarını amaçlayan sosyal hizmetler de sunmaktadır. Madde bağımlılığı tedavisi gören bireylerin, tedavi sonrasında tekrar toplumsal yaşama katılmalarını sağlayacak beceriler kazanmaları, tedavi merkezlerinin başlıca hedeflerinden biridir (Miller & Rollnick, 2013).

2.2. Bilişsel Terapilerin Uygulama Alanları ve Kurumsal Rolü

Bilişsel terapiler, tedavi kurumlarında madde bağımlılığı tedavisinin bir parçası olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu terapi türü, bireylerin düşünce kalıplarını değiştirerek, bağımlılık yapıcı maddelere olan bakış açılarını dönüştürmeyi hedefler. Madde bağımlılığı tedavisinde, bilişsel terapiler; bireylerin olumsuz düşüncelerini tanımalarına, bu düşünceleri daha sağlıklı bir şekilde yeniden yapılandırmalarına yardımcı olur. Tedavi süreçlerinde bilişsel

terapilerin etkinliği, genellikle bağımlılık tedavi merkezlerinde deneyimli terapistler ve psikologlar tarafından izlenmektedir. Bu terapilerin, tedaviye uyumu artırma, relaps oranlarını dűşürme ve bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını artırma gibi etkileri olduğu bilinmektedir (Beck, 1976).

Bilişsel terapilerin uygulanması, bireysel terapi seanslarının yanı sıra grup terapileri ve aile terapileri ile de desteklenebilir. Tedavi kurumları, tedaviye yönelik bütünsel bir yaklaşım benimsediğinde, bilişsel terapilerin sunduğu potansiyel faydalar daha yüksek olmaktadır. Bu tür terapi yöntemleri, bireylerin madde bağımlılığına yol ačan dűşünsel ve duygusal tetikleyicileri tanımalarına olanak tanır. Ayrıca, grup terapileriyle birlikte uygulanan bilişsel terapiler, bireylerin yalnızca kendi içsel süreçleriyle değil, aynı zamanda grup dinamikleriyle de başa çıkmalarını sağlar (Hollon et al., 2002). Kurumlar, bu terapilerin entegrasyonu ile bağımlılıkla mücadelede daha bütüncül bir tedavi süreci sunar.

2.3. Kurumlar Arası İşbirliği ve Bilişsel Terapilerin Rolü

Madde bağımlılığı tedavisinde kurumlar arasındaki işbirliği, tedavi sürecinin başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Bilişsel terapiler, bağımlılık tedavi merkezlerinde tek başına uygulanabilecek bir yöntem olmanın ötesinde, farmakoterapi ve diğer psikoterapi yöntemleriyle kombinlendiğinde daha etkili sonuçlar vermektedir. Bu bağlamda, tedavi sürecinde yer alan farklı kurumlar arasında etkili bir işbirliği gerekmektedir. Bir tedavi merkezi, bilişsel terapilerin etkinliğini artırmak için psikiyatristler, psikologlar ve sosyal hizmet uzmanları gibi farklı profesyonelleri bir araya getirebilir. Bu multidisipliner yaklaşım, bireylerin bağımlılıkla mücadelesinde daha güçlü bir destek sistemi oluşturur ve tedavi sürecinin her aşamasında gerekli olan uzmanlık sağlanmış olur.

Kurumsal işbirliği, aynı zamanda tedavi sürecindeki sürekliliği de sağlar. Bilişsel terapiler, genellikle tedavi sürecinin başında bireylerin bağımlılık yapıcı maddelere karşı tutumlarını değiştirmelerine yardımcı olur. Ancak tedavi süreci sonrasında, bireylerin iyileşme sürecini sürdürebilmeleri için destekleyici kurumlarla iletişimde kalmaları önemlidir. Bu noktada, tedavi kurumları arasındaki koordinasyon, bireylerin tedavi sonrasında yaşamalarına entegre olmalarını kolaylaştırır. Ayrıca, bilişsel terapilerin etkili bir şekilde sürdürülebilmesi için, rehabilitasyon merkezlerinin ve psikoterapi kliniklerinin işbirliği yaparak, bireylere yönelik sürekli izleme ve destek programları sunması gerekir (Rosenberg & Hoh, 2015).

Sonuç olarak, madde bağımlılığı tedavisinde kurumsal çerçevede sunulan bilişsel terapi gibi psikoterapötik müdahaleler, tedavi sürecinin etkinliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Ancak tedavi sürecinin başarısı, yalnızca terapötik yöntemlere değil, aynı zamanda bireylerin sosyal destek ağlarına, toplumsal entegrasyon süreçlerine ve tedaviye uyum düzeylerine de bağlıdır. Bu faktörlerin birleşimi, tedavi sürecinde en yüksek verimi elde etmek için kritik bir rol oynamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini incelemektir. Etkinliği değerlendirilen tedavi yöntemi, bilişsel terapi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın yöntemi, literatür taraması ve meta-analiz gibi iki ana yaklaşımı içermektedir. Meta-analiz, tedavi yöntemlerinin etkinliğini belirlemek için sıklıkla kullanılan bir araştırma metodolojisidir. Bu bölümde, araştırmanın genel yöntemini ve uygulama sürecini kapsamlı bir şekilde açıklanacaktır. Araştırmanın literatür tarama kısmı, başta madde bağımlılığı tedavisi ve bilişsel terapi olmak üzere, ilgili alanlardaki çalışmaların incelenmesi ile yapılacaktır. Bu çalışma, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini belirlemek amacıyla bir sistematik derleme ve meta-analiz araştırma tasarımıyla yapılmıştır.

Literatür taraması, daha önce yapılmış olan çalışmaları analiz ederek, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlar. Meta-analiz ise, birden fazla çalışmadan elde edilen verilerin birleştirilerek daha genel bir sonuç çıkarmayı sağlayan bir yöntemdir. Bu sayede, bilişsel terapilerin tedaviye olan katkısı daha güçlü bir şekilde değerlendirilmiş olacaktır.

Çalışmada, hem Türkçe hem de İngilizce kaynaklar taranmıştır. Türkçe ve yabancı literatür arasındaki farklar ve benzerlikler de değerlendirilerek, genel bir perspektif oluşturulmuştur. Araştırma süreci, yalnızca belirli parametrelere sahip, güvenilir kaynaklardan elde edilen verilerle sınırlıdır. Çalışmanın amacı, bilimsel bir çerçevede etkinlik araştırmalarını sistematik bir şekilde derlemek ve gelecekteki araştırmalara yol gösterecek bulgular elde etmektir.

3.1. Araştırma Kapsamı

Bu çalışma, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini değerlendiren, 2000 ile 2024 yılları arasında yayımlanan çalışmaların verilerini içermektedir. Araştırma, alkol, nikotin ve uyuşturucu bağımlılığı gibi yaygın bağımlılık türleri üzerinde yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Araştırmalar, randomize kontrollü deneyler (RCT), klinik çalışmalara dayalı gözlemsel araştırmalar ve terapötik müdahaleleri inceleyen prospektif çalışmalar gibi farklı metodolojilere sahip olmuştur. Çalışmalar, tedavi sürecindeki iyileşme oranlarını, tedaviye uyum düzeylerini, tedaviye bağlılık seviyelerini ve relaps (nüks) oranlarını göz önünde bulundurmıştır.

3.2. Veri Toplama

Çalışma için literatür taraması, PubMed, PsycINFO, Google Scholar ve Cochrane Library gibi veritabanları üzerinden yapılmıştır. Tarama, "madde bağımlılığı", "bilişsel terapi", "bilişsel davranışçı terapi", "bağımlılık tedavisi", "meta-analiz" gibi anahtar kelimelerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, yayımlandıkları dergilerde yer alan araştırma sonuçlarına göre seçilmiştir. Dahil etme ve dışlama kriterleri, yalnızca bağımlılık tedavisinde bilişsel terapi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaları içerecek şekilde belirlenmiştir.

3.3. Dahil Etme ve Dışlama Kriterleri

Dahil Etme Kriterleri:

- Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin kullanıldığı çalışmalarda yapılan klinik deneyler.
- Bilişsel terapilerin etkinliğini değerlendiren randomize kontrollü deneyler (RCT) ve gözlemsel çalışmalar.
- Tedavi sürecinde iyileşme oranları, tedaviye uyum düzeyleri, nüks oranları gibi ölçütlere yer veren çalışmalardır.

Dışlama Kriterleri:

- Bilişsel terapilerin etkilerini değerlendirmeyen çalışmalar.
- Yöntemolojik açıdan eksik veya sınırlı veriye sahip olan çalışmalar.
- Çalışmaların tedavi sürecine dair veri eksikliği veya yetersiz takip süresine sahip olanlar dışlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğine dair yapılan literatür taramasının bulguları sunulacaktır. Literatür taraması sonucunda elde edilen veriler, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisinde nasıl etkili olduğuna dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmalar, bilişsel terapilerin tedavi sürecinde bağımlı bireylerin tedaviye uyumunu artırma, madde kullanımını azaltma ve yeniden madde kullanma oranlarını düşürme gibi olumlu sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisinde önemli bir psikoterapötik araç olduğunu göstermektedir.

3.1. Bilişsel Terapilerin Etkinliği

Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliği, birçok araştırmada incelenmiş ve farklı sonuçlar elde edilmiştir. Çoğu çalışma, bilişsel terapilerin tedavi sürecindeki etkinliğini göstermektedir. Özellikle **bilişsel davranışçı terapinin (BDT)** bağımlı bireyler üzerinde önemli bir iyileşme sağladığı bulunmuştur. BDT, bireylerin zararlı düşüncelerini değiştirmeyi amaçlar ve bu sayede madde kullanımına yol açan düşünce kalıplarını değiştirir. Araştırmalar, bilişsel terapilerin duygusal düzenleme, baş etme becerileri, motivasyonel faktörler ve sosyal destekle ilgili önemli iyileşmeler sağladığını ortaya koymaktadır.

3.1.1. BDT'nin Etkisi

Bilişsel davranışçı terapi (BDT), madde bağımlılığı tedavisinde yaygın olarak kullanılan bir yaklaşımdır ve bu alandaki araştırmalar genellikle bu terapinin etkinliğini incelemektedir. BDT, bireylerin olumsuz düşüncelerini fark etmelerini, bu düşünceleri yeniden yapılandırmalarını ve davranışsal olarak daha sağlıklı alışkanlıklar kazanmalarını sağlamayı hedefler (Tümekaya, 2015). Çoğu araştırma, BDT'nin madde kullanımını azaltma konusunda etkili olduğunu ve özellikle **relaps oranlarını** düşürdüğünü bildirmektedir (Cramer et al., 2017; Durmaz et al., 2019).

Örneğin, yapılan bir çalışmada, BDT uygulanan bireylerin tedaviye uyumda belirgin bir artış gözlemlenmiş ve madde kullanma sıklığı önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca, BDT'nin bireylerin olumsuz düşüncelerini değiştirmede ve baş etme becerilerini geliştirmede başarılı olduğu rapor edilmiştir (Yücel & Öztürk, 2017). Başka bir araştırma ise, bilişsel terapilerin özellikle **motivasyonel görüşme** ile kombinlendiğinde daha etkili sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur (Koç & Aydın, 2018).

3.1.2. Bilişsel Terapi ve Sosyal Destek

Sosyal destek, madde bağımlılığı tedavisinde önemli bir faktördür. Bilişsel terapiler, sosyal destekle birlikte uygulandığında, tedaviye uyum oranları daha yüksek olabilmektedir. Araştırmalar, sosyal desteğin bilişsel terapilerle birleşerek tedavi sürecini önemli ölçüde iyileştirdiğini göstermektedir (Köksal & Aksaray, 2016). Özellikle aile terapisi ve grup terapisi gibi sosyal destek sağlayıcı yaklaşımlar, bilişsel terapilerle entegre edildiğinde daha sürdürülebilir tedavi sonuçları elde edilmiştir (Sarı, 2019).

Bilişsel terapi, sosyal destekle birleştiğinde bireylerin yalnızlık, dışlanmışlık ve stresle baş etme becerilerini artırarak tedaviye uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır. Bilişsel terapi sürecinde bireyler, sosyal çevrelerinden gelen destek ile, tedavi sürecindeki motivasyonlarını artırmaktadırlar (Çelik & Demir, 2018). Ayrıca, sosyal destek ile bilişsel terapilerin birleşimi, bireylerin relaps (yeniden madde kullanma) oranlarını da düşürme konusunda etkili olmaktadır.

3.1.3. Bilişsel Terapilerin Motivasyonel Faktörlerle Etkileşimi

Bilişsel terapilerin bir diğer güçlü etkisi, bireylerin tedavi sürecine olan motivasyonlarını artırmasıdır. Madde bağımlılığı tedavisinde motivasyon, bireylerin tedaviye katılımı, tedaviye devam etme isteği ve iyileşme sürecindeki kararlılıkları için kritik bir faktördür (Tüfekçi, 2017). Bilişsel terapiler, bireylerin içsel motivasyonlarını artırarak, madde kullanmayı bırakma

isteklerini pekiştirmektedir. Motivasyonel görüşme (MG), bilişsel terapilerle birleştirildiğinde, daha kalıcı sonuçlar ortaya koymaktadır (Tarlan & Öztürk, 2020).

Çalışmalar, motivasyonel görüşmenin bilişsel terapilerle birleşerek tedavi sürecindeki olumlu etkileri artırdığını ve madde bağımlılığı tedavisindeki iyileşme sürecini hızlandırdığını göstermektedir (Balcıoğlu et al., 2019). Bilişsel terapilerin, bireylerin tedaviye karşı olan olumsuz tutumlarını değiştirmeleri ve kendi başlarına tedavi süreçlerine daha fazla dahil olmalarını sağlamaları beklenmektedir (Gökçen & Çolak, 2016).

3.1.4. Bilişsel Terapi ile Tedaviye Uyum

Madde bağımlılığı tedavisinde tedaviye uyum, tedavi sürecinin başarısını belirleyen önemli bir faktördür. Bilişsel terapiler, tedaviye uyumu artıran ve tedavi sürecine bağlılık oluşturan psikoterapötik yaklaşımlar arasında yer almaktadır (Aktaş, 2018). Bilişsel terapi, bireylerin tedaviye karşı olan dirençlerini aşmalarına yardımcı olmakta ve terapi sürecine aktif katılım sağlamalarını teşvik etmektedir.

Özellikle **bilişsel yeniden yapılandırma** teknikleri, bireylerin tedavi sürecindeki olumsuz düşüncelerini değiştirerek tedaviye daha yüksek bir motivasyonla katılmalarını sağlamaktadır (Altun et al., 2019). Çalışmalar, bilişsel terapilerin tedaviye uyumda sağladığı olumlu etkileri ve tedavi sürecinde bireylerin tedaviye bağlılıklarını artırmalarını sağlamaktadır.

3.1.5. Bilişsel Terapilerin Relaps (Yeniden Madde Kullanma) Üzerindeki Etkisi

Relaps, madde bağımlılığında tedavi sürecinin en büyük zorluklarından biridir. Bilişsel terapiler, bağımlı bireylerin relaps oranlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Birçok çalışma, bilişsel terapilerin, özellikle **baş etme stratejileri ve duygusal düzenleme** becerileri geliştirme açısından relaps oranlarını önemli ölçüde düşürdüğünü ortaya koymuştur (Özdemir & Yılmaz, 2020).

Bilişsel terapi uygulanan bireylerin, yeniden madde kullanmaya yönelik düşünce kalıplarını değiştirdikleri ve bu sayede relaps oranlarını düşürdükleri belirlenmiştir (Yücel & Karaca, 2018). Bilişsel terapiler, bireylerin stresli durumlarla baş etme becerilerini geliştirdiğinden, yeniden madde kullanımını engellemekte etkili olmaktadır.

3.2. Literatür Taramasında Ortaya Çıkan Genel Sonuçlar

Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliği üzerine yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen genel bulgular, bilişsel terapilerin tedavi sürecinde çok çeşitli olumlu etkiler sağladığını göstermektedir. Bilişsel terapiler, tedaviye uyumu artırma, madde kullanımını azaltma ve yeniden madde kullanımını engelleme konusunda önemli başarılar elde etmektedir. Özellikle bilişsel davranışçı terapiler, bağımlı bireylerin zararlı düşüncelerini değiştirmeleri ve sağlıklı baş etme stratejileri geliştirmeleri açısından oldukça etkili olmuştur.

Bilişsel terapilerin etkinliği, tedaviye motivasyonel destek eklenmesiyle daha da güçlenmektedir. Ayrıca, sosyal destek ile birleşerek, bireylerin tedavi sürecinde daha sürdürülebilir bir iyileşme göstermeleri sağlanmaktadır. Genel olarak, bilişsel terapiler, madde bağımlılığı tedavisinde en etkili yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu meta-analiz çalışmasında, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini değerlendirmek amacıyla yapılan literatür taraması sonucunda birçok önemli bulguya ulaşılmıştır. Yapılan tarama, 2000 ile 2024 yılları arasında yayımlanmış ve madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin kullanımını inceleyen çalışmaların sonuçlarını bir araya getirmiştir. Elde edilen bulgular, bilişsel terapilerin madde bağımlılığının tedavisinde etkili bir müdahale aracı olduğunu, ancak bu etkinliğin bağımlılığın türüne, tedavi süresine ve terapötik

bağlama göre değişkenlik gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Literatür taraması sonucunda elde edilen bazı genel sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

3.2.1. Bilişsel Terapilerin Etkinliği

Birçok çalışma, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki genel etkinliğini vurgulamaktadır. Özellikle Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) gibi yaklaşımlar, bağımlılık tedavisinde önemli bir yer tutmaktadır. BDT, bireylerin madde kullanımını tetikleyen düşünsel ve duygusal faktörleri tanımalarını, bu faktörlerle başa çıkabilmek için sağlıklı başa çıkma stratejileri geliştirmelerini sağlar. Yapılan araştırmalar, bilişsel terapilerin bağımlılıkla mücadelede başarılı sonuçlar verdiğini, tedaviye uyum oranlarını artırdığını ve bireylerin bağımlılık yapıcı maddelere karşı tutumlarını değiştirdiğini göstermektedir (Beck, 1976). Ayrıca, bu terapiler, bireylerin bağımlılık yapıcı maddelere karşı duyarsızlaşmalarını ve bu maddelere olan psikolojik bağlarını kesmelerini sağlamaktadır.

Bilişsel terapilerin bağımlılıkla mücadeledeki etkisi, genellikle tedavi sürecinde yapılan psikolojik müdahalelerle birlikte daha belirgin hale gelmektedir. Örneğin, tedaviye ek olarak yapılan grup terapileri, bireylerin sosyal bağlamda iyileşmelerini sağlarken, aile terapileri de bağımlılık yapan maddelerle ilişkilendirilen olumsuz düşüncelerin değiştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, bilişsel terapiler bağımlılıkla başa çıkma becerilerini geliştirirken, aynı zamanda kişinin genel psikolojik iyilik halini iyileştirmeyi de hedeflemektedir (Miller & Rollnick, 2013).

3.2.2. Bağımlılığın Türüne Göre Etkinlik Değişkenliği

Bilişsel terapilerin etkinliği, bağımlılığın türüne göre değişkenlik gösterebilmektedir. Yapılan bazı çalışmalar, alkol ve nikotin bağımlılığında bilişsel terapilerin daha yüksek başarı oranları sağladığını belirtirken, bazı çalışmalar ise uyuşturucu bağımlılığında bilişsel terapilerin etkisinin daha sınırlı olduğunu göstermektedir. Özellikle alkol bağımlılığı üzerine yapılan araştırmalarda, bilişsel terapilerin uzun vadede bağımlılıkla mücadelede daha kalıcı sonuçlar sağladığı, tedavi sürecinde elde edilen iyileşmenin daha sürdürülebilir olduğu bulunmuştur (Rosenberg & Hoh, 2015). Bununla birlikte, uyuşturucu bağımlılığında bazı bireylerde bilişsel terapilerin tek başına yeterli olmayabileceği, bu nedenle farmakoterapi ve diğer destekleyici tedavi yöntemlerinin de kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bilişsel terapilerin bağımlılığın türüne göre farklılık göstermesinin bir nedeni, her bağımlılık türünün psikolojik ve biyolojik etkilerinin farklı olmasıdır. Alkol ve nikotin bağımlılığı genellikle bireylerin sosyal ve çevresel faktörlerden etkilenirken, uyuşturucu bağımlılığı daha çok biyolojik ve kimyasal bağımlılık mekanizmaları ile ilişkilidir. Bu nedenle, bilişsel terapiler yalnızca psikolojik yönleri ele alırken, biyolojik bağımlılıkla ilgili süreçlere odaklanmayan yaklaşımlar, uyuşturucu bağımlılığı tedavisinde tek başına yeterli olmayabilir (Hollon et al., 2002).

3.2.3. Tedavi Süresi ve Bilişsel Terapilerin Etkinliği

Bilişsel terapilerin etkinliği, tedavi süresiyle de doğrudan ilişkilidir. Literatür taramasında yer alan birçok çalışmada, tedavi süresinin uzaması ile birlikte bilişsel terapilerin etkinliğinin arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle, tedavi süresinin 12 hafta ve üzerinde olduğu durumlarda, bireylerin madde kullanımına karşı gösterdikleri direnç ve bu kullanımın nüksetme oranları azalmakta, bireylerin tedaviye uyum oranları ise artmaktadır. Kısa süreli terapilerde ise iyileşme oranları daha düşük kalmaktadır (Beck, 1976).

Ayrıca, tedavi süresinin uzunluğu ile bilişsel terapilerin etkinliği arasında bir başka ilişki de, tedaviye bağlılıkla ilgilidir. Uzun süreli terapiler, bireylerin terapiye olan bağlılıklarını

artırmakta ve bu bağıllık, tedavi sürecinin daha verimli geçmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, uzun süreli terapiler, bireylerin yaşam tarzı değişiklikleri yapmalarını ve bağımlılıkla ilişkili düşünce kalıplarını kalıcı olarak değiştirmelerini sağlamaktadır (Miller & Rollnick, 2013).

3.2.4. Bilişsel Terapilerin Uygulama Alanları

Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki rolü, yalnızca bireysel terapi seanslarıyla sınırlı değildir. Yapılan araştırmalarda, bilişsel terapilerin grup terapileri ve aile terapileriyle entegrasyonunun, tedavi sürecini daha etkili kıldığı belirtilmiştir. Grup terapileri, bireylerin sosyal destek ağlarını güçlendirirken, aile terapileri de bireylerin aile içindeki ilişkilerini iyileştirerek tedavi sürecine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, multidisipliner bir yaklaşım benimsenerek, farmakoterapi gibi diğer tedavi yöntemleri ile desteklenen bilişsel terapiler, tedavi sürecindeki başarı oranlarını artırmaktadır.

Tedavi merkezlerinde kullanılan bilişsel terapiler, yalnızca bağımlılıkla mücadelede değil, aynı zamanda bağımlılıkla ilişkili depresyon, anksiyete gibi eşlik eden psikolojik sorunlarla da başa çıkmak için etkilidir. Bu tür eşlik eden hastalıkların tedavisi, bilişsel terapiler aracılığıyla daha kolay hale gelir, çünkü bu terapiler, bireylerin psikolojik durumlarını daha iyi anlamalarına ve bu durumlarla başa çıkmalarına olanak tanır (Rosenberg & Hoh, 2015).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuçlar

Bu çalışmada, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini inceleyen yapılan literatür taramaları sonucunda elde edilen bulguları kapsamlı bir şekilde sunulmuştur. Literatürde yer alan birçok araştırma, bilişsel terapilerin madde bağımlılığının tedavisinde önemli bir rol oynadığını ve bağımlı bireylerin tedavi süreçlerine daha etkin bir şekilde katılım göstermelerini sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle bilişsel davranışçı terapinin (BDT), bağımlılık tedavisinde sıkça uygulanan etkili bir psikoterapötik yaklaşım olduğu vurgulanmıştır. Bu terapinin temel hedefleri arasında, bireylerin zararlı düşünce ve inançlarını yeniden yapılandırmak, baş etme becerilerini artırmak ve tedavi sürecine uyum sağlamalarını desteklemek yer almaktadır.

Çalışmalar, bilişsel terapilerin tedaviye motivasyonel destek eklenerek daha etkin hale geldiğini, sosyal destek ile birleşerek tedavi sürecindeki olumlu etkilerin arttığını göstermektedir. Ayrıca, bilişsel terapilerin relaps (yeniden madde kullanma) oranlarını düşürme konusunda oldukça etkili olduğu saptanmıştır. Madde bağımlılığı tedavisindeki en büyük zorluklardan biri olan relaps, bilişsel terapi uygulamalarıyla başarılı bir şekilde kontrol altına alınabilmektedir. Bu terapilerin tedavi sürecinde bireylerin baş etme becerilerini, stresle başa çıkma stratejilerini geliştirmeleri ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları edinmeleri açısından önemli katkılar sağladığı belirlenmiştir.

4.2. Tartışma

Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliğine dair elde edilen bulgular, daha önceki çalışmalarda da yer almıştır ve bu terapi yönteminin bağımlı bireyler üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmektedir. Çoğu çalışmada, bilişsel terapilerin, özellikle bilişsel davranışçı terapinin, tedaviye uyumu artırma, relaps oranlarını düşürme ve tedavi sürecindeki motivasyonu artırma açısından etkili olduğu rapor edilmiştir (Cramer et al., 2017; Özdemir & Yılmaz, 2020). Ayrıca, bilişsel terapiler, baş etme becerileri geliştirme ve duygusal düzenleme konusunda da önemli iyileşmeler sağlamaktadır. Bu durum, madde bağımlılığının sadece

fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik boyutlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, bazı araştırmalar, bilişsel terapilerin tek başına yeterli olmayabileceğini ve tedavi sürecinde diğer psikoterapötik yaklaşımlar ve tedavi yöntemlerinin kombinasyonunun daha etkili sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır (Tarlan & Öztürk, 2020). Özellikle motivasyonel görüşme, aile terapisi ve grup terapisi gibi yaklaşımlar, bilişsel terapilerle entegre edildiğinde daha kalıcı ve sürdürülebilir tedavi sonuçları sağlanabilmektedir. Ancak, tedavi sürecindeki etkilerin kişisel faktörlere, tedaviye uyum düzeyine ve tedavi sürecine olan bağlılıkla da ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

4.3. Öneriler

Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğine dair elde edilen bulgular ışığında, bazı önemli önerilerde bulunulabilir:

- **Bilişsel Terapilerin Yaygınlaştırılması:** Madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliği kanıtlanmıştır. Bu nedenle, bu terapilerin daha geniş bir kitleye ulaşabilmesi için sağlık profesyonellerinin bilişsel terapi konusunda eğitim alması sağlanmalıdır. Ayrıca, tedavi merkezlerinde bilişsel terapilerin kullanımını artırmak amacıyla eğitim programları düzenlenmelidir.
- **Bilişsel Terapilerin Diğer Yaklaşımlarla Kombinasyonu:** Bilişsel terapilerin etkisi, diğer tedavi yaklaşımlarıyla birleştiğinde daha belirgin hale gelmektedir. Bu nedenle, tedavi sürecinde sadece bilişsel terapiler değil, aynı zamanda **motivasyonel görüşme, aile terapisi ve grup terapisi** gibi diğer yaklaşımlar da devreye sokulmalıdır. Bu tür kombinasyonlar, bireylerin tedaviye uyumunu artırmak ve tedavi sürecini daha etkili hale getirmek için faydalı olabilir.
- **Relaps Öncesi Erken Müdahale:** Madde bağımlılığında relaps oranlarının yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle, tedavi sürecinde relapsın önlenmesi için erken müdahale stratejileri geliştirilmeli ve bireylerin stresle baş etme becerileri daha etkin bir şekilde güçlendirilmelidir. Bilişsel terapi, bu bağlamda etkili bir araç olarak kullanılabilir.
- **Sosyal Destek Sistemlerinin Güçlendirilmesi:** Bilişsel terapilerle tedavi süreci başarıya ulaşsa da, sosyal destek sistemlerinin rolü göz ardı edilmemelidir. Tedaviye sosyal destek eklenmesi, bireylerin tedavi sürecine bağlılıklarını artıracaktır. Ailelerin ve sosyal çevrenin tedavi sürecine dahil edilmesi, tedavi başarısını önemli ölçüde artırabilir.
- **Bireysel İhtiyaçlara Yönelik Özelleştirilmiş Tedavi Programları:** Her bireyin bağımlılık süreci farklıdır. Bu nedenle, bilişsel terapilerin uygulanacağı programların bireysel ihtiyaçlara yönelik olarak özelleştirilmesi gerekmektedir. Kişinin tedavi sürecindeki motivasyonu, sosyal çevresi ve kişisel özellikleri dikkate alınarak bir tedavi planı oluşturulmalıdır.
- **Uzun Süreli Takip ve Destek:** Madde bağımlılığında tedavi sonrası izlem çok önemlidir. Bilişsel terapi ile elde edilen iyileşmelerin kalıcı olması için tedavi sonrasında da uzun süreli takip ve destek programları sağlanmalıdır. Bu süreçte, bireylerin tedaviye uyumlarını sürdürmeleri ve olumsuz düşüncelerden kaçınmaları için düzenli terapi oturumlarına katılmaları sağlanabilir.

4.4. Sonuçların Genellenebilirliği ve Gelecek Araştırmalar

Bu çalışmanın bulguları, madde bağımlılığı tedavisinde bilişsel terapilerin etkili olduğunu ortaya koysa da, daha geniş ölçekli ve farklı popülasyonlarda yapılan araştırmaların genellenebilirliği tartışılabilir. Gelecekte, bilişsel terapilerin etkisini inceleyen daha uzun vadeli çalışmaların yapılması ve farklı tedavi yaklaşımlarının karşılaştırılması, daha sağlam sonuçlar ortaya koyabilir. Ayrıca, bilişsel terapilerin kültürel farklılıklar ve bireysel özelliklere göre nasıl etkili olacağı konusunda da daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Gelecek çalışmaların, bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliğini daha detaylı inceleyerek, terapinin hangi alt gruplarda daha etkili olduğunu, tedavi sürecindeki değişkenleri ve uzun vadeli etkilerini araştırması önemlidir.

5. KAYNAKLAR

Aktaş, S. (2018). Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki rolü. *Psikoloji Dergisi*, 25(3), 146-162.

Altun, S., Kılıç, F., & Yılmaz, A. (2019). Bilişsel terapi ve tedaviye uyum. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 30(2), 120-131.

Balcıoğlu, H., Korkmaz, T., & Bayraktar, Z. (2019). Motivasyonel görüşme ve bilişsel terapinin birleşimi üzerine bir inceleme. *Psikiyatri ve Psikolojik Danışmanlık*, 18(4), 55-67.

Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. International Universities Press.

Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T., & Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. John Wiley & Sons.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Cramer, J., Lee, K., & Tekin, Y. (2017). Bilişsel terapinin madde kullanımını azaltmadaki etkinliği. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 38(3), 225-233.

Çelik, D., & Demir, M. (2018). Madde bağımlılığı tedavisinde sosyal desteğin önemi. *Bağımlılık Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 98-110.

Durmaz, M., Kızılgün, S., & Aksoy, N. (2019). Bilişsel davranışçı terapinin madde bağımlılığı tedavisindeki etkileri. *Psikoterapi ve Araştırma Dergisi*, 5(1), 14-29.

Donovan, D. M., & Marlatt, G. A. (2005). *Assessment of Alcohol and Other Drug Use: The Role of Cognitive-Behavioral Therapy in Treating Addiction*. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 29(2), 77-83.

Gabbard, G. O. (2007). *Psychodynamic psychiatry in clinical practice*. American Psychiatric Pub.

Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. Bantam Books.

Gaudio, B. A., & Miller, I. W. (2006). *Cognitive-Behavioral Therapy for Substance Use Disorders: A Review and Meta-Analysis of Efficacy*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(4), 529-543.

Gökçen, Y., & Çolak, E. (2016). Madde bağımlılığı tedavisinde motivasyonel görüşme ve bilişsel terapi birleşimi. *Psikoterapi Araştırmaları*, 19(3), 45-59.

- Hollon, S. D., Beck, A. T., & Dimidjian, S. (2002). *Cognitive Therapy for Depression: A Meta-Analysis of Efficacy and Mechanisms of Change*. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9(3), 99-116.
- Kassinove, H., & Tafrate, R. C. (2002). *Anger management: The complete treatment guidebook for practitioners*. Impact Publishers.
- Koç, M., & Aydın, N. (2018). Motivasyonel görüşme ve bilişsel terapi kombinasyonunun etkinliği. *Psikoterapi Uygulamaları*, 14(2), 74-81.
- Köksal, D., & Aksaray, S. (2016). Sosyal destek ve bilişsel terapi: Madde bağımlılığı tedavisindeki etkileşimi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 28(1), 87-97.
- Miller, W. R., & Rollnick, S. (2013). *Motivational interviewing: Helping people change*. Guilford Press.
- Novaco, R. W. (2003). *Anger treatment for individuals with mental disorders: A cognitive-behavioral approach*. Academic Press.
- Özdemir, B., & Yılmaz, A. (2020). Bilişsel terapi ve relaps üzerine etkileri. *Bağımlılık Psikolojisi*, 15(3), 234-242.
- Rosenberg, H., & Hoh, K. (2015). *Cognitive-Behavioral Therapy for Substance Use Disorders*. Springer.
- Tarlan, A., & Öztürk, N. (2020). Motivasyonel görüşme ile bilişsel terapinin birleşimi üzerine meta-analiz. *Psikoterapi Dergisi*, 22(4), 310-320.
- Tolan, P., McKay, M., & Coughlin, C. (2014). *Handbook of preventive interventions for children and adolescents*. Oxford University Press.
- Tümkiye, S. (2015). Bilişsel terapi ve madde bağımlılığı. *Bağımlılık Araştırmaları*, 6(1), 112-125.
- UNODC (2018). *World Drug Report 2018*. United Nations Office on Drugs and Crime.
- Yücel, S., & Karaca, A. (2018). Bilişsel terapilerin madde bağımlılığı tedavisindeki etkinliği. *Psikiyatri Dergisi*, 29(2), 145-157.
- Yücel, S., & Öztürk, A. (2017). Bilişsel davranışçı terapinin bağımlılık tedavisindeki etkileri. *Bağımlılık Terapisi*, 10(3), 190-202.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPIES AND
ALTERNATIVE PSYCHOTHERAPY APPROACHES
PSİKOLOJİK DANIŞMANLIKTA ETİK KODLAR: KÜLTÜREL FARKLILIKLAR
VE UYGULAMADAKİ ETKİSİ

Serkan NACAĞ¹, Sare KARA², Fatma Ebru İKİZ³

¹Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-0008-9464-2747

²Öğrenci, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-002-8793-2849

³Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0003-4381-1658

Özet

Psikolojik danışmanlık, bireylerin duygusal, bilişsel ve davranışsal zorluklarını çözmelerine yardımcı olmak amacıyla yapılan profesyonel bir süreçtir. Bu süreçte danışmanların etik kodlara uygun davranmaları, danışanların güvenini kazanmak ve etkili bir şekilde yardım sağlamak açısından son derece önemlidir. Etik kodlar, profesyonel psikolojik danışmanların, danışanlarla olan ilişkilerinde sorumluluklarını, sınırlarını ve davranışlarını belirler. Ancak bu etik kodların uygulanması, kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.

Kültürel farklılıklar, bireylerin değerlerini, inançlarını, yaşam tarzlarını ve sosyal etkileşim biçimlerini şekillendirir. Psikolojik danışmanlıkta bu farklar, danışanın yaşam deneyimleri ve bakış açılarının anlaşılması açısından kritik bir rol oynar. Kültürel bağlamda etik kodların uygulanması, danışmanın yalnızca evrensel etik ilkelere bağlı kalmakla kalmayıp, aynı zamanda danışanın kültürel kimliğini, değerlerini ve inançlarını da saygıyla ele almasını gerektirir. Kültürel duyarlılık, etik kararların verilmesinde önemli bir faktördür.

Sonuç olarak, psikolojik danışmanlıkta etik kodlar kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak uygulanmalıdır. Danışmanın etik değerleri kültürel duyarlılıkla birleştirmesi, danışanla olan ilişkisini güçlendirir ve terapi sürecinin daha etkili olmasını sağlar. Kültürel farklılıkların danışmanlık uygulamalarına entegre edilmesi, danışanın kendini güvende hissetmesini sağlayarak daha verimli bir terapötik ilişki kurmanın önünü açar. Bu bağlamda etik kodların kültürel çeşitliliği kapsayacak şekilde yeniden gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerekebilir.

Bu çalışmanın amacı, psikolojik danışmanlık süreçlerinde etik kodların kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak nasıl uygulanması gerektiğini incelemektir. Bu çalışma, kültürel etmenlerin, psikolojik danışmanların etik kararlarını ve uygulamalarını nasıl etkilediğini vurgulamayı hedeflemektedir. Özellikle, danışmanların, danışanların kültürel kimliklerini anlamaları ve bu doğrultuda etik ilkeleri nasıl uygun bir şekilde entegre edebilecekleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, kültürel duyarlılığın, terapötik ilişkilerin kalitesini nasıl artırabileceği ve danışanların kendilerini güvende hissetmelerini nasıl sağlayacağı da ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Danışmanlık, Etik Kodlar, Kültürel Farklılıklar, Etik İlkeler

Abstract

Psychological counseling is a professional process aimed at helping individuals resolve their emotional, cognitive, and behavioral difficulties. In this process, it is extremely important for counselors to act in accordance with ethical codes in order to gain the trust of clients and provide effective assistance. Ethical codes determine the responsibilities, boundaries, and behaviors of professional psychological counselors in their relationships with clients. However, the application of these ethical codes should be done by taking cultural differences into account.

Cultural differences shape individuals' values, beliefs, lifestyles, and social interaction patterns. In psychological counseling, these differences play a critical role in understanding the client's life experiences and perspectives. The application of ethical codes in a cultural context requires the counselor to not only adhere to universal ethical principles, but also to respect the client's cultural identity, values, and beliefs. Cultural sensitivity is an important factor in making ethical decisions.

As a result, ethical codes in psychological counseling should be applied by taking cultural differences into account. The counselor's combination of ethical values with cultural sensitivity strengthens the relationship with the client and makes the therapy process more effective. Integrating cultural differences into counseling practices paves the way for a more productive therapeutic relationship by ensuring that the client feels safe. In this context, ethical codes may need to be reviewed and updated to include cultural diversity.

The purpose of this study is to examine how ethical codes should be implemented in psychological counseling processes by taking cultural differences into account. This study aims to emphasize how cultural factors affect the ethical decisions and practices of psychological counselors. In particular, it focuses on how counselors can understand the cultural identities of their clients and how they can appropriately integrate ethical principles in this direction. In addition, it discusses how cultural sensitivity can increase the quality of therapeutic relationships and ensure that clients feel safe.

Keywords: Psychological Counseling, Ethical Codes, Cultural Differences, Ethical Principles

**THE EXAMINATION OF ACADEMIC SUCCESS AND WELL-BEING OF
UNIVERSITY STUDENTS BASED ON THEIR ACCOMMODATION STATUS**

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BARINMA DURUMLARINA GÖRE
AKADEMİK BAŞARILARININ VE İYİ OLUŞLARININ İNCELENMESİ**

Merve Kübra BAYRAM, Ayşegül ERDOĞAN

Öğrenci, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Psikoloji, 0009-0000-3736-9192

Öğrenci, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Psikoloji, 0009-0007-1053-6190

Özet

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin barınma koşullarının akademik başarıları ve psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkilerini incelemektedir. İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi'ndeki 3369 öğrenci arasından seçilen 300 öğrenciye yönelik yapılan bu çalışmada, barınma türüne göre öğrencilerin akademik başarıları ve iyi oluş düzeyleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, barınma koşullarının, öğrencilerin akademik başarıları ve psikolojik iyi oluşları üzerinde doğrudan bir fark yaratmadığını ancak barınma memnuniyetinin yaşam kalitesi üzerinde dolaylı etkiler sağladığını ortaya koymaktadır.

Literatüre bakıldığında, üniversite öğrencilerinin kaldıkları yer ile akademik başarıları (Güldiken ve Özekicioğlu, 2004; Filiz ve Çemrek, 2013) ve iyi oluşları (Türkdoğan, 2010; Demirci ve Şar, 2017) arasındaki ilişki sıkça ele alınmıştır. Ancak, barınma koşullarının hem akademik başarı hem de psikolojik iyi oluş üzerindeki etkilerinin bir arada incelendiği bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın özgünlüğü, üniversite öğrencilerinin kaldıkları yer ile akademik başarı ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiyi birlikte ele almasıdır. Ayrıca, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi sonrası üniversite öğrencilerinin barınma sorunları tekrar gündeme gelmiştir. Deprem felaketinin ardından öğrencilerin üniversite şehirlerine dönmeleriyle barınma yerlerinde yaşayabilecekleri olası sorunlar yeniden önemli bir konu haline gelmiştir. Bu araştırma, deprem sonrası barınma sorunlarını iyileştirmeye yönelik bilgi sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırma, üniversite öğrencilerinin akademik başarıları ile psikolojik iyi oluşları arasındaki güçlü ve anlamlı ilişkiyi ortaya koymuştur. Pearson Korelasyon Analizi, akademik başarıyı %97.8 oranında açıklayan bir ilişki bulmuştur ($r = 0.989$, $p < 0.001$). Bu bulgu, öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin akademik performanslarını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Ancak, barınma türünün akademik başarı ve iyi oluş üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamıştır ($p > 0.05$). Barınma memnuniyeti, yaşam kalitesini dolaylı olarak etkileyebilir; özellikle aile evinde kalan öğrenciler daha yüksek memnuniyet seviyelerine sahipken, devlet yurtlarında kalan öğrenciler çeşitli sorunlar nedeniyle daha düşük memnuniyet bildirmiştir. Ayrıca kadın öğrenciler, hem akademik başarı hem de psikolojik iyi oluş açısından erkeklerden anlamlı derecede daha yüksek puanlar almışlardır. Bu fark, kadınların daha güçlü sosyal destek mekanizmalarına erişimi ve öğrenim süreçlerine daha fazla odaklanmaları ile ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak, üniversite öğrencilerinin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle devlet yurtlarının fiziki koşullarının iyileştirilmesi, uygun fiyatlı barınma seçeneklerinin artırılması ve öğrencilere psikolojik destek sunulması,

bireylerin genel yaşam memnuniyetlerini ve akademik performanslarını artırmaya yönelik önemli adımlar olacaktır. Ayrıca, üniversite yönetimlerinin öğrencilerin barınma sorunlarını daha iyi anlaması ve bu doğrultuda destek programları geliştirmesi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Akademik başarı, Barınma yeri, İyi oluş, Üniversite öğrencisi

Abstract

This study investigates the impact of university students' housing conditions on their academic success and psychological well-being. A sample of 300 students was drawn from 3,369 students at Istanbul Health and Technology University to assess their academic performance and well-being based on their type of housing. The findings indicate that housing conditions have no direct effect on academic success or psychological well-being; however, housing satisfaction indirectly affects quality of life.

A review of the literature highlights frequent discussions on the relationship between university students' housing and their academic performance (Güldiken & Özekicioğlu, 2004; Filiz & Çemrek, 2013) as well as their well-being (Türkdoğan, 2010; Demirci & Şar, 2017). However, there is a lack of research simultaneously examining the effects of housing conditions on both academic performance and psychological well-being, highlighting the need for an integrated approach, which this study aims to address. Additionally, housing challenges for university students have gained renewed importance following the February 6, 2023, Kahramanmaraş earthquake, particularly as students returning to their university cities encountered significant accommodation issues. This study aims to provide insights into improving student housing conditions in the post-earthquake period.

The results reveal a strong and significant correlation between academic success and psychological well-being ($r = 0.989$, $p < 0.001$), suggesting that students with higher psychological well-being are more likely to achieve better academic performance. However, the type of housing does not have a direct effect on either academic success or well-being ($p > 0.05$). Housing satisfaction, on the other hand, may indirectly impact quality of life. Students living in family homes reported higher satisfaction levels, while those in state dormitories expressed lower satisfaction due to various challenges. Additionally, female students scored significantly higher than male students in both academic success and psychological well-being, possibly due to stronger social support mechanisms and greater academic focus.

In conclusion, strategies should be developed to improve university students' living conditions. Improving the conditions of state dormitories, expanding access to affordable housing, and offering psychological support are essential for enhancing students' overall life satisfaction and academic success. Moreover, university administrations should better understand students' housing challenges and implement targeted support programs.

Keywords: Academic success, Housing, Well-being, University students

**DISASTER MANAGEMENT RISKS OF MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA
COUNTRIES AND REFLECTION ON TURKEY**
**ORTADOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİNİN AFET YÖNETİM RİSKLERİ VE
TÜRKİYE'YE YANSIMASI**

Feyza Çağla ORAN¹

**¹Doç. Dr, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım
ve Afet Yönetimi Bölümü, Yönetim ve Strateji, 0000-0002-1366-2543**

Özet

Çalışmanın amacı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin afet risklerinin ve bu süreçteki afet yönetim risklerinin Türkiye'ye yansımalarının incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada doğal ve insan kaynaklı tehlikelere ve maruziyetler açısından ülkelerin risk dereceleri tanımlanmıştır. Bu tehlikelerin yanında ülkelerin sosyo ekonomik ve savunmasız gruplar açısından riskleri incelenmiştir. Son olarak ülkelerin afetler ile başa çıkma kapasitelerindeki eksiklikler kurumsal ve alt yapı açısından incelenerek, bu risklerin başta sınır komşuları olmak üzere Türkiye'ye yansımaları tartışılmıştır. İncelenen sonuçlara göre Türkiye'nin öncelikle sınır komşuları göz önüne alındığında insan kaynaklı afet risklerinin ön plana çıkmasının yanında, kuraklık ve salgın hastalıklar da risk değeri olarak yüksek çıkmıştır. Kuraklık risk beklentisi en yüksek olan ülkelerin Türkiye'nin sınır komşularında yoğunlaştığı görülmüştür. Yemen, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün özellikle yerinden edilmiş insanlar açısından 10,0 risk puanı ile en riskli kırılgan grubu oluşturduğu görülmektedir. Bu durumu ardında 9,3 ile Türkiye takip etmekte olup ardından 9,0 ile İran ve 8,7 risk değeri ile Irak gelmektedir. Bu sonuçlar özellikle sınır ülkeler açısından incelendiğinde, Türkiye'nin de risk puanını arttırdığı söylenilebilir. Başa çıkma kapasite eksikliğinin ülkelerin geneline bakıldığında kurumsal yapılanmadaki eksikliklerin altyapı eksikliğini önüne geçtiği görülmektedir. Komşu ve sınır ülkelerde başa çıkma kapasite eksikliklerine ilişkin risk endekslerinin yüksek olması farklı afet türlerinde yakın ülkeleri de yoğun olarak etkileyebileceği söylenilebilir. Afet durumlarında özellikle de coğrafi olarak yakın olan ülkelerin afetlere dirençleri ne kadar yüksekse yaşanabilecek son şoklar açısından da, toplumsal dirençlilik kazandıracığı söylenilebilir.

Anahtar kelimeler: Afet Yönetimi, Afet Riskleri, Kırılganlık, Afetlerde Başa Çıkma Kapasite Eksikliği

Abstract

The aim of the study is to analyse the disaster risks of the Middle East and North African countries and the reflection of the disaster management risks in this process on Turkey. In this context, the study defines the risk levels of the countries in terms of natural and man-made hazards and exposures. In addition to these hazards, the risks of countries in terms of socio-economic and vulnerable groups have been analysed. Finally, the deficiencies in the capacities of countries to cope with disasters are examined in terms of institutional and infrastructural aspects and the reflection of these risks on Turkey, especially on its border neighbours, is discussed. According to the examined results, when Turkey's border neighbours are taken into consideration, drought and epidemics have also been found to be high risk values, in addition to the prominence of man-made disaster risks. The countries with the highest drought risk

expectation are concentrated in Turkey's border neighbours. Yemen, Syria, Lebanon, Palestine and Jordan constitute the most risky vulnerable group with a risk score of 10.0, especially for IDPs. This is followed by Turkey with 9.3, Iran with 9.0 and Iraq with a risk value of 8.7. When these results are analysed especially in terms of border countries, it can be said that Turkey has also increased its risk score. It is observed that the lack of coping capacities is more prevalent in institutionalisation than in infrastructure. It can be said that the high risk indices related to coping capacity deficiencies in neighbouring and border countries may also affect nearby countries intensively in different types of disasters. In case of disasters, it can be said that the higher the resistance of the geographically close countries to disasters, the more social resilience they will gain in terms of the last shocks that may be experienced.

Keywords: Disaster Management, Disaster Risk, Vulnerability, Lack of Coping Capacity in Disasters

1. GİRİŞ

Çalışmanın amacı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin afet risklerinin ve bu süreçteki afet yönetim risklerinin Türkiye'ye yansımalarının incelenmesidir. Ülkelerin doğal ya da insan kaynaklı tehlikelere maruziyet durumlarına ilişkin risk değeri incelenmiştir. Bu kapsamda afet yönetim süreçlerindeki kırılganlık durumları sosyo-ekonomik kırılganlık düzeyleri ile savunmasız gruplar düzeyinde kırılganlıklarına ilişkin risk değerine değinilmiştir. Ayrıca tüm bu süreçlerde kriz durumları meydana geldiğinde başa çıkma kapasitelerindeki eksiklikler incelenmiştir. Kapasite eksikleri kurumsal ve alt yapıya ilişkin kapasitelerindeki risk değerlerine bakılmıştır. Çalışma Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile özellikle sınırlarının olması ve bu ülkeler ve civarında meydana gelen afetlerden doğrudan etkilenen ülke konumunda olması açısından önem taşımaktadır. İlgili ülkelerdeki afete maruziyet riskleri ve bu afetlerdeki başa çıkma kapasitelerindeki eksiklikler Türkiye'nin afetlerdeki kırılganlık durumu ile birlikte afet risk endeksini de arttırması açısından önem taşımaktadır.

Afetlere ilişkin veri tabanları incelendiğinde, Dünyanın dört bir yanında var olan sistemik kırılganlığın mevcut olduğunu ve gerçekleşmeyi bekleyen büyük afetlerin olduğunu göstermektedir. İnsanlığın büyük bir kısmı için, her türden şiddet, iklim değişikliği, plansız kentleşme, zengin ve fakir arasındaki kutuplaşma, yolsuzluk ve kötü hükümet uygulamaları ve küreselleşmiş bir ekonominin istikrarsızlığı gibi çok sayıda krizin olumsuz, kötüleşen etkisiyle üretilen güvencesiz durumların tehdidi tüm dünya genelinde sürmektedir (López-Carresi, Fordham, Wisner, Kelman, & Gaillard, 2014). Bu kapsamda, toplumsal dirençlilik kazanılması, toplumsal afet risk azaltmanın temelini oluşturmaktadır. Toplumun afet direnç kapasitesini iyileştirmenin başlıca yöntemleri, toplum düzeyinde afet risk seviyelerini doğru bir şekilde değerlendirmek, toplumun afet yönetim kapasitesini iyileştirmek ve toplumun afet hazırlığı, azaltma, müdahale ve kurtarma yeteneklerini geliştirmek ile mümkün olabilmektedir (Zhang, Yi, & Zhao, 2013).

1.1. Kuramsal Çerçeve

Ülkeler, farklı kategorilerdeki afetlerden kaynaklı zararlar görebilir ve bu potansiyel zararları azaltmak için farklı hükümet politikaları gerçekleştirilebilir. Ancak uygun kamu politikaları ve eylem stratejileri tasarlamadaki temel sorun, potansiyel zararları karakterize eden belirsizlik kaynağını ve derecesini tespit etmektedir (Comfort, 2005). Bu kapsamda INFORM Risk endeksi ülkelerin karşı karşıya olduğu bu çeşitli tehlikelere maruziyet oranlarını ortaya koymakta ve kırılganlıkları doğrultusunda önlem alması gereken politikaların ne yönde olabileceği konusunda ülkelere yol göstermektedir. Bir afet, "yetersiz planlama ve afete dirençsiz olan, başa çıkma kapasite eksikliği mevcut, bireysel veya kurumsal eylemlerle daha da

kötüleşen aşırı bir olay tarafından tetiklenen birbirine bağlı başarısızlık zincirini" temsil etmektedir (Gerber, 2007).

Bir afet riski, altta yatan doğal ya da insan kaynaklı tehlikenin ve bu tehlikeli olaya karşı savunmasız olan insan sayısının bileşik bir fonksiyonu olarak görülmektedir. Savunmasızlık ise, "tehlikelerin insanları farklı şekillerde ve farklı yoğunluklarda nasıl etkilediğini gösteren sosyal, ekonomik, çevresel ve politik süreçler tarafından üretilen kırılabilirlik hali olarak tanımlanabilir. Temelde bu durum bir ülkenin başına gelen afet sonucu, bu afetin etkileri ile başa çıkabilme ve ona direnme kapasitesini etkileyen bir kavramdır (Gerber, 2007). Dayanıklılık ve direnç kavramları ise afet öncesi ve afet sonrası durumlara karşı toplumların afet yönetimi süreçlerinde oynaması gereken rollere vurgu yapmaktadır. Dayanıklılık, kriz sonrası faaliyetlere ve daha geniş çeşitlilikteki tehlikeler ve afetlerle başa çıkabilmek için mümkün olduğunca esnek olmak üzere eğitilmiş bir topluluğa odaklanır. Direnç kavramı ise, kriz öncesi faaliyetlere ve riskleri önlemek için eğitilmiş bir topluluğun büyüklüğüne veya afetlerin gerçekleşme olasılığının azaltılmasına ilişkin yapılan eylemlere odaklanır (Lettieri, Masella, & Radaelli, 2009).

Baş çıkma kapasitesi, "insanların, kuruluşların ve sistemlerin mevcut beceri ve kaynakları kullanarak olumsuz koşullarla, acil durumlarla veya felaketlerle yüzleşme ve bunları yönetme yeteneği" olarak tanımlanmaktadır. Kaynakları Koruma (COR) teorisi, bireylerin en çok değer verdikleri şeyleri elde etmek, elde tutmak ve korumak için çabalamalarına vurgu yapar. Kaynaklar arasında nesnelere (örneğin, araba, ev, diğer varlıklar), sosyal kaynakları (sosyal ilişkiler, istihdam), kişisel kaynaklar (örneğin, öz saygı, öz yeterlilik) ve enerji kaynakları (örneğin, bilgi, para) bulunur. COR teorisi, kaynak kaybının kaynak kazanımından daha fazla etkiye sahip olduğunu ve kaynak kaybının gelecekteki kaynak kaybına da yol açtığını varsayar. Sonuç olarak, kayıp döngüleri kazanç döngülerinden daha hızlıdır ve bu da sosyal veya ekonomik olarak dezavantajlı kişilerin afetlerden neden daha fazla etkilendiğini açıklamaya yardımcı olur. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, sosyal destek, gelir düzeyi ve ek yaşam stresörleri, bireylerin ve ülkelerin baş çıkma kapasitesini daha fazla etkilemektedir (Krishna, Majeed, Ronan, & Alisic, 2018).

Tehlikeli olayların tüm ülkeler üzerinde belirgin etkileri olmasına rağmen, gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri daha büyüktür. Afet Riskinin Azaltılmasına İlişkin Küresel Değerlendirme Raporu'nun ele aldığı temel bulgular şunlardır (McBean & Rodgers, 2010):

- Küresel afet riski, daha zayıf yönetişime sahip, daha yoksul ülkelerde yoğunlaşmaktadır.
- Hava koşullarına bağlı afet riski, hem etkilenen bölgeler, hem bildirilen kayıplar, hem de olayların sıklığı açısından hızla artmaktadır.
- İklim değişikliği halihazırda hava olaylarıyla ilgili tehlikelerin coğrafi dağılımını, sıklığını ve yoğunluğunu değiştiriyor ve daha yoksul ülkelerin ve vatandaşlarının afet etkilerini karşılama ve bunlardan kurtulma konusundaki dayanıklılıklarını zayıflatmaktadır.
- Birçok ülkede afet riskinin azaltılmasına yönelik yönetim düzenlemeleri, risk değerlendirmelerinin kalkınmaya entegre edilmesini kolaylaştıramamaktadır.

Eşitsizlik durumları da afet riskini etkileyen faktörler arasında sayılmaktadır. Mesela ülkeler ya da ülkede yaşanan toplum içindeki ekonomik, politik, cinsiyete dayalı güç eşitsizlikleri, sosyal yardımlardaki eşitsizliklerden kaynaklı olarak kırılabilirliğinde artacağı belirtilmektedir. Örneğin daha yoksul kişilerin depreme daha az dayanıklı ya da riskli yerlerde oturmaları yalnızca yoksul

kesimin savunmasızlığını arttırmakla kalmaz, aynı zamanda müdahale süreçlerinde de buldukları alanların riskleri kurtarma süreçlerini de zorlaştırmaktadır (Gerber, 2007).

Bu kapsamda Birleşmiş Milletler tarafından Sendai Afet Riskini Azaltma çerçeve eylem planı hayata geçirilmiştir. Bu DRR politikası maruz kaldığımız son derece birbirine bağımlı ve evrimleşen risklerden kaynaklanan afetleri önlemek, bunlara hazırlanmak, bunlara yanıt vermek ve bunlardan kurtulmak için sağlık sektörü de dahil olmak üzere tüm sektörler arasında daha yakın bir iş birliği gerektirdiğine vurgu yapmaktadır (Aitsi-Selmi, Egawa, Sasaki, Wannous , & Murray , 2015). Yokohama Stratejisi ve Eylem Planı'nın gözden geçirilmesini ve Hyogo Eylem Çerçevesi 2005–2015: Milletlerin ve Toplulukların Afetlere Dayanıklılığının İnşası 168 ülke tarafından kabul edilmiştir. Eylem planı için beş ana öncelik belirlenmiştir (Aitsi-Selmi, Egawa, Sasaki, Wannous , & Murray , 2015):

1. Afet risklerinin azaltılmasının ulusal ve yerel bir öncelik olmasını ve uygulamaya yönelik güçlü bir kurumsal temele sahip olmasını sağlamak;
2. Afet risklerini belirlemek, değerlendirmek, izlemek ve erken uyarıyı artırmak;
3. Bilgiyi, yeniliği ve eğitimi kullanarak her düzeyde bir güvenlik ve dayanıklılık kültürü oluşturmak;
4. Altta yatan risk faktörlerini azaltmak;
5. Her düzeyde etkili müdahale için afetlere karşı hazırlığı güçlendirmek.

Ayrıca Risk azaltımının iklim eylemi olmadan gerçekleşemeyeceğinin farkına varılmıştır. Afet riski azaltımı, iklim değişikliğine uyumlu tutarlılık olmadan başarılı olamamaktadır. Kalkınma hedeflerinin koordineli bir şekilde uygulanması, daha geniş bir tehdit ve risk yelpazesine karşı dayanıklılık sağlama potansiyeli ile mümkün olabilmektedir (Mizutori , 2020). İnsanlar sadece savaşlar vb. etkenleri nedeni ile değil, çevre felaketlerinden ve iklim değişikliklerinden de etkilenmelerinden dolayı ülkelerini terk ederek başka ülkelere koruma talep edebilmektedirler. Bu durumda iklim mültecileri ya da çevre mültecileri olarak tanımlanan insanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İklim değişikliği, doğal afetler insanların ülke içinde yer değiştirmesi hatta kendi ülkelerini terk etmeleri ile sonuçlanmaktadır. Bu durum da sadece toplumlara karşı bir tehdit değil aynı zamanda uluslararası ve bölgesel güvenliği de tehdit etmektedir. Bazı bölgelerde istikrarsızlıklara ve çatışmalara neden olabilmektedir. İklim değişikliğine ilişkin önlem almak günümüzde ülkelerin öncelikli konusu haline gelmektedir (Ekşi, 2016). İklim değişikliği nedeni ile buzulların erimesi, deniz seviyesini yükselmesi ve bir takım ada devletlerinin ortaya çıkması sınır anlaşmazlıklarının orta çıkmasına neden olabilecektir. Az gelişmiş ülkelerde iklim değişimi bu ülkelerin gelişimlerinin sekteye uğraması, eşitsizliklerin artması ve bunun sonucunda da sosyal gerilimlerin yaşanmasına neden olabilecektir. İklim değişimi nedeni ile tetiklenen doğal afetler sonunda ülkelerin insani krizler ile karşılaşmasına neden olacaktır. Kuraklık sonucu kaynak ve geçim kıtlıklarının yaşandığı bölgelerde zorunlu göçler ile iklim mültecileri kavramı yükselen bir kriz olarak öne çıkabileceği söylenilebilir (Yılmaz & Navruz, 2019). İklim değişikliğinin bu yüzyılda insan sağlığı için de tehlikeleri bulunmaktadır. En büyük potansiyel tehdidi çoğunlukla düşük sosyoekonomik gruplar tarafından hissedildiği yönündedir. İklim değişikliği, su ve böcek kaynaklı hastalıklar ve astım gibi hava kalitesiyle bağlantılı olaylar ile insan sağlığını dolaylı olarak etkilemektedir. İklim duyarlı kırılganlık, yoksulların daha savunmasız olma olasılığı yüksek olan çok çeşitli bireysel, toplumsal ve coğrafi faktörlere bağlıdır (McBean & Rodgers, 2010).

2. YÖNTEM

Çalışmada 2025 yılına ait INFORM Risk endeksinde bulunan 191 ülke verisinden Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde bulunan ülkeler ile Türkiye'ye ait veriler ele alınmıştır. Türkiye dahil toplam 22 ülke verisi gelir grubu açısından, afet risk sınıfı, afet risk değeri, tehlike ve maruziyet, kırılma ve başa çıkma kapasite eksiklikleri açılarından incelenmiştir.

Şekil 1'de Türkiye ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin konumlarını gösteren haritaya yer verilmiştir. Çalışmada ilgili ülkelere ilişkin afet yönetimi risk verileri değerlendirilmiş olup sınır komşuları da dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Şekil 1. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri
Kaynak: (www.nationsonline.org, 2021)

3. BULGULAR

Çalışmaya ilişkin bulgular beş ana konu üzerinden değerlendirmeye alınmıştır:

- ✓ Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'nin bölge içindeki gelir grubu açısından durumları ve afet riskleri
- ✓ Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı Inform risk değerleri
- ✓ Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı doğa ve insan kaynaklı risk endeksleri
- ✓ Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı zarar görebilirlik risk endeksleri
- ✓ Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı başa çıkma kapasite eksikliğine ilişkin risk endeksleri

3.1. Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye Ait Afet Risk Değerlerine İlişkin Bulguların İncelenmesi

Bu kısımda Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ilişkin gelir seviyeleri, risk endeksleri, doğa ve insan kaynaklı risk endeksleri, zarar görebilirlikleri ve başa çıkma kapasite eksikliklerine ilişkin değerlere yer verilmiştir.

Tablo 1

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait bölge ve gelir grubu bilgileri

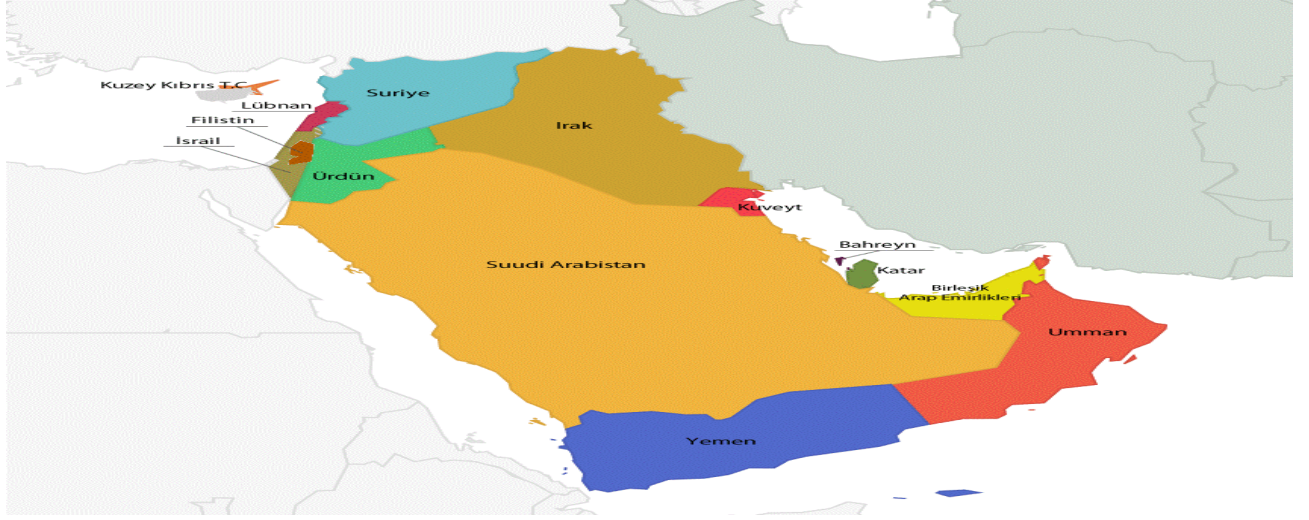
Sıra	Ülkeler	WB Bölge	WB Gelir Grubu
1	Cezayir	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Üst orta gelir
2	Bahreyn	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
3	Cibuti	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
4	Mısır	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
5	İran	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Üst orta gelir
6	Irak	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Üst orta gelir
7	İsrail	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
8	Ürdün	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
9	Kuveyt	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
10	Lübnan	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
11	Libya	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Üst orta gelir
12	Malta	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
13	Fas	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
14	Umman	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
15	Filistin	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
16	Katar	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
17	Suudi Arabistan	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
18	Suriye Arap Cumhuriyeti	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Düşük gelir
19	Tunus	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Alt orta gelir
20	Türkiye	Avrupa ve Orta Asya	Üst orta gelir
21	Birleşik Arap Emirlikleri	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Yüksek gelir
22	Yemen	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Düşük gelir

Kaynak: (European Commission, 2025)

Tablo 1'de görüldüğü üzere Orta Doğu ve Kuzey Avrupa grubunda 21 ülke bulunmaktadır. Bunlardan 8 tanesi yüksek gelir grubunda, 4 tanesi üst orta gelir grubunda, 7 tanesi alt orta gelir grubunda ve 1 tanesi düşük gelir grubunda olan ülkelerden oluşmaktadır. Türkiye ise üst orta gelir grubuna sahip ülkeler arasında yerini almaktadır.

Şekil 2’de Ticaret Bakanlığının paylaşmış olduğu Ortadoğu ve Körfez ülkelerini kapsayan haritada sınır komşusu olan Suriye’nin düşük gelir grubu seviyesinde yer aldığı görülmektedir.

Bir olayı tehlikeli olarak algılama olasılıkları daha yüksek olsa da, yoksulluk içindeki insanların felakete hazırlanma veya tahliye olma olasılıkları daha düşüktür. Yoksulluk içinde yaşayan insanlar, uzun vadeli ekonomik, sağlık ve ruh sağlığı sonuçları olan felaketlerin etkilerine karşı özellikle savunmasızdır. Yoksulluk genellikle “kaynaklara ve gelir fırsatlarına erişim eksikliğinin bir göstergesi” olarak tanımlanmaktadır (Krishna, Majeed, Ronan, & Alisic, 2018).

Şekil 2. Ortadoğu ve Körfez ülkeleri
Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2025)

Tablo 2

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 Inform risk endeks değeri

INFORM RISK							
Ülkeler	INFORM RISK	RISK SINIFI	Sıra	Güvenilirliğin Eksikliği (*)	TEHLİKE & MARUZ KALMA	KIRILGANLIK	BAŞA ÇIKMA KAPASİTESİ EKSİKLİĞİ
(a-z)	(0-10)	(Very Low-Very High)	(1-191)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)
Yemen	8,0	Very High	4	6,3	7,8	8,4	7,9
Suriye	7,0	Very High	14	6,3	8,3	7,7	5,4
Irak	6,4	High	20	3,3	8,0	5,2	6,4
Filistin	5,9	High	25	6,0	7,9	6,2	4,2
Lübnan	5,5	High	32	4,0	5,1	7,1	4,7
İran	5,4	High	35	4,9	7,3	4,8	4,5
Türkiye	4,9	Medium	42	7,0	7,1	5,3	3,2
Mısır	4,6	Medium	48	2,4	5,5	3,9	4,4
Cibuti	4,4	Medium	51	4,1	2,6	5,2	6,1
Libya	4,3	Medium	56	4,2	2,4	4,9	6,6
Ürdün	3,7	Medium	79	3,6	1,9	6,1	4,3
Fas	3,7	Medium	79	2,5	3,4	3,2	4,7
İsrail	3,4	Medium	92	5,6	6,6	3,1	1,9
Tunus	3,2	Medium	99	2,0	2,9	2,4	4,7
Cezayir	3,0	Low	109	2,9	2,2	2,8	4,4
Suudi Arabistan	2,8	Low	123	2,6	3,4	2,1	3,1
Umman	2,5	Low	136	2,7	2,8	1,4	4,0
Kuveyt	2,4	Low	144	3,2	1,4	2,8	3,4
Malta	1,7	Very Low	177	3,4	0,9	2,0	2,5
Birleşik Arap Emirlikleri	1,6	Very Low	180	2,8	2,5	1,0	1,7
Katar	1,4	Very Low	186	4,6	1,0	1,1	2,5
Bahreyn	1,3	Very Low	188	5,3	0,9	0,8	2,9

Kaynak: (European Commission, 2025)

Tablo 2’de görüldüğü üzere, afet risk endeks değerleri yüksekten düşüğe doğru sıralanmıştır. Suriye (8,0) ve Yemen (7,0) yüksek riskli ülke grubunda yer almaktadır. Irak, Filistin, Lübnan ve İran yüksek risk grubunda, Türkiye, Mısır, Cibuti, Libya, Ürdün, Fas, İsrail ve Tunus orta riskli ülkeler arasındadır. Suriye ve Yemen’in aynı zamanda düşük gelir grubuna sahip ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Cezayir, Suudi Arabistan, Umman ve Kuveyt düşük risk grubunda yer almakta olup, aynı zamanda yüksek gelir grubundaki ülkeler arasında yer almaktadırlar. Aynı şekilde Birleşik Arap Emirlikleri Katar ve Bahreyn’de yüksek gelir grubundaki ülkeler arasında yer almakta olup, afet yönetim risk değeri de çok düşük riskli ülke olarak tanımlanmıştır. Ancak tehlike ve maruziyet açısından da bu ülkelerin düşük risk grubunda oldukları görülmektedir. Kırılganlık seviyesi açısından da maruziyeti düşük olanların düşük değer aldığı ve başa çıkma kapasite eksikliklerinin düşük değerlerde seyrettiği görülmektedir. 191 ülke arasında Türkiye afet risk sıralamasında 42. Sırada yer almaktadır. Tehlike ve maruziyet 7,1, kırılganlık seviyesi 5,3 ve başa çıkma kapasite eksikliği ise 3,2 olduğu görülmektedir. Türkiye’nin doğrudan sınır komşusu konumunda olan Ortadoğu ülke grubu incelendiğinde İran ve Irak üst orta gelir grubunda ve Suriye ise düşük gelir grubunda yer almaktadır. Suriye tehlike ve maruziyet açısından 8,3 ile çok yüksek grupta yer alırken, Irak(8,0) ve İran(7,3) ise yüksek risk grubunda yer almaktadır. İlgili ülkelerin kırılganlıkları Suriye 7,7, Irak 5,2 ve İran 4,8 iken Türkiye ise 5,3 olarak görülmektedir. Başa çıkma kapasite eksikliğini İran ve Irak üst orta gelir grubunda yer almasına rağmen 4,5 ve 6,4 olduğu görülmektedir. Aynı gelir grubunda yer alan Türkiye’nin ise 3,2 olduğu görülmektedir. Suriye’de ise başa çıkma kapasite eksikliğini 5,4 olduğu tabloya yansımaktadır.

Tablo 3

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı doğa ve insan kaynaklı risk endeksleri

 ÜLKELER	TEHLİKE & MARUZ KALMA	Doğal	Deprem	Taşkın	Tsunami	Tropikal Siklon	Kıyı seli	Kuraklık	Salgın hastalık	insan	Tahmini Çatışma Olasılığı	Mevcut Çatışma Yoğunluğu
(a-z)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)		(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)
Suriye	8,3	5,2	7,3	6,3	2,3	0,0	2,1	7,8	6,3	9,8	10,0	9,5
Irak	8,0	5,9	5,1	9,6	0,0	0,0	4,5	7,5	7,0	9,2	10,0	7,7
Filistin	7,9	1,6	4,7	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	4,3	10,0	10,0	10,0
Yemen	7,8	4,7	1,7	6,0	3,6	3,5	4,8	4,6	7,1	9,4	10,0	8,5
İran	7,3	6,7	9,3	7,3	5,5	1,6	7,4	6,4	6,3	7,8	9,4	4,7
Türkiye	7,1	5,5	9,3	6,0	5,0	0,0	4,6	2,5	6,0	8,2	9,5	5,7
İsrail	6,6	3,5	6,9	0,3	2,7	0,0	2,4	5,3	4,5	8,4	7,9	8,9
Mısır	5,5	6,2	4,6	9,9	5,9	0,0	9,0	2,1	3,1	4,7	6,5	2,2
Lübnan	5,1	3,7	8,2	0,0	3,9	0,0	3,2	2,9	3,7	6,3	6,5	6,0
Fas	3,4	4,3	4,4	5,0	4,5	0,0	5,0	6,4	3,5	2,4	2,8	2,0
Suudi Arabistan	3,4	3,5	1,8	4,8	0,0	0,0	4,7	5,0	5,8	3,2	3,6	2,7
Tunus	2,9	4,3	5,4	3,7	5,9	0,0	6,5	4,2	2,7	1,1	0,8	1,4
Umman	2,8	4,8	0,1	2,0	9,0	3,8	5,6	3,4	5,1	0,1	0,1	0,0
Cibuti	2,6	4,5	5,4	0,0	4,9	0,0	4,3	7,9	5,5	0,2	0,3	0,0
Birleşik Arap Emirlikleri	2,5	4,4	0,1	0,6	6,0	0,4	8,4	5,0	5,3	0,1	0,1	0,0
Libya	2,4	3,3	1,4	0,6	5,4	0,0	5,4	5,0	3,0	1,4	1,8	0,9
Cezayir	2,2	3,3	7,9	3,6	1,4	0,0	0,7	2,5	3,5	0,9	1,7	0,0
Ürdün	1,9	3,3	7,3	0,4	0,0	0,0	0,2	6,7	3,9	0,3	0,6	0,0
Kuveyt	1,4	2,4	0,1	3,7	0,0	0,0	5,2	2,9	3,6	0,2	0,3	0,0
Katar	1,0	1,9	0,1	0,0	0,0	0,0	3,5	5,0	2,9	0,1	0,1	0,0
Malta	0,9	1,7	0,1	0,0	5,9	0,0	0,7	0,0	3,1	0,0	0,0	0,0
Bahreyn	0,9	1,6	0,1	0,0	0,0	0,0	5,3	0,0	3,8	0,2	0,4	0,0

Kaynak: (European Commission, 2025)

Tablo 3’de görüldüğü üzere, Tehlike ve maruziyet açısından ülkelerin durumları detaylandırılmıştır. Doğal ve insan kaynaklı afetler birlikte ele alındığında Suriye en riskli ülke konumunda bulunmaktadır. Ardından Irak ve Filistin sıralamayı takip etmektedir. Tehlike ve maruziyeti en düşük ülke grubu ise Katar, Malta ve Bahreyn olarak tanımlanmıştır. Suriye’nin en yüksek risk grubunu insan kaynaklı afetler grubu oluşturmakta olup, 9,8 toplam değer aldığı görülmektedir. Doğa kaynaklı afetlerin başında ise 7,8 ile kuraklık riski, 7,3 ile deprem ve 6,3 ile salgın hastalıklar ve taşkınlar oluşturmaktadır.

İkinci sırada yer alan Irak’ın en yüksek riskini 9,2 ile insan kaynaklı riskler oluştururken, doğa kaynaklı risklerin başında 9,6 ile taşkın, 7,5 ile kuraklık ve 7,0 ile salgın hastalıklar oluşturmaktadır.

Sınır komşusu olan İran ise 7,8 ile insan kaynaklı afet riski tehlikesi altında iken, doğal kaynaklı tehlikelerin başında 9,3 ile deprem, 7,4 ile kıyı seli, 7,3 ile taşkın, 6,4 ile kuraklık ve salgın hastalıklar takip etmektedir.

Üçüncü sırada yer alan Filistin ise 10,0 ile insan kaynaklı afet riski en yoğun ülke olarak görülmekteyken doğa kaynaklı afet risklerinin 1,6 ile düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır. Sadece 4,7 ile deprem riski ve 4,3 ile salgın hastalık riskinin öne çıktığı görülmektedir.

Türkiye’nin genel görünümü incelendiğinde ise insan kaynaklı riskler 8,2 değerini almaktayken, doğa kaynaklı afetlerden 9,3 risk değeri ile deprem, 6,0 risk değeri ile taşkın ve salgın hastalıkların ön plana çıktığı ve risk oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 4

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı zarar görebilirlik risk endeksleri

INFORM RISK ÜLKELER	KIRILGANLIK	Sosyo-Ekonomik Kırılganlık	Kalkınma & Yoksunluk	Eşitsizlik	Ekonomik Bağımlılık	Kırılgan Gruplar	Yerinden edilmiş insanlar	Sağlık şartları	5 yaş altı çocuklar	Son şoklar	Gıda güvenliği	Diğer savunmasız gruplar
Yemen	8,4	8,2	9,2	6,5	7,8	8,5	10,0	1,2	6,1	0,8	8,7	5,2
Suriye	7,7	6,0	6,9	3,5	6,7	8,9	10,0	0,5	2,0	10,0	8,2	6,9
Lübnan	7,1	4,6	3,5	3,3	8,2	8,6	10,0	0,1	1,1	10,0	2,5	5,4
Filistin	6,2	3,8	2,5	2,2	7,9	7,8	10,0	0,0	0,8	0,0	3,2	1,1
Ürdün	6,1	3,4	2,1	4,1	5,3	7,9	10,0	0,1	0,9	0,0	5,0	1,8
Türkiye	5,3	1,6	0,9	4,2	0,3	7,6	9,3	0,3	0,5	9,3	1,2	4,4
Irak	5,2	3,8	5,1	4,3	0,8	6,3	8,7	0,3	1,4	0,0	4,1	1,6
Cibuti	5,2	5,5	7,7	4,1	2,5	4,9	6,1	2,0	3,8	4,2	3,6	3,4
Libya	4,9	2,7	3,2	3,5	1,0	6,5	7,3	0,5	1,7	10,0	2,1	5,5
İran	4,8	2,4	2,4	4,5	0,1	6,5	9,0	0,1	1,0	0,6	2,2	1,0
Mısır	3,9	3,4	4,1	3,5	1,7	4,4	6,7	0,2	1,5	0,0	1,8	0,9
Fas	3,2	4,0	4,7	4,8	1,6	2,3	3,5	0,5	1,0	1,1	1,0	0,9
İsrail	3,1	0,6	0,0	2,2	0,1	5,0	7,7	0,0	0,3	0,0	0,0	0,1
Cezayir	2,8	2,4	2,9	3,4	0,2	3,2	5,3	0,3	1,2	0,0	0,0	0,4
Kuveyt	2,8	1,2	1,1	2,7	0,0	4,2	6,7	0,1	0,7	0,0	0,6	0,4
Tunus	2,4	2,6	2,6	2,7	2,5	2,1	3,6	0,3	0,7	0,0	0,2	0,3
Suudi Arabistan	2,1	1,0	0,5	3,1	0,0	3,1	5,0	0,1	0,7	0,0	1,0	0,5
Malta	2,0	0,5	0,0	1,6	0,2	3,3	5,3	0,2	0,4	0,0	1,4	0,5
Umman	1,4	1,7	1,6	3,6	0,0	1,0	1,0	0,1	1,7	0,0	1,7	0,9
Katar	1,1	1,0	0,5	2,8	0,1	1,1	1,7	0,3	0,4	0,0	1,2	0,5
Birleşik Arap Emirlikleri	1,0	0,1	0,0	0,4	0,0	1,9	3,1	0,1	0,4	0,0	1,6	0,5
Bahreyn	0,8	0,7	0,2	2,4	0,0	0,9	1,2	0,2	0,5	0,0	1,2	0,5

Kaynak: (European Commission, 2025)

Tablo 4’de görüldüğü üzere ülkelerin kırılma durumları incelenmiştir. Kırılma en yüksek olan ülke 8,2 ile Yemen olurken ardında 7,7 ile Suriye, 7,1 ile Lübnan takip etmektedir. Kırılma en düşük olan ülkeler ise Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar’dır.

Türkiye 5,3 puan ile orta düzeyde kırılma sağıp bir ülke olarak görülmektedir. Türkiye’yi burada tehdit eden durum, 7,6 değeri ile kırılma grupların durumu olup, iyileştirme gereksiniminin kırılma gruplara yönelik yapılmasına gereksinim duyulduğu söylenilebilir. Kırılma gruplar içinde en yüksek riski 9,3 risk değeri ile yerinden edilmiş insanlar oluşturmaktadır. Ayrıca 9,3 ile son şoklar ile tanımlanan durumların riski yükselttiği görülmektedir. Ayrıca diğer savunmasız gruplar açısından 4,4 risk değeri belirlenmiş olup, kadınlar, çocuklar, yaşlı ve özel gereksinimli bireylere yönelik risklerin de yoğun olduğu bu konuda afetlere dirençliliğın artırılması yönünde kapsamlı çalışmalara gereksinim duyulduğu görülmektedir.

Eşitsizliğe ilişkin değerlerin en yüksek olduğu ülkeler Yemen, Fas, İran, Irak ve Türkiye olduğu görülmektedir. 5 yaş altı çocukların durumu açısından en riskli ülke 6,1 ile Yemen olarak görünmektedir ki, 5 yaş altı çocukların durumu kadınlara gösterilen tutum ve anne sağılığı diğer koşullara eşit erişim miktarının bulunması ile birlikte değerlendirilmektedir ki, eşitsizliğin de 6,5 olarak yüksek bir risk değerinde olduğu ilgili ülkede görülmektedir.

Yemen, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün özellikle yerinden edilmiş insanlar açısından 10,0 puan ile en riskli kırılma grubu oluşturduğu görülmektedir. Bu durumu ardında 9,3 ile Türkiye takip etmekte olup ardından 9,0 ile İran ve 8,7 risk değeri ile Irak gelmektedir.

Tablo 5

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile Türkiye'ye ait 2025 yılı başa çıkma kapasite eksikliğine ilişkin risk endeksleri

 ÜLKELER	BASA ÇIKMA KAPASİTESİ							
	EKSİKLİĞİ	Kurumsal	DRR (afet risk azaltma)	Yönetim	Altyapı	İletişim	Fiziksel altyapı	Sağlık hizmetlerine erişim
(a-z)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)	(0-10)
Yemen	7,9	8,8	8,5	9,0	6,6	5,9	7,4	6,6
Suriye	5,4	6,6	4,6	8,6	4,0	3,7	2,8	5,6
Lübnan	4,7	6,3	4,7	7,8	2,5	2,6	0,5	4,5
Filistin	4,2	6,3	5,7	6,8	1,3	2,0	0,1	1,7
Ürdün	4,3	5,6	6,1	5,0	2,7	2,1	2,4	3,6
Türkiye	3,2	4,1	2,1	6,0	2,2	1,8	1,9	2,8
Irak	6,4	8,1	8,4	7,7	3,7	2,6	3,2	5,2
Cibuti	6,1	6,2	5,5	6,8	6,0	4,8	5,8	7,3
Libya	6,6	8,4	x	8,4	3,5	3,7	3,5	3,3
İran	4,5	5,8	4,4	7,2	2,9	1,6	3,6	3,4
Mısır	4,4	5,2	4,2	6,2	3,6	3,3	3,3	4,2
Fas	4,7	5,7	5,6	5,8	3,4	2,2	3,7	4,4
İsrail	1,9	3,2	x	3,2	0,5	1,2	0,0	0,4
Cezayir	4,4	4,9	3,5	6,2	3,9	2,8	4,1	4,7
Kuveyt	3,4	5,1	x	5,1	1,1	0,5	1,6	1,3
Tunus	4,7	6,1	6,4	5,8	2,9	2,4	2,5	3,7
Suudi Arabistan	3,1	4,3	x	4,3	1,8	1,0	3,4	0,9
Malta	2,5	4,2	x	4,2	0,5	1,4	0,0	0,1
Umman	4,0	5,4	x	5,4	2,3	1,1	3,4	2,5
Katar	2,5	4,1	4,7	3,5	0,6	0,5	0,2	1,1
Birleşik Arap Emirlikleri	1,7	2,5	2,1	2,8	0,9	0,1	1,8	0,9
Bahreyn	2,9	4,3	3,8	4,8	1,1	0,8	0,0	2,6

Kaynak: (European Commission, 2025)

Tablo 5’de ise ülkelerin tüm afetler karşısında geliştirmesi gereken yönlerine ilişkin risk değerleri verilmiş olup, başa çıkma kapasitelerindeki eksikliklerin neler olduğu görülmektedir. Başa çıkma kapasite eksikliği en yüksek olan ülkenin 7,9 risk değeri ile Yemen, ardından 6,6 ile Libya, 6,4 ile Irak, 6,1 ile Cibuti olarak görülmektedir. Başa çıkma kapasitesi en yüksek olan ülkelerin ise Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Malta ve Katar olarak görülmektedir.

Başa çıkma kapasite eksikliğini ülkelerin geneline bakıldığında kurumsal yapılanmadaki eksikliklerin altyapı eksiliğinin önüne geçtiği görülmektedir.

Yemen, Irak, Tunus, Ürdün, Fas ve Filistin’de afet risk azaltma politikalarında yönetimsel anlamda eksikliklerin yoğun olduğu görülmektedir. Komşu ve sınır ülkelerde başa çıkma kapasite eksikliklerine ilişkin risk endekslerinin yüksek olması olası farklı afet türlerinde yakın ülkeleri de yoğun olarak etkileyebileceği söylenilebilir. Afet durumlarında özellikle de coğrafi olarak yakın olan ülkelerin afetlere dirençleri ne kadar yüksekse yaşanabilecek son şoklar açısından da, gerek yardımların ulaşması gerekse de yerinden edilmiş insan nüfusunun azalması açısından son derece dirençlilik kazandıracağı söylenilebilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışma sonuçlarının genel değerlendirmesine bakıldığında, Suriye (8,0) ve Yemen (7,0) ile yüksek riskli ülke grubunda yer almaktadır. Irak, Filistin, Lübnan ve İran yüksek risk grubunda, Türkiye, Mısır, Cibuti, Libya, Ürdün, Fas, İsrail ve Tunus orta riskli ülkeler arasındadır. Suriye ve Yemen’in aynı zamanda düşük gelir grubuna sahip ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Cezayir, Suudi Arabistan, Umman ve Kuveyt düşük risk grubunda yer almakta olup, aynı zamanda yüksek gelir grubundaki ülkeler arasında yer almaktadırlar. Aynı şekilde Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Bahreyn’de yüksek gelir grubundaki ülkeler arasında yer almakta olup, afet yönetim risk değeri de çok düşük riskli ülke olarak tanımlanmıştır. Ancak tehlike ve maruziyet açısından da bu ülkelerin düşük risk grubunda oldukları görülmektedir.

Kırılganlık seviyesi açısından da maruziyeti düşük olanların düşük değer aldığı ve başa çıkma kapasite eksikliklerinin düşük değerlerde seyrettiği görülmektedir. 191 ülke arasında Türkiye afet risk sıralamasında 42. Sırada yer almaktadır. Tehlike ve maruziyet 7,1, kırılganlık seviyesi 5,3 ve başa çıkma kapasite eksikliği ise 3,2 olduğu görülmektedir. Türkiye’nin doğrudan sınır komşusu konumunda olan Ortadoğu ülke grubu incelendiğinde İran ve Irak üst orta gelir grubunda ve Suriye ise düşük gelir grubunda yer almaktadır. Suriye tehlike ve maruziyet açısından 8,3 ile çok yüksek grupta yer alırken, Irak(8,0) ve İran(7,3) ise yüksek risk grubunda yer almaktadır. İlgili ülkelerin kırılganlıkları Suriye 7,7, Irak 5,2 ve İran 4,8 iken Türkiye ise 5,3 olarak görülmektedir. Başa çıkma kapasite eksikliğini İran ve Irak üst orta gelir grubunda yer almasına rağmen 4,5 ve 6,4 olduğu görülmektedir. Aynı gelir grubunda yer alan Türkiye’nin ise 3,2 olduğu görülmektedir. Suriye’de ise başa çıkma kapasite eksikliğini 5,4 olduğu görülmüştür.

Genel duruma bakıldığında özellikle sınır komşuları açısından maruziyetlerin ve kırılganlıkların yüksek, başa çıkma kapasitesi eksiklerinin de yüksek riskli değer aralıklarında olduğu görülmektedir. Afet süreçlerinde etkilenen yoğun nüfusun yardım ihtiyacının yoğun olacağı ve afet yönetimi açısından da yetersiz kalacakları görülmektedir. Bu durum da ülke içi ve ülke dışı yer değiştirmelerini arttıracığı söylenilebilir.

Doğal ve insan kaynaklı afetler birlikte ele alındığında Suriye en riskli ülke konumunda bulunmaktadır. Ardından Irak ve Filistin sıralamayı takip etmektedir. Tehlike ve maruziyeti en

düşük ülke grubu ise Katar, Malta ve Bahreyn olarak tanımlanmıştır. Suriye'nin en yüksek risk grubunu insan kaynaklı afetler grubu oluşturmakta olup, 9,8 toplam değer aldığı görülmektedir. Doğa kaynaklı afetlerin başında ise 7,8 ile kuraklık riski, 7,3 ile deprem ve 6,3 ile salgın hastalıklar ve taşkınlar oluşturmaktadır.

İkinci sırada yer alan Irak en yüksek riski 9,2 ile insan kaynaklı riskler oluştururken, doğa kaynaklı risklerin başında 9,6 ile taşkın, 7,5 ile kuraklık ve 7,0 ile salgın hastalıklar oluşturmaktadır.

Sınır komşusu olan İran ise 7,8 ile insan kaynaklı afet riski tehlikesi altında iken, doğal kaynaklı tehlikelerin başında 9,3 ile deprem, 7,4 ile kıyı seli, 7,3 ile taşkın, 6,4 ile kuraklık ve salgın hastalıklar takip etmektedir.

Üçüncü sırada yer alan Filistin ise 10,0 ile insan kaynaklı afet riski en yoğun ülke olarak görülmekteyken doğa kaynaklı afet risklerinin 1,6 ile düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır. Sadece 4,7 ile deprem riski ve 4,3 ile salgın hastalık riskinin öne çıktığı görülmektedir.

Türkiye'nin genel görünümü incelendiğinde ise insan kaynaklı riskler 8,2 değerini almaktayken, doğa kaynaklı afetlerden 9,3 risk değeri ile deprem, 6,0 risk değeri ile taşkın ve salgın hastalıkların ön plana çıktığı ve risk oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye'nin öncelikle sınır komşuları göz önüne alındığında insan kaynaklı afet risklerinin ön plana çıkmasının yanında, kuraklık ve salgın hastalıklar da risk değeri olarak yüksek çıkmıştır. Günümüzde iklim değişimi ve kuraklık nedeni ile iklim mültecileri kavramının öne çıkması, sınır ülkelerdeki salgın hastalık risklerini de ülkeye taşınması anlamına gelmektedir. Tarım ve hayvancılık alanlarının kuraklık nedeni ile daralması, yeni iş olanakları için bireyleri toplu olarak yer değiştirmeye itmektedir. Çatışmalardan kaçanların yanı sıra iklim değişimi ve kuraklık nedeni ile geçimini sağlayacak farklı ülke ve bölge arayışlarına insanları itmektedir. Kuraklık tehlikesinin en yoğun olduğu ülkelerin 7,9, 7,8 ve 7,5 risk değerleri ile Cibuti, Suriye ve Irak olduğu görülmektedir. Bu ülkeleri Ürdün, Fas ve İran takip etmektedir. Kuraklığın en yüksek risk beklentisi yaşayan ülkelerin Türkiye'nin sınır komşularında yoğunlaştığı görülmektedir. Kuraklık puanı en düşük ülkeler ise Malta, Bahreyn ve Filistin, 0,0 risk değeri olarak tanımlanmışlardır. Genel itibari ile ülke de kuraklık riski yoğun olarak gözlemlenmektedir.

Kırılabilirliği en yüksek olan ülke 8,2 ile Yemen olurken ardında 7,7 ile Suriye, 7,1 ile Lübnan takip etmektedir. Kırılabilirliği en düşük olan ülkeler ise Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'dır.

Türkiye 5,3 puan ile orta düzeyde kırılabilirliğe sahip bir ülke olarak görülmektedir. Türkiye'yi burada tehdit eden durum, 7,6 değeri ile kırılabilir grupların durumu olup, iyileştirme gereksiniminin kırılabilir gruplara yönelik yapılmasına gereksinim duyulduğu söylenilebilir. Kırılabilir gruplar içinde en yüksek riski 9,3 risk değeri ile yerinden edilmiş insanlar oluşturmaktadır. Ayrıca 9,3 ile son şoklar ile tanımlanan durumların riski yükselttiği görülmektedir. Ayrıca diğer savunmasız gruplar açısından 4,4 risk değeri belirlenmiş olup, dezavantajlı bireylere yönelik risklerin de yoğun olduğu bu konuda afetlere dirençliliğin artırılması yönünde kapsamlı çalışmalara gereksinim duyulduğu söylenilebilir.

Eşitsizliğe ilişkin değerlerin en yüksek olduğu ülkeler Yemen, Fas, İran, Irak ve Türkiye olduğu görülmektedir. 5 yaş altı çocukların durumu açısından en riskli ülke 6,1 ile Yemen olarak görülmektedir ki, 5 yaş altı çocukların durumu kadınlara gösterilen tutum ve anne sağlığı diğer

koşullara eşit erişim miktarının bulunması ile birlikte değerlendirilmektedir ki, eşitsizliğin de 6,5 olarak yüksek bir risk değerinde olduğu ilgili ülkede görülmektedir.

Yemen, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün özellikle 10,0 risk değeri ile yerinden edilmiş insanlar en riskli kırılğan grubu oluşturduğu görülmektedir. Bu durumu ardından 9,3 ile Türkiye takip etmekte olup ardından 9,0 ile İran ve 8,7 risk değeri ile Irak gelmektedir. Bu sonuçlar özellikle sınır ülkeler açısından Türkiye'nin de risk puanını arttırdığı ve doğrudan bir etkisinin olduğu görülmektedir. Yerinden edilmiş insanlar kırılğan gruplar, olarak savaşlar ya da doğal afetler nedeniyle iç veya dış bölge odaklı yer değiştirme faaliyetlerinin gelişmesi sadece ülkelerin değil sınır komşularının da çeşitli afet olaylarına yönelik aşırı nüfus artışı ile birlikte afetler karşısında kırılğanlıklarını arttığı söylenilebilir. Türkiye gibi afetlerle sıkça karşılaşan bir ülkenin afetlere dirençliliğinin kırılğan grupların da politikalara eklenmesi yolu ile sağlanabileceği görülmektedir.

Yemen ve Suriye de gıda güvenliğine ilişkin risklerin yüksek çıkması, oluşabilecek salgın hastalıklara ilişkin riskleri de arttırabileceği söylenilebilir.

Başta çıkma kapasite eksikliği en yüksek olan ülkenin 7,9 risk değeri ile Yemen, ardından 6,6 ile Libya, 6,4 ile Irak, 6,1 ile Cibuti olarak görülmektedir. Başta çıkma kapasitesi en yüksek olan ülkelerin ise Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Malta ve Katar olarak görülmektedir.

Başta çıkma kapasite eksikliğinin ülkelerin geneline bakıldığında kurumsal yapılanmadaki eksikliklerin altyapı eksiliğinin önüne geçtiği söylenilebilir.

Yemen, Irak, Tunus, Ürdün, Fas ve Filistin'de afet risk azaltma politikalarında yönetimsel anlamda eksikliklerin yoğun olduğu görülmektedir. Komşu ve sınır ülkelerde başta çıkma kapasite eksikliklerine ilişkin risk endekslerinin yüksek olması olası farklı afet türlerinde yakın ülkeleri de yoğun olarak etkileyebilmektedir. Afet durumlarında özellikle de coğrafi olarak yakın olan ülkelerin afetlere dirençleri ne kadar yüksekse yaşanabilecek son şoklar açısından da, gerek yardımların ulaşması gerekse de yerinden edilmiş insan nüfusunun azalması açısından dirençlilik kazandıracığı söylenilebilir.

Bu kapsamda afet yönetimine ilişkin planlama yapılırken, aşağıdaki temel durumlara dikkat edilmesine gereksinim duyulmaktadır (Alexander, 2007):

- ✓ Toplumun güvenlik ihtiyaçları ön planda tutulmalıdır.
- ✓ Afete dirençlilik için toplumsal katılım sağlanmalıdır.
- ✓ Dezavantajlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak önceliklendirilmelidir.
- ✓ Öncelikle yerel düzeyde organize olunabilmelidir, hükümetin daha üst düzeyleri koordinasyon, uyum ve destek sağlamalı ancak yerel kriz yönetim süreci de müdahale kapasitesinin yerini almamalıdır.
- ✓ Mümkün olduğunca profesyonel ekiplerin sayısı arttırılmalıdır.
- ✓ Planların uygulandığı coğrafi bölgenin genel nüfusunun temel ihtiyaçlarını karşılamak ve kırılğanlığı azaltmak için tasarlanmış senaryo tabanlı, genel acil durum planlamasını içermelidir.
- ✓ Sürdürülebilir bir afet yönetim mekanizması kurulmalı ve risk azaltma tanımlanarak, risklere yönelik bir planlamaya gidilmelidir.
- ✓ Yerel bölgeye ilişkin planlamalarda ekolojik sürdürülebilirlik göz önünde bulundurularak, kentsel ve bölgesel planlama ile uyumlu hale getirilmelidir.

✓ Halk, gönüllülük gerektirebilecek her türlü risk ve beklenmedik durum konusunda bilgilendirmelidir.

5. KAYNAKLAR

Aitsi-Selmi, A., Egawa, S., Sasaki, H., Wannous , C., & Murray , V. (2015). The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction: Renewing the Global Commitment to People's Resilience, Health, and Well-being. *International Journal of Disaster Risk Science*, 6, 164-176.

Alexander, D. (2007). Disaster Management: From Theory to Implementation. *Journal of Seismology & Earhquake Engineering*, 9(1-2), 49-59.

Comfort, L. (2005). Risk, Security and Disaster Management. *Annual Review of Political Science*, 8, 335-356.

Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2, 10-58.

European Commission. (2025). *DRMKC - INFORM*. 03 07, 2025 tarihinde DRMKC - Disaster Risk Management Knowledge Centre : <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index> adresinden alındı

Gerber, B. (2007). Disaster Management in the United States: Examining Key Political and Policy Challenges. *Policy Studies Journal*, 35(2), 227-238.

Krishna, R., Majeed, S., Ronan, K., & Alisic, E. (2018). Coping with Disasters While Living in Poverty: A Systematic Review. *Journal of Loss and Trauma*, 23, 419-438.

Lettieri, E., Masella, C., & Radaelli, G. (2009). Disaster Management: Findings from a Systematic Review. *Disaster Prevention and Management*, 18(2), 117-136.

López-Carresi, A., Fordham, M., Wisner, B., Kelman, I., & Gaillard, J. (2014). *Disaster Management International lessons in risk reduction, response and recovery*. New York: Routledge Taylor&Francis Croup.

McBean, G., & Rodgers, C. (2010). Climate Hazards and Disasters: The Need for Capacity Building. *WIREs Climate Change*, 1(6), 871-884.

Mizutori , M. (2020). Reflections on the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction: Five Years Since Its Adoption. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11, 147-151.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2025). *Orta Doğu ve Körfez*. 03 07, 2025 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı: <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez> adresinden alındı

www.nationsonline.org. (2021). *Political Map of North Africa, the Middle East, and the Arabian Peninsula*. 03 10, 2025 tarihinde www.nationsonline.org: <https://www.nationsonline.org/oneworld/map/north-africa-map.htm> adresinden alındı

Yılmaz, F. H., & Navruz, M. (2019). Küresel İklim Değişikliği, İklim Mültecileri ve Güvenlik. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri özel Sayısı*, 1-13.

Zhang, X., Yi , L., & Zhao, D. (2013). Community-Based Disaster Management:A Review of Progress in China. *Nat Hazards*, 65, 2215–2239.

**THE EFFECT OF LONELINESS AND SOCIAL ISOLATION ON OBSESSIVE
COMPULSIVE DISORDER SYMPTOMS**
**YALNIZLIK VE SOSYAL İZALASYONUN OBSESİF KOMPULSİF BOZUKLUK
SEMPTOMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Öğrenci Tuğba Duman¹, Öğrenci Gizem Ramazanoğlu², Fatma Ebru İkiz³

**¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0009-0004-0970-8870**

**² Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0627-6348**

**³ Prof. Dr. Fatma Ebru İkiz, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, 0000-0003-4381-1658**

ÖZET

Bu araştırma, yalnızlık ve sosyal izolasyonun obsesif kompulsif bozukluk (OKB) semptomları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Yalnızlık, bireylerin sosyal bağlantılarından yoksun kaldığı bir durumu nitelerken; sosyal izolasyon daha geniş bir kavram olup, bireylerin sosyal çevrelerinden büyük oranda izole olmalarını ifade eder. Her iki durum da, duygusal ve psikolojik iyilik hali üzerinde derin etkiler bırakabilir. OKB; obsesyon (tekrarlayan düşünceler) ve kompulsiyon/ zorlantı (yineleyen zihinsel ritüeller veya yineleyen davranışlar) ile karakterize edilen, zorlayıcı ve rahatsız edici mental bir bozukluktur. Bu bozukluk, bireylerin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyebilir ve tedavi edilmediğinde semptomlar daha da şiddetlenebilir. Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkileri, mevcut literatürde farklı sonuçlarla ortaya çıkmaktadır. Birçok çalışma, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB semptomlarını şiddetlendirebileceğini belirtmektedir. Bunun nedeni, yalnızlık ve sosyal izolasyonun, bireylerin stresle başa çıkma mekanizmalarını zayıflatması ve anksiyeteyi artırmasıdır. OKB'li bireyler, aşırı kaygı ve korku yaşamaya yatkın kişiler olabilmekte ve böylece yalnızlık gibi çevresel etmenler bu bireylerin semptomlarını yoğunlaştırabilmektedir. Ayrıca, sosyal destekten yoksun kalmak, bireylerin terapötik müdahalelere duyarlılığını azaltabilir. Araştırmada, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini anlamak için biyopsikososyal bir yaklaşım benimsenmiştir. Yalnızlık ve sosyal izolasyon, bireylerin psikolojik, sosyal ve biyolojik boyutlarda nasıl etkilendiğini inceleyen çalışmalar sunulmuş ve bu durumların OKB semptomlarını nasıl şiddetlendirdiği tartışılmıştır. Ayrıca, OKB tedavi sürecinde yalnızlık ve sosyal izolasyonun rolü vurgulanmış, sosyal destek ve terapötik müdahalelerin semptomların yönetilmesindeki önemine dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini azaltmak için psikoterapi, grup terapileri ve sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi önerilmektedir. Gelecekteki araştırmalar, yalnızlık ve izolasyonun OKB semptomlarıyla olan ilişkisini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, daha etkili tedavi yöntemlerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yalnızlık, sosyal izolasyon, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete.

ABSTRACT

This study investigated the effects of loneliness and social isolation on obsessive-compulsive disorder (OCD). Loneliness is a social social isolation refers to a situation in which a person is deprived of his or her connections, whereas social isolation has a broader is a concept that refers to individuals being largely isolated from their social environment. Both This can have a profound impact on emotional and psychological well-being. OCD is characterized by obsessions (recurrent thoughts) and compulsions (recurrent mental compulsive and disturbing mental illness characterized by rituals or repetitive behaviors) is a disorder. This disorder can significantly affect individuals' quality of life and When left untreated, symptoms may become more severe. The effects of loneliness and social isolation on OCD, with different results in the existing literature emerges. Many studies have shown that loneliness and social isolation are associated with OCD symptoms. can exacerbate it. This is because of loneliness and social isolation, It weakens individuals' coping mechanisms for coping with stress and increases anxiety. Individuals with OCD may be prone to experiencing excessive anxiety and fear and thus experience loneliness. Environmental factors such as the environment may intensify the symptoms of these individuals. Also, social lack of support may reduce individuals' susceptibility to therapeutic interventions. In order to understand the effects of loneliness and social isolation on OCD A biopsychosocial approach is adopted. Loneliness and social isolation, individuals studies examining how they are affected in psychological, social and biological dimensions were presented and How these conditions exacerbate OCD symptoms is discussed. Also, OCD treatment the role of loneliness and social isolation in the process was emphasized, social support and therapeutic The importance of interventions in symptom management was emphasized. Consequently, to reduce the effects of loneliness and social isolation on OCD psychotherapy, group therapies and strengthening social support networks are recommended. Future research will further explore the relationship between loneliness and isolation and OCD symptoms. by examining it in detail, contributing to the development of more effective treatment methods. will provide.

Keywords: Loneliness, social isolation, obsessive-compulsive disorder, anxiety.

1. GİRİŞ

Yalnızlık ve sosyal izolasyon, modern toplumlarda giderek daha yaygınlaşan psikolojik durumlar olarak dikkat çekmektedir. İnsanların sosyal ilişkilerde yaşadığı zorluklar, sadece duygusal sıkıntılara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda zihinsel sağlık üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, yalnızlık ve sosyal izolasyonun çeşitli psikiyatrik hastalıkların, özellikle obsesif kompulsif bozukluk (OKB) gibi anksiyete bozukluklarının semptomlarını şiddetlendirebileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini incelemek, hem klinik psikoloji hem de psikiyatrik tedavi açısından önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Yalnızlık, bireyin sosyal bağlantılardan yoksun hissetmesi veya istenmeyen sosyal mesafeyle karşılaşması durumudur. Bu durum, bir kişinin sosyal ilişkilerini yeterli, tatmin edici ve anlamlı bulmaması olarak tanımlanabilir. Yalnızlık, bireyin dış dünyadan soyutlanma ve sosyal destekten yoksun kalma hali olarak anlaşılabilir. Sosyal izolasyon ise daha geniş bir kavram olup, bir kişinin sosyal çevresinden fiziksel olarak veya duygusal olarak ayrılması anlamına gelir (Cacioppo & Patrick, 2008). Sosyal izolasyon, yalnızlıkla örtüşse de daha sistematik bir durumdur ve toplumsal etkileşimdeki sürekli bir eksiklikle karakterizedir.

Yalnızlık ve sosyal izolasyonun psikolojik etkileri üzerine birçok araştırma yapılmış ve bu durumların depresyon, anksiyete, stres ve diğer psikiyatrik rahatsızlıklarla ilişkili olduğu

bulunmuştur (Hawkey & Cacioppo, 2010). Bununla birlikte, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkileri daha az araştırılmış bir konudur. OKB, obsesif düşünceler (yani, sürekli, istenmeyen ve rahatsız edici düşünceler) ve kompulsif davranışlarla (yani, obsesif düşüncelerle başa çıkma amacıyla yapılan tekrarlayıcı hareketler) karakterize edilen bir anksiyete bozukluğudur (American Psychiatric Association, 2013). OKB'nin etiolojisi, genetik, biyolojik, psikolojik ve çevresel faktörlerin birleşimi olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte, sosyal çevrenin ve yalnızlık durumunun bu bozukluğun seyrini nasıl etkilediği konusu daha az incelenmiştir.

OKB, genellikle aşırı kaygı, tekrarlanan düşünceler (obsesyonlar) ve bu düşüncelere karşılık gelen ritüelistik davranışlarla (kompulsiyonlar) karakterizedir. Kişi, sürekli olarak zihinsel ve fiziksel olarak aynı düşüncelere takılabilir, bu da bireyin sosyal, iş ve aile yaşamını olumsuz etkileyebilir. Obsesyonlar genellikle hijyen, düzen, güvenlik veya ahlaki değerlerle ilgilidir ve kompulsiyonlar, bu düşünceleri azaltmaya yönelik tekrarlayan davranışlar şeklinde ortaya çıkar (Samuels, 2007). OKB, toplumda sıkça görülen bir bozukluktur ve kişilerin yaşam kalitesini önemli ölçüde bozabilir.

Bununla birlikte, OKB'nin yalnızlık ve sosyal izolasyon gibi çevresel faktörlerle ilişkisi üzerinde yapılmış çok fazla araştırma bulunmamaktadır. Yalnızlık ve izolasyon, zaten kaygılı ve kompulsif düşüncelerle mücadele eden OKB'li bireylerin, semptomlarını daha da yoğunlaştırmalarına yol açabilir. Yalnızlık, bireylerin yalnızca dış dünyadan soyutlanması değil, aynı zamanda içsel bir boşluk ve anlam kaybı hissetmeleriyle de ilişkilidir. Sosyal izolasyon, duygusal ve psikolojik destekten mahrum kalmayı ifade eder ve bu durum OKB semptomlarını artırabilir.

Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB semptomları üzerinde nasıl bir etkisi olduğu konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmakla birlikte, yapılan araştırmalar, bu iki faktörün OKB semptomlarını şiddetlendirdiğini ortaya koymaktadır. Cacioppo ve Patrick (2008), yalnızlığın bireylerin duygusal ve bilişsel işleyişini olumsuz etkileyerek, anksiyete bozukluklarını artırabileceğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Hawkey ve Cacioppo (2010) sosyal izolasyonun, bireylerin stresle başa çıkma yeteneklerini zayıflatarak, çeşitli psikiyatrik bozuklukları tetiklediğini ifade etmiştir.

Özellikle OKB'li bireylerin, sosyal izolasyon ve yalnızlık nedeniyle daha fazla kaygı yaşadığı, obsesif düşüncelerini kontrol etmekte zorlandıkları ve kompulsif davranışlarını daha sık gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir (Shafran & Rachman, 2004). Yalnızlık ve sosyal izolasyon, OKB'li bireylerin semptomlarını tetiklemenin yanı sıra, tedaviye yönelik yaklaşımlarını da zorlaştırmaktadır. Terapötik müdahalelere katılımı zorluklar ve destek gruplarının eksikliği, OKB'li bireylerin iyileşme sürecini engelleyebilir.

OKB tedavisinde sosyal destek ve terapötik müdahalelerin önemli bir yeri vardır. Sosyal destek, bireylerin duygusal anlamda rahatlamalarına yardımcı olurken, aynı zamanda stresle başa çıkmalarını kolaylaştırır. Yalnızlık ve sosyal izolasyonun, OKB tedavi süreçlerini olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, grup terapileri ve sosyal destek grupları gibi kolektif tedavi yöntemleri, OKB'li bireylerin iyileşme sürecine katkı sağlayabilir (Salkovskis, 2009).

OKB tedavisinde, bilişsel davranışçı terapi (BDT) ve maruz kalma terapisi gibi yöntemler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu terapiler, bireylerin obsesyonlarıyla başa çıkmalarına yardımcı olurken, aynı zamanda kaygı düzeylerini azaltmayı hedefler. Sosyal destek, bu süreçte önemli bir güçlendirici faktör olabilir. Bu bağlamda, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) gibi anksiyete bozukluklarının, yalnızlık ve sosyal izolasyon tarafından nasıl etkilendiği önemli bir

araştırma konusudur. Bu araştırma, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB semptomları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

1.1. Kurumsal Çerçeve

Yalnızlık ve sosyal izolasyonun etkilerinin incelenmesi, çeşitli akademik ve klinik disiplinlerin bir araya gelmesini gerektiren çok disiplinli bir yaklaşımdır. Psikiyatri, psikoloji, sosyoloji, biyoloji ve nöroloji gibi alanlar, yalnızlık ve sosyal izolasyonun bireylerin psikolojik ve fizyolojik sağlığı üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Yalnızlık, yalnızca kişisel bir deneyim olmayıp aynı zamanda toplumsal bir olgudur; sosyal izolasyon ise genellikle bir toplumda yaşayan bireylerin birbirleriyle olan bağlarının zayıflaması veya kaybolması durumunu ifade eder. Hem yalnızlık hem de sosyal izolasyon, bireylerin toplumsal ilişkilerden ve destek sistemlerinden yoksun kalması anlamına gelir ve bu durumlar zamanla psikolojik bozuklukların gelişimine zemin hazırlayabilir.

Obsesif kompulsif bozukluk, tıbbi ve psikolojik bir bozukluk olarak, klinik çevrelerde geniş bir tedavi yelpazesıyla ele alınmaktadır. Bu bozukluğun tedavisinde kullanılan kurumsal yaklaşım, genellikle psikoterapi, farmakoterapi ve destek gruplarını içermektedir. OKB tedavisinde en yaygın kullanılan yöntemler, bilişsel davranışçı terapi (BDT) ve maruz kalma tedavisidir. Ayrıca, farmakolojik tedavi seçenekleri arasında antidepresanlar ve anksiyolitikler bulunmaktadır. OKB tedavi süreçlerinde yalnızlık ve sosyal izolasyonun etkilerini anlamak, tedavi yöntemlerinin etkinliğini artırabilir. Sosyal destek ve grup terapileri, OKB'li bireylerin tedavi sürecinde daha iyi sonuçlar almasına yardımcı olabilir (Salkovskis, 2009). Bu nedenle, yalnızlık ve sosyal izolasyonla mücadeleyle yönelik kurumsal yaklaşımlar, OKB gibi psikiyatrik bozuklukların tedavisinde önemli bir rol oynamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, yalnızlık ve sosyal izolasyonun obsesif kompulsif bozukluk (OKB) üzerindeki etkilerini inceleyen bir sistematik derleme çalışmasıdır. Sistematik derleme, belirli bir araştırma sorusuna yönelik olarak, alanındaki en iyi mevcut kanıtları tarafsız bir biçimde toplamak, değerlendirmek ve özetlemek amacıyla yapılan bir araştırma yöntemidir. Bu bölümde, çalışmanın sistematik derleme sürecinde izlenen adımlar, literatür arama stratejisi, seçim ve dışlama kriterleri, veri analizi yöntemleri açıklanacaktır.

2.1. Sistematik Derleme Süreci

Sistematik derleme, yalnızlık ve sosyal izolasyonun obsesif kompulsif bozukluk üzerindeki etkilerini araştıran mevcut literatürün belirli yöntemlerle toplanıp, eleştirel bir şekilde analiz edilmesini içermektedir. Bu derleme, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerine dair mevcut verilerin ve araştırmaların sistematik bir şekilde özetlenmesini hedeflemektedir.

Sistematik derleme süreci, aşağıdaki adımları içermektedir:

1. Araştırma Sorusu Belirleme: Araştırma sorusu, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB semptomları üzerindeki etkilerini incelemek üzerine odaklanmıştır. Bu soruya odaklanarak, mevcut literatür taranmış ve yalnızlık, sosyal izolasyon ile OKB arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar belirlenmiştir.

2. Kapsam Belirleme: Çalışma, yalnızlık, sosyal izolasyon ve OKB'yi doğrudan ele alan, ilgili ve güncel çalışmaları kapsamaktadır. Bu kapsam, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini araştıran klinik ve deneysel çalışmaları içermektedir.

3. Protokol Hazırlama: Çalışmanın metodolojik sürecini belirlemek amacıyla bir protokol hazırlanmış ve derlemede kullanılacak kriterler netleştirilmiştir. Bu protokolda veri toplama, seçilme kriterleri, dışlama kriterleri ve veri analiz tekniklerine dair ayrıntılar yer almaktadır.

4. Veri Toplama ve Seçim Kriterleri: Bu aşamada, yalnızlık, sosyal izolasyon ve OKB'yi ele alan çalışmalara dair literatür taraması yapılmıştır. Çalışmalara ait seçim kriterleri, dışlama kriterleri ve araştırmalarda aranan parametreler netleştirilmiştir.

2.2. Literatür Arama Stratejisi

Literatür taraması, yalnızlık, sosyal izolasyon ve OKB arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaları tespit etmek amacıyla çeşitli akademik veritabanlarından yapılmıştır. Literatür arama süreci şu adımları izleyerek gerçekleştirilmiştir:

1. Veritabanları: Literatür taraması için aşağıdaki veritabanları kullanılmıştır:

PubMed: Psikiyatri ve psikoloji alanındaki klinik çalışmalara odaklanan, biyomedikal araştırmalar için kapsamlı bir veritabanıdır.

PsycINFO: Psikoloji ve sosyal bilimler alanında yayımlanan makalelere ulaşmak için kullanılan bir veritabanıdır.

Scopus: Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış araştırmaları kapsayan geniş kapsamlı bir veritabanıdır.

Google Scholar: Çeşitli disiplinlerdeki akademik yayımlara erişim sağlayan, geniş kapsamlı bir arama motorudur.

2. Anahtar Kelimeler ve Arama Terimleri: Yalnızlık, sosyal izolasyon, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete, semptomlar, tedavi, psikolojik müdahale ve sosyal destek gibi anahtar kelimelerle yapılan aramalarla, araştırmaya dahil edilecek çalışmalar belirlenmiştir. Öne çıkan arama terimleri şunlardır:

- "Loneliness and Obsessive-Compulsive Disorder"
- "Social isolation and OCD"
- "Effects of loneliness on OCD symptoms"
- "Social support in obsessive-compulsive disorder"
- "Cognitive Behavioral Therapy and loneliness in OCD"

3. Zaman Dilimi ve Dil Kriterleri: Literatür taraması, 2003-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmaları kapsayacak şekilde sınırlı tutulmuş, yalnızca İngilizce ve Türkçe dillerinde yayımlanan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu tarihler arasındaki çalışmalar, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerine dair daha güncel ve geçerli veriler sunmaktadır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, yalnızlık ve sosyal izolasyonun obsesif kompulsif bozukluk (OKB) semptomları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalardan elde edilen bulgular sunulacaktır. Literatür taramasında yer alan çalışmalar, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB'nin gelişimine, şiddetinin artmasına ve tedavi sürecine olan etkilerini anlamaya yönelik önemli veriler sunmaktadır. Aşağıda, yapılan çalışmalardan elde edilen temel bulgular özetlenmiştir.

3.1. Yalnızlığın OKB Semptomları Üzerindeki Etkisi

Yalnızlık, psikolojik bir durum olarak OKB'li bireylerin semptomlarının şiddetini artırabilir. Birçok çalışmada, yalnızlık duygusunun OKB'li bireylerde kaygı seviyelerini artırarak obsesyonların daha yoğun hale gelmesine neden olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin, Cacioppo ve arkadaşları (2006) yalnızlık ile anksiyete arasındaki güçlü ilişkiyi belirlemiş ve yalnızlık yaşayan bireylerin OKB semptomlarında daha fazla artış yaşadığını bildirmiştir. Yalnızlık, bireylerin daha fazla içsel düşüncelerle meşgul olmalarına ve kaygılarını artıran obsesyonlarını yoğunlaştırmalarına neden olabilir.

Yalnızlık, özellikle OKB'nin obsesyonel düşüncelerini artırabilir. Bireyler yalnız kaldıklarında, zihinsel odakları daha çok kaygıya yönelir, bu da obsesif düşünceleri tetikleyebilir. Sosyal etkileşim eksikliği, bireylerin kaygılarını yatıştırarak dışsal bir kaynak olmadan, bu kaygıları daha da derinleştirebilir (Hawkey & Cacioppo, 2010). OKB'li bireylerin yalnızlık hissetmeleri, kontrol kaybı ve güvensizlik duygularının artmasına yol açabilir ve bu durumun semptomları şiddetlendirdiği bulunmuştur (Olatunji et al., 2013).

3.2. Sosyal İzolasyonun OKB Üzerindeki Etkisi

Sosyal izolasyon, OKB'li bireyler için yalnızlıkla benzer şekilde önemli olumsuz psikolojik sonuçlar doğurabilir. Sosyal etkileşimlerin eksikliği, bireylerin stresle baş etme mekanizmalarını zayıflatabilir ve kaygıyı artırarak OKB semptomlarının şiddetini artırabilir. Karaman ve Altun (2014), sosyal izolasyonun OKB semptomlarını artıran bir faktör olduğunu vurgulamıştır. Sosyal etkileşim eksikliği, yalnızlık hissini pekiştirir ve bu da obsesif düşüncelerin daha belirgin hale gelmesine neden olabilir.

Sosyal izolasyona giren bireyler, dış dünyadan gelen sosyal destekten mahrum kaldıklarında, özellikle OKB semptomlarının yönetimi konusunda daha fazla zorluk yaşayabilirler. Sosyal destek, OKB'li bireyler için önemli bir başa çıkma stratejisi olabilir. Ancak izolasyona giren bireyler, tedavi sürecinde yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda sosyal olarak da destekten yoksun kalabilirler, bu da tedaviye yönelik direnç oluşturarak OKB semptomlarının şiddetini artırabilir.

3.3. Yalnızlık ve Sosyal İzolasyonun Kombine Etkileri

Yalnızlık ve sosyal izolasyonun birleşik etkisi, OKB'li bireylerde semptomların daha da şiddetlenmesine yol açabilir. Özellikle yalnızlık ve sosyal izolasyonun bir arada bulunduğu durumlarda, OKB semptomları üzerinde güçlü bir etki gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmalar, yalnızlık ve sosyal izolasyonun bir arada bulunmasının, OKB'li bireylerin semptomlarını daha belirgin hale getirdiğini ve tedaviye daha dirençli hale geldiklerini göstermektedir (Cacioppo et al., 2006; Yıldız & Ekinci, 2014). Sosyal izolasyonun arttığı durumlarda, yalnızlık hissi bireylerin zihinlerinde daha yoğun bir şekilde yer edinir ve bu durum, OKB semptomlarının daha karmaşık bir hale gelmesine yol açabilir.

Yalnızlık ve sosyal izolasyon, OKB'li bireylerin içsel dünyalarına daha fazla odaklanmalarına yol açar. Bu durum, obsesyonların daha fazla belirginleşmesine ve kompulsif davranışların şiddetlenmesine neden olabilir. Bu nedenle, yalnızlık ve sosyal izolasyonun etkisi, OKB'nin sadece bireysel bir bozukluk olarak değil, aynı zamanda sosyal bağlar ve dış etkenler tarafından şekillendirilen bir durum olarak görülmesini gerektirir.

3.4. Sosyal Destek ve OKB Semptomları

Sosyal destek, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini dengeleyebilecek önemli bir faktördür. Yapılan çalışmalar, sosyal desteğin OKB semptomlarını hafifletebileceğini göstermektedir. Brady ve arkadaşları (2017), sosyal destek ile OKB

tedavisinin daha etkili hale gelebileceğini ve yalnızlık hissini azaltılmasıyla tedavi süreçlerinin iyileşebileceğini belirtmiştir. Sosyal destek, OKB'li bireylerin semptomlarını daha iyi yönetmelerine ve tedaviye daha fazla uyum sağlamalarına yardımcı olabilir.

Birçok çalışma, OKB'li bireylerin sosyal destekten yoksun kaldıklarında, semptomların daha kötüye gittiğini ve sosyal etkileşim eksikliğinin tedaviye karşı direnç oluşturduğunu vurgulamaktadır. Sosyal destek, yalnızlık duygularını hafifletebilir ve bireylerin kaygı düzeylerini azaltabilir. Ayrıca, sosyal destek gruplarının, OKB'li bireylerin tedaviye yönelik tutumlarını güçlendirdiği ve semptomlarını hafiflettiği gözlemlenmiştir (Bouchard et al., 2015).

3.5. Terapötik Müdahalelerin Rolü

Terapötik müdahaleler, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini azaltabilir. Bilişsel davranışçı terapi (BDT) gibi psikoterapötik yaklaşımlar, OKB'li bireylerin yalnızlık ve sosyal izolasyonla başa çıkmalarına yardımcı olabilir. BDT, OKB semptomlarının temelinde yatan düşünce ve davranışları değiştirmeye odaklanırken, aynı zamanda bireylerin sosyal etkileşim becerilerini geliştirecek stratejiler de sunabilir.

Birçok çalışmada, OKB tedavisinde sosyal beceri eğitiminin de önemli olduğu bulunmuştur. Terapistler, OKB'li bireyleri yalnızlık ve sosyal izolasyonla başa çıkmaları için eğitebilir ve bu süreçte terapötik bir destek sunabilir. Sosyal beceri eğitimleri ve grup terapileri, bireylerin sosyal etkileşimde bulunmalarını teşvik edebilir ve izolasyonlarını azaltabilir (Foa et al., 2005).

3.6. Klinik Bulgular ve Müdahale Stratejileri

OKB semptomlarının yönetimi için yapılan klinik çalışmalarda, yalnızlık ve sosyal izolasyonun semptomlar üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik müdahalelere ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle yalnızlık ve sosyal izolasyon yaşayan OKB'li bireyler, semptomlarının şiddetini kontrol etmede daha fazla güçlük yaşamaktadırlar. Bu nedenle, tedavi sürecinde yalnızlıkla başa çıkma ve sosyal destek sağlama stratejilerinin güçlendirilmesi gerektiği öne çıkmaktadır. Sosyal etkileşimi teşvik eden grup terapileri, destek grupları ve sosyal beceri geliştirme yöntemleri, OKB'li bireylerin tedavi sürecinde daha iyi sonuçlar elde etmelerini sağlayabilir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuçlar

Yapılan incelemeler sonucunda, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB'nin gelişimi ve şiddeti üzerinde önemli etkiler yarattığı, bu durumların OKB semptomlarını artırdığı ortaya çıkmıştır. Literatürdeki çoğu çalışma, yalnızlık ve sosyal izolasyonun anksiyete düzeylerini artırarak OKB'yi daha belirgin hale getirdiğini ve semptomların kontrolünü zorlaştırdığını vurgulamaktadır.

Yalnızlık, bireylerin sosyal etkileşimlerden yoksun kalmalarına yol açarak, obsesif düşüncelerini yoğunlaştırmakta ve kompulsif davranışları tetikleyebilmektedir. Sosyal izolasyon ise, bireylerin toplumsal bağlardan ve sosyal destekten mahrum kalmalarına neden olmakta ve bu durum, OKB'nin tedavisini zorlaştırmaktadır. Çeşitli çalışmalarda, sosyal desteğin eksikliği ile OKB semptomlarının şiddeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş, sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesinin semptomlar üzerinde iyileştirici etkiler yaratabileceği gösterilmiştir.

Ayrıca, terapötik müdahaleler ve tedavi sürecinde sosyal destek ağı oluşturulmasının, yalnızlık ve sosyal izolasyonun olumsuz etkilerini azaltmada etkili olabileceği sonucuna varılmıştır. Özellikle bilişsel davranışçı terapi (BDT), OKB'li bireylerin yalnızlık ve sosyal izolasyonla

başa çıkmalarına yardımcı olabilecek önemli bir tedavi yöntemidir. Terapötik müdahalelerin, bireylerin kaygı düzeylerini düşürerek OKB semptomlarını hafifletmeye katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

4.2. Tartışma

Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerine dair bulgular, yalnızlık hissini artmasının bireylerde psikolojik açıdan olumsuz sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Yalnızlık ve sosyal izolasyon, bireylerin kaygı düzeylerini artırmakta ve bu da OKB'nin yönetilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, obsesyonların daha yoğun hale gelmesine ve kompulsiyonların şiddetlenmesine neden olabilir. Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB semptomlarını artırıcı etkisinin, bireylerin psikolojik durumlarıyla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. OKB'li bireyler, yalnızlık ve sosyal izolasyona maruz kaldıklarında, sosyal bağlar eksikliği nedeniyle terapötik müdahalelere karşı daha dirençli hale gelebilirler. Bu durum, tedavi sürecinde güçlükler yaratmaktadır.

Öte yandan, yalnızlık ve sosyal izolasyonun tedavi sürecine etkisi yalnızca olumsuz bir yansıma yaratmamaktadır. Çalışmalar, sosyal desteğin önemini vurgulamaktadır ve sosyal desteğin artırılması ile OKB semptomlarının azalabileceğini ortaya koymaktadır. Sosyal destek, bireylerin yalnızlık hissini hafifletebilir ve onların stresle başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Bu durum, bireylerin OKB tedavi sürecinde daha iyi sonuçlar elde etmelerini sağlayabilir.

Ancak, literatürdeki çoğu çalışma, yalnızlık ve sosyal izolasyonun, sosyal destek ve terapötik müdahalelerle giderilebilecek faktörler olduğunu da göstermektedir. Sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi ve terapötik müdahalelerin bireylerin sosyal ilişkilerini iyileştirmeye yönelik olmasının, OKB tedavisindeki başarısı açısından önemli bir faktör olduğu sonucuna varılabilir.

4.3. Öneriler

- **Sosyal Destek Ağlarının Güçlendirilmesi:** OKB tedavisine yönelik yapılan klinik çalışmalarda, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesinin tedavi sürecine olumlu etkileri olduğu görülmüştür. OKB'li bireyler için sosyal destek grupları oluşturulması, yalnızlık hissini azaltabilir ve tedaviye yönelik motivasyonu artırabilir. Bu bağlamda, terapistler ve klinik psikologlar, bireylerin sosyal çevrelerine katkı sağlayabilecek yöntemler geliştirebilir.
- **Bilişsel Davranışçı Terapi ve Sosyal İzolasyon:** Bilişsel davranışçı terapi (BDT), OKB tedavisinde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Ancak yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini azaltmak için terapi sürecinde sosyal etkileşim becerilerini geliştiren stratejiler eklenebilir. Terapistler, OKB'li bireylere sosyal beceri kazandıracak egzersizler ve grup terapileri önererek, sosyal izolasyonu azaltabilirler.
- **Çok Yönlü Müdahaleler:** Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini tamamen ortadan kaldırmak için daha çok yönlü müdahalelere ihtiyaç vardır. Bu müdahalelerde, sosyal destek, terapötik yaklaşım ve bireysel tedavi yöntemlerinin entegrasyonu önemlidir. Ayrıca, bireylerin yaşam kalitelerini artırmak için, sosyal ilişkilerini güçlendirecek psikoeğitimler ve grup çalışmaları düzenlenebilir.
- **Farkındalık ve Psiko-Eğitim:** Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması, hem klinik uygulayıcılar hem de OKB'li bireyler için önemlidir. Bu bağlamda, psikoterapistler ve psikologlar, OKB'li bireyler ve ailelerine yönelik farkındalık yaratacak psiko-eğitim seminerleri düzenleyebilirler. Bu eğitimlerde, yalnızlık ve sosyal izolasyonun etkileri, sosyal destek mekanizmaları ve terapi süreci hakkında bilgi verilebilir.

- **Yeni Araştırmalar ve Klinik Uygulamalar:** Yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için daha fazla klinik araştırma yapılmalıdır. Bu araştırmalar, yalnızlık ve sosyal izolasyonun OKB tedavi süreçlerini nasıl etkilediğini ve sosyal destek mekanizmalarının bu sürece olan katkılarını daha ayrıntılı bir şekilde incelemelidir. Ayrıca, klinik çalışmalarda sosyal destek ve grup terapilerinin etkinliğini değerlendiren çalışmalar yapılabilir.

4.4. Sınırlılıklar

Bu sistematik derlemenin bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, yalnızca Türkçe ve İngilizce literatür taraması yapılmış olup, diğer dillerdeki çalışmalar göz ardı edilmiştir. Ayrıca, sadece belirli veri tabanlarından elde edilen çalışmalar değerlendirilmiştir, bu nedenle literatür taramasında bazı çalışmalara ulaşılmamış olabilir. Derleme, yalnızca yayınlanmış literatürle sınırlı olup, yayınlanmamış çalışmaların gözden kaçırılmasına neden olabilir. Gelecekteki araştırmalarda, daha geniş bir literatür taraması yapılması ve farklı kültürel bağlamlardan elde edilen verilerin de dikkate alınması önerilmektedir.

4.5. Sonuç

Yalnızlık ve sosyal izolasyon, OKB semptomlarının şiddetini artırabilecek önemli psikolojik faktörlerdir. Bu faktörler, tedavi sürecini zorlaştırabilir ve bireylerin semptomlarını kontrol etme yetilerini sınırlayabilir. Bununla birlikte, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi ve terapötik müdahalelerin uygulanması, yalnızlık ve sosyal izolasyonun olumsuz etkilerini azaltabilir. Bu bağlamda, OKB tedavisinde sosyal destek mekanizmalarının önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktadır. Terapötik müdahaleler, OKB'li bireylerin yalnızlıkla başa çıkmalarına yardımcı olabilir ve tedavi sürecindeki etkinliği artırabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu ilişkileri daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek tedavi süreçlerini daha etkili hale getirebilir.

5. KAYNAKÇA

- Abramowitz, J. S. (2006). The psychological treatment of obsessive-compulsive disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 62(5), 751-765.
- Ak, I. (2011). Obsesif-kompulsif bozukluk ve tedavisi. *Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 74-84.
- Aydemir, Ö. (2014). Obsesif-kompulsif bozukluk. İstanbul Tıp Kitabevi.
- Baltaoğlu, D. (2015). Sosyal izolasyon ve yalnızlık psikolojisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 28(3), 145-154.
- Bouchard, S., et al. (2015). Social support and psychological well-being in individuals with obsessive-compulsive disorder. *Psychiatry Research*, 228(1), 74-79.
- Brady, R., et al. (2017). Social support as a predictor of obsessive-compulsive disorder treatment outcomes. *Journal of Anxiety Disorders*, 49, 35-43.
- Cacioppo, J. T., & Patrick, W. (2008). *Loneliness: Human nature and the need for social connection*. W.W. Norton & Company.
- Cacioppo, J. T., et al. (2006). Loneliness and health: Potential mechanisms. *Psychosomatic Medicine*, 68(3), 151-160.
- Çetinkaya, Y., & Yılmaz, E. (2017). Yalnızlık ve sosyal izolasyonun psikolojik etkileri. *Psikoloji Çalışmaları*, 5(2), 203-211.
- Demir, M. (2019). Yalnızlık ve sosyal izolasyonun psikolojik sağlığı etkileyen faktörler: Bir

- derleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27(4), 225-234.
- Erbaş, D., & Türk, E. (2018). Sosyal destek ve yalnızlık: OKB'li bireylerdeki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 29(1), 22-30.
- Foa, E. B., et al. (2005). *Obsessive-compulsive disorder: A cognitive-behavioral therapy approach*. New Harbinger Publications.
- Güler, F. (2013). Yalnızlık ve anksiyete arasındaki ilişki. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 17(4), 85-94.
- Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness and health: Potential mechanisms. *Current Directions in Psychological Science*, 19(3), 127-130.
- Hüfner, C., et al. (2012). The relationship between social support, loneliness, and obsessive-compulsive symptoms in clinical and nonclinical samples. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(7), 739-746.
- Karaman, M., & Altun, H. (2014). Sosyal izolasyonun OKB semptomları üzerindeki etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 35(3), 102-112.
- Kılıç, S. (2012). OKB tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin rolü. *Psikiyatri Dergisi*, 23(1), 45-53.
- McHugh, L., & Stewart, T. (2013). *The Psychological Impact of Loneliness on Mental Health*. Routledge.
- Olatunji, B. O., et al. (2013). Anxiety and obsessive-compulsive symptoms in adults with social anxiety disorder: The role of loneliness. *Journal of Abnormal Psychology*, 122(1), 111-119.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1981). Toward a Social Psychology of Loneliness. In R. Gilmour & S. Duck (Eds.), *Personal Relationships in Disorder*. Academic Press.
- Samuels, J. F. (2007). Obsessive-Compulsive Disorder: The Spectrum and Its Treatment. *Psychiatric Clinics of North America*, 30(4), 617-632.
- Shafran, R., & Rachman, S. (2004). *Obsessive-Compulsive Disorder: From Theory to Treatment*. Oxford University Press.
- Stein, D. J., et al. (2011). The role of social support in the treatment of obsessive-compulsive disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 72(12), 1581-1586.
- Yıldız, M., & Ekinci, E. (2014). Sosyal destek, yalnızlık ve OKB semptomları: Bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25(1), 11-19.
- Yıldırım, G., & Arslan, E. (2016). Sosyal destek ve sosyal izolasyonun ruh sağlığı üzerindeki etkileri. *Sosyal Psikoloji Dergisi*, 3(1), 51-61.

IS FLUORINE INNOCENT FOR LIVING ORGANISMS?
FLOR CANLI ORGANİZMALAR İÇİN MASUM MU?

Avni CAMGÖZ¹, Abdullah Murat ALTINSOY², Beyza SUVARIKLI ALAN³, Vahdettin ALTUNOK⁴

¹Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye 0000-0003-4284-1476

²Vet. Hek., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye, 0000-0002-9724-0021

³Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı,
Konya/Türkiye, 0000-0003-4698-9291

⁴Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye, 0000-0002-4076-5492

Özet

Flor periyodik tabloda soygazlara en yakın grupta bulunur ve kararlı yapıya ulaşabilmesi için sadece bir elektrona ihtiyacı vardır. Bu yüzden flor yüksek düzeyde elektronegatifliğe sahiptir. Günümüzde hızla artan sanayileşme, endüstriyel atıklarla birlikte çevreye florürlü bileşiklerin salınımına yol açmaktadır. Özellikle içme suyu ile flor maruziyeti göz ardı edilmeyecek kadar çoktur ve sadece insanların değil, tüm canlıların flora farkında olmadan aşırı maruz kalması ciddi bir sağlık riskini ortaya çıkarır. Dış bakım ürünlerinin içeriğinde bulunan ve düzeyleri belirli bir seviyede sabit tutulan flor aslında diş yapısı için faydalı ve gereklidir. Ancak canlının flor alımı bölgeselliği aşıp yüksek düzeyde sistemik alıma dönüştüğünde florun reaktifliği sağlık sorunlarını tetiklemektedir. Sadece dişleri ve kemikleri değil özellikle hayati organlarda ciddi hasarlar oluşturan flor, bu duruma oksidatif stresi artırarak yol açıyor gibi görünmektedir. Metabolik bozuklukların, DNA hasarlarının ya da nörolojik bir bozukluğun altında yatan sebeplerden biri de flora aşırı maruziyet olabilir. Florun oksidatif stresi artırıcı etkinliği göz önüne alınırsa antioksidan kapasitenin yükseltilmesi ve flora maruziyet kaynaklarından uzaklaşılması sorunun çözümüne ilişkin tavsiyelerdendir. Florun miktarına bağlı olarak organizmanın çeşitli yerlerinde hasarlar zinciri oluşturabilme gücü hafife alınmamalıdır. Bu metinde florun uygun miktarlarda faydalı ancak yüksek miktarlarda ne tip zararlı etkilere sahip olduğu emiliminden metabolizma edilmesine kadar geçen bir süreç halinde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Diş, flor, kemik, oksidatif stres

Abstract

Fluorine is in the group closest to the noble gases in the periodic table and needs only one electron to reach a stable structure. Fluorine therefore has a high level of electronegativity. Today, rapidly increasing industrialization leads to the release of fluoride compounds into the environment along with industrial wastes. Fluorine exposure, especially through drinking water, is too high to be ignored, and unintentional overexposure of not only humans but all living things to fluorine poses a serious health risk. Fluorine, which is contained in dental care products and whose levels are kept constant at a certain level, is actually beneficial and necessary for tooth structure. However, when the fluorine intake of the living organism exceeds the regional level and turns into a high level of systemic intake, the reactivity of fluorine triggers health problems. Fluorine, which causes serious damage not only to teeth and bones but especially to vital organs, seems to cause this by increasing oxidative stress. Overexposure to flora may be one of the underlying causes of metabolic disorders, DNA damage or a neurological disorder. Considering the oxidative stress-enhancing activity of fluorine, increasing antioxidant capacity and moving away from sources of exposure to fluorine are

among the recommendations for solving the problem. The power of fluorine to create a chain of damage in various parts of the organism depending on its amount should not be underestimated. In this text, the beneficial effects of fluorine in appropriate amounts and the harmful effects of fluorine in high amounts will be discussed as a process from absorption to metabolism.

Keywords: Tooth, fluorine, bone, oxidative stress

1. GİRİŞ

Sanayileşmiş dünyada, nüfusun büyük bir kısmı her gün insan sağlığı için zararlı olan çeşitli kimyasallara ve toksik metallere maruz kalmaktadır. Flor elementi içeren bileşikler hemen hemen her biyolojik endüstride yaygın olarak kullanılmaktadır ve florür (F) kaynaklı kirlilik çevrede yaygındır. Doğal F kaynakları arasında kriyolit, apatit, feldspat, volkanik gazlar ve deniz aerosolleri bulunmaktadır (Shahab ve ark. 2017). Florür iyonu, flor elementinden gelir. Flor, bir gazdır ve doğada hiçbir zaman serbest halde bulunmaz. Flor, yalnızca kayalardaki ve topraktaki minerallerin bileşenleri olan F bileşikleri olarak diğer elementlerle kombinasyon halinde bulunur (Dhar ve Bhatnagar 2009; Barbier ve ark. 2010). Florürün yüksek reaktif yapısı bu kayalarda metalik minerallerle kompleks oluşturmaya yardımcı olur (Ottappilakkil ve ark. 2023). İnorganik F'lerin birinci büyük doğal kaynağı F minerallerinin ayrışmasıdır. Yer kabuğundaki en önemli inorganik F mineralleri florapatit, florit, ve kriyolittir (Camargo 2003; Jha ve ark. 2011). Florür içeren bu kayaçların ayrışması ve minerallerden arındırılması iyonları toprağa ve suya bırakır. Metal-florür komplekslerinin çoğu suda çözünmez. Çözünme olmadığında bu kompleksler bitki ve mikrobiyal popülasyon tarafından emilene kadar toprakta kalır. Bununla birlikte iyon değişimi, pH ve sıcaklık gibi uygun çevresel koşullar altında yeraltı suyu topraktaki F'ü çözebilir (Ottappilakkil ve ark. 2023). Florür genellikle volkanik aktivite ile ilişkilidir (Barbier ve ark. 2010). Volkanlar, hidrojen florür (HF) içeren gazların atmosfere salınması yoluyla ikinci büyük doğal kaynaktır (Camargo 2003). Doğal kaynakların yanı sıra, modernleşme, bazı tarımsal uygulamalar, madencilik ve sanayileşme gibi antropojenik faaliyetler de çevresel F içeriğine katkıda bulunmaktadır. Yeraltı sularının F'le kirlenmesi, insanlarda F'e maruz kalmanın tek ana kaynağı olmaya devam ettiği için küresel bir sağlık sorunudur. Florür ayrıca gıda takviyeleri, ağız hijyeni ve farmasötik ürünler yoluyla da vücuda alınabilir (Ottappilakkil ve ark. 2023).

Florür ve insan sağlığı arasındaki bağlantı ilk olarak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kimyagerlerin insanlarda kemik ve dişlerin değişken F içeriğini fark ettiği zaman ortaya çıkarılmıştır (Ozsvath 2009). Florür, insanlarda sağlıklı ve normal bir fizyolojiyi sürdürmek için gerekli olan bir eser elementtir. Diş minesini oluşturmak için gereklidir ve osteoporozu karşı koruyucu bir etkiye sahiptir (Wu ve ark. 2022). Vücuttaki F'ün yaklaşık %99'unun kemiklerde ve dişlerde bulunduğu görülmüştür (Camargo 2003; Jha ve ark. 2011). Florürün geri kalanı yüksek derecede vaskülarize yumuşak dokularda ve kanda dağıtılır (Jha ve ark. 2011). Florür, dişlerin ve kemiklerin bütünlüğü için önemlidir. Yeterli F takviyesi kemik yoğunluğunu artırır, minenin yeniden mineralizasyonunu destekler ve diş çürüklerini ve osteoporozu önler. Buna karşılık aşırı F alımı diş florozuna neden olabilir. Renk bozulması, sürekli olarak yüksek konsantrasyonlarda F'e maruz kaldıktan sonra belirginleşir ve dental florozun erken bir belirtisidir (Zuo ve ark. 2018). Endemik florozisin artık küresel çapta olduğu, tüm kıtalarda meydana geldiği ve milyonlarca insanı etkilediği bilinmektedir (Barbier ve ark. 2010). Florozis, küresel bir ilgi sorunudur: Asya, Afrika, Avustralya ve Güney Amerika'daki birçok ülke ciddi şekilde etkilenmektedir (Ghosh ve ark. 2013). Florürün insan sağlığı üzerindeki ciddi etkileri özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve az gelişmiş ülkelerde görülebilir (Kashyap ve ark. 2021).

2. FLOR ELEMENTİ VE DOĞAL KAYNAKLARI

Flor yüksek elektronegatifliğe sahip bir elementtir (Camargo 2003; Ozsvath 2009; Barbier ve ark. 2010; Jha ve ark. 2011; Ghosh ve Ghosh 2019; Kabir ve ark. 2020). Büyük reaktivitesi

nedeniyle flor doğada elementel halde bulunmaz. İnorganik F'ler ya da organik F bileşikleri olarak bulunur (Camargo 2003). Flor, halojen grubunun bir elementidir ve periyodik tabloda VIIA'da yer alır. Flor, atom numarası 9 ve molekül ağırlığı 18.998 g/mol olan açık sarı yeşil, keskin bir gaz olarak bulunur (Jha ve ark. 2011; Kabir ve ark. 2020). Tek değerliklidir ve periyodik tablodaki en elektronegatif elementlerden biridir. Flor inert gazlar hariç diğer tüm elementlerle şiddetli reaksiyona girer (Jha ve ark. 2011).

Küresel çevrede, inorganik F'ler organik F bileşiklerinden çok daha bol miktarda bulunmaktadır (Camargo 2003). Flor doğada yaygın olarak dağılmıştır ve yer kabuğunda en bol bulunan eser elementlerden biri F'dür (Dhar ve Bhatnagar 2009; Ozsvath 2009; Jha ve ark. 2011; Ghosh ve ark. 2013; Perumal ve ark. 2013; Kabir ve ark. 2020). Ek olarak F hemen hemen tüm yeraltı sularında bulunur (Ozsvath 2009). İnorganik F'ün çevresel miktarı artmaktadır çünkü endüstriyel ve dış sağlığı ürünlerinde kullanımından kaynaklanan atık olarak çevreye giderek daha fazla salınmaktadır (Jha ve ark. 2011). Son yıllarda sürekli artan nüfus, kentleşme, sanayileşme ve su kaynaklarının vasıfsız kullanımı, çeşitli gelişmekte olan ülkelerde su kalitesinin bozulmasına yol açmıştır. Doğal veya antropojenik çeşitli ekolojik faktörler nedeniyle tehlikeli atıkların, endüstrilerden gelen sıvı ve toprak atıkları, kanalizasyon bertarafı vb. nedenlerle yeraltı suyu kirlenmektedir (Ghosh ve ark. 2013). Florür kirliliği hayvan ve insan yaşamının güvenliğini tehdit edebilir, bu nedenle F kirliliğini zamanında kontrol etmek gerekir (Wu ve ark. 2022). Florun birincil antropojenik kaynakları, tuğla fabrikaları, alüminyum tesisleri, demir ve çelik üretimi, fosil yakıt yakma, seramik endüstrileri ve fosfatlı gübre tesislerinden kaynaklanan emisyonları içeren endüstriyel aerosollerdir. Bu kirlilik kaynakları çevreye F salmaktadır (Camargo 2003; Ozsvath 2009; Jha ve ark. 2011; Ghosh ve ark. 2013; Shahab ve ark. 2017). Fosfatlı gübre üretimi önemli bir endüstriyel F kaynağıdır. Endüstrilerden havaya yayılan F sadece havayı kirletmekle kalmaz aynı zamanda flor içeren mineral birikintileriyle kirlenmiş yeraltı sularıyla birlikte bitkileri, mahsulleri, toprağı, sebzeleri ve tatlı su kaynaklarını da kirletir. F ile kirlenmiş bu ürünlerin ve kaynakların kullanımı hem insanların hem de evcil hayvanların sağlığı üzerinde toksik etkilere neden olabilir (Shahab ve ark. 2017).

3. FLORÜRE ORGANİZMANIN MARUZİYETİ VE METABOLİZMASI

Florürün yararlı etkisi 1930'larda fark edildiğinden beri araştırmacılar diş çürüklerini azaltmak için içme suyunda optimal bir F konsantrasyonu belirlemeye çalışmışlardır (Ozsvath 2009). İçme suyu tüketimi, gıda, ilaç, endüstriyel maruziyet ve kozmetik gibi çeşitli kaynaklardan gelen F vücuda alınabilir. İnsanlarda diş macunu ve ağız gargaraları gibi piyasada bulunan birçok diş ürünü, sistematik olarak mevcut F kaynaklarıdır. Hem organik hem de inorganik florlu bileşikler tarımsal ve evsel amaçlar için kullanılır. Florlu pestisit bir zamanlar zararlıları kontrol etmek ve hafifletmek için yaygın olarak kullanılmıştır. Canlıların bu bileşiklere maruziyeti akut toksisiteye neden olabilir (Kabir ve ark. 2020). Flor canlı vücuduna çeşitli yiyecek ya da içeceklerle de alınabilir örneğin sardalya gibi balıklar diyetle daha yüksek F alımına katkıda bulunabilir (Dhar ve Bhatnagar 2009). Demlenmiş çaylar kullanılan kuru çay miktarına, su F konsantrasyonuna ve demleme süresine bağlı olarak değişen konsantrasyonlarda F içerebilir (Dhar ve Bhatnagar 2009; Shahab ve ark. 2017). Yapraklar ve otlar F'ü emebilir (Shahab ve ark. 2017; Wu ve ark. 2022). Su kaynağı veya toprak F ile kirlendiğinde, toksik F sonunda besin zinciri yoluyla hayvanları etkileyecektir (Wu ve ark. 2022).

İçme suyu, günlük F alımına en büyük katkıyı sağlar (Perumal ve ark. 2013). Bir bardak optimal F'lü su içmek gibi F alımından sonra, F'ün çoğunluğu mide ve ince bağırsaktan kan dolaşımına emilir. Bu, kandaki F seviyelerinde kısa süreli bir artışa neden olur. F seviyeleri hızla artar ve dakikalar içinde en yüksek konsantrasyona ulaşır. Florürün sert doku tarafından alınması ve F'ün böbrekler tarafından verimli bir şekilde uzaklaştırılması nedeniyle konsantrasyon genellikle zirve seviyelerini takip eden birkaç saat içinde hızla azalır (Dhar ve Bhatnagar 2009).

Bağlı F'ün biyolojik yarı ömrü birkaç yıldır. Florür ayrıca plasentadan geçer ve tükürük, ter ve sütte düşük konsantrasyonlarda görülür (Ghosh ve ark. 2013).

Emilen F, epiteli HF şeklinde geçer. Emilen F'ün fizyolojik davranışı florlu bileşiklerin pH'a bağlı erime kabiliyetine bağlıdır. Düşük pH'da, ayrışmamış HF baskındır. İyonize form ise daha yüksek bir pH'ta bulunur. Fiziksel aktivite, beslenme alışkanlıkları, beslenme durumu ve asit-baz bozukluğu gibi birçok faktör F metabolizmasını etkileyebilir. F'ün emilmesi için ana yollar gastrointestinal sistem, solunum yolu, deri ve mukoza zarlarıdır. Gastrointestinal sistem, F'ün alınımının birincil yoludur (Kabir ve ark. 2020) Yutulmuş F gastrointestinal sistem ve akciğerler yoluyla hızla emilir (Ghosh ve ark. 2013; Shahab ve ark. 2017; Kabir ve ark. 2020). Biyolojik membranlar yoluyla F taşınması esas olarak HF'ün iyonik olmayan difüzyonu yoluyla gerçekleşir. Yutulmuş F miktarına bağlı olarak F ile çözünmeyen kompleksler oluşturan yüksek konsantrasyonlarda katyonlar (ör., kalsiyum, magnezyum ve alüminyum), gastrointestinal F emilimini önemli ölçüde azaltarak hipokalsemiye, magnezyum ve manganez bağımlı enzimlerin inhibisyonuna neden olabilir. Florür, hücre zarına kolayca nüfuz eden kalsiyum iyonosferleri oluşturmak için kalsiyum ile birleşir. Florürün etkisi hücre dışı kalsiyuma bağlıdır ve kalsiyum kanal bloke edici ajanların bir kombinasyonu ile bloke edilebilir, bu da kanal aktivitesinin güçlendirilmesinin harici kalsiyuma bağlı olduğunu düşündürür. Kana emildikten sonra, F vücuda kolayca yayılır ve en büyük miktar kemik ve dişler (dentin ve mine) gibi kalsiyum açısından zengin bölgelerde tutulur (Barbier ve ark. 2010). Böbrekler, F'ün vücuttan atılmasında en büyük rolü oynar ve F'ü çok hızlı bir şekilde salgırlar. Bununla birlikte böbrek diyalizinde olmayan ciddi böbrek fonksiyon bozukluğu olan kişilerde F gideriminde azalma meydana gelebilir (Dhar ve Bhatnagar 2009). Flor idrar (Dhar ve Bhatnagar 2009; Barbier ve ark. 2010; Shahab ve ark. 2017; Kabir ve ark. 2020), tükürük ve terleme yoluyla dışarı atılabilir (Kabir ve ark. 2020). İdrar F klerensi, HF konsantrasyonundaki bir azalmaya bağlı olarak idrar pH'ı ile artar. Çeşitli faktörler (örneğin, diyet ve ilaçlar) idrar pH'ını etkileyebilir ve böylece F klerensini ve tutulmasını etkileyebilir. Florür, zamana, konsantrasyona ve hücre tipine bağlı olarak çeşitli hücreler üzerindeki etkiler gösterir (Barbier ve ark. 2010).

4. FLORUN ORGANİZMAYA ETKİLERİ

Florür alımı genellikle iki ucu keskin bir kılıç olarak kabul edilir. Yetersiz miktarlarda tüketildiğinde, F özellikle çocuklar arasında sağlık sorunlarına (örneğin, diş çürüğü, diş minesi oluşumunun olmaması ve kemiklerin mineralizasyon eksikliği) neden olur. Buna karşılık, F fazla tüketilir veya kullanılırsa genç, yaşlı veya her ikisinde de sağlık sorunlarına neden olabilir (Jha ve ark. 2011). İz elementlerin, birçok metabolik süreçte önemli bir rol oynadıkları ve kofaktör olarak hareket ettikleri için, dakika konsantrasyonlarında insan sağlığı için gerekli ve faydalı olduğu iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, izin verilen alımların aşılmasının toksik olduğu ve genel vücut metabolizması üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir (Ghosh ve ark. 2013). Vücuttaki F'ün hem fazlalığı hem de yetersizliği çeşitli zararlara neden olur, özellikle aşırı F birikimi karaciğer, böbrekler, testisler ve sinir sistemi hasarına yol açacaktır (Wu ve ark. 2022).

Florür topikal ve sistemik olmak üzere iki şekilde elde edilir. Topikal F'ler dişleri güçlendirirler ve diş yüzeyinde lokal koruma sağlarlar. Bu uygulama yönteminde dişlerin yüzeyine F dahil edilir ve bu da onları çürümeye karşı daha dirençli hale getirir. Topikal F'ler arasında diş macunları, ağız gargaraları ve profesyonel olarak uygulanan F jelleri ve gargaraları bulunur. Sistemik F'ler, vücuda alınan ve diş yapılarını katılan F'lerdir. Topikal F'lerin aksine dişlerin geliştiği süre boyunca düzenli olarak alınan sistemik F'ler tüm yüzey boyunca birikir ve topikal olarak uygulananlardan daha uzun süreli koruma sağlar. Sistemik F'ler de topikal koruma sağlayabilir çünkü yutulmuş F tükürükte bulunur, bu da dişleri sürekli olarak yıkar ve çürümeyi önlemek için diş yüzeyine dahil edilebilecek bir F rezervuarı sağlar (Dhar ve Bhatnagar 2009). F'ün etkileri dişlerde karmaşık ve doza bağlıdır (Kabir ve ark. 2020). F'ün düşük seviyede alımı

diş çürüklerini önler (Barbier ve ark. 2010; Kabir ve ark. 2020). Florürün remineralizasyon etkisi çok önemlidir. Diş minesini yüzeyindeki ve içindeki F iyonları yalnızca çürümeye karşı daha dirençli olmakla kalmayıp aynı zamanda çürümeye neden olan bakterilerden gelen asitlerin neden olduğu erken diş çürümelerini onarabilen veya yeniden mineralize edebilen güçlendirilmiş diş minesini sağlar. Florür ayrıca diş plağına dahil olur ve remineralizasyonu daha fazla kolaylaştırır. Sistemik F kaynakları arasında su, tablet, damla veya pastil şeklinde diyet F takviyeleri ve yiyecek ve içeceklerde bulunan F bulunur (Dhar ve Bhatnagar 2009). F'ün büyük miktarlarda alımı dental florozise neden olabilir (Kabir ve ark. 2020). Florozis olarak bilinen kronik flor toksisitesi genellikle iki şekilde ortaya çıkar: Bunlardan biri yüksek F içeriğine sahip içme suyu veya gıda tüketiminden kaynaklanan endemik floroz ve ikincisi önemli miktarda F içeren havaya maruz kalmaktan kaynaklanan endüstriyel florozdur. Florozis insanlarda ve hayvanlarda sadece vücudun iskelet kısımlarını değil aynı zamanda beyin, karaciğer, böbrek, tiroid ve omurilik gibi yumuşak dokuları da etkiler (Shahab ve ark. 2017).

Florürün önerilen seviyelerde uzun süreli kullanımının insanda herhangi bir zararlı fizyolojik etki yaratmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte, F için zararlı etkilerin ortaya çıkabileceği güvenli sınırlar vardır. Bu etkiler akut ve kronik toksisite olarak sınıflandırılabilir (Dhar ve Bhatnagar 2009). Bu, büyük miktarda F'ün tek seferde alımı nedeniyle ortaya çıkabilir. Akut toksisite belirtileri hızla ortaya çıkar. Yaygın karın ağrısı, ishal, baş ağrısı, poliüri, kusma, aşırı tükürük salgısı ve susuzluk vardır (Dhar ve Bhatnagar 2009; Ghosh ve ark. 2013). Akut toksisite açısından F, arsenikten biraz daha az, kurşundan ise daha toksiktir. Yüksek F konsantrasyonları ölümle sonuçlanan ciddi zehirlenme vakalarına yol açabilir. Uzun süreli maruziyette ise kronik toksisite oluşabilir (Shahab ve ark. 2017). Kemik, F birikiminin ana bölgesidir (Perumal ve ark. 2013). İskelet florozisi, sudan ve diğer diyet faktörlerinden yüksek F alımı ile ortaya çıkabilir (Shahab ve ark. 2017). Kemik tarafından alınan ve vücutta tutulan F miktarı yaşla ters orantılıdır. Genç kemiklerde yaşlı yetişkinlerin kemiklerinden daha fazla F tutulur (Dhar ve Bhatnagar 2009). F konsantrasyonu yumuşak dokularda nispeten düşüktür ve yaşla birlikte değişme eğilimi göstermez (Kabir ve ark. 2020). İskelet florozunda, iskelet ve eklem semptomlarının gelişmesiyle birlikte kemik kütlesi ve yoğunluğu artar (Ozsvath 2009; Jha ve ark. 2011; Shahab ve ark. 2017; Kabir ve ark. 2020). Erken semptomlar arasında sporadik ağrı, sırt sertliği, yanma benzeri his, uzuvlarda iğnelenme ve karıncalanma, kas güçsüzlüğü, kronik yorgunluk ve kemiklerde ve bağlarda anormal kalsiyum birikintileri bulunur (Jha ve ark. 2011; Kashyap ve ark. 2021). İleri bir aşamada, uzun kemiklerde osteoporoz, eklem şişmesi ve kemik büyümeleri meydana gelebilir. Omurlar birbirine kaynaşabilir ve sonunda sürekli bir kemik sütunu haline gelebilir (Dhar ve Bhatnagar 2009; Ozsvath 2009; Barbier ve ark. 2010; Jha ve ark. 2011; Ghosh ve ark. 2013; Kabir ve ark. 2020; Kashyap ve ark. 2021; Wu ve ark. 2022). Nadir bir kemik kanseri olan osteosarkom ortaya çıkabilir ve son olarak omurga, ana eklemler, kaslar ve sinir sistemi hasar görebilir (Jha ve ark. 2011; Kabir ve ark. 2020). İskelet florozisinin en ileri aşamalarında nörolojik bozukluklar, tam felç, omurga ve ana eklemlerde sakatlayıcı deformiteler, kas erimesi ve omurilikte yoğunluk artışı meydana gelebilir (Ozsvath 2009; Shahab ve ark. 2017). Florür maruziyeti kemikteki kalsiyum seviyesini önemli ölçüde azaltır ve bu da kırık riskini artırır. Ek olarak, çinko, manganez, potasyum ve nikel içeriği de önemli ölçüde azalır. Çinko seviyesindeki bir azalma, osteojenik aktivitede bir azalma anlamına gelir. Manganez ve potasyum vücudun kemik sağlığını korumasına yardımcı olur. Yatay özelliğinin azalması kemik sağlığının bozulmasına yol açar (Wu ve ark. 2022).

Flor insülin dozuna bağlı olarak insülin salgılanmasını azaltabilir ve insülin direncine neden olabilir. İnsülin yetmezliğine yanıt olarak osteokalsin seviyeleri azalabilir ve iskelet florozundan muzdarip hastalarda kemik lezyonlarını kötüleştirebilir. Florozun diğer klinik semptomları arasında uzun süreli kalıcı eklem ağrısı, sınırlı eklem hareketi ve ekstremit motor disfonksiyonu bulunur (Zuo ve ark. 2018). Dental florozis ise dişlerde beneklenme ile seyredir

(Barbier ve ark. 2010; Shahab ve ark. 2017; Wu ve ark. 2022). Dişler kireçli beyaz lekeler geliştirir ve pürüzlü hale gelir. Ek olarak, sarıdan koyu kahverengiye çizgiler görünür hale gelebilir. Sarıdan kahverengiye, hatta siyaha dönüşen opak lekeler, yontulma veya çukurlaşmaya yol açan artan diş gözenekliliği ile birlikte daha şiddetli toksisite ile ortaya çıkabilir (Ozsvath 2009; Jha ve ark. 2011; Shahab ve ark. 2017; Kabir ve ark. 2020). Diş oluşumu sırasında, diş dokularının hücreleri, özellikle ameloblastlar, F'e karşı çok hassastır. Daha yüksek dozlarda, hücreler etkilenebilir ve diş yapısı ciddi şekilde değişebilir, böylece normalde pürüzsüz yüzey hipoplastik oluklar gösterir (Dhar ve Bhatnagar 2009). Fazla F dişlerde proteaz aktivitesini azaltır ve mine yapısının olağan dışı deformasyonuna neden olur (Kashyap ve ark. 2021).

İskelet ve diş florozunun yanı sıra, aşırı F tüketimi diğer birçok hastalık belirtisine yol açabilir: nörolojik belirtiler, depresyon, gastrointestinal problemler, idrar yolu fonksiyon bozukluğu, mide bulantısı, karın ağrısı, el ve ayak parmaklarında karıncalanma hissi, kas lifi dejenerasyonu, düşük hemoglobin seviyeleri, eritrositlerde deformiteler, aşırı susama, baş ağrısı, deri döküntüleri, sinirlilik, azalmış bağışıklık, tekrarlanan kürtaajlar veya ölü doğumlar, erkek kısırılığı, azaltılmış zeka vb. (Jha ve ark. 2011). Artık F'ün yumuşak dokulardan gelen hücreleri yani böbrek, endotelial, gonadal ve nörolojik hücreleri de etkilediği bilinmektedir (Barbier ve ark. 2010). Fazla F'ün yutulması akciğerler, böbrek, karaciğer, kalp ve gastrointestinal sistem dahil olmak üzere çeşitli organların yumuşak dokuları üzerinde zararlı etkileri vardır (Kabir ve ark. 2020). Karaciğer, kalp ve böbrek, F toksisitesine en duyarlı yumuşak dokulardır. Her üç organ da uzun süreli F dozlarına maruz kaldıklarında histopatolojik ve fonksiyonel değişiklikler sergiler. Su ve yiyecek yoluyla sürekli olarak F alan kişilerde kronik böbrek hastalığı riski artar (Zuo ve ark. 2018). Vücudun bir detoksifikasyon organı olarak karaciğer F'ün toksisitesine duyarlıdır. Karaciğerde çok miktarda F birikimi, hepatositlerin apoptozuna ve oksidatif strese neden olur. Aynı zamanda mitokondriyal hasara neden olur ve böbrekteki mitokondriyal solunum zinciri kompleksini etkileyerek apoptozu indükler. Sinir sisteminde inflamatuvar yanıt proinflamatuvar faktörler tarafından indüklenir. Ek olarak, büyük miktarda F kemikte bulunan çok sayıda iyonu çeker, çözünmeyen bir F oluşturur ve kemik hasarına neden olur. Bağırsak florasının değişmesi, aşırı F birikiminin neden olduğu bir diğer büyük sorundur. Aşırı F bağırsak bariyerini ciddi şekilde tahrip edebilir ve bağırsak florasının durumunu değiştirebilir (Wu ve ark. 2022). Florür, düşük konsantrasyonlarda bile mide mukozasını hem yapısal hem de fonksiyonel olarak olumsuz etkiler (Kabir ve ark. 2020).

Florür, kan-beyin bariyerini geçerek beynin farklı bölgelerine girebilir ve orada birikebilir (Wu ve ark. 2022). Kan-beyin bariyerini geçen F, memeli sinir sistemi için önemli ölçüde zararlı olabilir. Aşırı miktarda F yutulması, artmış lipid peroksidasyonu ve birkaç önemli nöronal enzimin inhibisyonu nedeniyle beyne özgü metabolik bozukluklara yol açabilir (Zuo ve ark. 2018). Florür ayrıca metabolik disfonksiyonu indükleyerek, monoamin nörotransmitter seviyelerini değiştirerek ve hayvan beyin hücrelerinde hücre döngüsünü ve DNA'yı bozarak nörotoksositeye neden olabilir ve nörotransmisyonu azaltabilir. Florür zehirlenmesi, protein ve enzim sistemlerinde çeşitli biyokimyasal değişikliklere neden olarak standart beyin fonksiyonlarını azaltır (Kabir ve ark. 2020). Ratlarda yapılan bir çalışmada çeşitli beyin bölgelerinde NaF'e maruziyet sonucu gelişen oksidatif stres bildirilmiştir (Dec ve ark. 2020). Florür aynı zamanda üreme sistemine, özellikle testis, epididim ve erkek üreme sistemindeki spermere de zarar verebilir. Florür, testis hücrelerinde mitokondriyal hasara neden olur. En hayati enerji metabolizması organeli olan mitokondri, ökaryotik hücrelerde fizyolojik fonksiyonların düzenlenmesi ile ilgilidir (Wu ve ark. 2022). Yapılan çalışmalarda F ya da F'lü bileşiklerin testis ve sperm hücrelerini olumsuz etkilediği bildirilmiştir (Chaithra ve ark. 2020; Emre Kızıl ve ark. 2023). Ek olarak aşırı flor alımı kısırılık, beyin hasarı, Alzheimer sendromu, tiroid bozukluğu, DNA hasarı, gastrointestinal tahriş ve böbrek fonksiyon bozukluğu, kanser

gibi çeşitli hastalıklara yol açar (Ghosh ve ark. 2013). Florürün sitotoksik etkileri tüm hücre tiplerinde görülür. Bununla birlikte zamana ve konsantrasyona bağlı tepkiler bir hücre tipinden diğerine farklıdır (Barbier ve ark. 2010). Örneğin aşırı flor alımı memeli hücrelerinde kromozomal anomalileri ve genetik mutasyonları indükleyebilir (Kabir ve ark. 2020). Lima ve ark. (2021) tarafından ratların submandibular bezi üzerinde yapılan bir çalışmada yüksek doz F maruziyetine sahip olan ratlarda kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı DNA hasarının tespit edildiği ifade edilmiştir. Bu çalışma doza bağlı F maruziyetinin DNA hasarına neden olabileceğini destekler niteliktedir. Florürün hücrelerdeki ana toksik etkisi enzimlerle etkileşiminden oluşur. Çoğu durumda, F bir enzim inhibitörü olarak işlev görür ancak F iyonları bazen enzim aktivitesini uyarabilir. Mekanizmalar, etkilenen enzim tipine bağlıdır. Mikromolar seviyelerde F, hücre proliferasyonunu teşvik ettiği için etkili bir anabolik ajan iken, milimolar konsantrasyonlar hem in vivo hem de in vitro olarak fosfatazlar dahil olmak üzere çeşitli enzimleri inhibe eder (Barbier ve ark. 2010).

Florozis patogeneğinde yer alan mekanizmalardan biri artan oksijen radikal üretimi ve lipid peroksidasyonudur (Shahab ve ark. 2017). Aşırı F alımında, F serbest radikal temizleyicilerin sentezini engeller ve bunun sonucunda serbest radikallerin ve hidrojen peroksitin neden olduğu oksidatif stresi artırır (Wu ve ark. 2022). Yapılan bir çalışmada F'e maruz kalan ratların dalak dokusunda malondialdehit seviyesinin kontrol grubuna kıyasla önemli ölçüde arttığı; indirgenmiş glutatyon ve antioksidan enzimlerin önemli ölçüde azaldığı ve buna bağlı olarak F'ün oksidatif strese yol açan etkisi bildirilmiştir (Shashi ve Thakur 2022). Antioksidan tedavi, hücreleri F maruziyetinin neden olduğu lipid peroksidasyonundan sürekli olarak korur (Barbier ve ark. 2010). Florür emilimini azaltmak için hızlı önlemler, kusturularak ve kireçli su veya sütte olduğu gibi büyük miktarda kalsiyum uygulanarak başlatılmalıdır. Alkali idrar F geri emilimini önlediğinden idrar Ph'sının alkalileştirici bir ajanla diürez yoluyla hızlı bir şekilde manipüle edilmesinin bu gibi durumlarda klinik sonucu olumlu yönde etkileyebileceği öne sürülmektedir. İdrardaki F'ün hızlı bir şekilde ortadan kaldırılması nedeniyle ilk 24 saat hayatta kalan bir hasta iyi bir prognoza sahiptir (Dhar ve Bhatnagar 2009).

5. SONUÇLAR

Uygun miktarlarda alındığında organizmada yararlı etkileri bulunan, yüksek miktarlarda alındığında ise birçok bozukluğa neden olması nedeniyle, florun vücuda alınmasında ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Günümüzde önüne geçilemeyen çevre kirliliği ve ülkelerin bu konuda yeterli tedbirlerin almamasına bağlı flor intoksikasyonu küresel bir sorun haline getirmiştir. Çözüm önerileri içerisinde olan bireysel farkındalık bulursa dahi toplumsal uygulamalarda yetersiz seviyelerde kalabilmektedir. Dolayısı ile toplumsal farkındalığın oluşturulmasına ve toplumsal olarak kararlar alınmasına, ayrıca çevrenin daha fazla florlu bileşiklerce kirlenmesinin önüne geçilmesine gereksinim vardır. Çünkü flor canlılar için çok da masum görünmemektedir. Merkezi sinir sistemini ve vücudun komut merkezi olan beyni olumsuz etkileyen flor özellikle insanlarda artan yaşla birlikte bilişsel bozukluğa yol açan hastalıklara zemin hazırlayabilir. Konu ile ilgili çalışmalar arttıkça toplumsal bilincin oluşacağı, küresel bazda çözüme yönelik adımlar atılacağı umut edilmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Barbier, O., Arreola-Mendoza, L., & Del Razo, L. M. (2010). Molecular mechanisms of fluoride toxicity. *Chemico-biological interactions*, 188(2), 319–333. <https://doi.org/10.1016/j.cbi.2010.07.011>
- Camargo J. A. (2003). Fluoride toxicity to aquatic organisms: a review. *Chemosphere*, 50(3), 251–264. [https://doi.org/10.1016/s0045-6535\(02\)00498-8](https://doi.org/10.1016/s0045-6535(02)00498-8)
- Chaitra, B., Sarjan, H. N., & Shivabasavaiah (2020). A Comparative Analysis of Fluoride-Contaminated Groundwater and Sodium Fluoride-Induced Reproductive Toxicity and

- Its Reversibility in Male Rats. *Biological trace element research*, 197(2), 507–521.
<https://doi.org/10.1007/s12011-019-01994-y>
- Dec, K., Łukomska, A., Skonieczna-Żydecka, K., Jakubczyk, K., Tarnowski, M., Lubkowska, A., Baranowska-Bosiacka, I., Styburski, D., Skórka-Majewicz, M., Maciejewska, D., & Gutowska, I. (2020). Chronic Exposure to Fluoride Affects GSH Level and NOX4 Expression in Rat Model of This Element of Neurotoxicity. *Biomolecules*, 10(3), 422.
<https://doi.org/10.3390/biom10030422>
- Dhar, V., & Bhatnagar, M. (2009). Physiology and toxicity of fluoride. *Indian journal of dental research : official publication of Indian Society for Dental Research*, 20(3), 350–355.
<https://doi.org/10.4103/0970-9290.57379>
- Emre Kızıl, H., Gür, C., Ayna, A., Darendelioğlu, E., Küçükler, S., & Sağ, S. (2023). Contribution of Oxidative Stress, Apoptosis, Endoplasmic Reticulum Stress and Autophagy Pathways to the Ameliorative Effects of Hesperidin in NaF-Induced Testicular Toxicity. *Chemistry & biodiversity*, 20(3), e202200982.
<https://doi.org/10.1002/cbdv.202200982>
- Ghosh, A., Mukherjee, K., Ghosh, S. K., & Saha, B. (2013). Sources and toxicity of fluoride in the environment. *Research on Chemical Intermediates*, 39, 2881-2915.
- Ghosh, S., & Ghosh, D. (2019). Impact of fluoride toxicity on fresh water fishes: a mini review. *Int J Adv Innov Res*, 6(2), 13-18.
- Jha, S. K., Mishra, V. K., Sharma, D. K., & Damodaran, T. (2011). Fluoride in the environment and its metabolism in humans. *Reviews of environmental contamination and toxicology*, 211, 121–142. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-8011-3_4
- Kabir, H., Gupta, A. K., & Tripathy, S. (2020). Fluoride and human health: Systematic appraisal of sources, exposures, metabolism, and toxicity. *Critical Reviews in Environmental Science and Technology*, 50(11), 1116-1193.
- Kashyap, S. J., Sankannavar, R., & Madhu, G. M. (2021). Fluoride sources, toxicity and fluorosis management techniques—A brief review. *Journal of Hazardous Materials Letters*, 2, 100033.
- Lima, L. A. O., Miranda, G. H. N., Aragão, W. A. B., Bittencourt, L. O., Dos Santos, S. M., de Souza, M. P. C., Nogueira, L. S., de Oliveira, E. H. C., Monteiro, M. C., Dionizio, A., Leite, A. L., Pessan, J. P., Buzalaf, M. A. R., & Lima, R. R. (2021). Effects of Fluoride on Submandibular Glands of Mice: Changes in Oxidative Biochemistry, Proteomic Profile, and Genotoxicity. *Frontiers in pharmacology*, 12, 715394.
<https://doi.org/10.3389/fphar.2021.715394>
- Ottappilakkil, H., Babu, S., Balasubramanian, S., Manoharan, S., & Perumal, E. (2023). Fluoride Induced Neurobehavioral Impairments in Experimental Animals: a Brief Review. *Biological trace element research*, 201(3), 1214–1236.
<https://doi.org/10.1007/s12011-022-03242-2>
- Ozsvath, D. L. (2009). Fluoride and environmental health: a review. *Reviews in Environmental Science and Bio/Technology*, 8, 59-79.
- Perumal, E., Paul, V., Govindarajan, V., & Panneerselvam, L. (2013). A brief review on experimental fluorosis. *Toxicology letters*, 223(2), 236–251.
<https://doi.org/10.1016/j.toxlet.2013.09.005>
- Shahab, S., Mustafa, G., Khan, I., Zahid, M., Yasinzai, M., Ameer, N., Asghar, N., Ullah, I., Nadhman, A., Ahmed, A., Munir, I., Mujahid, A., Hussain, T., Ahmad, M. N., Ahmad, S. S. (2017). Effects of fluoride ion toxicity on animals, plants, and soil health: a review. *Fluoride*, 50(4), 393-408.
- Shashi, A., & Thakur, S. (2022). Gene expression and alterations of antioxidant enzymes in spleen of rats exposed to fluoride. *Journal of trace elements in medicine and biology* :

organ of the Society for Minerals and Trace Elements (GMS), 72, 126966.
<https://doi.org/10.1016/j.jtemb.2022.126966>

Wu, S., Wang, Y., Iqbal, M., Mehmood, K., Li, Y., Tang, Z., & Zhang, H. (2022). Challenges of fluoride pollution in environment: Mechanisms and pathological significance of toxicity - A review. *Environmental pollution (Barking, Essex : 1987)*, 304, 119241.
<https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.119241>

Zuo, H., Chen, L., Kong, M., Qiu, L., Lü, P., Wu, P., Yang, Y., & Chen, K. (2018). Toxic effects of fluoride on organisms. *Life sciences*, 198, 18–24. <https://doi.org/10.1016/j.lfs.2018.02.001>

**NUTRIGENOMIC MECHANISMS OF ACTION IN ANIMAL NUTRITION
SCIENCE AND BASIC PRINCIPLES OF METHODS THAT CAN BE USED IN
NUTRIGENOMIC FIELD STUDIES**

**HAYVAN BESLEME BİLİMİNDE NUTRİGENOMİK ETKİ MEKANİZMALARI VE
NUTRİGENOMİK ALAN ÇALIŞMALARINDA KULLANILABİLECEK
METOTLARIN TEMEL PRENSİPLERİ**

Emre SAHİN

**Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Hayvan Besleme ve Beslenme
Hastalıkları AD, 0000-0001-7625-1883**

Özet

Nutrigenomik, beslenme stratejilerinin hayvanların genetik ve metabolik süreçler üzerindeki etkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Çevresel değişkenleri sabit olan ve aynı rasyon ile beslenen hayvanların verim farklılıkları gösterebildikleri uzun zamandan beri bilinmektedir. Bunun nedeni besin maddelerinin, moleküler yolları ve epigenetik mekanizmaları etkilemesinin canlı ağırlık artışı (CAA), performans ve hastalıklara karşı dirençte farklılıklar oluşturması ile sonuçlanmasıdır. Nutri-genomik, yemlerin ve yem katkı maddelerinin içinde bulunan biyoaktif kimyasalların gen ifadesini ya da bir hayvanın genom yapısını nasıl değiştirdiğini anlamaya odaklanır. Nutrigenomiğin amacı hayvan beslemede kullanılan biyoaktif yem maddelerinin hangi metabolik aşamalara katıldığını göstermek ve verime pozitif yönde etki eden genlerin ifadesini artırıp verime negatif yönde etki eden genlerin ifadesini azaltmayı sağlamaktır. Epigenetik mekanizmalar, DNA metilasyonu, histon modifikasyonu ve mikroRNA gibi yollarla gen ifadelerini düzenler, bu da organizmaların fenotipik özelliklerini etkileyebilir. Özellikle, folat, vitamin B12, metiyonin ve biyotin gibi besin bileşenlerinin epigenetik değişikliklere yol açtığı ve hayvanların genetik potansiyellerini optimize ederek sağlıklarını iyileştirdiği gösterilmiştir. Ayrıca, kısa zincirli yağ asitleri (SCFA), transkripsiyon faktörleri ve diğer besin kaynaklarının gen ekspresyonunu düzenleyerek hayvanların üretkenliklerini artırdığı ortaya konmuştur. Transkriptomik, proteomik, metabolomik ve lipidomik gibi omik tekno-lojiler ile hücresel sinyaller ve mikrobiyota modülasyonu nutrigenomik etkinin araştırılmasında kullanılan temel yöntemlerdir. Gelecekteki yönelimler, genotip-spesifik hayvan yemleri geliştirmek için nutrigenomik yaklaşımların iyileştirilmesini ve yemler aracılığıyla genlerin manipüle edilerek et, süt ve yumurta kalitesinin iyileştirilmesi yönünde olacaktır. Ancak, bu alandaki teorik bilgilerin pratikte uygulanabilir hale gelmesi için daha fazla araştırma yapılması ve ekonomik açıdan sürdürülebilir araçların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bilimsel yaklaşım, hayvancılıkta performans artırımını ve kaynak israfının azaltılması açısından önemli potansiyellere sahiptir.

Anahtar kelimeler: nutrigenomik, epigenetik, transkripsiyon faktörleri, omik

Abstract

Nutrigenomics is a science that studies the effects of nutritional strategies on genetic and metabolic processes in animals. It has long been known that animals fed the same diet with constant environmental variables may show differences in productivity. This is because nutrients affect molecular pathways and epigenetic mechanisms, resulting in differences in

body weight gain (BWG), performance, and disease resistance. Nutri-genomics focuses on understanding how bioactive chemicals found in feeds and feed additives change gene expression or the genome structure of an animal. Nutrigenomics aims to show which metabolic stages bioactive feed substances used in animal nutrition participate in and to increase the expression of genes that positively affect productivity and to decrease the expression of genes that negatively affect productivity. Epigenetic mechanisms regulate gene expression through pathways such as DNA methylation, histone modification, and microRNA, which can affect the phenotypic characteristics of organisms. In particular, nutritional components such as folate, vitamin B12, methionine, and biotin have been shown to cause epigenetic changes and improve the health of animals by optimizing their genetic potential. In addition, short-chain fatty acids (SCFA), transcription factors, and other nutritional sources have been shown to increase the productivity of animals by regulating gene expression. Omics technologies such as transcriptomics, proteomics, metabolomics, and lipidomics, as well as modulation of cellular signals and microbiota, are the main methods used to investigate nutrigenomic effects. Future directions will be to improve nutrigenomic approaches to develop genotype-specific animal feeds and to improve meat, milk, and egg quality by manipulating genes through feeds. However, further research and development of economically sustainable tools are required for the theoretical knowledge in this field to be applied in practice. This scientific approach has significant potential in terms of increasing performance and reducing resource waste in animal husbandry.

Keywords: nutrigenomics, epigenetics, transcription factors, omics

COGNITIVE IMPAIRMENT SYNDROME IN DOGS
KÖPEKLERDE BİLİŞSEL BOZUKLUK SENDROMU

Abdullah Murat ALTINSOY¹, Avni CAMGÖZ², Beyza SUVARIKLI ALAN³, Vahdettin ALTUNOK⁴

¹Vet. Hek., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye, 0000-0002-9724-0021

²Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye, 0000-0003-4284-1476

³Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı,
Konya/Türkiye, 0000-0003-4698-9291

⁴Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Biyokimya Anabilim Dalı
Konya/Türkiye, 0000-0002-4076-5492

Özet

Alzheimer hastalığı günümüzde önemi tartışılmaz bir hal alan nörodejeneratif hastalıklardan biridir. İnsanlarda ilerleyen yaşla birlikte ortaya çıkan yaygın bir hastalıktır. Bu hastalığın köpeklerdeki karşılığı olan köpek bilişsel işlev bozukluk sendromu son yıllarda ilgi çekmiştir. Köpekler yüzyıllardır insanlarla birlikte yaşayan canlılardır. Yaşlı köpeklerin bilişsel bozukluğu ile yaşlı insanların yaşadığı bilişsel işlev kaybı arasındaki bu benzerlik araştırmacılar tarafından konunun aydınlatılmasına duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Köpek bilişsel işlev bozukluğu insan Alzheimer hastalığının köpeklerdeki analogudur. Bu nedenle köpekler Alzheimer hastalığının patolojik sürecini açığa çıkarmak ve yeni tedavi seçeneklerinin geliştirilmesi amacıyla potansiyel bir model haline gelmiştir. Köpeklerde bilişsel işlev bozukluğunun yaygın klinik belirtileri arasında hafıza kaybı, davranış değişiklikleri gibi insan semptomlarına benzer bilişsel eksikliklere ek olarak beyinlerinde yaygın olarak insanlardaki Alzheimer hastalığının patolojik işareti olarak kabul edilen beta amiloid plaklar tespit edilebilmektedir. Bu bozuklukların köpekler ile insanlardakinin benzer olması nedeniyle konu daha da önem kazanmaktadır. Hastalığın tanısına klinik belirtilerin kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesi ile ulaşılabilir. Hastalığın zamanla kötüye gitmesi beklenir. Köpek bilişsel işlev bozukluğu için şu an bilinen bir tedavi olmamasına rağmen bilişsel yeteneği geliştirmek ve iyi bir yaşam kalitesini sürdürmek için birkaç etkili terapötik yaklaşım mevcuttur. Bununla birlikte tedaviye erken başlanması, hastalık seyrinde belki de en büyük pozitif klinik etkiye sahip olacaktır. Bu metinde köpeklerin beyininde yaşla birlikte bilişsel performansında kayıplara neden olabilecek bazı değişiklikler, bu bilişsel bozukluğun Alzheimer hastalığına olan benzerliği, tanı ve teşhis adımları ile güncel tedavi yaklaşımları ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Köpek bilişsel işlev bozukluğu, beta-amiloid, alzheimer, demans

Abstract

Alzheimer's disease is one of the most important neurodegenerative diseases today. It is a common disease that occurs in people with advancing age. The canine equivalent of this disease, canine cognitive dysfunction syndrome, has attracted much attention in recent years. Dogs have been living with humans for centuries. This similarity between the cognitive

impairment of older dogs and the loss of cognitive function experienced by older humans has increased the need for researchers to elucidate the issue. Canine cognitive dysfunction is the canine analog of human Alzheimer's disease. Therefore dogs have become a potential model to elucidate the pathological process of Alzheimer's disease and to develop new treatment options. Common clinical signs of cognitive dysfunction in dogs include cognitive deficits similar to human symptoms such as memory loss, behavioral changes, as well as beta amyloid plaques in their brains, which are widely recognized as a pathological sign of Alzheimer's disease in humans. This is all the more important as these disorders are similar in dogs and humans. The disease can be diagnosed by a comprehensive assessment of clinical symptoms. The disease is expected to worsen over time. Although there is currently no known cure for canine cognitive dysfunction, there are several effective therapeutic approaches to improve cognitive ability and maintain a good quality of life. However, early initiation of treatment will have perhaps the greatest positive clinical impact on the disease course. This text discusses some of the changes in the canine brain that may cause loss of cognitive performance with age, the similarity of this cognitive disorder to Alzheimer's disease, diagnostic steps and current treatment approaches.

Keywords: Canine cognitive dysfunction, beta-amyloid, alzheimer, dementia

1. GİRİŞ

Amiloid- β ($A\beta$) proteinden oluşan amiloid plakların ve hiper fosforile edilmiş tau proteininin nörofibriler yumaklarının birikmesi ile beynin bazı bölgelerinde nöron ve sinaps kaybı ile karakterize hastalığa Alzheimer hastalığı (AH) adı verilmektedir (Zheng ve Koo 2006, Selkoe ve Hardy 2016). Alzheimer hastalığı oldukça kompleks ve ilerleyici bir nörodejeneratif hastalıktır. Küresel olarak demans vakalarının önde gelen nedenlerinden biridir (Tiwari ve ark. 2019). Alzheimer hastalığının klinik belirtileri hafıza kaybı, bilişsel gerileme, davranışsal ve nöropsikiyatrik semptomları içerir (Rudajev ve Novotny 2020). Giderek artan yaşlı nüfus nedeniyle AH olan hastalar büyüyen bir halk sağlığı sorunu oluşturmaktadır bu nedenle henüz bir tedavisi olmadığı için hastalığın erken teşhisi için yöntemler geliştirmek yararlı olacaktır. Hastalık tipik olarak bilişsel ve davranışsal işlevleri ciddi şekilde etkileyen ilerleyici bir biçimde kendini gösterir (Bjorkli ve ark. 2020). Alzheimer hastalığı olan kişiler tedaviye hastalığın erken evresinde başlarsa genellikle daha başarılı olurlar ancak AH'nın tam bir tedavisi yoktur ve moleküler temeli henüz belirlenmemiştir. Birçok hasta için kronik ve zayıflatıcı bir bozukluk olmaya devam etmektedir. Hastalar üzerindeki doğrudan etkilerinin yanı sıra AH yaşam kalitesinin düşmesine ve bakıcılar üzerindeki yükün artmasına neden olmaktadır (Samanta ve ark. 2006). Sonuç olarak sosyoekonomik maliyeti ve sağlık sistemine getirdiği yük çok yüksektir ve yıllık sağlık harcamaları milyarlarca doları aşmaktadır (Bjorkli ve ark. 2020).

İnsanlarda olduğu gibi köpeklerde de yaşlanma süreci tüm vücutta ilerleyici geri döndürülemez değişiklikler içerir ve yön bulma gibi bazı davranışlarda değişikliklere yol açan ciddi spesifik davranışsal ve bilişsel eksikliklerle ilişkilendirilir (Bosch ve ark 2012). Köpeklerin ortalama yaşam süresi, ırkın bir fonksiyonu olarak değişmektedir; büyük ırklar tipik olarak küçük ırklardan daha kısa yaşam süresine sahiptir (Head 2013). Yaşlanma, normal doku fonksiyonlarının ve tüm vücut homeostazının kademeli ve ilerleyici bir şekilde bozulması sürecidir (Gołaszewska ve ark. 2019). Köpeklerde orta yaştan itibaren bilişsel ve nörobiyolojik değişiklikler gözlenmekte ve insanlara benzer olarak yaşlılığa doğru ilerledikçe daha belirgin hale gelmektedir (Head 2013). Geliştirilmiş veteriner bakım standartları ve insan-hayvan bağının korunması sayesinde veteriner hekimlik mesleği her zamankinden daha fazla sayıda yaşlı hayvanı tedavi etmektedir ve yaşlı köpekler birçok veteriner kliniği popülasyonunda en hızlı büyüyen segmenttir (Bosch ve ark 2012). Köpeklerde yaşla birlikte hafıza da azalır. Yaşlı köpeklerin hassas beyin bölgelerindeki nöron kaybı ve kortikal atrofi, $A\beta$ veya oksidatif olarak

modifiye edilmiş lipidler, proteinler veya DNA/RNA dahil olmak üzere toksik proteinlerin birikmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca köpek beyin yaşlanmasında yukarı veya aşağı regüle edilen birçok yolak da nörodejenerasyona yol açabilir (Head 2013).

2. DEMANS VE ALZHEİMER HASTALIĞI

Demans, nörodejenerasyonun tetiklediği klinik bir bozukluktur. Demansa yol açabilen en yaygın olan vakalar inme ve AH'dır. Demans, giderek kötüleşen bilişsel beceriler, hafıza kaybı, öğrenme kapasitesinde değişiklikler ve ruh hali değişiklikleri gibi bilişsel değişikliklerle sonuçlanan ilerleyici veya uzun süreli bir durumdur (Vijayan ve Reddy 2016).

Alzheimer hastalığı demans ile kendini gösteren tipik bir hastalıktır (Sengoku 2020). Hafıza kaybı, çoklu bilişsel bozukluklar, davranışsal ve işlevsel kapasitelerin ilerleyici dejenerasyonu ile karakterize multifaktöriyel nörodejeneratif bir hastalıktır. Alzheimer hastalığı; hücre dışı nöritik plaklar ve hücre içi nörofibriler yumaklara ek olarak sinaps kaybı, sinaptik işlev bozukluğu, mitokondriyal yapısal ve işlevsel anormallikler ve enflamatuar yanıtlarla ilişkilidir (Vijayan ve Reddy 2016). Alzheimer hastalığı en karmaşık ve zorlu nörodejeneratif bozukluklardan biridir ve giderek artan bir halk sağlığı sorunu haline gelmektedir. Hafıza, iletişim becerileri, yargılama ve muhakeme gibi bilişsel işlevlerin kaybına yol açan nöronal bozulma ile kendini gösteren geri dönüşümsüz, ilerleyici bir hastalıktır. Apati, ajitasyon ve psikoz gibi davranış değişiklikleri de önemli klinik özelliklerdir. Alzheimer hastalığının çoklu defektleri olan multisistem bir hastalık olduğu ve başarılı bir tedavi için kombine ilaç tedavisi gerektirdiği görülmektedir (Samanta ve ark. 2006). Alzheimer hastalığının başlangıcı ile birlikte ilerleme sürecinde yaşlanma, genetik mutasyonlar, metabolik ve beslenme bozuklukları, çevresel değişkenlerin etkisi ve bunlara maruziyetinin yanında sosyal faktörlerin katılımı gibi çeşitli faktörlerin karmaşık bir etkileşimini içerir (Tiwari ve ark. 2019).

Alzheimer hastalığının üç aşamadan oluşan uzun bir prelinik evresi vardır. İlk aşamada, monomerik ve oligomerik A β nöronların içinde ve daha sonra beyin omurilik sıvısı (BOS) rezervuarındaki konsantrasyon azaldıkça nöronal yüzeylerde ve sinapslarda toplanır. Bu aşamada mevcut yöntemlerle nöronlarda ve sinapslarda A β agregasyonunun neden olduğu değişiklikler tespit edilememektedir. İkinci aşamada artmış BOS tau, posterior singulatta hipometabolizma ve kortikal incelme gibi belirli BOS biyobelirteçleri tespit edilebilir hale gelir. Üçüncü aşamada BOS A β azalırken ve BOS tau artarken hasta hafif semptomlar yaşar. Bu nedenle biyobelirteç yörüngeleri, hastaların nöropatolojik basamak boyunca ait oldukları aşamanın bir fonksiyonu olarak farklılık gösterebilir (Bjorkli ve ark. 2020). Alzheimer hastalığı, prelinik bir evreden hafif bilişsel bozukluk (HBB)'a doğru yavaşça gelişir (Rudajev ve Novotny 2020). HBB, AH'nın en erken klinik evresi olarak kabul edilir ve tipik olarak epizodik bellekteki bozukluklarla karakterize edilir ancak diğer bilişsel alanlardaki bozukluklar da erken ortaya çıkabilir. Bununla birlikte HBB birçok bozukluğun neden olabileceği heterojen bir sendromdur ve bu da bariz tanı güçlüklerini beraberinde getirir (Blennow 2017). Alzheimer hastalığına ilerleyici demans, senil plakların ve nörofibriler yumakların birikimi eşlik eder. Plaklar A β adı verilen ve beta-sekretaz ve gama-sekretaz tarafından ardışık proteolitik parçalanma yoluyla daha uzun A β öncü proteini (APP)'nden üretilen toksik bir peptit içerir. Amiloid- β ya hücre dışı birikintiler ya da çözünür birleşme durumları oluşturur. Nörofibriler yumaklar, nöronların sitoplazmasını dolduran ve dejenerasyona yol açan hiperfosforile tau proteininden oluşur. Alzheimer hastalığının çoğu doğal hayvan modelinde olduğu gibi köpeklerde A β patolojisi ve tau anormallikleri için bazı kanıtlar gelişir ancak tam gelişmiş nörofibriler yumaklar görülmez (Head 2013).

Alzheimer hastalığındaki amiloid patogenezi plazma membranında integral bir protein olan APP'nin β -sekretazlar (BACE1) ve γ -sekretazlar tarafından çözünmeyen A β fibrilleri üretmek

için değiştirilmiş bölünmesi ile başlar. Amiloid- β daha sonra oligomerleşir, sinaptik yarıklara yayılır ve sinaptik sinyale müdahale eder. Sonuç olarak plaklar halinde toplanan çözünmez amiloid fibriller halinde polimerleşir. Bu polimerizasyon, mikrotübülle ilişkili tau proteininin hiperfosforilasyonuna ve çözünmeyen nörofibriler yumak (NFY)'ların polimerizasyonuna yol açan kinazların aktivasyonuna yol açar. Plakların ve yumakların toplanmasını plakları çevreleyen mikroglia toplanması takip eder. Bu durum mikroglial aktivasyonu ve lokal enflamatuar yanıtı teşvik eder ve nörotoksositeye katkıda bulunur (Tiwari ve ark. 2019).

Amiloid- β peptidlerinin oligomerizasyonu, fibrilizasyonu ve birikimi sinaptik disfonksiyona, beyin enflamasyonuna ve oksidatif strese neden olabilir ve nöronal iyon homeostazını bozabilir ve protein kinaz / fosfataz aktivitelerinin dengesini değiştirebilir böylece seçici nöronal kayba yol açabilir. Alzheimer hastalığı gelişimi sırasında amiloid plaklar beyin yalnızca belirli bölgelerinde özellikle de serebral korteks ve hipokampusta bulunur. Amiloid- β fibrilleri AH'nın prelinik evresinde birikmeye ve beyin fonksiyonlarını etkilemeye başlar (Rudajev ve Novotny 2020). Genellikle kısa süreli hafızanın bozulması ilk klinik özelliktir. Hastalık ilerledikçe diğer bilişsel yetenekler de zarar görür. Alzheimer hastalığının klasik klinik özellikleri amnezik tipte hafıza bozukluğu, dilde bozulma ve görsel-uzamsal eksikliklerdir. Diğer ilerleyici belirtiler arasında afazi, apraksi ve oryantasyon bozukluğu ile birlikte muhakeme bozukluğu ve yürütme işlevinde bozulma yer alabilir. İlgisizlik, ajitasyon ve psikoz gibi davranış değişiklikleri de önemli klinik özelliklerdir. Diğer özellikler arasında hobilere ve sosyal aktivitelere ilgisizlik dahil olmak üzere kişilik ve davranış değişiklikleri yer almaktadır. Ölüm, çoğunlukla zatürre veya pulmoner emboli gibi hareketsizlik komplikasyonlarından kaynaklanır (Samanta ve ark. 2006).

3. AMİLOİD-B

Beta amiloid plakları da genelde 40-42 aminoasit uzunluğunda bir peptitten oluşur (Zheng ve Koo 2006). Ap peptidleri büyük öncülleri olan APP'nden ayrılarak meydana gelirler. Amiloid plaklar, integral membran APP'nden türetilen A β peptidinden oluşur. Ağırlıklı olarak ortaya çıkan formlar, sırasıyla 40 veya 42 amino asit içeren A β 40 ve A β 42'dir (Rudajev ve Novotny 2020). Amiloid- β üretimi, APP'in C-terminal parçasında, APP'nin β -sekretaz (BACE1) tarafından C99 oluşturmak üzere bölünmesi ve ardından C99'un γ -sekretazın iki enzimatik bileşeni olan presenilin 1 veya 2 tarafından bölünmesi ile gerçekleşir. Üretimi takiben, A β 42 kritik bir eşiğe ulaşılan kadar hücre içi ve/veya hücre dışı olarak toplanır ve birikir. Burada peptit beyin parankimindeki amiloid plaklarda tutulurken BOS A β 42 azalır. Artmış A β 42 varlığında bile plak birikintilerinin ortaya çıkmasındaki uzun gecikme monomerik A β 'nın küçük agregatlar oluşturduğu başlangıçtaki yavaş bir süreci ve ardından daha fazla A β polimerizasyonunu düşündürmektedir (Bjorkli ve ark. 2020). Amiloid- β -42'nin A β 'nin daha fibrilojenik ve toksik formu olduğu bilinmektedir (Rudajev ve Novotny 2020). Benzer yapıları benimsemelerine rağmen A β 40 ve A β 42 monomerik konformerlerdeki farklılıklar, A β 42 peptidinin A β 40 ile karşılaştırıldığında daha hızlı fibrilizasyon, anormal oligomerizasyon veya hastalık sonuçlarına daha fazla yatkınlığını anlamak için bir başlangıç noktası sağlayabilmektedir (Ball ve diğerleri, 2013). Sağlıklı insanların ve hayvanların plazma ve serebrospinal sıvılarında bulunurlar (Seubert ve ark. 1992). Nörodejenerasyon meydana geldikçe daha az A β üretilir ve bu nedenle BOS'ta ve daha sonra A β 'nin plato seviyelerine ulaşacağı beyinde daha az miktarda birikir. Alternatif olarak azalmış BOS A β 42, APP ve A β metabolizmasının azalmasına neden olan nöronal disfonksiyonu takip edebilir (Bjorkli ve ark. 2020).

Amiloid- β 'nin nöronlar üzerinde gösterdiği nörodejenerasyon A β ve lipit zar arasındaki doğrudan ilişkiye bağlı olabilmektedir. Amiloid peptitleri özellikle kolesterolce ve

sflngomiyelince zengin h¼ce zarları ile bağlantı kurmaktadır (Rudajev ve Novotny 2020). Amiloid- β birleşimleri molek¼ler ağırlıklarına, mikroskobik boyutlarına ve uzunluklarına g¼re A β t¼revi ligandlar, protofibriller ve kısa oligomerler olarak ¼ gruba ayrılabilir. Protofibrillerin ve oligomerlerin n¼ronlarda en g¼cl¼ etkileri g¼stererek n¼rotoksisiteye ve sinaptik bozulmaya yol a¼tıęına inanılmaktadır. Amiloid- β birikimi senil plaklar (SP) olarak adlandırılan oluşumlara yol a¼ar. Senil plakların AH'nın ayırt edici ¼zelliklerinden biri olduğu d¼ř¼n¼lse de bilişsel olarak normal yaşlı bireylerin beyinlerinde sıklıkla bulunurlar. Dahası bu t¼r yařa bağlı SP'lar yaşlı ayların, etoburların, kuşların, ¼itaların, evcil kedilerin ve maymunlar gibi bir¼ok primatın beyinlerinde bulunmuştur (Gołasewska ve ark. 2019).

4. YAşLANMA İLE K¼PEK BEYNİNDE G¼R¼LEN DEğİşİKLİKLER

Hem k¼peklerin bilişsel işlev bozukluğu (CCD) hem de AH hastaları kademeli olarak ilerleyen bir patolojiye sahiptir, bu da patoloji ilerledik¼e hafiften şiddetliye değişen bilişsel gerileme ve davranışsal semptomlarla sonu¼lanmaktadır. Hastalığın altında yatan nedenler ve hastalığın gelişimi zaman i¼inde benzer bilişsel-davranışsal değişikliklere yol a¼maktadır. K¼peklerin bilişsel işlev bozukluğu ve AH n¼rofibriler yumaklar, ¼nemli hipokampal n¼ron kaybı, A β proteini birikimi, n¼roinflamasyon ve beyinde oksidatif strese artış gibi patofizyolojiyi paylaşmaktadır. İlerleyici n¼rodejenerasyon, hem CCD hem de AH'nın temel ¼zellikleri olan dikkat ¼ekici derecede benzer davranışsal değişikliklere yol a¼maktadır (Ehrenzweig ve Hunter 2023). Ayrıca k¼peklerde yaşlanma ile birlikte, frontal lobun hacminin azaldığı; ventrik¼llerde ise genişleme g¼r¼ld¼ę¼ bildirilmektedir (Tapp ve ark. 2004). Yaşlı k¼peklerde, periventrik¼ler damarlarda mikrohemoraji ve infarkt¼slere rastlanmıştır (Borras ve ark. 1999). Dahası k¼peklerde yaşlanmanın bir sonucu olarak serbest radikallerde artış bildirilmiştir (Head ve ark. 2002). Boyut ayrımcılığı ¼ęrenme g¼revinde yetersiz performans g¼steren k¼peklerde, entorhinal kortekste b¼y¼k miktarlarda A β birikimi olduğu belirtilmektedir (Head ve ark. 1998). Ek olarak kedilerde de amiloid plak birikimleri g¼zlendięi belirtilmektedir (Nakamura ve ark. 1996, Gun-Moore ve ark. 2006).

Sándor ve ark. (2022) k¼peklerin pre-frontal korteksinde ger¼ekleřtirilen poly(A) RNA sekans analizi sonucunda n¼ronların inhibisyonu ile ilişkili olan; kalbindin proteini, glutamat dekarboksilaz ve somatostatin genlerinin yaşlı k¼peklerde aşağı reg¼lasyona uğradığı bildirilmiştir. Yine aynı ¼alıřmada yaşlı k¼pekler ile gen¼ k¼pekler arasında farklı olarak eksprese edilen 103 tane long non-coding RNA (lncRNA) olduğu belirtilmiştir.

Amiloid- β , k¼peklerin BOS'nda ¼l¼¼lebilir. BOS'ndaki A β 42/40 oranı beyinde biyokimyasal olarak ¼l¼¼len A β kapsamının iyi bir g¼stergesi olarak kabul edilmektedir (Head ve ark. 2010).

5. K¼PEKLERİN BİLİşSEL İşLEV BOZUKLUğU

İnsanlardaki AH'nın analog¼ olan CCD, genellikle 8 yaşın ¼st¼ndeki k¼peklerde değişen mental aktivite ve demansla karakterize yavaş ilerleyen n¼rodejeneratif bir hastalıktır (Dewey ve ark. 2019). Yaşa bağlı n¼ropatoloji a¼ısından insan ve k¼pek arasında da benzerlikler vardır. İnsan AH patolojisi, ¼zellikle pamiloid birikimi, n¼rofibriler yumaklar, plak oluşumu ve diğer değişiklikler a¼ısından kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. K¼pekler, yaşa bağlı serebral vask¼ler değişiklikler, meninkslerin kalınlaşması ve ventrik¼llerin dilatasyonu ve yaşa bağlı reaktif gliozis dahil olmak ¼zere insanlarla aynı beyin b¼lgelerinde AH benzeri n¼ropatoloji yaşarlar (Ruehl ve ark. 1995).

Alzheimer hastalığında g¼r¼len iki yaygın patoloji; A β plak birikimi ve hiperfosforillenmiş tau'dan n¼rofibriler yumak oluşumudur. Aynı zamanda oksidatif beyin hasarı, neuronal mitokondrilerin fonksiyon kaybı, glutamat kaynaklı n¼ronal hasar, bozulmuş n¼ronal glikoz metabolizması, mikrogliyal ve astrosit disfonksiyonu da beyinde g¼zlenen değişikliklerdendir

(Dewey ve ark. 2019). İlave olarak hem CCD'nda ve hem de insanların AH'lığında, artan asetilkolinesteraz seviyesi ile kolinerjik aktivite azalması, yükselmiş MAO-B (Monoamin Oksidaz-B) düzeyleri ve BOS sıvısında laktat, pirüvat ve potasyum düzeylerinde artış gözlemlenmektedir (Dewey ve ark. 2019).

β -amiloid oluşumunu sağlayan APP'nin aminoasit sekansları insan ve köpeklerde yüksek oranda homologdur. Köpeklerin majör APP izoformları; APP-770, APP-751, APP-714 ve APP-6952'dir (Sarasa ve ark. 2010). Köpeklerin bilinen en uzun APP izoformu olan APP-770; insan A β prekürsör proteini ile %97 identik ve %98,3 oranında benzerdir (Sarasa ve ark. 2010). Küçük ve orta büyüklükteki köpeklerde daha yüksek oranlarda A β birikimine rastlanmıştır (Schmidt ve ark. 2015).

Alzheimer hastalığında görülen bir diğer patoloji olan tau protein birikiminin, CCD'nda da görüldüğü bildirilmiştir (Smolek ve ark. 2016). Ek olarak Abey ve ark. (2021) immunohistokimyasal boyama neticesinde NFY'larla ilişkili olan AT8 epitopunun bir CCD'na sahip köpekte pozitif boyandığını göstermiştir. Aynı çalışmada tau proteininin erken disfonksiyonunu gösteren s396 p-tau tüm CCD'na sahip köpeklerde pozitif boyanmıştır. Schmidt ve ark. (2015) tarafından yürütülen başka bir çalışmada ise; yaşları 8-19 arasında değişen 24 köpeğin yalnızca 3 tanesinde tau patolojisi ortaya konulmuş fakat yalnızca bir köpekte dorsal ve ventral hipokampüste NFY'ların oluşumuna rastlanmıştır.

6. TANI/TEŞHİS

Alzheimer hastalığı yaşlılarda en sık görülen demans türüdür (Samanta ve ark. 2006). Alzheimer hastalığı kronik bir hastalık olarak kabul edilmektedir (Chu 2012). Alzheimer hastalığı, serebral kortekste belirgin atrofi ve kortikal nöron kaybı ile karakterizedir. Erken teşhis hasta ve ailesi için önemlidir. Erken teşhis, bilişsel bozulmayı ve davranış sorunlarının gelişimini yavaşlatarak hastanın günlük aktivitelerini daha uzun süre devam ettirmesini sağlayacaktır. Alzheimer hastalığına yönelik mevcut klinik yaklaşımdaki önemli sorunlar yetersiz tanı ve yetersiz tedavidir (Samanta ve ark. 2006). Alzheimer hastalığı gibi kronik nörodejeneratif hastalıklar için biyobelirteçler büyük önem taşımaktadır. Çünkü bilişsel semptomlar genellikle yaygındır ve diğer bozukluklarla örtüşür. Klinik ilerleme yavaş ve aynı hastalığa sahip hastalar arasında bile değişkendir (Blennow 2017). Köpek kognitif disfonksiyonu 8 yaşından büyük köpeklerde görülen yaygın bir medikal durumdur. İnsan AH'nın köpek analogu olarak kabul edilir. Bozukluk, değişen zihin yapısı ve bunama ile ilişkili bilişsel yeteneklerin yavaşça bozulması ile karakterizedir. Yaşlı köpeklerde bu durum oryantasyon bozukluğu, ev eğitimi ve diğer öğrenilmiş davranışların kaybı, uyku düzeninde değişiklikler, aile üyeleri ve diğer evcil hayvanlarla değişen veya değiştirilen etkileşim, anksiyete ve aktivitede değişiklikler gibi davranış değişiklikleri olarak kendini gösterir (Huntingford, J. 2021).

Köpeklerin nörodejeneratif hastalık vakalarında kan ve BOS sıvısından ölçülen biyomarkerlar kullanılabilir (Stylianaki ve ark. 2020). Alzheimer hastalığı tanısı için üç çekirdek BOS biyobelirteci vardır (Bjorkli ve ark. 2020). Temel AH BOS biyobelirteçleri arasında total tau, fosforile tau ve A β 'nın 42 amino asit izoformu (A β 42) bulunmaktadır. Bu analitler hastalık patogenezinin kilit yönlerini, yani nöronal ve aksonal dejenerasyonu, yumak oluşumuyla birlikte taunun fosforilasyonunu ve A β 42 peptidinin oligomerizasyonunu, agregasyonunu ve plaklara birikmesini yansıtır (Blennow 2017). Temel AH biyobelirteçlerinin bir kombinasyonunu kullanmak, özellikle ayırıcı tanı için biyobelirteçleri tek tek kullanmaya kıyasla daha iyi bir yaklaşımdır (Bjorkli ve ark. 2020). Janelidze ve ark. (2016) prelinik ve prodromal AH hastalarının plazmasında A β 42 ve A β 42/A β 40 oranının düşük seviyelerde olduğunu ve BOS'ndan ölçülen A β 42 düzeyleri ise AH'nda görülen beyinde amiloid birikimine

bağlı olarak azaldığını bildirmişlerdir. Köpeklerin bilişsel işlev bozukluğunda da BOS-A β 42 düzeyleri azalmaktadır (Panek ve ark. 2021) ancak Borghys ve ark. (2017) yaptıkları çalışma yaşamın erken dönemlerinde yüksek A β 42'nin köpeklerde öğrenme bozuklukları ile bağlantısını destekler niteliktedir. Bu bilgilere ek olarak Vikartovska ve ark. (2020) hafif bilişsel bozuklukları bulunan köpeklerin serumundaki nörofilament hafif zincir kontrol olarak kabul ettikleri köpeklere kıyasla 7 kat arttığını bildirmişlerdir. Ek olarak farklı bir çalışmada bilişsel olarak engelli yaşlı köpeklerin plazma A β 42 ve A β 42/40 oranı bilişsel olarak engelli olmayan yaşlı köpeklere göre istatistiksel olarak önemli yüksek ($p < 0.05$) olduğu bildirilmiştir (González-Martínez ve ark. 2011). Bir başka çalışmada bilişsel işlev bozukluğu olan yaşlı köpeklerde immünohistokimyasal olarak parietal korteks ve hipokampusda Ab birikimi, fosforile tau Ser396 (p-tau Ser396) ve ubikitin gözlendiği ifade edilmiştir (Yu ve ark. 2011).

Alzheimer hastalığının bildirilen histopatolojik özellikleri A β plaklarının hücre dışı agregasyonları ve hiperfosforile mikrotübül ile ilişkili tau'dan oluşan NFY'ların hücre içi agregasyonlarıdır. Amiloid- β plakları başlangıçta beyin bazal, temporal ve orbitofrontal neokorteks bölgelerinde gelişir ve daha sonraki aşamalarda neokorteks, hipokampus, amigdala, diensefalon ve bazal ganglionlar boyunca ilerler. Kritik vakalarda A β ; mezensefalon, alt beyin sapı ve serebellar korteks boyunca da bulunur. Kritik aşamada hipokampus ve neokortekse yayılır. Amiloid- β ve NFY'lar hastalığın ilerlemesinde ana oyuncular olarak kabul edilir (Tiwari ve ark. 2019).

Alzheimer hastalığı için görüntüleme biyobelirteçleri arasında beyindeki bu protein birikintilerinin miktarını ölçmek için amiloid ve tau pozitron emisyon tomografisi ve beyin hacmi ve nöronal bağlantının manyetik rezonans görüntüleme ölçümleri bulunmaktadır. Ek olarak Mondino ve ark. (2022) Kantitatif Elektroensefalogram analizinin CCD tanısına yardımcı olabileceğini yaptıkları çalışmanın sonuçlarına dayanarak bildirmişlerdir. Dahası hastalık patolojisinin (nörodejenerasyon, tau patolojisi ve amiloid birikintileri) temel yönlerini yansıtan bir dizi BOS testi de mevcuttur (Blennow 2017). Teşhis ve görüntüleme teknikleri, hastalardan alınan BOS örneklerinde A β ve tau gibi AH biyobelirteçlerinin nanopartikül (NP) tabanlı hassas erken faz tespitini içerir. Nanomateryaller ayrıca toplanmış A β plaklarını görüntülemek için kontrast madde olarak da kullanılabilir. NP'lerin ilacın kan-beyin bariyerini geçerek merkezi sinir sistemine etkinliğini ve biyoyararlanımını artırmadaki rolünü anlamak zorunludur (Tiwari ve ark. 2019).

Bu tekniklere ek olarak laboratuvar çalışmaları, demans nedenlerini ve yaşlılarda sık görülen eşlik eden faktörleri ayırt etmek için önemlidir. Tiroid fonksiyon testleri ve serum B12 vitamini seviyesinin ölçümü, demansın spesifik alternatif nedenlerinin teşhisi için önemlidir. Tam kan sayımı, kan üre azotu ölçümü, serum elektrolit ve kan şekeri seviyeleri ve karaciğer fonksiyon testleri yapılmalıdır. Diğer laboratuvar çalışmaları arasında sifiliz için serolojik test, eritrosit sedimentasyon hızı, insan immün yetmezlik virüsü antikoru için bir test veya ağır metal taraması, enflamatuvar hastalıkların veya toksinlere maruz kalmanın demansa katkıda bulunabileceğini düşündürdüğünde gereklidir (Samanta ve ark. 2006).

7. BİLİŞSEL İŞLEV BOZUKLUĞU BULUNAN KÖPEKLERDE BESLEME

Beyin sağlığının korunmasına yardımcı olan uygun diyet, fiziksel egzersiz, pekiştirme eğitimi ve interaktif oyuncaklar veya yiyecek parkurlarının AH'nın önlenmesi ve tedavisinde önemli roller oynadığı ileri sürülmektedir (Gołaszewska ve ark. 2019). İnsanlarda doymuş veya trans-doymamış (yani hidrojene) yağlar, hayvansal kaynaklı proteinler ve rafine şekerler bakımından zengin, bitkisel kaynaklı ürünler bakımından fakir gıdaların tüketimi ile karakterize edilen, diyabet riski ve metabolik sendrom ile ilişkili beslenme modelleri, bilişsel bozulma riskinin artmasıyla güçlü şekilde ilişkilidir (Pistollato ve ark. 2018).

Yaşlanma ve serbest radikallerin üretimi proteinlerde, lipidlerde ve nükleotidlerde oksidatif hasara yol açabilir ve bu da nöronal işlev bozukluğuna ve nihayetinde nöronal ölüme neden olabilir. Normalde, endojen antioksidanların aktivitesi serbest radikallerin üretimini dengeler. Ancak, bu koruyucu mekanizmaların bir kısmı yaşla birlikte başarısız olmaya başlar (Head 2013). Köpeklerin bilişsel işlev bozukluğunda oksidatif stres kaynaklı mitokondrial fonksiyon kaybı, önemli rol oynamaktadır. Mitokondri kofaktörleri olan L-karnitine ve DL- α -lipoik asitin CCD' sahip köpeklerin diyetlerine ilavesi sonucunda, köpeklerde biliş kaybı konusunda fayda sağlayabileceği ifade edilmiştir (Milgram ve ark. 2005). Diyete ilave edilen bitkisel kökenli karotenoid ve flavonoidlerin, antioksidan kapasitesini arttırarak, CCD'na sahip köpeklerde semptomları hafifletebileceği bildirilmiştir (Milgram ve ark. 2004). Köpeklerin bilişsel işlev bozukluğuna sahip köpeklerin; anti-oksidanca zengin diyetle beslenmesi ve yaşadığı çevrenin iyileştirilmesi sonucunda brain-derived neurotrophic factor (BDNF) ekspresyonunda artış bildirilmiştir (Fahnestock ve ark. 2012). Proteinlerin S-Adenozil-L-metiyonine bağlı karboksil metilasyonu, özellikle merkezi sinir sisteminde protein fonksiyonunun modifikasyonunda önemli bir unsurdur (Bottiglieri, 2002). Köpeklerin bilişsel işlev bozukluğuna sahip köpeklerde oral S-Adenozil-L-metiyonin alımının, klinik bulgulara iyileşme sağladığı gösterilmiştir (Rème ve ark. 2008). Fosfatidilserinin önemli sinyal iletim yollarını aktive etmede ve nörotransmitter salınımını ve reseptör işlevini modüle etmede kritik rolü bulunmalıdır (Kim ve ark. 2014). Apoaequorin, biyoluminesan denizanelerinde ve diğer çeşitli deniz organizmalarında doğal olarak bulunan bir fotoproteindir (Spence ve ark. 2017). Apoaequorinin, bilişsel bozukluğu olan köpeklerde etkili olduğu bilgiler arasındadır (Dewey ve ark. 2019).

8. GÜNCEL TEDAVİ YAKLAŞIMLARI

Günümüzde AH'nın tedavisinde kullanılan ilaçlar, hastalığın bir sonucu olarak ortaya çıkan nörotransmitter madde dengesizliğine denge sağlamaya çalışmaktadır (Yiannopoulou ve ark. 2020). Butirikolinesteraz enzim inhibitörünün, CCD'na sahip köpeklerde köpek demans ölçeği ve problem çözme testleri açısından değerlendirildiğinde tedavi edilen grupta tedavi edilmeyen gruba göre önemli ve olumlu sonuçlar elde edildiği ancak şiddetli CCD bulunan köpeklerde tedavi sırasında yan etiler görüldüğü; orta şiddette CCD'na sahip köpeklerde yan etkinin görülmediği ifade edilmiştir (Zakošek Pipan ve ark. 2021). N- metil- D- aspartat (NMDA) reseptör antagonisti olan Memantinin nöronal disfonksiyonun önüne geçtiği belirtilmektedir (Matsunaga ve ark. 2015).

9. SONUÇLAR

Alzheimer hastalığı son yıllarda ilerleyen yaşlanma süreci ile birlikte insanlar için önemli bir sağlık problemi haline gelmiştir. Bu bozukluğun yalnızca tedavisine yönelik değil önlenmesine yönelik de araştırmalar devam etmektedir. Köpeklerin bilişsel işlev bozukluğunun insanlardaki AH'na benzer olduğunun keşfedilmesi, köpeklerin insanlara bir model oluşturabilmesi, çalışmaların bu alanda daha da hız kazanabilmesi, konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve çözüme daha erken ulaşabilme açısından umut vadetmektedir. Köpeklerin bilişsel işlev bozukluğu hem köpekler için hem de sahipleri için zorlukları beraberinde getirir. Köpeklerin yaşam kalitesini tamamen etkileyebilir. Belirtilere bakılarak tanı konulduktan sonra hastalığın net bir tedavisinin bulunmayışı veteriner hekimler açısından işleri zorlaştıran bir durumdur. Fakat semptomlara yönelik tedavi uygulamaları, diyet programları ve bazı bileşiklerin tedavi edici olumlu etkiler göstermesi nedeniyle tercih edilmesi sonucu hastalık tablosu ortadan kaldırılmasa da köpeklerin yaşam şartlarını iyileştirebilir. Tedavi potansiyeli olan yeni bileşiklerin keşfine yönelik araştırmaların devam etmesi hastalığın ilerleyen yıllarda daha net bir çözümünün bulunması açısından umut vadetmektedir.

10. KAYNAKLAR

- Abey, A., Davies, D., Goldsbury, C., Buckland, M., Valenzuela, M., & Duncan, T. (2021). Distribution of tau hyperphosphorylation in canine dementia resembles early Alzheimer's disease and other tauopathies. *Brain pathology (Zurich, Switzerland)*, 31(1), 144–162. <https://doi.org/10.1111/bpa.12893>
- Ball, K. A., Phillips, A. H., Wemmer, D. E., & Head-Gordon, T. (2013). Differences in β -strand populations of monomeric A β 40 and A β 42. *Biophysical journal*, 104(12), 2714–2724. <https://doi.org/10.1016/j.bpj.2013.04.056>
- Bjorkli, C., Sandvig, A., & Sandvig, I. (2020). Bridging the Gap Between Fluid Biomarkers for Alzheimer's Disease, Model Systems, and Patients. *Frontiers in aging neuroscience*, 12, 272. <https://doi.org/10.3389/fnagi.2020.00272>
- Blennow K. (2017). A Review of Fluid Biomarkers for Alzheimer's Disease: Moving from CSF to Blood. *Neurology and therapy*, 6(Suppl 1), 15–24. <https://doi.org/10.1007/s40120-017-0073-9>
- Borghys, H., Van Broeck, B., Dhuyvetter, D., Jacobs, T., de Waepenaert, K., Erkens, T., Brooks, M., Thevarkunnel, S., & Araujo, J. A. (2017). Young to Middle-Aged Dogs with High Amyloid- β Levels in Cerebrospinal Fluid are Impaired on Learning in Standard Cognition tests. *Journal of Alzheimer's disease : JAD*, 56(2), 763–774. <https://doi.org/10.3233/JAD-160434>
- Borràs, D., Ferrer, I., & Pumarola, M. (1999). Age-related changes in the brain of the dog. *Veterinary pathology*, 36(3), 202–211. <https://doi.org/10.1354/vp.36-3-202>
- Bottiglieri T. (2002). S-Adenosyl-L-methionine (SAME): from the bench to the bedside--molecular basis of a pleiotrophic molecule. *The American journal of clinical nutrition*, 76(5), 1151S–7S. <https://doi.org/10.1093/ajcn/76/5.1151S>
- Chu L. W. (2012). Alzheimer's disease: early diagnosis and treatment. *Hong Kong medical journal = Xianggang yi xue za zhi*, 18(3), 228–237.
- Dewey, C. W., Davies, E. S., Xie, H., & Wakshlag, J. J. (2019). Canine Cognitive Dysfunction: Pathophysiology, Diagnosis, and Treatment. *The Veterinary clinics of North America. Small animal practice*, 49(3), 477–499. <https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2019.01.013>
- Ehrenzweig, J., & Hunter, R. P. (2023). Canine cognitive decline and Alzheimer disease: clinical insights to solve a shared one-health problem. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 261(11), 1597–1604. <https://doi.org/10.2460/javma.23.02.0095>
- Fahnestock, M., Marchese, M., Head, E., Pop, V., Michalski, B., Milgram, W. N., & Cotman, C. W. (2012). BDNF increases with behavioral enrichment and an antioxidant diet in the aged dog. *Neurobiology of aging*, 33(3), 546–554. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2010.03.019>
- Gołaszewska, A., Bik, W., Motyl, T., & Orzechowski, A. (2019). Bridging the Gap between Alzheimer's Disease and Alzheimer's-like Diseases in Animals. *International journal of molecular sciences*, 20(7), 1664. <https://doi.org/10.3390/ijms20071664>
- González-Martínez, Á., Rosado, B., Pesini, P., Suárez, M. L., Santamarina, G., García-Belenguer, S., Villegas, A., Monleón, I., & Sarasa, M. (2011). Plasma β -amyloid peptides in canine aging and cognitive dysfunction as a model of Alzheimer's disease. *Experimental gerontology*, 46(7), 590–596. <https://doi.org/10.1016/j.exger.2011.02.013>

- Gunn-Moore, D. A., McVee, J., Bradshaw, J. M., Pearson, G. R., Head, E., & Gunn-Moore, F. J. (2006). Ageing changes in cat brains demonstrated by beta-amyloid and AT8-immunoreactive phosphorylated tau deposits. *Journal of feline medicine and surgery*, 8(4), 234–242. <https://doi.org/10.1016/j.jfms.2006.01.003>
- Head, E., Callahan, H., Muggenburg, B. A., Cotman, C. W., & Milgram, N. W. (1998). Visual-discrimination learning ability and beta-amyloid accumulation in the dog. *Neurobiology of aging*, 19(5), 415–425. [https://doi.org/10.1016/s0197-4580\(98\)00084-0](https://doi.org/10.1016/s0197-4580(98)00084-0)
- Head, E., Liu, J., Hagen, T. M., Muggenburg, B. A., Milgram, N. W., Ames, B. N., & Cotman, C. W. (2002). Oxidative damage increases with age in a canine model of human brain aging. *Journal of neurochemistry*, 82(2), 375–381. <https://doi.org/10.1046/j.1471-4159.2002.00969.x>
- Head, E., Pop, V., Sarsoza, F., Kayed, R., Beckett, T. L., Studzinski, C. M., Tomic, J. L., Glabe, C. G., & Murphy, M. P. (2010). Amyloid-beta peptide and oligomers in the brain and cerebrospinal fluid of aged canines. *Journal of Alzheimer's disease : JAD*, 20(2), 637–646. <https://doi.org/10.3233/JAD-2010-1397>
- Head E. (2013). A canine model of human aging and Alzheimer's disease. *Biochimica et biophysica acta*, 1832(9), 1384–1389. <https://doi.org/10.1016/j.bbadis.2013.03.016>
- Huntingford, J. (2021). Integrative treatment of canine cognitive dysfunction. *AHVMA Journal*, 63, 10-22.
- Janelidze, S., Stomrud, E., Palmqvist, S., Zetterberg, H., van Westen, D., Jeromin, A., Song, L., Hanlon, D., Tan Hehir, C. A., Baker, D., Blennow, K., & Hansson, O. (2016). Plasma β -amyloid in Alzheimer's disease and vascular disease. *Scientific reports*, 6, 26801. <https://doi.org/10.1038/srep26801>
- Kim, H. Y., Huang, B. X., & Spector, A. A. (2014). Phosphatidylserine in the brain: metabolism and function. *Progress in lipid research*, 56, 1–18. <https://doi.org/10.1016/j.plipres.2014.06.002>
- Matsunaga, S., Kishi, T., & Iwata, N. (2015). Memantine monotherapy for Alzheimer's disease: a systematic review and meta-analysis. *PloS one*, 10(4), e0123289. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0123289>
- Milgram, N. W., Head, E., Zicker, S. C., Ikeda-Douglas, C., Murphey, H., Muggenburg, B. A., Siwak, C. T., Tapp, P. D., Lowry, S. R., & Cotman, C. W. (2004). Long-term treatment with antioxidants and a program of behavioral enrichment reduces age-dependent impairment in discrimination and reversal learning in beagle dogs. *Experimental gerontology*, 39(5), 753–765. <https://doi.org/10.1016/j.exger.2004.01.007>
- Milgram, N. W., Head, E., Zicker, S. C., Ikeda-Douglas, C. J., Murphey, H., Muggenburg, B., Siwak, C., Tapp, D., & Cotman, C. W. (2005). Learning ability in aged beagle dogs is preserved by behavioral enrichment and dietary fortification: a two-year longitudinal study. *Neurobiology of aging*, 26(1), 77–90. <https://doi.org/10.1016/j.neurobiolaging.2004.02.014>
- Mondino, A., Gutiérrez, M., González, C., Mateos, D., Torterolo, P., Olby, N., & Delucchi, L. (2022). Electroencephalographic signatures of dogs with presumptive diagnosis of canine cognitive dysfunction. *Research in veterinary science*, 150, 36–43. <https://doi.org/10.1016/j.rvsc.2022.06.024>
- Nakamura, S., Nakayama, H., Kiatipattanasakul, W., Uetsuka, K., Uchida, K., & Goto, N. (1996). Senile plaques in very aged cats. *Acta neuropathologica*, 91(4), 437–439. <https://doi.org/10.1007/s004010050448>

- Bosch, M. N., Pugliese, M., Gimeno-Bayón, J., Rodríguez, M. J., & Mahy, N. (2012). Dogs with cognitive dysfunction syndrome: a natural model of Alzheimer's disease. *Current Alzheimer research*, 9(3), 298–314. <https://doi.org/10.2174/156720512800107546>
- Panek, W. K., Murdoch, D. M., Gruen, M. E., Mowat, F. M., Marek, R. D., & Olby, N. J. (2021). Plasma Amyloid Beta Concentrations in Aged and Cognitively Impaired Pet Dogs. *Molecular neurobiology*, 58(2), 483–489. <https://doi.org/10.1007/s12035-020-02140-9>
- Pistollato, F., Iglesias, R. C., Ruiz, R., Aparicio, S., Crespo, J., Lopez, L. D., Manna, P. P., Giampieri, F., & Battino, M. (2018). Nutritional patterns associated with the maintenance of neurocognitive functions and the risk of dementia and Alzheimer's disease: A focus on human studies. *Pharmacological research*, 131, 32–43. <https://doi.org/10.1016/j.phrs.2018.03.012>
- Pugliese, M., Carrasco, J. L., Andrade, C., Mas, E., Mascort, J., & Mahy, N. (2005). Severe cognitive impairment correlates with higher cerebrospinal fluid levels of lactate and pyruvate in a canine model of senile dementia. *Progress in neuro-psychopharmacology & biological psychiatry*, 29(4), 603–610. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2005.01.017>
- Rème, C. A., Dramard, V., Kern, L., Hofmans, J., Halsberghe, C., & Mombiela, D. V. (2008). Effect of S-adenosylmethionine tablets on the reduction of age-related mental decline in dogs: a double-blinded, placebo-controlled trial. *Veterinary therapeutics : research in applied veterinary medicine*, 9(2), 69–82.
- Rudajev, V., & Novotny, J. (2020). The Role of Lipid Environment in Ganglioside GM1-Induced Amyloid β Aggregation. *Membranes*, 10(9), 226. <https://doi.org/10.3390/membranes10090226>
- Ruehl, W. W., Bruyette, D. S., DePaoli, A., Cotman, C. W., Head, E., Milgram, N. W., & Cummings, B. J. (1995). Canine cognitive dysfunction as a model for human age-related cognitive decline, dementia and Alzheimer's disease: clinical presentation, cognitive testing, pathology and response to 1-deprenyl therapy. *Progress in brain research*, 106, 217–225. [https://doi.org/10.1016/s0079-6123\(08\)61218-2](https://doi.org/10.1016/s0079-6123(08)61218-2)
- Samanta, M. K., Wilson, B., Santhi, K., Kumar, K. P., & Suresh, B. (2006). Alzheimer disease and its management: a review. *American journal of therapeutics*, 13(6), 516–526. <https://doi.org/10.1097/01.mjt.0000208274.80496.f1>
- Sándor, S., Jónás, D., Tátrai, K., Czeibert, K., & Kubinyi, E. (2022). Poly(A) RNA sequencing reveals age-related differences in the prefrontal cortex of dogs. *GeroScience*, 44(3), 1269–1293. <https://doi.org/10.1007/s11357-022-00533-3>
- Sarasa, L., Gallego, C., Monleón, I., Olvera, A., Canudas, J., Montañés, M., Pesini, P., & Sarasa, M. (2010). Cloning, sequencing and expression in the dog of the main amyloid precursor protein isoforms and some of the enzymes related with their processing. *Neuroscience*, 171(4), 1091–1101. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2010.09.042>
- Schmidt, F., Boltze, J., Jäger, C., Hofmann, S., Willems, N., Seeger, J., Härtig, W., & Stolzing, A. (2015). Detection and Quantification of β -Amyloid, Pyroglutamyl A β , and Tau in Aged Canines. *Journal of neuropathology and experimental neurology*, 74(9), 912–923. <https://doi.org/10.1097/NEN.0000000000000230>
- Selkoe, D. J., & Hardy, J. (2016). The amyloid hypothesis of Alzheimer's disease at 25 years. *EMBO molecular medicine*, 8(6), 595–608. <https://doi.org/10.15252/emmm.201606210>
- Sengoku R. (2020). Aging and Alzheimer's disease pathology. *Neuropathology : official journal of the Japanese Society of Neuropathology*, 40(1), 22–29. <https://doi.org/10.1111/neup.12626>

- Seubert, P., Vigo-Pelfrey, C., Esch, F., Lee, M., Dovey, H., Davis, D., Sinha, S., Schlossmacher, M., Whaley, J., & Swindlehurst, C. (1992). Isolation and quantification of soluble Alzheimer's beta-peptide from biological fluids. *Nature*, 359(6393), 325–327. (ABSTRACT). <https://doi.org/10.1038/359325a0>
- Smolek, T., Madari, A., Farbakova, J., Kandrac, O., Jadhav, S., Cente, M., Brezovakova, V., Novak, M., & Zilka, N. (2016). Tau hyperphosphorylation in synaptosomes and neuroinflammation are associated with canine cognitive impairment. *The Journal of comparative neurology*, 524(4), 874–895. <https://doi.org/10.1002/cne.23877>
- Spence, J., Chintapenta, M., Kwon, H. I., & Blaszczyk, A. T. (2017). A Brief Review of Three Common Supplements Used in Alzheimer's Disease. *The Consultant pharmacist : the journal of the American Society of Consultant Pharmacists*, 32(7), 412–414. <https://doi.org/10.4140/TCP.n.2017.412>
- Stylianaki, I., Polizopoulou, Z. S., Theodoridis, A., Koutouzidou, G., Baka, R., & Papaioannou, N. G. (2020). Amyloid-beta plasma and cerebrospinal fluid biomarkers in aged dogs with cognitive dysfunction syndrome. *Journal of veterinary internal medicine*, 34(4), 1532–1540. <https://doi.org/10.1111/jvim.15812>
- Tapp, P. D., Siwak, C. T., Gao, F. Q., Chiou, J. Y., Black, S. E., Head, E., Muggenburg, B. A., Cotman, C. W., Milgram, N. W., & Su, M. Y. (2004). Frontal lobe volume, function, and beta-amyloid pathology in a canine model of aging. *The Journal of neuroscience : the official journal of the Society for Neuroscience*, 24(38), 8205–8213. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.1339-04.2004>
- Tiwari, S., Atluri, V., Kaushik, A., Yndart, A., & Nair, M. (2019). Alzheimer's disease: pathogenesis, diagnostics, and therapeutics. *International journal of nanomedicine*, 14, 5541–5554. <https://doi.org/10.2147/IJN.S200490>
- Vijayan, M., & Reddy, P. H. (2016). Stroke, Vascular Dementia, and Alzheimer's Disease: Molecular Links. *Journal of Alzheimer's disease : JAD*, 54(2), 427–443. <https://doi.org/10.3233/JAD-160527>
- Vikartovska, Z., Farbakova, J., Smolek, T., Hanes, J., Zilka, N., Hornakova, L., Humenik, F., Maloveska, M., Hudakova, N., & Cizkova, D. (2021). Novel Diagnostic Tools for Identifying Cognitive Impairment in Dogs: Behavior, Biomarkers, and Pathology. *Frontiers in veterinary science*, 7, 551895. <https://doi.org/10.3389/fvets.2020.551895>
- Yiannopoulou, K. G., & Papageorgiou, S. G. (2020). Current and Future Treatments in Alzheimer Disease: An Update. *Journal of central nervous system disease*, 12, 1179573520907397. <https://doi.org/10.1177/1179573520907397>
- Yu, C. H., Song, G. S., Yhee, J. Y., Kim, J. H., Im, K. S., Nho, W. G., Lee, J. H., & Sur, J. H. (2011). Histopathological and immunohistochemical comparison of the brain of human patients with Alzheimer's disease and the brain of aged dogs with cognitive dysfunction. *Journal of comparative pathology*, 145(1), 45–58. <https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2010.11.004>
- Zakošek Pipan, M., Prpar Mihevc, S., Štrbenc, M., Košak, U., German Ilić, I., Trontelj, J., Žakelj, S., Gobec, S., Pavlin, D., & Majdič, G. (2021). Treatment of canine cognitive dysfunction with novel butyrylcholinesterase inhibitor. *Scientific reports*, 11(1), 18098. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-97404-2>
- Zheng, H., & Koo, E. H. (2006). The amyloid precursor protein: beyond amyloid. *Molecular neurodegeneration*, 1, 5. <https://doi.org/10.1186/1750-1326-1-5>

THE ROLE OF TRIANGLE AND STAR CONNECTIONS IN ELECTRICAL
SYSTEMS

ÜÇBUCAQ VƏ ULDUZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN ELEKTRİK SİSTEMLƏRİNDƏ
ROLÜ

Quliyeva Adilə¹ Qardaşbəyova Nailə Adəm qızı²

Naxçıvan Dövlət Universiteti Orchid ID 0000-0002-0191-9428

Açar sözlər: Elektrik, maqnit, elektrotexnika, elektrik enerjisi, elektrik dövrəsi, üçbucaq birləşməsi, ulduz birləşməsi, enerji ötürülməsi, elektrik mühəndisliyi, transformator, enerji səmərəliliyi.

Xülasə

Bu məqalədə elektrik və maqnit hadisələrinin tarixi inkişafı, elektrotexnikanın əsas prinsipləri və elektrik enerjisinin istehsalı, ötürülməsi və istifadəsi izah olunur. Elektrik dövrlərinin strukturu, toplanmış və paylanmış parametrlil dövrələr, ardıcıl və paralel birləşmələr, həmçinin ekvivalent müqavimət metodu ilə hesablanması geniş şəkildə araşdırılmışdır. Üçbucaq (Δ) və ulduz (Y) birləşmələrinin elektrik sistemlərində rolu, onların transformatorlar, elektrik mühərrikləri və enerji ötürmə xətləri üçün əhəmiyyəti izah edilir. Bu çevrilmələrin enerji itkilərinin azaldılmasına və sistemlərin səmərəliliyinin artırılmasına necə təsir etdiyi göstərilir.

Keywords: Electricity, magnetism, electrical engineering, electrical energy, electrical circuit, delta connection, star connection, power transmission, electrical engineering, transformer, energy efficiency

Annotation

This article explains the historical development of electrical and magnetic phenomena, the fundamental principles of electrical engineering, and the generation, transmission, and utilization of electrical energy. The structure of electrical circuits, lumped and distributed parameter circuits, series and parallel connections, as well as the method of calculating equivalent resistance, are extensively examined. The role of Delta (Δ) and Star (Y) connections in electrical systems, their significance for transformers, electric motors, and power transmission lines, is explained. The impact of these conversions on reducing energy losses and improving system efficiency is also discussed.

Elektrik və maqnit hadisələri haqqında ilkin biliklər qədim Yunanıstanda formalaşmışdır. "Elektrik" anlayışı yunanların kəhrəba mənasını verən "electron" sözündən, "maqnit" anlayışı isə "maqnezi" sözündən yaranmışdır. Elektrotexnika müasir dövrün ən qabaqcıl və məhsuldar elmlərindən biri olub, elektromaqnit hadisələrini və onların müxtəlif sahələrdə tətbiqini öyrənir. Elektrik enerjisi xalq təsərrüfatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, sənaye, kənd təsərrüfatı və nəqliyyat sahələri üçün də əsas faktorlardan biridir. Bu enerji növü universal hesab olunur, çünki digər enerji formalarına asanlıqla çevrilə bilər və eyni zamanda digər enerji növləri də elektrik enerjisinə çevrilə bilər.

Elektrotexnikanın əsas vəzifələri elektrik enerjisinin istehsalı, istehlakçılara ötürülməsi və səmərəli istifadəsini təmin etməkdən ibarətdir. Elektrik enerjisi asanlıqla istehsal olunmaqla yanaşı, uzaq məsafələrə effektiv şəkildə ötürülür və yüksək səmərəliliklə istifadə olunur. Bu səbəbdən, son dövrlərdə elektrik enerjisinin tətbiqi sənayenin yeni ərazilərdə yerləşdirilməsinə, müxtəlif texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsinə və əmək məhsuldarlığının artırılmasına təkan vermişdir. Müasir dövrdə fabrik və zavodların xammal mənbələrinə, elektrik stansiyalarının isə su mənbələrinə və sərfəli yanacaq yataqlarına yaxın ərazilərdə inşa edilməsi vacib sayılan amillərdən biridir. Bununla belə, coğrafi cəhətdən bir-birindən uzaqda yerləşən bu obyektlər elektrik veriliş xətləri vasitəsilə asanlıqla birləşdirilə bilər. Elektrik enerjisinin üstünlükləri nəticəsində sənayedə elektrik qaynağı, elektrikle metal əridilməsi və bərkidilməsi kimi innovativ texnoloji üsullar inkişaf etmişdir. Bundan əlavə, istehsalatın avtomatlaşdırılması kimi mühüm məsələlər də elektrik enerjisinin tətbiqi ilə həll edilmişdir. Hazırda bir çox sənaye sahələrində nəzarət və idarəetmə prosesləri elektrik avtomatları vasitəsilə həyata keçirilir. Elektrotexnika XX əsrin aparıcı elmlərindən biri olmaqla bəşəriyyətin qarşısında yeni üfüqlər açmışdır. Atom enerjisi və ifrat keçiricilik sahəsindəki nailiyyətlər bu elmin əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

Elektrik enerjisinin mənbələrdən keçiricilər vasitəsilə qurğulara ötürülməsini təmin edən sistemə elektrik dövrəsi deyilir. Elektrik dövrəsi hər bir şəraitdə enerjinin mənbədən istehlakçılara çatdırılmasını həyata keçirən bir vasitədir. Onun əsas elementləri elektrik enerjisi mənbəyi və elektrik işlədicisindən ibarətdir. Elektrik enerjisi mənbəyi aktiv element hesab edilir, çünki bu qurğu verilən enerjini elektrik enerjisinə çevirir. İşlədicilər isə passiv element sayılır, çünki onlar elektrik enerjisini digər enerji növlərinə – məsələn, istilik, işıq və ya mexaniki enerjiyə çevirir (qızdırıcı cihazlar, işıq lampaları, elektrik mühərrikləri və s.).

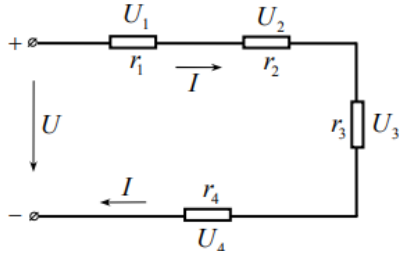
Elektrik dövrləri parametrlərinin paylanma xarakterinə görə iki əsas növə bölünür:

1. Toplanmış parametrlili dövrlər – əgər dövrənin müxtəlif parametrləri müəyyən hissələrdə cəmləşib, bu tip dövrə toplanmış parametrlili dövrə adlanır.

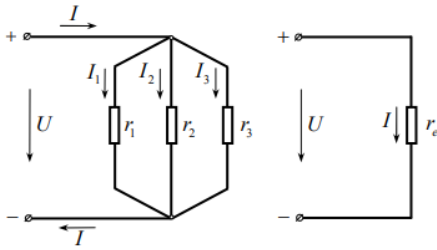
2. Paylanmış parametrlili dövrlər – əgər parametrlər dövrə boyunca müntəzəm şəkildə paylanıbsa, bu tip dövrlər paylanmış parametrlili dövrlər sayılır. Məsələn, elektrik enerjisini bir nöqtədən başqa bir nöqtəyə ötürən ikiməftilli xətt paylanmış parametrlili dövrəyə aid edilir.

İş zamanı elektrik dövrlərinin parametrləri müəyyən dərəcədə dəyişə bilər. Əgər bu dəyişiklik çox kiçikdirsə, onu nəzərə almamaq mümkündür və belə dövrlər parametrləri sabit qalan dövrlər hesab edilir. Bu cür dövrlərdə cərəyan və gərginlik müəyyən tənliklər əsasında əlaqələndiyindən, onlar xətti dövrlər adlanır.[2] Əgər dövrənin parametrləri onun iş rejimindən asılı olaraq dəyişirsə, bu tip dövrlər qeyri-xətti dövrlər kimi təsnif edilir.

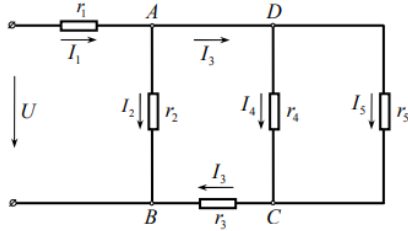
Əgər elektrik dövrəsi ardıcıl birləşmiş r_1, r_2, r_3, r_4 müqavimətli hissələrdən ibarətdirsə, onda bütün hissələrdən eyni cərəyan keçəcək. Belə dövrəni hesablamaq üçün ekvivalent müqavimətlər metodundan istifadə etmək olar.

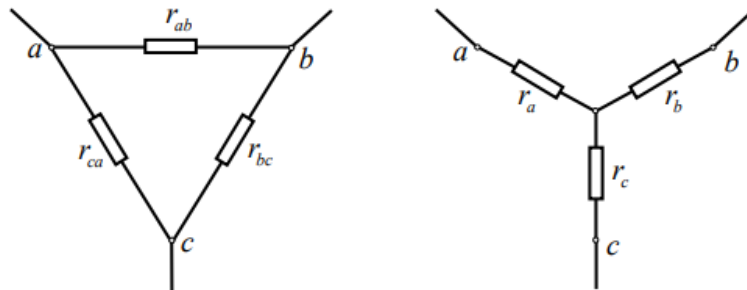
Paralel birləşmiş dövrələr Elektrik işlədiciləri paralel birləşdirildikdə onların hamısı eyni gərginlik altında olur. Belə dövrələri də ekvivalent müqavimətlər metodu ilə hesablamaq mümkündür. Elektrik işlədicilərinin müqavimətlərini r_1, r_2, r_3, \dots və keçiriciliklərini g_1, g_2, g_3 işarə edək.

Qarışıq birləşmiş dövrələr Əgər müqavimətlər qarışıq birləşibsə, bu dövrədə mənbə gərginliyi və dövrə elementləri parametrlərinin verildiyi şəraitdə cərəyanların paylanmasını ekvivalent müqavimətlər metodu ilə təyin etmək olar.[3] Belə ki, r_4 və r_5 müqavimətləri paralel birləşib və onları bir ekvivalent müqavimətlə əvəz etmək olar: $r_{CD} = r_4 \cdot r_5 / r_4 + r_5$

Elektrik dövrələrini hesabladığımızda müqavimətlərin qapalı kontur təşkil edən üçbucaq birləşməsinə rast gəlirik. Bu halda dövrəni sadələşdirməkdən ötrü müqavimətlərin üçbucaq birləşməsindən ulduz birləşməsinə keçirlər.

Belə çevirmə ekvivalent olmalıdır, yəni dövrənin a və b, b və c, c və a nöqtələri arasındakı müqavimətləri hər iki birləşmədə eyni olmalıdır.

Üçbucaq (Δ) və ulduz (Y) əlaqələrinin çevrilməsi bir çox elektrik mühəndisliyi sahələrində istifadə olunur. Bu çevrilmələrin ən geniş tətbiq sahələri aşağıdakılardır:

1. Üç Fazlı Dövrələr

Üç fazlı sistemlər geniş şəkildə elektrik enerjisinin ötürülməsi və paylanması üçün istifadə olunur. Bu dövrlərdə generatorlar, transformatorlar, motorlar və digər elektrik cihazları ya ulduz, ya da üçbucaq birləşməsində istifadə olunur.

Üçbucaq birləşməsi (Δ): Yüksək gərginlikli və böyük güclü sistemlərdə tətbiq edilir. Məsələn, güclü elektrik motorlarında və yüksək gərginlikli ötürmə xətlərində istifadə olunur. Üçbucaq birləşməsi daha çox "yük" tələbi olan cihazlarda istifadə edilir, çünki daha çox cərəyan keçirə bilər.

Ulduz birləşməsi (Y): Düşük gərginlikli və daha sabit cərəyan tələb edən tətbiqlərdə istifadə edilir. Məsələn, üç fazlı generatorlarda və motorlarda enerji istehsalı və paylanmasında ulduz birləşməsi istifadə edilir. Ulduz birləşməsi ilə daha yaxşı sabitlik və daha aşağı gərginlik təmin edilir.

2. Güclü və Zəif Cərəyan Sistemlərinin Ayrılması

Üçbucaqdan ulduza çevrilmə, müxtəlif güc və cərəyan səviyyələrini balanslaşdırmağa kömək edir. Üçbucaq birləşməsi daha yüksək güc tələb edən tətbiqlərdə istifadə edilərkən, ulduz birləşməsi daha az güc və cərəyan tələb edən tətbiqlərdə istifadə olunur. Bu çevrilmə ilə daha təsirli güc idarəetməsi əldə edilir.

3. Elektrik Motorları

Elektrik motorlarının çoxunda həm ulduz, həm də üçbucaq birləşmələri istifadə edilir:

Üçbucaq (Δ): Yüksək güc tələb edən işlərdə, məsələn, motor yüksək sürət və güc tələb edən zaman üçbucaq birləşməsi istifadə olunur. Bu, motorun daha çox cərəyan almasına və daha çox güc istehsal etməsinə imkan verir.

Ulduz (Y): Düşük güc və sürət tələbləri olan vəziyyətlərdə istifadə olunur. Bu vəziyyətdə motor daha az cərəyan alır və işləməsi daha sabit olur.

4. Yüksək Gərginlikli Elektrik Xətləri

Üçbucaq və ulduz çevrilmələri yüksək gərginlikli elektrik ötürmə xətlərində tətbiq olunur. Bu çevrilmələr enerji ötürülməsi zamanı daha az itki və daha səmərəli sistemin yaradılmasını təmin edir. Yüksək gərginlikli ötürmə xətlərində, üçbucaq birləşməsi istifadə olunur, çünki bu daha çox güc ötürməyə imkan verir.

5. Transformatorlar

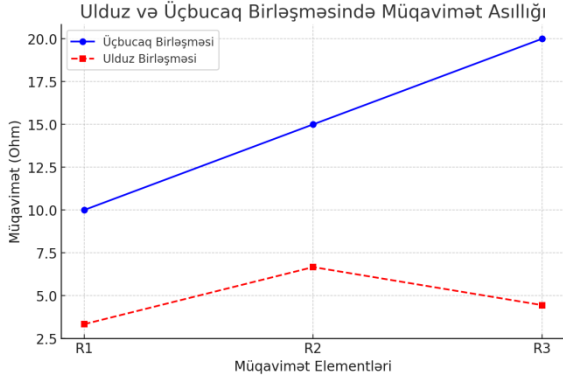
Transformatorların ulduz və üçbucaq konfigurasiyaları arasında çevrilmələr müxtəlif tətbiqlərdə istifadə edilir:

Üçbucaq-Üçbucaq və Ulduz-Ulduz: Güc transformatorlarında, xüsusilə enerji ötürülməsi və paylanmasında üçbucaq-üçbucaq və ulduz-ulduz konfigurasiyaları geniş yayılmışdır.[5]

Üçbucaq-Ulduz (Δ -Y) və Ulduz-Üçbucaq (Y- Δ): Çevrilmələr daha çox gərginlik tələblərinə uyğunlaşdırılmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, yüksək gərginlikli ötürmə xətləri üçün üçbucaq birləşməsi, alıcı tərəfində isə ulduz birləşməsi istifadə edilə bilər.

6. Qidalanma Sistemi və Paylayıcı Şəbəkələr

Elektrik enerjisinin paylanması və istifadə edilən elektrik cihazlarının qidalanmasında da üçbucaq və ulduz birləşmələri istifadə olunur. Qida sistemləri müxtəlif cərəyan və gərginlik səviyyələrini tələb edən cihazlara uyğun olaraq bu çevrilmələri həyata keçirirlər.

Energetika sahəsində üçbucaq (Δ) və ulduz (Y) birləşmələrinin çevrilməsi, müxtəlif elektrik şəbəkələri və enerji sistemləri üçün çox vacibdir. Bu çevrilmələr enerjinin ötürülməsi, paylanması və güc sistemlərinin düzgün işləməsi üçün istifadə olunur.

Məsələn, 500 MW güc istehsal edən bir stansiya üçün üçbucaq və ulduz çevrilmələrinin necə işlədiyini hesablamaq lazımdır:

Üçbucaq birləşməsi (Δ): Yüksək güc istehsal edən generatorlar üçün.

Yüksək güc generatorları üçün gərginlik $V_{\Delta} = \sqrt{3} \times V_Y$ burada V_Y ulduz birləşməsi ilə əldə edilən gərginlikdir.

Əgər stansiyanın ulduz birləşməsində enerji gərginliyi $V_Y = 10 \text{ kV}$ idisə, üçbucaq birləşməsində gərginlik:

$$V_{\Delta} = \sqrt{3} \times 10 \text{ kV} = 17.32 \text{ kV}$$

Ulduz birləşməsi (Y): Düşük gərginlikli enerji istehsalında.

Həmin stansiyadan alıcı cihazlara enerji ötürülərkən, ulduz birləşməsi ilə gərginlik 220 V və ya 380 V ola bilər.

Üçbucaq və ulduz birləşmələrinin düzgün tətbiqi, elektrik enerjisinin itkilərini və səmərəlilik itkilərini minimuma endirir.

Üçbucaq birləşməsi (Δ): Yüksək güc tələb edən dövrlərdə, daha yüksək cərəyan keçə bilər və bu, daha çox enerji ötürülməsini təmin edir. Lakin, bu şəraitdə enerji itkiləri azalmağa meyillidir.

Ulduz birləşməsi (Y): Sabit enerji və daha aşağı gərginlikli dövrlərdə istifadə olunur.[1] Ulduz birləşməsi ilə enerji paylanması zamanı itkilər daha aşağı olur, çünki daha aşağı cərəyan keçir.

Misal: Bir stansiyanın 500 MW güc istehsal etdiyini və enerji ötürmə və paylanma sistemində itkilərin azaldığını fərz edək. Üçbucaq birləşməsi ilə enerji ötürülməsi nəticəsində bu itkilər 10% azaldılsa, bu da stansiyanın ümumi səmərəliliyini artırır.

Nəticə: Məqalə elektrik və maqnit hadisələrinin tarixi inkişafını, elektrotexnikanın əsas prinsiplərini və elektrik enerjisinin istehsal, ötürülmə və tətbiq sahələrini izah edir. Üçbucaq və ulduz birləşmələrinin elektrik sistemlərindəki rolu, onların transformatorlar, mühərriklər və enerji ötürülməsi sahələrində istifadəsi detallı şəkildə araşdırılır. Elektrik dövrlərinin əsas prinsipləri və müxtəlif birləşmələrin səmərəliliyə təsiri nəzərdən keçirilmişdir. Bu biliklər elektrik enerjisinin itkilərinin azaldılması və optimal istifadəsi üçün vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Теоретические основы электротехники: Учебник для вузов. Л. Р. Нейман, Н. В. Коровкин, В. Л. Чечурин. СПб.: Питер, 2004. 483 с.
2. Попов В.П. Основы теории цепей.- М.: Высш.шк.,2005.-574с. 3. Бычков Ю. А., Золотницкий В. М., Чернышов Э. П. Основы теории электрических цепей: Учебник для вузов. СПб.: Лань, 2002
3. Атабеков Г.И. Основы теории цепей.- СПб.: Лань,2006.-424с.
4. Прянишников В. А. Теоретические основы электротехники: Курс лекций. СПб.: КОРОНАпринт, 2000. 368 с. Бессонов Л. А. Теоретические основы электротехники. М.: Гардари ки, 2000. 523 с.
5. Э.В.Зелях Основы общей теории линейных электрических схем, М.,изд.АН СССР,1951. 7.
6. А.Ф.Белецкий- Основы теорит линейных электрических цепей, М.,”Связь”,1967. 8.
7. К.М.Седов-Введение в синтез активных цепей, М,. “Энергия”,1973

THE ROLE OF WIND INSTRUMENT PERFORMERS IN THE DEVELOPMENT
OF THE ART OF ORCHESTRA PERFORMANCE

ORKESTR İFAÇILIĞI SƏNƏTİNİN İNKİŞAFINDANDA NƏFƏS ALƏTLƏRİ
İFAÇILARININ ROLU

Nazilə Qardaşbəyova¹, Naxçıvan Dövlət Universiteti²

Summary

The article discusses the role of wind instrument players in the development of the art of orchestral performance, as well as the works written by composers for wind instruments or the participation of wind instruments in works written for orchestra. It is noted that in the first half of the 18th century, solo and ensemble performance on wind instruments was intensively developed. During this period, many famous wind instrument virtuosos appeared, and history has preserved their names to this day. The growth of the performing skills of wind instrument musicians was closely related to the creativity of composers. As orchestral performance developed, the mutual influence of performance and composer creativity was observed. Good performers always encouraged composers to create new works for their musical instruments, stimulating them

Keywords: orchestra, wind instruments, virtuoso, opera, style, solo

Xülasə

Məqalədə Orkestr ifaçılığı sənətinin inkişafında nəfəs alətləri ifaçılarının rolundan, eyni zamanda bəstəkarların nəfəs alətləri üçün yazdığı əsərlərdən və ya orkestr üçün yazılan əsərlərdə nəfəs alətlərinin iştirakından danışılır. Qeyd olunur ki, XVIII əsrin birinci yarısında nəfəs alətlərində solo və ansambl ifaçılığının intensiv inkişaf etdiyi müşahidə olunur. Bu dövrdə bir çox şöhrət tapmış nəfəs alətlərində virtuoz – ifaçılar meydana çıxmışdır və onların adlarını tarix bu günə qədər saxlamışdır. Nəfəs alətlərində ifa edən musiqiçilərin ifaçılıq məharətinin artması bəstəkarların yaradıcılığı ilə sıx bağlı idi. Orkestr ifaçılığı inkişaf etdikcə ifaçılıq və bəstəkar yaradıcılığının qarşılıqlı təsiri müşahidə olunur. Hər zaman yaxşı ifaçılar bəstəkarları öz musiqi alətləri üçün yeni əsərlər yaratmağa sövq edir, onlara stimül yaradırdılar.

Açar sözlər: orkestr, nəfəs alətləri, virtuoz, opera, stil, solo

Orkestr ifaçılığı sənətinin inkişafında fransız bəstəkarı və dirijoru J. B Lyullinin (1632-1687) çox böyük rolu olmuşdur. O, ilk dəfə müsabiqə yolu ilə ifaçıların opera teatrının orkestrinə seçilməsini praktikada tətbiq etmişdir. Onun 70 nəfərdən ibarət orkestri Aropanın ən yaxşı orkestri hesab olunurdu. Lyulli simfonik orkestr şöbəsinə üç səciyyəvi qrupa bölürdü. Simli alətlər qrupu, zərb alətlərini əlavə etməklə ağac nəfəs alətləri və mis nəfəs alətləri qrupu. Lyulli ona qədər görünməmiş effektlərə nail olurdu. “Armida” (1686-cı il) operasında qaboy və fleytanın müştərək köməyi ilə pastoral (qaban həyatını iddiliya şəklində təsvir edən musiqi əsəri) səhnələri böyük ustalıqla təsvir edirdi. “Şahzadə Eliza” operasının ov səhnəsində valtornadan, hərbi epizodlarda isə truba və litavralardan (zərb aləti, iri nağara) istifadə edirdi. Səhnə saturasiyalarına uyğun olaraq orkestrdəki alətlərin tembrinə görə bu cür paylanması (bölünməsi) o dövr üçün böyük yenilik hesab olunurdu. İlk ingilis milli operası sayılan “Didona və Eney” in müəllifi Q. Pyorsel (1659- 1695) idi. Bu dahi bəstəkar görkəmli orkeströvka ustasıdır. O səhnə situasiyalarından asılı olaraq, böyük məharətlə fleyta, qaboy və faqotların

tembrini simli alətlərin səsi üzərinə qoyurdu və çox gözəl ifadəli səs effektinə nail olurdu. Özünün “Pərilər Kraliçası” operasında tamaşanın əvvəlində bir neçə hissədən ibarət suitanın ifa olunmasını nəzərdə tutur, III və IV aktlar arasında isə 5 hissəli simfoniya ifa olunur. Bütün bunlar, orkestrin müxtəlif alətlərdən çox incə istifadə etməklə böyük ustalıqla yazılmışdır. XVIII əsrin ortalarına qədər Avropada əzəmətli dəbdəbəli və dinamik emosionallığı ilə səciyyələnən “BAROKKO” stili inkişaf etməyə başladı. D. Qabriellinin, K. Monteverdinin, J.B. Lyullinin, A. Vivaldinin, İ.S. Baxın və F. Hendelin yaradıcılığı bu stilin parlaq nümunəsidir.

Eyni vaxtda musiqinin digər bir cərəyanı zəriflik, nəzakət rəmzi olan “ROKOKO” stili inkişaf edirdi. Bu stil üçün zərif pastoral, melizmlərlə bəzədilmiş qəribə ecəzkar melodiya səciyyəvi idi. Bu cərəyanın ən parlaq nümayəndələri fransız bəstəkarı F. Kuperen (1668-1733) və J.F. Ramo (1683-1764) sayılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə bir çox musiqi cərəyanları və stilləti mövcud idi. Bunların vəhdəti və sintezi mürəkkəb təkamül prosesi nəticəsində XVIII əsrin ortalarında xüsusi klassik stilin təsdiq olunmasına səbəb oldu.

XVIII əsrin birinci yarısında nəfəs alətlərində solo və ansambl ifaçılığının intensiv inkişaf etdiyi müşahidə olunur. İtaliyada, Almaniyada, Fransada, Çexiyada simli və nəfəs alətlərində musiqi kadrları hazırlayan tədris ocaqları yaranırdı. Belə ki, Neapolda oğlanlar üçün 4 konservatoriya var idi. Bu tədris ocaqlarında 8 il ərzində uşaqlara müxtəlif musiqi alətlərində (fleyta, qaboy, faqot, valtorna, truba və s.) ifaçılıq tədris olunurdu. Venesiyada yalnız qızlar üçün 4 konservatoriya var idi. Bunlardan birində A. Vivaldinin rəhbərlik etdiyi, öz çıxışları ilə bütün İtaliyada məşhur olan çox gözəl orkestr fəaliyyət göstərirdi.

Bu dövrdə bir çox şöhrət tapmış nəfəs alətlərində virtuoz – ifaçılar meydana çıxmışdır və onların adlarını tarix bu günə qədər saxlamışdır.

Uzaq keçmişin bir sıra virtuoz musiqiçilərinin adlarını sadalayaq; İ.İ. Kvens (1697-1773) – dahi alman fleytaçısı, eyni zamanda qaboy və fortepianoda ifa edirdi. O, çox məhsuldar bəstəkar idi. Fleyta və kamera ansambları üçün 300 konsert (bir və iki fleyta üçün), kamera ansambları üçün 200 konsert yazmışdır. Kvens həmçinin köndələn fleytanı təkmilləşdirən musiqi ustası kimi də məşhur idi. Fleyta üçün yazılmış “Köndələn fleytada ifaçılıq təliminin təcrübəsi” adlı ilk dərslik də ona məxsusdur.

XVIII əsr ifaçılıq sənətinin ən parlaq nümayəndələrindən biri də Bezossi (İtaliya) ailəsi idi. Bu sülalənin əsasını qoyan məşhur qaboyçu Alessandro (1702 -1775) və virtuoz faqotçu Cirolamo (1704 -1778) qardaşları idi. Onlar Qurin şəhərində yaşayırdı və kral orkestrində işləyirdilər. Onların solo və duet çıxışları böyük müvəffəqiyyətlə keçirdi. Hər iki Bezossi qardaşları bəstəkar idilər və öz alətləri üçün çoxsaylı əsərlər yaradırdılar.

A. Hamnel (1705- 1771) Drezdenli musiqiçi, ən parlaq virtuoz valtornaçı idi. O, solo konsertlərilə qastrol səfərlərinə çıxırdı. Hamnel həmçinin valtornanın təkmilləşdirilməsində rolu olan usta idi. Motsartın bir çox əsərlərinin ilk ifaçısı, məşhur fleytaçı İ. B. Venlinq (1720-1797, Almaniya) idi. Nəfəsli alətlərdə ən məşhur ifaçıların adları sırasında qaboyçu F. Ramm və Lebryunu, faqotçu V. Ritteri, valtornaçı F. Lanqı göstərmək olar. Onların hamısı məşhur Manheym orkestrinin (Almaniya) solistləri idilər.

Nəfəs alətlərində ifa edən musiqiçilərin ifaçılıq məharətinin artması bəstəkarların yaradıcılığı ilə sıx bağlı idi. Orkestr ifaçılığı inkişaf etdikcə ifaçılıq və bəstəkar yaradıcılığının qarşılıqlı təsiri müşahidə olunur. Hər zaman yaxşı ifaçılar bəstəkarları öz musiqi alətləri üçün yeni əsərlər yaratmağa sövq edir, onlara stimül yaradırdılar.

XVIII əsr Qərbi Avropada opera və simfonik ifaçılığın çiçəklənmə dövrü idi. Bu dövrdə məşhur solistlərin iştirakı ilə müntəzəm olaraq simfonik konsertlər keçirilir, bir çox iri

şəhərlərdə opera teatrları açılırdı. O dövrdə Avropanın ən yaxşı simfonik orkestri Manheyim (Almaniya) orkestri idi. Bu orkestrin təşkilatçısı və rəhbəri dirijor, skripkaçı və bəstəkar milliyətçə çex olan Jan (İohan) Stamis (1717-1757) idi. O, ilk dəfə olaraq simfonik orkestrin tərkibinə klarnet alətini daxil etdi və musiqi tarixində bu gün də populyar olan klarnet və orkestr üçün ilk musiqi əsərini bəstələdi. J. Stamis 74 simfoniyanın və bir çox kamera ansamblının müəllifi idi. Manheyim orkestri qeyri-adi tərkibi və dinamik rəngarəng ifa tərzinə görə şöhrət tapmışdı. Xüsusən "Manheyim kreşşendosu" çox effektiv səslenirdi.

Bu nüansa və eyni zamanda fortissimo və pianissimo effektinə, əvvəllər musiqiçilərin sayını azaltmaq və ya çoxaltmaq yolu ilə nail olurdular. Məsələn, forte zamanı hamı çalırdı (ifa edirdi), piano vaxtı isə musiqiçilərin bir qismi ifa etmirdilər. Manheyim orkestrində bu üslub təbiiq olunmurdu. Forte və piano vaxtı bütün orkestr çalırdı.

Manheyim orkestrində ilk dəfə olaraq orkestrin cüt klassik tərkibi təsdiq olundu. Bu vaxta qədər belə bir ənənə mövcud idi: qaboyçuları və faqotçuların sayı, skripkaçıların tən yarısına bərabər idi. (20 skripkaçı=10 qaboyçu +10 faqotçu) 1756-cı ildə Manheyim orkestrində 20 skripka, 4 alt, 4 violonçel, 2 kontrabas, 2 fleyta, 2 qaboy, 2 klarnet, 4 faqot, 4 valtorna, 2 truba və litavralar var idi. Musiqi alətlərinin hər partiyası ayrıca yazılırdı.

Dünya musiqi mədəniyyətinə böyük töhvələr vermiş məşhur İtaliya bəstəkarlarından biri də Antonio Vivaldi (1678-1741) idi. A. Vivaldi skripka üçün 221, fleyta üçün 16, qaboy üçün 12, faqot üçün 38, valtorna, truba və qarışıq ansamblar üçün bir çox konsertlərin müəllifi idi. Eyni zamanda 40 operanın, 23 kantatanın, 23 simfoniyanın və s. müəllifi idi. A. Vivaldi musiqi tarixinə 3 hissəli instrumental konsertin yaradıcısı kimi daxil olmuşdur.

İlk dəfə bəstəkarlıq praktikasına yenilik gətirən Vivaldi dinamik çalarları, ştrixləri və templərin göstəricilərini musiqi əsərlərinə daxil etmişdir.

Vivaldi həmçinin proqramlı musiqinin yaradıcısı hesab olunur. Onun skripka və orkestr üçün yazdığı "İlin fəsilləri" adlı 4 proqramlı konserti çox məşhur idi. Nəfəs alətləri üçün yazdığı konsertlərdə ifaçılar qarşısında çox ciddi, bədii və texniki tələblər qoyan Vivaldi alətlərin ifadəli imkanlarından çox məharətlə istifadə edirdi.

A. Vivaldinin müasirləri və nəfəs alətləri haqqında ədəbiyyatların yazılmasında böyük xidmətləri olan bəstəkarlar sırasında T. Albiனி (1671-1750) və Q.F. Telemanın (1681-1767) adlarını çəkmək olar. Onların nəfəs alətləri üçün yazdıqları müxtəlif əsərlər müasir beynəlxalq müsabiqələrin proqramına salınır və ifaçılar arasında böyük rəğbətlə qarşılanır.

Dahi alman bəstəkarı İ.S. Baxın (1685-1750) nəfəsli alətlərin istifadə olunmasında böyük xidməti olmuşdur. Öz musiqi əsərlərində qaboy, faqot yüksək səsli trubaları, trambonları özünəməxsus müxtəlif tərzlərdə istifadə edirdi. Bu alətlərə solo frazalarını, kantata və oratoriyalarda vokal partiyaların təkrar ifası həvalə olunurdu. İ. Bax köndələn fleytadan, qaboy d amur, ingilis şeypurundan istifadə edirdi. İ.S. Baxın ən qiymətli əsərlərindən fleyta və klavesin üçün yazdığı 6 sonatanı, fleytada solo ifası üçün 1 sonata, fleyta və 2 skripka, alt və bas üçün yazdığı məşhur si minor suitasını, orkestrlə qaboy və skripka üçün yazdığı konserti, nəfəsli alətlərin geniş təmsil olunduğu 6 Brandenburq konsertlərini göstərmək olar.

Nəfəsli alətlər məşhur alman bəstəkarı Q.F. Hendelin (1685-1759) yaradıcılığında da geniş təmsil olunub. Bəstəkarın ən çox sevdiyi alət qaboy idi. O, qaboy üçün 3 konsert, valtorna üçün 1 konsert, 2 qaboy və klavesin üçün 6 trio sonata, fleyta və bas üçün 3 sonata və s. yazmışdır. Bunlar 9 truba, 3 litavr, 9 valtorna, 4 qaboy və simli alətlərdən ibarət orkestrin ufa

etdiyi “Atəşfəşanlıq musiqisi”və ingilis kralının Temza çayında gəzintisi zamanı ifa olunan “Su üzərində musiqi” əsərləri idi.

Avropanın musiqi həyatında əhəmiyyətli hadisələrdən biri də Vyana klassik musiqi məktəbinin görkəmli nümayəndələrinin sənəti idi. Bu məktəbin ən görkəmli nümayəndələri H.Haydn (1732- 1809), V.A.Motsart(1756-1787) və L.V.Bethoven (1770-1827) idi. Simfonik janrın inkişafı məhz bu bəstəkarların adı ilə bağlıdır. Onlar musiqinin sonata formasının, yəni əsası kontrast (ziddiyyətli) iki mövzudan ibarət olan sonatalı alleqronun əsasını qoymuşlar.

Vyana klassik musiqi məktəbinin ən yaxın sələfi alman bəstəkarı K.V.Qlyuk (1714-1787) idi. O ilk dəfə opera orkestrinə klarnet, təbil, boşqab (tarelka) və üçbucaq kimi alətləri daxil etmişdir. Onun operalarında nəfəsli alətlər çox müxtəlif rəngarəng şəkildə istifadə olunur. Hüzn və giley (şikayət) kimi hissələri ifadə etmək üçün (“Orfey” operası) o qaboydan istifadə edirdi.

Bu operanın ikinci aktında fleytanın məşhur solosu səslənir. Onun fleyta və orkestr üçün yazdığı konsert çox məşhurdur.

H.Haydn Vyana klassik məktəbinin qocaman nümayəndəsidir. O, 104 simfoniyanın, 30-dan artıq operanın, 4 oratoriyanın, Kvartetin , 52 fortepiano sonatasının və s. müəllifidir. Simfoniyaalarının böyük əksəriyyəti 4 hissədən ibarətdir: 1- ci hissə sonata formasında, sürətli ; 2-ci hissə asta; 3- cü hissə menuet ; 4-cü hissə final, rondo. Yalnız orkestrin qoşa (cüt) tərkibindən istifadə etməklə bu simfoniyalarda rəngarəng yüksək ifaçılığa nail olurdu.

Haydn fleyta, violonçel və fortepiano üçün 4 “ London triosu”, qaboy, fleyta və truba üçün 3 hissəli və həmçinin valtorna üçün 3 konsert yazmışdır. Bu əsərlər ifaçılıq texnikasının bütün növlərlə zəngindir və ifaçıdan böyük ustalığ və məharət tələb edir.

Vyana klassik musiqi məktəbinin ən parlaq nümayəndələrindən biri də V. A. Motsartdır. Qısa ömür sürməsinə baxmayaraq (cəmi 35 il yaşamışdır) o dünya musiqi mədəniyyətinə böyük töhfələr vermişdir. Demək olar ki, klassik musiqinin bütün janrlarında öz yeni sözünü demişdir. Motsart 10 opera, 41 simfoniya, fortepiano və orkestr üçün 30- a yaxın konsertləri, oratoriya, kantata və s. yaratmışdır. Ayrı-ayrı musiqi alətləri üçün və eyni zamanda nəfəs alətlərinin iştirakı ilə trio, kvartet və kvintetlər üçün yazdıqları konsertlərlə nəfəs alətləri və ansambl ədəbiyyatının yaranmasında böyük xidmətləri olmuşdur. Bu əsərlər təkrar olunmaz, yüksək bədii tərzdə yazılmış sənət nümunələri idi. Bu əsərlərdə nəfəs alətlərinin ifadəli imkanlarını görmək olar. Motsartın nəfəsli alətlər üçün yazdığı ən parlaq əsərlərdən fleyta və orkestr üçün yazdığı 2 konserti, qaboy üçün yazdığı 2, klarnet üçün 1, faqot üçün 1, fleyta və arfa üçün 1, valtorna üçün 4, valtorna və orkestr üçün konsert Rondosunu, fortepiano, simli alətlərin iştirakı ilə çoxsaylı qarışıq ansambllar üçün yazdığı konsertləri göstərmək olar.

Motsartın simfonik orkestrinin tərkibi əsasən qoşa tərkibli idi. O dövr üçün yeni olan klarnetin imkanlarını yüksək qiymətləndirən Motsart bu aləti ilk dəfə orkestrin tərkibinə daxil etmişdir. Ağac nəfəs alətlərini Motsart daha əlverişli orta və yüksək registrlərdə , mis nəfəs alətlərini isə səs sırasının məhdudiyyətinə görə az istifadə edirdi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, “Rekviem” də trambonun məşhur solo ifası çox uğurla tətbiq edilmişdir. Bütünlükdə, Motsart öz simfoniya və operalarında nəfəs alətlətinin I və II səs partiyalarını dəqiq məhdudlaşdıraraq, solo fraza və melodiyaalarının gözəl nümunələrini yaratmışdır.

L. Bethoven dünya musiqi mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifəsini yazmışdır. Bethovenin simfoniyaları nəticə etibarilə opera, drama və romandan geri qalmayan, dərin məzmunlu və qəhrəmanlıq pafosu ilə zəngin, əzəmətli musiqi əsərləri idi. L.Bethoven simfonik orkestrin son tamamlanmış variantını təstiq etdi. O, ayrı-ayrılıqda götürülmüş alətlər qrupunu ən

mükəmməl səviyyəyə çatdırdı. O çox məharətlə fleytanın texniki imkanlarını ifadəli nəğməkarlıqda göstərmişdir. Bütünlükdə nəfəsli alətlərin simfonik əsərlərdə istifadə etdiyinə çox misallar gətirmək olar. Nəfəs alətləri üçün Bethoven bir sıra kamera əsərləri yazmışdır. Solo əsərlərdən valturna və fortepiano üçün Sonatanı göstərmək olar. Bundan əlavə, 2 Oktetanı, septet, sekstet, kvintet, iki qaboy və ingilis şeypuru üçün yazdığı trionu göstərmək olar. Bethoven bəstəkarın ən yüksək bədii məqsədlərini çatdırmaq üçün alətlərin imkanlarından istifadə etməkdə dahi məharəti var idi.

Haydn, Motsart və Bethovenlə yanaşı bu dövrdə görkəmli bəstəkarlar yaşamış və yaratmış və öz yaradıcılıqları ilə nəfəs alətləri haqqında ədəbiyyatın yaranmasında böyük xidmətləri olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan etnoqrafiyası, Bakı-2007,
2. "Şərq-Qərb" nəşriyyatı. Üç cildə. III cild. səh. 225.
3. N.Qardaşbəyova. Nəfəsli musiqi alətlərində ifaçılıq tarixi. Naxçıvan. Əcəmi-2024.

AŞIQ ŞEİR ƏNƏNƏLƏRİ

Həsənova Leyla Ziyafət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, müəllim, Orcid İd:0009-0006-9057-9205

Xülasə: Aşiq şeiri bizim milli poeziyamızın ana qaynağıdır. Canlı xalq danışığı dilinə məxsus axarlı dinamikası, koloriti, ürəyəyatımlı deyim tərzii, aydın, şəffaf və təbii obrazları ilə unikal bir özünəməxsusluq kəsb edən bu poeziyanın klassik ustalarının yaratdığı qiymətli örnəklər əsrlər boyudur dillər əzbəri olmuşdur.

Açar sözlər: aşiq sənəti, folklor, ozan, xalq yaradıcılığı

Summary: bard's poem is the main source of our national poetry. The precious poetry created by the classical masters of this poetry, which gives a unique character to the living folk spoken language with its flowing dynamics, color, heart-warming style of expression, clear, transparent and natural images, examples have been memorized by languages for centuries.

Key words: the art of minstrels, folklore, minstrel, folk creativity

Ozan-aşiq sənətinin tarixi qədimdir. Türk xalqının zəngin mədəniyyətinin sübutudur. Şifahi ədəbiyyatla yazılı ədəbiyyat arasında körpü kimi ozan-aşiq sənəti Azərbaycan ədəbiyyatının onurğa sütunu olub, yazı ədəbiyyatı zamanın siyasətini ruhuna hopduranda xalq ədəbiyyatı, ozan-aşiq sənəti siyasətlə üz-üzə dayanıb bütün qüdrəti ilə sözünü deyib, tarixin sınaqlarından şərəflə çıxıb. Belə əzəmətli abidələri xalq minillər boyu hafizəsinə köçürüb, nəsillərdən-nəsillərə ötürüb, cilalayıb, sıgallayıb və zamanında bir zəka sahibi onu yazıya alıb ilkinini qoruyub yaşadıb. Əlbəttə, zaman öz vərdisindədir, sənət də öz işində. Sənət zamanın yaxşısını da, pisini də, doğrusunu da, əyrisini də, demək olar, bütün simasını öz ruhuna hopdurur. Məhz buna görə də klassiklər doğru deyiblər ki, xalqın bədii söz sənəti tarixin yol yoldaşdır. Bu baxımdan ozan-aşiq sənəti tarixin çeşidli anlarını özünün sənət süzgəcindən keçirib, onun tərcümanı olub. Böyük tarixi dövənlərdə elmi-texniki ixtiralar təkəml tapdıqca bədii sənət də, söz sənəti də istər-istəməz onu ehtiva edir, ona təsir edir, onu öz fantaziyasına yönəldir. Bütün mütərəqqi təkəml, ictimai-siyasi inkişaf, ədəbiyyat və incəsənət həmişə bir-biri ilə ayaqlaşib, bir-birini tamamlayıb. Ozan-aşiq sənəti irsinin toplanılıb öyrənilməsinə əsaslı şəkildə əslində (XIX əsrdə az-çox tədqiqatlar aparılırsa da) XX əsrdə başlanılıb. İlk dəfə olaraq XX yüzillikdə «Dədə Qorqud» abidəsi, arxasınca «Koroğlu», eləcə də xalq arasında tanınmış yaradıcı ustad aşıqların ədəbi irsi toplanılıb çap olundu. [4, 37] Belə bir müqəddəs işə milli duyğularla yaşayan Salman Mümtaz, Hümmət Əlizadə, Həmid Araslı, Məmməd Hüseyin Təhmasib, Mirəli Seyidov, Əhliman Axundov kimi yetişmiş mütəxəssislərlə yanaşı, yeni-yeni həvəskarlar və müəllimlər də girişdi. Nəsillər bir-birini əvəz elədi, daha mütəşəkkil toplama və araşdırma təşəbbüsü vüsət aldı. Toplama və araşdırma işi həm AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda (Folklor şöbəsi), həm də ali məktəblərin ədəbiyyat kafedralarında görülməyə başladı. Müəllimlərdən Paşa Əfəndiyev və Vaqif Vəliyev ali məktəblər üçün «Xalq ədəbiyyatı» dərsliyi yazdılar. Ozan-aşiq sənətinin toplanılıb, araşdırılıb tədqiq edilməsi müxtəlif istiqamətdə aparıldı; oğuznamələrin və «Dədə Qorqud» boylarının türk dünyasında qarşılıqlı öyrənilməsi, ortayüzillərdə «Koroğlu»

dastanlarının müqayisəli tədqiqi, eləcə də aşiq yaradıcılığının toplanılıb çap edilməsi və araşdırılması, ayrı-ayrı aşıqların — Qurbani, Sarı Aşiq, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşiq Alı və Ələgər kimi ustadların haqqında dissertasiyalar, elmi işlər yazıldı. Hələ 1960-cı illərdə professor M.H. Təhmasib «Orta əsrlər Azərbaycan dastanları» monoqrafiyasında dastan janrının təsnifini apararkən qeyd edirdi ki, Azərbaycan xalq dastanları bütövlükdə toplanıb öyrənilmədiyindən onu tam halda təsnifləşdirmək mümkün deyil. M. Təhmasibin bu qeydlərində böyük həqiqət vardı. Çünki sovet hakimiyyəti dövründə mədəniyyətə, qədim irsə, xüsusən Azərbaycan xalqının soykökünə qarşı ideoloji təxribat qədim türk-Azərbaycan, eləcə də türk xalqlarının ortaq dastanlarının öyrənilməsinə imkan vermirdi. Hətta «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının araşdırılmasına qadağa qoyulmuşdu.

Aşiq şeiri bizim milli poeziyamızın ana qaynağıdır. Bu zəngin poeziyanın Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Sarı Aşiq, Hüseyn Şəmkirli, Aşiq Ələsgər, Aşiq Alı, Hüseyn Bozalqanlı kimi klassik ustadlarının yaratdığı qiymətli örnəklər qərinələr boyudur dillər əzbəri olmuşdur. [3, 119]

Yaxşı gündə də, yaman gündə də xalqla birlikdə olan aşiq məhz xalq ruhunun təmsilçisi və ifadəçisidir. Onun yaratdığı sənət xalqımızın qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik ruhunun yüksəlməsində, həyatsevərlik, humanizm, gözəlliyə vurğunluq duyğularının aşılmasında böyük təsir gücünə malikdir.

Aşiq təkcə gözəlləmə oxumaqla vəzifəsini bitirmir. O, qəhrəmanlığa, döyüşə, mübarizəyə, ədəb-ərkana, mədəniyyətə çağıran, milli birliyimizə kömək edən böyük sənət möcüzələri yaradır. Aşiq təkcə gözəlləmə oxumaqla vəzifəsini bitirmir. O, qəhrəmanlığa, döyüşə, mübarizəyə, ədəb-ərkana, mədəniyyətə çağıran, milli birliyimizə kömək edən böyük sənət möcüzələri yaradır.

"Aşiq el anasıdır, haqqın səsidir" - qənaətində olan xalqımız yüz illər boyunca öz ustad sənətkarlarına xeyir-bərəkət, şadlıq gətirən ulvi bir simvol kimi yanaşmışlar. Musiqiçi, şair, aktyor, rəqqas kimi sinkretik keyfiyyətləri unikal şəkildə özündə birləşdirən saz-söz ustaları cəmiyyətin mənəvi həyatını istiqamətləndirən eposun milli-mental keyfiyyətlərini qoruyub möhkəmləndirən nüfuz və ehtiram sahibləri olmuşlar.

Ulu öndərimiz dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin "Milli varlığımızın möhtəşəm abidəsi" adlandırdığı "Dədə Qorqud" eposu və həmin ənənənin davamı olan "Koroğlu" dastanı xalqımıza məxsus mənəvi mədəniyyətin şah əsərləri kimi məhz ozan-aşiq sənətinin nümunəsidir. Milli musiqi mədəniyyətimizin nadir incilərindən olan Üzeyir Hacıbəyovun "Koroğlu" operası aşiq musiqisindən qaynaq götürmüşdür. Bir çox Azərbaycan və xarici ölkə bəstəkarları öz əsərlərində dəfələrlə aşiq musiqisindən bəhrələnmişlər.

Aşiq sənəti, eyni zamanda mədəniyyətimizin müxtəlif tarixi dövrlərini vahid prosesdə birləşdirir ki, bunun da sayəsində insanlarda öz mədəni keçmişinə bağlılıq, milli mədəniyyətin öz qədim köklərinə varislik yaranır. [1, 72]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Eldarova Ə. Azərbaycan aşiq sənəti. Bakı, Elm, 1996, 165s.
2. Qasımlı M. Aşiq sənəti: qaynaqlar, tarixi təşəkkülü və mühitləri. Bakı, 1997, 50s.
3. Qasımlı M. Ozan-aşiq sənəti. Bakı, Uğur, 2011, 304s.
4. Namazov Q. Ozan-aşiq sənətinin tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 480s.

MİKAYIL AZAFLI AŞIĞ POEZİYASININ PARLAQ SİMASI KİMİ
MIKAYIL AZAFLI AS A BRIGHT FIGURE OF ASHUG POETRY

Aynur Zahir Qızı Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi. [orcid.0009-0002-9288-6218](https://orcid.org/0009-0002-9288-6218)

Xülasə

Mikayıl Azaflı aşıq poeziyasının inkişafında müstəsna xidmətləri olan görkəmli bir şəxsiyyətdir. O, həm Azərbaycanın tanınmış aşıqlarından biri olmuşdur həm də aşıq sənətində müasir və klassik elementləri birləşdirərək yeni bir aspektdə yol açmışdır. Ənənəvi şifahi formada çatdırılan xalq musiqisi və peşəkar ifaçılıqla əlaqəli olan aşıq poeziyası onun yaradıcılığında yeni istiqamətlər və üsullar formalaşdırmışdır. Məqalədə Mikayıl Azaflının yaradıcılıq yoluna nəzər salınmış, şeirlərinin mövzusu, aşıq poeziyasının istiqamətləri təhlil edilmişdir. Mikayıl Azaflı yaradıcılığı zəngindir, aşıq poeziyasının inkişafına yeni bir yoldur, aşıq ənənələrinin davamıdır. Azərbaycan mədəniyyətinin, aşıq ədəbiyyatının inkişafına böyük bir töhfədir. Azaflının aşıq irsi nəsillərdən-nəsillərə ötürülərək müasir aşıqların yaradıcılıq yolu üçün bir işıqdır. O, öz zamanının ədəbi təcrübəsinə əsaslanaraq xalq yaradıcılığına yeni ruh gətirmiş istedadlı sənətkardır.

Açar sözlər: aşıq, şeir, sənətkar, ədəbiyyat, istiqamət.

Abstract

Mikayil Azaflı is a prominent figure with exceptional services in the development of ashug poetry. He was both one of the well-known ashugs of Azerbaijan and opened a new aspect in ashug art by combining modern and classical elements. Ashug poetry, which is related to folk music transmitted in a traditional oral form and professional performance, has formed new directions and methods in his work. The article examines Mikayil Azaflı's creative path, analyzes the themes of his poems, and the directions of ashug poetry. Mikayil Azaflı's creativity is rich, it is a new path for the development of ashug poetry, a continuation of ashug traditions. It is a great contribution to the development of Azerbaijani culture and ashug literature. Azaflı's ashug heritage is passed down from generation to generation and is a light for the creative path of modern ashugs. He is a talented artist who based on the literary experience of his time, brought a new spirit to folk creativity.

Keywords: ashug, poetry, artist, literature, direction.

Giriş

XXI əsr Azərbaycan aşıq ədəbiyyatının inkişafında mühüm xidmətləri olan görkəmli nümayəndələrdən biri Mikayıl Azaflı olmuşdur. O, Tovuz rayonunda dünyaya göz açmışdır. Şeirlərini "Coşğun" təxəllüsü ilə yazmışdır. "Azaflı gözəlləməsi", "Azaflı sənəti", "Azaflı dünyası", "Azaflı gəraylısı", "Azaflı himni", "Mikayılı", "Azaflı dağları", "Azaflı bəhri", "Məzahiri", "Azaflı müxəmməsi", "Şah sarayı" [2.] kimi saz havaları Mikayıl Azaflı yaradıcılığının inciləridir. Aşıq ədəbiyyatında onun yaradıcılığının rolu çox böyük və əhəmiyyətlidir. O, həm Azərbaycanın tanınmış aşıqlarından biri olmuşdur həm də aşıq sənətində müasir və klassik elementləri birləşdirərək yeni bir aspektdə yol açmışdır. Ənənəvi qaydada şifahi formada çatdırılan xalq musiqisi və peşəkar ifaçılıqla əlaqəli olan aşıq poeziyası

onun yaradıcılığında yeni istiqamətlər və üsullar formalaşdırmışdır. Mikayıl Azaflının poeziyası aşiq ədəbiyyatının inkişafına yeni ruh, rəngarəng çalarlar, milli məzmun qatmışdır. V. Yusifli qeyd edir: “*Azaflının şeir yaradıcılığında aşiq poeziyasının həm qədim, həm də digər ustad aşuqlar tərəfindən çox az işlənən şakillərinə rast gəlirik. Məsələn, hər bəndi dörd misradan, hər misrası beş, yeddi hecadan ibarət, əvvəlinci üç misrası həmqaftiyə olan şeir şaklidir. Düzünü desəm, mən buna aşiq poeziyasında nadir hallarda təsadüf etmişəm. Azaflı aşiq poeziyasında nisbətən az işlənən şeir şakillərinə müraciət edəndə də bunu dəb xatirinə həyata keçirməmişdir. Sadəcə, ustad olduğu üçün USTAD YOLUNU axıracan başa vurmağa can atmışdır.*” [1.]

Mikayıl Azaflının yaradıcılığında poetik formanın inkişafı mühüm rol oynayır. O, gəraylı, qoşma yazmaqla yanaşı həm də qəzəl, rübai kimi klassik janrlara da müraciət etməklə aşiq poeziyasına yeni istiqamət gətirmiş, aşiq ədəbiyyatını təkmilləşdirmişdir. Onun əsərləri yalnız musiqisi ilə deyil həmçinin dərin obrazlılığı ilə fərqlənir. Azaflı şeirlərində dərin fəlsəfi mənə vardır. Aşığın “Vədəsində” qoşmasından bir parçaya diqqət edək:

*Dünyanın ləzzəti kefdi, damaqdı,
Kim görə-görməyə, o baxta-baxtdı,
Sürgünən kefini cavanlıq vaxtı,
Ağlama qəddinin dal vədəsində.
Bir canım var, fələk bir gün alacaq,
Üstündən dövrənlər yollar salacaq,
Bir yemək, bir geymək, gəzmək qalacaq,
Dolan, göz canının hal vədəsində. . [4.]*

Aşığın şeirləri onun dərin mənəviyyatını ifadə edir. Azaflının poeziyası dinləyiciyə dərin təsir bağışlayır, hər misrası mənə dolu bu şeirlərin emosional gücü insanı valeh edir. Şairin seçdiyi mövzular zəngindir. Onun şeirlərinin mövzusu xalqımızın adət-ənənələri, sevgi, təbiət, ictimai və mənəvi baxışlardır. O, cəmiyyətdə və ətrafda baş verənlərdən təsirlənərək bunu yaradıcılığında əks etdirmişdir. Mikayıl Azaflının özünəməxsus ifa tərzində vardı. O, musiqi alətlərindən məharətlə istifadə edirdi. Azaflı saz vasitəsilə hisslərini, mənəvi təzahürünü dinləyicilərə çatdırırdı. Aşığın ifaçılıq ustalığını xüsusilə qeyd etməliyik. Məhz bu xüsusiyyətləri sayəsində Mikayıl Azaflı özünə geniş dinləyici kütləsi toplamış, sevilmiş və tanınmışdı. Eyni zamanda Mikayıl Azaflı yaradıcılığında xalq və ədəbi yaradıcılıq sintezi görürük. Belə ki, o şifahi xalq nümunələri ilə ədəbi düşüncələrin birləşməsinə təqdim edirdi. Onun şeirləri xalq köklərinin qorunub saxlanılmasının bədii ifadəsidir. Xalq şeirlərində olduğu kimi Azaflının şeirlərinin son bəndində də o adını çəkir, özünə müraciət edir. “Bülbül” gəraylısına nəzər salaq:

*Mən dustağa bir xəbər ver,
Açılıbmı yaz, ay bülbül?
Dərdim çoxdu, sənə deyim,
Qələm götür, yaz, ay bülbül.
Qızılğüllər yetişirmiş,
Göldə sona ürküşürmü?
Səmalarda ötüşürmü,
Ördək, durna, qaz, ay bülbül?
Azaflı tək yanma odna,
Nəşə çoxdu bu həyatda.
O çəkdiyən nalə altda,
Yandım, oldum köz, ay bülbül. [3.]*

Mikayıl Azaflı yaradıcılığı zəngindir, aşıq poeziyasının inkişafına yeni bir yoldur, aşıq ənənələrinin davamıdır. Azərbaycan mədəniyyətinin, aşıq ədəbiyyatının inkişafına böyük bir töhfədir. Azaflının aşıq irsi nəsilərdən-nəsilərə ötürülərək müasir aşıqların yaradıcılıq yolu üçün bir işıqdır. O, öz zamanının ədəbi təcrübəsinə əsaslanaraq xalq yaradıcılığına yeni ruh gətirmiş istedadlı sənətkardır.

Azaflı aşıq poeziyasına ənəvi mövzularla yeni düşüncələr qatmış klassik aşıq üslubunu qoruyub saxlamaqla dövrünün bütün məsələlərinə münasibət bildirmişdir. Azaflı yaradıcılığında zəngin bədii təsvir, ifadə vasitələri vardır. Epitet, təşbeh, metaforalarla zəngin şeirləri aşıq ədəbiyyatına güclü emosional ruh, obrazlılıq gətirmişdir.

*Dünyada şirindi dövlətnən axça,
Ədalət yolunu düz bilin haqça,
Bağbansız olmasın bir bağ, bir bağça,
Dərərlər, tökərlər kal vədəsində.
Azaflı Mikayıl, yaranan köçür,
İnsan bir zəmidir, Əzrayıl biçir,
Əsrlər dolanır, ömür, gün keçir,
Dünyadan payını al vədəsində. [4.]*

İnsanı zəmiyə bənzədən şair lirik bənzətmə ilə (təşbeh) şeirin təsir gücünü artırmış və məna çalarlılığı yaratmışdır.

Beləliklə, Mikayıl Azaflı aşıq poeziyasının inkişafında müstəsna xidmətləri olan görkəmli bir şəxsiyyətdir. O, ənənəvi aşıq şeirinin əsas motivlərinə xələl gətirmədən müasir ədəbiyyatın tələblərinə əsaslanan aşıq poeziyasını inkişaf etdirmiş və dərinləşdirmişdir. Azaflı poeziyası aşıq sənətinə uğurlu bir töhfə, inkişafı üçün mühüm mərhələni əhatə edir.

Ədəbiyyat

1. V. Yusifli. Qoca qartal deyəndə. 525-ci qəzet, 2009. 16 aprel
https://www.anl.az/down/meqale/525/525_aprel2009/75400.htm
2. Aşıq Mikayıl Azaflı
https://az.wikipedia.org/wiki/A%C5%9F%C4%B1q_Mikay%C4%B1l_Azafl%C4%B1
3. Aşıq Mikayıl Azaflı. "Bülbül"
http://enene.musigi-dunya.az/gerayli_azaflı5.html
4. Aşıq Mikayıl Azaflı. "Vədəsində"
http://enene.musigi-dunya.az/qoshma_azaflı9.html

LIFE AND CREATIVE DIRECTIONS OF ABDULLATIF BANDAROGLU
ƏBDÜLLƏTİF BƏNDƏROĞLUNUN HƏYATI VƏ YARADICILIQ İSTİQAMƏTLƏRİ

Prof. Dr. Elman Quliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri Orcid: 0000-0001-5413-9479

XÜLASƏ

Əbdüllətif Bəndəroğlu bədii yaradıcılığı ilə müasir İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış, ərəb dünyasında dilimizin bədii imkanlarının genişlənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Ə.Bəndəroğlu bir sıra araşdırmalarında türkmanların tarixindən də bəhs açmış, onların dili, ədəbiyyatı ilə də bağlı tədqiqlər aparmış və dəyərli fikirlər söyləmişdir. Ə.Bəndəroğlu istər elmi, istərsə də bədii yaradıcılığında bir türkman olaraq millətini, yurduna və dilinə xüsusi sevgi nümayiş etdirmişdir. Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığında dil, yurd, vətən sevgisi, Azərbaycan mövzusu və Azərbaycana bağlılıq xüsusi yer tutmuşdur.

Açar sözlər: Ə.Bəndəroğlu, İraq-türkman, milli, xalq, yaradıcılıq

SUMMARY

Abdullatif Bandaroglu played an important role in the development of modern Iraqi-Turkmen literature with his artistic creativity, and had a significant impact on the expansion of the artistic possibilities of our language in the Arab world. A. Bandaroglu has also discussed the history of the Turkmens in a number of studies, conducted researches on their language and literature and expressed valuable opinions. As a Turkmen, A. Bandaroglu showed special love for his nation, homeland and language in both his scientific and artistic creations. In Abdullatif Bandaroglu's work, language, homeland, love of the country, the theme of Azerbaijan, and attachment to Azerbaijan took a special place.

Key words: A. Bandaroglu, Iraqi-Turkmen, national, people, creativity

Абдуллатиф Бандароглу своим художественным творчеством сыграл важную роль в развитии современной иракско-туркменской литературы, оказал значительное влияние на расширение художественных возможностей нашего языка в арабском мире. А.Бандароглу также рассказал в ряде исследований об истории туркмен, провел исследования их языка и литературы и дал ценные мнения. Будучи туркменом, А.Бандароглу проявлял особую любовь к своему народу, родине и языку как в своих научных, так и в художественных произведениях. В творчестве Абдуллатифа

Бандароглу особое место занимают язык, родина, любовь к родине, Азербайджанская тема и привязанность к Азербайджану.

Ключевые слова: А. Бандароглу, ирако-туркмены, национальный, народ, творчество.

GİRİŞ

İraq-türkman yazılı ədəbiyyatının tarixi böyükdür.XVI əsrə qədər türkman ədəbiyyatı mətnləri əsasən Azərbaycan ləhcəsində olmuşdur, lakin XVI əsrdə (1534-cü il) İraqın Osmanlı hökmranlığının asılılığına düşməsi səbəbindən türkman ellərinin yazılı ədəbiyyatında Osmanlı

türkcəsi üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Orta əsrlərdə İraq-türkman ədəbiyyatı xalq və divan ədəbiyyatı olaraq iki istiqamətdə inkişaf etmişdir. XVI əsrdə Əhdi, Bağdadlı Ruhi, Növrəsi, Novruzi, Berdi, Ərbilli Qəribi, Əsəd, Halis, Xaki və digər ozanlar xalq şeiri üslubunda yazıb-yaratmışlar. XVI əsrlə müqayisədə XVII-XVIII əsrlər İraq-türkman ədəbiyyatı o qədər də güclü inkişaf etməmişdir. Lakin Səfi, Şeyx Rza, Urfi, Zeynal Abidin, Rauf Görkəm və başqalarının simasında XIX əsr İraq-türkman ədəbiyyatında ədəbi prosesin dinamikliyini müşahidə etmək mümkündür. Ancaq onu qeyd etmək lazımdır ki, bu mərhələlərdə İraq-türkman ədəbiyyatına İ.Nəsimi və M.Füzulinin böyük təsiri olmuşdur. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində isə İraq-türkman ədəbiyyatında avropayönlü təsirlər özünü göstərməyə başlamışdır. 1913-cü ildə Məqqi Ləbibin “Gözlük” adlı hekayəsi və 1915-ci ildə Xeyrəddin Farukinin “Qadın qəlbi” adlı romanı İraq-türkman ədəbiyyatında ilk hekayə və ilk roman nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Mövlud Taha Kayacı, Həmzə Hamamçioğlu, İsmət Özcan, Nüsrət Mərdan, Kamal Bayatlı, Çingiz Bayraqdar, Cəlal Polat, Mehmet İzzət Həddat, Salah Tuzlu, Nəsrin Ərbil, Əbdüllətif Bəndəroğlu və s. sənətkarlar muasir dövr İraq-türkmən ədəbiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışlar. Müasir İraq-türkman ədəbiyyatına dahi Azərbaycan şairi M.Şəhriyarın təsiri kifayət qədər güclü olmuşdur. Belə ki, İraq-türkman ədəbiyyatında M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına 40-dan çox nəzirə yazılmış, yazılmış nəzirələrin 30-dan çoxu kitab şəklində çap olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, İraq-türkman ədəbiyyatında M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına ilk nəzirə 1965-ci ildə yazılmışdır. Həmin ildə qələmə alınmış İsmayıl Sərttükmanın “Gurgurbabaya salam” və Hüseyn Ali Mübarəkin “Tuzxurmatı” adlı poemaları Şəhriyar ənənəsinə uyğun yazılmış ilk nəzirələr hesab olunur. Müasir İraq-türkman ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələri olan Əbdüllətif Bəndəroğlu, Məhəmməd Mehdi Bayat, Sabah Abdulla, Səlahəddin Naci, Şəmsəddin Türkman, Sabir Dəmirçi, Nəcib Şeyx Vahab, Orxan Həsən, Burhan Yaralı, Cəlil Qazançioğlu, Husam Həsərət, Əsəd Ərbil, Kamal Mustafa Dakuklu, Faruk Faiq Köprülü, Rza Çolaqoğlu və s. kimi sənətkarlar Şəhriyardan təsirlənərək “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirələr yazmışlar.

İraq-türkman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əbdüllətif Bəndəroğlu 1937-ci ildə Kərkük elinin Tuzxurmatı qəsəbəsində anadan olmuşdur. Əbdüllətif Bəndəroğlu “Hekayə” adlı şeirində doğulduğu məkan haqqında belə yazır:

Mənim doğulduğum elçə Tuz

və xurma ocağı Suyu ağ, dağı yücə...

O, orta təhsilini Kərkükdə tamamlamışdır. Bədii yaradıcılığa 13 yaşında – 1950-ci ildə sərbəst vəzndə yazdığı “Yavaş” adlı şeiri ilə başlamışdır. O, 1952-ci ildə “Nazim Hikmətə bir məktub” şeirini qələmə alır. Bu şeir 1958-ci ildə Bağdadda nəşr olunan “Əl-insaniyyə” qəzetində çap olunur. Həmin şeir Əbdüllətif Bəndəroğlunun mətbuatda çap olunan ilk şeiri hesab edilir.

O, siyasi fəaliyyətinə görə 1956-cı ildə neft şirkətləri üçün kadr hazırlayan məktəbdən xaric edilmişdir. Bundan sonra memarlıq peşəsinə yiyələnmişdir. Keçən əsrin 50-ci illəri İraqda ictimai-siyasi və ədəbi-bədii proseslərinin dirçəliş dövrü kimi xarakterizə olunur. 1958-ci ildə İraq Respublikasının elan edilməsindən sonra İraq-türkmanlarına mədəni haqların verilməsi onların mədəni dirçəlişi üçün geniş imkanlar yaratdı. Bir neçə qəzetin dərc olunması, Bağdad radiosunda türkmanlara 30 dəqiqəlik yayım vaxtının verilməsi, müəyyən mədəniyyət dərnəklərinin yaradılması mədəni qurumların fəaliyyəti üçün imkanları genişləndirdi, ilk növbədə isə İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafına güclü təsir göstərməyə başladı. Əbdüllətif Bəndəroğlu bu illərdə ana dilində yazdığı xoyrat, qəzəl, qəsidələri ilə yanaşı, ərəb dilində “Mühəribənin səsi”, “Sonuncu görüş”, “Aşıqların həyatı” və s. hekayələrini də yazmışdır. Bu dövrdə

o, siyasi fəaliyyətdən də kənar qalmamış, bu səbəbdən daim siyasi rejimin təzyiqləri ilə üzləşmişdir. Əbdüllətif Bəndəroğlu siyasi təqiblərə məruz qaldığı üçün 1964-cü ildən sonra Yunanıstan və Bolqarıstanda mühacirət həyatı yaşamışdır. Sofiya şəhərində türkcə çıxan qəzet və jurnallarda əsərləri çap olunmuş və əldə etdiyi qonorar hesabına yaşamışdır. Bu dövrdə şairin “Yeni işıq”, “Xalq gəncliyi” qəzetlərində və “Yeni həyat” dərgisində milli-azadlıq ideyaları əks etdirən şeirləri dərc olunmuşdur. Bundan başqa onun “Arzu və Qəmbər, yaxud eşq uğrunda ölənlər” pyesi aktyorların ifasında Bolqarıstanda Sofiya radiosu vasitəsilə dinləyicilərə təqdim edilmişdir.

O, 1965-ci ildə İraqa qayıtmış və ictimai-siyasi fəaliyyətini genişləndirmişdir. Əbdüllətif Bəndəroğlu 1970-ci ildə “Yurd” qəzetini çıxarmaqla ərəb dünyasında türkün tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin kütləvi təbliğatı üçün imkanlar yaratmışdır. Bu dövrdə İraq İnformasiya Nazirliyi nəzdində İraq-türkman mədəniyyət müdirliyinin yaradılması, televiziya və radioda türkmanca efir vaxtlarının uzadılması, ana dilində məktəblərin açılması və s. hallar türkmanların ədəbi-mədəni inkişafında mühüm rol oynamışdır. Əbdüllətif Bəndəroğlunun keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanla sıx əlaqələri olmuşdur. O, 1992-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru seçilmiş, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə əlaqələrini genişləndirməyə başlamışdır.

1999-cü ildə bir sıra vəzifələrdə çalışdığına görə “Yurd” qəzetindəki rəhbərlik fəaliyyətini dayandırmışdır. Lakin 2002-ci ildə “Yurd” qəzetinin baş redaktoru vəfat etdiyi üçün Ə.Bəndəroğlu 2003-cü ilə qədər yenidən bu qəzetə rəhbərlik etmişdir. Ə.Bəndəroğlu bədii və elmi əsərlərdən ibarət 36 kitabın müəllifidir. “Günəş şərqi” (1969), “Yurd torpağı” (1971), “Gurgur baba” (1973), “Şərq insanları” (1975), “Qərənfil” (1977), “Yolun sonunadək” (2002),

Gecənin qanayan yarası” (2003) və s. kitabları Bəndəroğlunun zəngin bədii irsə sahib olmasından xəbər verir. 1972-ci ildə İraq neftinin milliləşdirilməsi münasibətilə Ə.Bəndəroğlunun yazmış olduğu “Gurgur baba” poeması dahi Azərbaycan şairi M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına nəzər kimi əhəmiyyətlidir.

Ə.Bəndəroğlu eyni zamanda bir tədqiqatçı olaraq Azərbaycan və Kərkük ədəbiyyatı problemlərini (“Türkmən şairi Füzuli Bayatlı”, “İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi”, “İraq-Türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım”, “Azərbaycan şeiri”, “Ata sözlərimiz”) araşdırmış, Azərbaycan və İraq-türkman elminə müəyyən faydalar vermişdir. Onu da qeyd etmək ki, Ə.Bəndəroğlunun Azərbaycanla sıx əlaqələrinin qurulmasında, möhkəmlənməsində və davamlı olmasında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elminin görkəmli nümayəndəsi prof. Qəzənfər Paşayevin böyük rolu olmuşdur. Ə.Bəndəroğlu 2008-ci il fevralın 2-də Omanda ürək əməliyyatı zamanı vəfat etmişdir.

Əbdüllətif Bəndəroğlu bədii yaradıcılığı ilə müasir İraq-türkman ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış, ərəb dünyasında dilimizin bədii imkanlarının genişlənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Bildiyimiz kimi, türkmanların İraqda məskunlaşmasının tarixi təxminən VII əsrə gedib çıxır. Tarixdə türkmanların Türkiyədən Azərbaycana, Azərbaycandan isə İraqa gəlmələri haqqında xeyli məlumatlar mövcuddur. İraq türkmanları oğuz qrupuna daxil olan tayfa hesab edilir. Ə.Bəndəroğlu bir sıra araşdırmalarında türkmanların tarixindən bəhs açmış, onların dili (“İraq-türkman dili, Bağdad, 1977”), ədəbiyyatı (“İraq-türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım”, Bağdad, 1962; “Ata sözlərimiz”, Bağdad, 1988; “İraq-türkman ədəbiyyatına bir baxış”, Bağdad, 1988) ilə bağlı tədqiqatlar aparmış və dəyərli fikirlər söyləmişdir. Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığının ilk dövrü XX əsrin 50-60-cı illərini əhatə edir. O, yaradıcılığının ilk mərhələsində Nazim Hikmətdən daha çox təsirlənmişdir. Əbdüllətif Bəndəroğlu bu mərhələdə Nazim Hikmət kimi xalqın taleyini daha çox düşünmüş, haqsızlığa qarşı mübarizə və hürriyyətə çağırış ruhlu şeirlər yazmışdır. Bununla yanaşı Əbdüllətif Bəndəroğlu Nazim

Hikmətin “Kərəm kimi”, “Günəşi içənlərin türküsü”, “Ceviz ağacı” və s. şeirlərinin ruhunu və formasını saxlamaq şərtilə özünün “Qardaşım Əli”, “Günəş türküsü”, “Fərqində” və s. şeirlərini qələmə almışdır. Məsələn, Nazim Hikmətin 1957-ci ildə yazdığı “Ceviz ağacı” şeirindəki

Mən bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında, Yarpaqlarım suda balıq kimi qıvıl-qıvıl,

Yarpaqlarım ipək dəsmal kimi tırl-tırl, Qopararaq, gülüm, gözlərinin yaşını sil.

...Mən bir ceviz ağacıyam Gülhanə parkında,

Nə sən bunun fərqindəsən, nə də polis fərqiində -

misralarının təsiri Əbdüllətif Bəndəroğlunun “Fərqiində” adlı şeirində aşağıdakı kimidir:

*Mən bir xurma ağacıyam Millət parkında Budaqlarım qurumuş, salxımlarım tökülmüş,
Köklərim torpaq altında.*

Nə sən bunun fərqindəsən, Nə dostlarım,

Nə də məni arayanlar fərqiində.

Ə.Bəndəroğlu istər elmi, istərsə də bədii yaradıcılığında bir türk- man olaraq millətində, yurduna və dilinə xüsusi sevgi nümayiş etdirmişdir. Bu sevgi onun poeziyasının ana xəttini təşkil edir.

Şair “İnsan və torpaq” şeirində layiqli vətəndaş kimi torpağa bağlılıq hissini nümayiş etdirmiş, öz varlığının torpaqdan güc aldığını dilə gətirmişdir:

*Dağ-dərələr keçən insan, Dənizləri aşan insan, İldırım tək çaxan insan Yaşar yenə
torpağında.*

“Doğu insanları”, “Unut buludu”, “Müqəddəs vətənim”, “Yıldız-yıldız”, “Yalımlı sevdə”, “Evrəni qucaqlayan sevgi” və s. şeirlərində də şairin vətənpərvərlik duyğuları tərənnüm olunur:

*Ey müqəddəs vətənim, sənsən edən heyran bizi, Canladan, həm parladan, təqdir edən insan
bizi. Xalqımız istər hər dəm hürr yaşasın, baş əyməsin, Etməsin istismar qurşunları pərişan
bizi.*

(“Müqəddəs vətənim”)

Vətəni azad görmək istəyi Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığında aparıcı mövzulardan biridir. Bu səbəbdən yadellilərin təcavüzünə, talan siyasətinə qarşı barışmazlıq və nifrət onun çoxsaylı şeirlərinin qayəsini təşkil edir

Yırtıcı qurdların gözləri izimdə,

Əkməgim, suyum, petrolum

Yenə də onların ağzında.(“Qurdların gözü”)

və yaxud

Qapımızın önündən keçər dəmir yolları, Qudurmuş itlər də,

Azmış atlar da,

Qapımızın önündən keçər. Qapımız dəmir yollarına bağlı Qapımız dəmirlə döyülür.

(“Dəmir yolları”)

Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığında dil və yurd sevgisi əsas mövzulardan birinə çevrilmişdir. Şair “Mərhəbə”, “Ağsu”, “Mən iraqılı türk- manam”, “Kərkük”, “Biz”, “Ana dili”, “Öz dilim” və s. şeirlərində öz türkman qürurunu açıq-aydın ifadə etmiş, türkman soyundan olması ilə fəxr

etdiyini bəyan etmişdir:

Millətimin uğrunda hər zaman qaynar qanım, Dilimi yaşatmaqçın qalxandır ona canım.

Tarix boyu yayıldı Türkməndə mənə soyum, Qorxu nədir bilmədik, dedik, ölüm mərhəbə.

*Gəzdim Ural, Altayı, sevgiyə türkü yazdım, Parçalanan dilimə həsrətlə durub baxdım.
Oğuzların səsiylə ildirəm kimi çaxdım.*

Uzun illər gülmədik, dedik, ölüm mərhəbə.

(“Mərhəbə”)

“Bir iraqılı türkmənəm” şeirində şair elinin, dilinin, mənəvi dəyər- lərinin və s. qorunması uğrunda mübarizə aparan, yurd üçün şəhid olan igidlərin ruhu qarşısında baş əyən, türkün şərəfli tarixindən qürur duyan bir vətənpərvər türkmən obrazında çıxış edir:

Bir İraq əsgəriyəm, bir oğuz boyundanam,

Mən Kərkükün oğluyam, adım nəysə yaz mənə, Bu adımlı saxlama

Gəncliyin anlamını İyicə bilməliyiz.

*Sökülməyən sel kimi Bu yerdə durmalıyıq. Ya igid, ya da şəhid Yurdumuzun uğrunda
Fədakar olmalıyıq.*

Ə.Bəndəroğlu bir sıra şeirlərində bir vətənpərvər olaraq igidlik məfkurəsini, torpaq sevgisi ilə yaşamaq idealını önə çəkir:

Biz

Yalnız dağların İgidlik məsləkini Əmən insanlarız. Torpağımızın Eşqiylə

Yaşayıb ölənləriz.

(“Biz”)

yaxud

Qan damardan axsa da, səndən başqa kimsəni, İnan sevməm, ey yurdum.

(“Mən İraqılı türkmənəm”)

“Kərkük” şeirində isə Kərkük bir qədim yurd yeri olaraq milli ru- hun, gələcəyə inamın, mübarizliyin və əyilməzliyin daşıyıcısı kimi təq- dim olunur:

İçimdəki həsrətim,

İçində yaşar Kərkük.

Analar ninnisiylə Oyanır, yatar Kərkük.

Gurgur baba ağlasa, Silkinib qaçar Kərkük.

İldırımını dünyaya Alovla çaxar Kərkük.

Ə.Bəndəroğlu poeziyasında ana dili sevgisi xüsusi bir yer alır. “Öz dilim”, “Gənclik böyük sərmayədir”, “Oyanmaq”, “Sevə-sevə”, “Ana dili” və s. şeirlərində şair özünün doğma dil sevgisini ifadə edir, ana südüylə ruhuna hakim olan doğma dili varlığının əsası kimi göstərir:

və ya:

Ana dilini sevmək,

Ana qucağını sevməkdir, Yaşamın ilk günlərində. Ana dilini sevmək Yenidən yaşamaqdır, Yaşamın son günlərində.

Sən bütün şeylərdən Fərqlisən.

Sən analarımızın südüündəki Bəyazlıqsan.

Sən varlığınızsən, Biz də səninlə varıq.

(“Ana dili”)

“Oyanmaq” şeirində şairin dil ilə bağlı sevgi, çağırış və həyəcanları öz bədii ifadəsini belə tapır:

Ey dilimdə, qanımda, Qardaşım mənim.

Dilini sev, Sevsinlər səni. Dilini unutsan,

Yıxarlar səni. Dil varlığındır

Əgər varlığını satarsan Alçaqlar bazarında Satarlar səni.

Əbdüllətif Bəndəroğlunun bədii yaradıcılığında Azərbaycan möv- zusu və Azərbaycan sevgisi xüsusi yer tutur. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, professor Qəzənfər Paşayev Əbdüllətif Bəndəroğlunun Azərbaycanla əlaqələrini yüksək dəyərləndirmiş, onu İraqda-Kərkük diyarında mədəniyyətimizin, dilimizin və ədəbiyyatımızın yorulmaq bilməyən fədakar təbliğatçısı və tədqiqatçısı hesab etmişdir .

Əbdüllətif Bəndəroğlunun Azərbaycanla bağlı yazdığı ilk poeziya nümunəsi onun Bakını görmək həsrəti ilə 1961-ci ildə qələmə aldığı “Bakıya həsrətlərim” adlı şeiridir:

İçimdə sönməz, yanar, Şiddətlə şövq Bakıya. Yoldaşlarım da bilir, Məndə var zövq Bakıya. Bir dostum daim sorar, Səfərin yox Bakıya?

O, “Bakı”, “Mən Bağdadda, yar Bakıda”, “Qız qalası”, “Qəlbimiz- də, könlümüzdə” və s. şeirlərində Azərbaycana sevgi duyğularını ifa- də etmiş, azərbaycanlılarla türkmanların eyni kökdən və bir bütövün parçaları olmalarını xüsusi vurğulamış, böyük məhəbbətlə yurdumuza olan heyranlığını əks etdirmişdir:

Azərilər səsinə

Mənim qəlbim heyrandır. Əslimiz Azər isə

Dilim həm də türkmandır.

Mənim bütün varlığım,

Ellərimə qurbandır.

Əbdüllətif Bəndəroğlu “Gurgur baba”, “Qərənfil”, “Acı mənim, ümid sənin, qasırgalar həpimizin” adlı poemalar müəllifi kimi də tanın- mışdır. Onun poemaları içərisində “Gurgur baba”nın xüsusi yeri vardır. Müəllif poemanı İraqda neftin milliləşdirilməsi münasibətilə 1972- ci ildə Bağdadda qələmə almışdır. Poemada Gurgur baba müraciət obyekt- ti olaraq məkan anlamında işlədilməklə yanaşı, müqəddəsliyin, inamın, ümidin və s. simvoluna çevrilir. Müəllifin poemaya bu adı verməsi tə- sadüfi deyil. Çünki Gurgur baba Kərkükdə tükənməyən bir neft mən- bəyi, həmçinin ədəbiyanar müqəddəs ocaq və xalqın ziyarət yeridir. 36 bənddən ibarət olan “Gurgur baba” poeması dahi Azərbaycan şairi M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ına nəzirə kimi yazılmışdır. Hər iki poema müxtəlif ölkələrdə yerləşən konkret məkanlarla bağlıdır. Heydərbaba Cənubi Azərbaycanda bir dağdırsa, Gurgur baba Kərkükdə

neftin alovlandığı məkandır. Şəhriyar öz fikir və ideyalarını Heydərba- baya müraciət etməklə oxucuya çatdırırsa, Heydər babadan bir tribu- na kimi istifadə edərsə, Əbdüllətif Bəndəroğlu da Gurgur babadan eyni məqsədlə yararlanır:

Gurgur baba, vaxtı gəldi, bir gurla, Atəş saçıb yurdumuzu bir nurla Yax kinləri ürəklərdə o qorla Aydınlat tez qaranlığı, hər yanı,

Sil gözlərdən sisləri, həm dumanı.

Onu da qeyd edək ki, İraq-türkman ədəbiyyatında M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına 40-dan çox nəzirə yazılmışdır. “Gur- gur baba” poeması İraqda “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirə şəklində yazılmış üçüncü poemadır. Əbdüllətif Bəndəroğludan yeddi il əvvəl, yəni 1965-ci ildə İsmayıl Sərttürkman “Gurgur babaya salam” və Hüseyn Əli Mübarək “Tuzxurmatı” adlı poemaları ilə İraq-türkman ədəbiyyatında Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasına nəzirə yazmağın əsasını qoymuşlar. Əbdüllətif Bəndəroğlu “Gurgur baba” po-

emasını yazarkən Şəhriyar üslubunu, “Heydərbabaya salam” poemanın forma xüsusiyyətlərini saxlamağa çalışmış, ifadənin ən sadə deyimdə, danışiq üslubunda olmasını təmin etmişdir. Hər iki poema beşliklər şəklində heca vəzninin 4-4-3 bölgüsündə yazılmışdır:

Gurgur baba, Heydərbaba ağladı, Şəhriyarın yarasını bağladı,

Daşa dönən ürəkləri dağladı

Sən də bir az Təbriz üçün yan, baba, Qan qardaşı, qan qusuruq, qan, baba.

Gurgur baba, sönməz sənin ocağın, Qaranlıqda pırıl-pırıl çırağın

Ver əlini, tut sözümə qulağın. Alovunu gecə-gündüz saç bizə, Salam göndər Şəhriyara, Təbrizə.

Poema “Heydərbabaya salam” əsərinin üslubuna uyğun yazılsa da, təbii ki, əsərdə Əbdüllətif Bəndəroğlu özünəməxsus orijinal üslubu qo- ruyub saxlamışdır. Əbdüllətif Bəndəroğlu “Gurgur baba” poemasında həyat barədə düşüncə, mülahizə və münasibətlərini bir çox hallarda ic- timai-siyasi səciyyədə ifadə edir:

Gurgur baba, bax dünyaya, gör bu gün, Məzlumların hallarını sor bu gün.

Bizim kimi öz nəfsini yor bu gün Aclıq çəkən kimsələrlə dərdləş gəl, Yorğun-argın insanlarla birləş gəl.

Poema İraq xalqının ictimai-siyasi həyatı ilə birbaşa bağlılığı baxı- mından əhəmiyyətlidir. Qeyd etdiyimiz kimi, əsər 1972-ci ildə İraq nef- tinin milliləşdirilməsi münasibəti ilə qələmə alınmışdır. Lakin poema eyni zamanda İraq, Fələstin, Vyetnam, Laos və Afrika xalqlarının milli azadlıq mübarizəsinə də həsr edilmişdir. Məsələn, müəllif poemanın 12-ci bəndində tarixi proseslərə uyğun olaraq 1946-cı ildə İraqın sərvə-

tini talayan ingilis müstəmləkəçilərinə qarşı ilk mübarizənin aparıldığı məkan (Gavur bağı) və bu mübarizədə ilk şəhid kimi tarixə düşən şəxs (Şakir) haqqında aydın təsəvvür yarada bilir:

Zülm evini yaxar sənin ocağın, Sevgi verər, sevinc saçar qucağın. Ana evi, ata evi bucağın,

Gurgur baba, “Gavur bağı” bizimdi, Şəhid düşən igid Şakir bizimdi.

O cümlədən, poemanın ayrı-ayrı bəndlərində Fələstin, Laos, Vyet- nam, Kamboca, Afrika və s. məkanlarda cərəyan edən proseslər fonun- da həmin ölkə xalqlarının azadlıq çarpışmaları və müstəmləkəçilərə nifrəti əks etdirilir:

və yaxud:

Kambocada qanlı sellər axarkən, Qurtuluşun şimşəkləri çaxarkən İstismarın köklərini yaxarkən, Gurgur baba, sən də bizdən salam et, Bizi düşün, hürriyyəti tamam et.

Gurgur baba, Afrikanı bir dolan, Zəncilərin hallarını ol soran

Əbdüllətif Bəndəroğlu “Gurgur baba” poemasında doğma yurdun bir parçası kimi kəndə olan sevgisini izhar edir, kəndi kökə bağlılığın, tə- mizliyin, vicdanın, şərəfin mənbəyi və nümunəsi hesab edir:

Gurgur baba, kəndlilərin unutmə, Kənddən gələn insanları durutma. Sözü söylə, damağımı qurutma.

Kənddən əsər varlığımız, şanımız, Kənd içindən doğubdur vicdanımız.

Kəndli oldu, inam verdin sən bizə, Yol aradıq getmək üçün ulduza,

Qanad açdıq günəş kimi gündüzə. Gurgur baba, verimlidir torpağın, Qaranlığı aydınladır çırağın.

Əbdüllətif Bəndəroğlu “Qərənfil” adlı digər poemasını Bakıda yaz- mışdır. Poema ilk dəfə 1977- ci ildə Bakıda kitab şəklində çap olunmuşdur. Qeyd edək ki, şair bu poemadan əvvəl “Qərənfil” adlı şeir də qələmə al- mışdır. Poemada qərənfil simvolik məna kəsb edir. Əbdüllətif Bəndəroğ- lu bununla bağlı fikir yürüdərkən qeyd etmişdir ki, “mənim qərənfilim çiçək deyil, o, yurd da ola bilər, sevgili də ola bilər, təmiz ürəkli insan da, sən də, mən də...” Şair bu poemada vətənpərvərlik duyğularını, məmləkət sevgilərini, insana xas gözəl keyfiyyətləri və s. dilə gətirmiş, gözəl poetik lövhələr yaratmaqla ideyanı oxuculara çatdırmışdır.

Dağlar başı sisli duman alanda, Gözlərimiz qan yaşıyla dolanda, Aclıq, qorxu qanadını salanda, Sən də görün qüvvətinlə, qərənfil, Əl-ələ ver millətinlə, qərənfil.

Əbdüllətif Bəndəroğlunun “Acı mənim, ümid sənin, qasırgalar hə- pimizin” adlı üçüncü poeması sərbəst vəzndə, lakin folklor ənənəsinə uyğun yazılmışdır. Poemada xoyratlardan geniş istifadə əsərdəki xəlqi- lik ruhunu xeyli gücləndirmişdir:

Qanadlanar,

Quş uçar qanadlanar, Kəsmə, atar qanadım Gözümdən qan atlanar Körpələr dil açarkən Hecalar qanadlanar.

Ümumiyyətlə, özünəməxsus spesifik bədii xüsusiyyətləri ilə fərqlənən, müxtəlif janrlarda formalaşan, milli və bəşəri dəyərlər qa- zanan Əbdüllətif Bəndəroğlu yaradıcılığı təkcə İraq- türkman ədəbiy- yatında deyil, eyni zamanda, ümumtürk ədəbiyyatında da möhtəşəm yerlərdən birini tutur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bəndəroğlu Ə. Qərənfil, Bakı, 1977
2. Bəndəroğlu Ə. Göylər unutmuşdu yağacağı. (Tərtib edən Q. Paşayev), Bakı, 1992
3. Quliyev E. Şərq xalqları ədəbiyyatı (müntəxəbat). 2 cildə, Bakı, 2011.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
5. Paşayev Q. İraq-türkman folkloru, Bakı, 1992
6. Türkmən nəğmələri. Bakı, 1989.
7. Türkmən hekayələri. Bakı, 1962.

SÜJETİN TİPOLOJİ NÖVLƏRİ

Ulduz Fərhad Qəhrəmanova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, “Ədəbiyyat”
kafedrasında dosent əvəzi, Orcid ID: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt: İndiki romanlar süjetin tipoloji cəhəti baxımından 2 yerə ayrılır:

1.Xronikal süjet: Hadisələr zaman ardıcılığı təsvirçiliyinə əsaslanır. Burada mərkəz yoxdur, hadisələr yayılmışdır, yəni mərkəzdən qaçma süjetdir. Nisbətən statikdir, yəni hərəkət zəifdir. Əsas məqsəd tarixi həqiqəti və həyat həqiqətlərini təfərrüatla təsvir etməkdir. Həcm etibarı ilə çox olur.

2.Konsentrik süjet: Həyat hadisələrinə analitik təhlil verilir, yəni səbəb-nəticə əlaqəsinə əsaslanır. Fəlsəfilik kifayət qədər güclüdür. Bu tipli süjetlərdə hadisələrin zaman ardıcılığı ilə təsvirçiliyi arxa planda qalır. Həcm etibarı ilə az olur. Və həcmi az olsa da əsərin mahiyyəti izah, şərh olunur. Hadisələr mərkəzə fokuslanmışdır, yəni mərkəzə qaçma süjetdir. Dinamik və gərginlik, hərəkətilik süjetdə xüsusi rol oynayır. Əsasən süjetdə konflikt və problem xüsusi rol oynayır. Bu tip süjet xətti romanlarda retrospeksiya gedişatı, yəni çağdaş (müasir) həyatın problemləri keçmişə qayıtmaqdan istifadə edilərək keçmiş hadisələr fonunda bədii təhlil edilir: ya yuxuda olmaqla, ya da tarixə müraciət etməklə və s. Totalitar rejimdə (Sovet rejimində-U.Q.) yazıçılar hər şeyi açıq, çılpaq deyə bilməzlər. Ona görə də yazıçılar hadisələri keçmişə çəkirdilər.

Açar sözlər: xronikal süjet, konsentrik süjet, retrospeksiya

Ən yeni tarixi mərhələdəki romanlarda I zaman kəsiyində köhnəlmiş mövzuların tamamilə yeni aspektdə təhlili verilir. Bugünkü roman dünənki romandı. Yəni əsər keçmişdə ənənəvi roman prinsipinə əsasən hadisələr ekspozisiyadan finaladək deyil. İndiki romanlar süjetin tipoloji cəhəti baxımından 2 yerə ayrılır:

1.Xronikal süjet: Hadisələr **zaman ardıcılığı** təsvirçiliyinə əsaslanır. Burada mərkəz yoxdur, hadisələr yayılmışdır, yəni **mərkəzdən qaçma süjetdir**. Nisbətən statikdir, yəni **hərəkət zəifdir**. Əsas məqsəd **tarixi həqiqəti və həyat həqiqətlərini** təfərrüatla təsvir etməkdir. **Həcm etibarı ilə çox** olur.

2.Konsentrik süjet: Həyat hadisələrinə analitik təhlil verilir, yəni **səbəb-nəticə əlaqəsinə** əsaslanır. **Fəlsəfilik** kifayət qədər güclüdür. Bu tipli süjetlərdə hadisələrin zaman ardıcılığı ilə təsvirçiliyi arxa planda qalır. **Həcm etibarı ilə az** olur. Və həcmi az olsa da əsərin mahiyyəti izah, şərh olunur. Hadisələr mərkəzə fokuslanmışdır, yəni **mərkəzə qaçma süjetdir**. **Dinamik və gərginlik, hərəkətilik** süjetdə xüsusi rol oynayır. Əsasən süjetdə **konflikt və problem** xüsusi rol oynayır. Bu tip süjet xətti romanlarda **retrospeksiya** gedişatı, yəni çağdaş (müasir) həyatın problemləri **keçmişə qayıtmaqdan** istifadə edilərək keçmiş hadisələr fonunda bədii təhlil edilir: ya yuxuda olmaqla, ya da tarixə müraciət etməklə və s. Totalitar rejimdə (Sovet rejimində-U.Q.) yazıçılar hər şeyi açıq, çılpaq deyə bilməzlər. Ona görə də yazıçılar hadisələri keçmişə çəkirdilər.

Azərbaycan ədəbiyyatında ən yeni tarixi mərhələdə bədii nəsr özünün roman dövrünü yaşayıb. Dünya romanında fəlsəfiləşmə prosesi güclənir, həcm kiçilir. Tipoloji cəhətdən ən yeni mərhələdə romanlar 2 yerə ayrılır:

- Müasir mövzuda yazılmış romanlar
- Tarixi mövzuda yazılmış romanlar. Məsələn: “Qətl günü” romanı. (1982)

“Qətl günü” romanı 1984-cü ildə ilin romanı adını almışdı. Həmçinin İsa Hüseynovun “İdeal”, Elçinin “Ölüm hökmü” romanları ənənəyə güclü istinadla yazılmış romanlardı. Ədəbiyyatşünaslar dünya romanının inteqrasiya çərçivəsində Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” romanının xüsusi rolunu qeyd edirlər.

“Qətl günü” romanı konsentrik süjetə nümunə olan ən gözəl romandır. Ən yeni tarixi mərhələdə yazılmış azərbaycan romanlarının strukturu tamamilə fərqlidir. Belə ki, bu romanları necə oxuyursan oxu onu başa düşə bilməzsən. Belə romanlar **prozaik quruluşlu** romanlardı. (Sıxıcı, maraqsız romanlardı-U.Q.) Çünki “Qətl günü” romanını səriştəsiz oxucu oxusa, bu romandan heç nə anlaya bilməz. “Qətl günü” romanını bütövlükdə başa düşmək mümkün deyil. Tənqidçilər bu romanda 3 zaman kəsiyinin olduğunu göstərirlər.

1. Baş kəsilməmiş şairin romanı- tarixi dövr hadisələrini
2. Xəstə tənqidçinin romanı-durğunluq dövrünü
3. Sədi Əfəndinin romanı-repressiya dövrünü

Göründüyü ki, yazıçı Yusif Səmədoğlu 3 zaman kəsiyi hadisələrini verib, amma bütün zamanlarda “ziyalı faciəsi” problemini ideya kimi qoymuşdur. Romanın hər 3 zaman kəsiyində bunu görmək mümkündür. Əsərdə satqınlıq məsələsinə çox ciddi münasibət var. Romandan məlum olur ki, tarixdə baş vermiş hadisələr Sədi Əfəndinin gündəliyindəki hadisələr ilə bağlı imiş. Əslində bu 3 zaman kəsiyi bütöv zaman kəsiyi müstəvisidir.

Dünya ədəbiyyatının roman ənənəsi bu romanla Azərbaycan ədəbiyyatına gəlmişdir. Romanlarda çağdaş dövrü hadisələri keçmiş və gələcəyi ilə işarələmək olar. Bu romanda durğunluq nəticədir, repressiya səbəbidir. “Qətl günü” romanı **“roman içərisində roman”** prinsipi ilə yazılmışdır. Romanın orijinallığı klassik strukturda milli cəmiyyət hadisəsinə bəşəri dəyər verilməsindədir. Bu əsərdə konkret milli məzmun var.

Yaxud: Mövlud Süleymanlının 2 hissədən ibarət olan “Səs” və “Günah duası” adlı dilogiyası da konsentrik süjet üzərində qurulmuşdur. Bu dilogiyada hadisələr 3 zaman kəsiyini əhatə edir: repressiya dövrü; durğunluq dövrü; aşkarlıq dövrünü canlandırır. Əsər 1988-ci ildə yazılmışdır. Əsərdə Sovet hakimiyyətinin Azərbaycana gəlişi və fəsadları əks edilmişdir. Əsərdə əsas obraz Hacınin dilindən: “Şura hökuməti məni it elədi” deməsi və sonra keçmişə qayıdarkən məlum olur ki, Hacı 10 yaş olanda atası zəmidə taxıl biçən zaman təyyarənin çox yaxından uçmasına qəzəblənərək “gəl mənim içimdən keç, bu hökumətin axırı yoxdu, ona görə ki, əvvəli yoxdur” kəlməsi ağzından çıxması ilə atanın tutulması, atanın gözləri önündə oğlunun döyülməsi, oğlunu ağzı qan içində görənin atanın axı niyə döyürsünüz, onu mən sizə vermişəm. Bəli, mən demişəm ki, bu hökumətin axırı yoxdu, atasını satanların axırı olmaz. Göründüyü kimi, Sovet cəmiyyətinin mənəviyyatda, sosial əxlaqda əmələ gətirdiyi dəhşətli məqamlar bu romanda ön plana keçir. Bu əsərdə də satqınlıq məsələsinə çox ciddi münasibət var. Özü də oğulun öz atasını dövlətə satması heç nəyə sığan dərd deyil. Bu Sovet rejiminin yetişdirdiyi satqın oğulların cəmiyyəti idi.

Elçinin “Ölüm hökmü” romanı da konsentrik süjet üzərində qurulmuşdur. Bu romanda hadisələr “Tülkügəldi qəbiristanlığı”nda gedir. Belə ki, Abdul Qafar zadə ölən insanların

qəbiristanlıqda dəfn edilməsi ilə bağlı saxta sənədlər verir, görünməyən mafyoz qrupların başında dayanır. Milyonları olduğu halda işə avtobusla gəlir. Mərqləri tələbələrə kirayə verir, eyş-işrət yerinə çevirir. Buradakı “Tülkügəldi qəbiristanlığı” mikroçəmiyyətdir. Bu mikroçəmiyyət əslində makroçəmiyyətin simvolik ifadəsidir. Əsərdəki Xosrov müəllim 10 illik sürgün həyatı keçirib vətənə gəldikdən sonra bu cismən sanki yoxdu, ruhu ilə yaşayır. Bu obrazla yazıçı demək istəyir ki, bu sovet çəmiyyəti əslində insanların cismini məhv edir, bu insanlar sanki ruh kimi yaşayır. Əsərdə Gicbəsər adlı it obrazı da vardı. Bu Gicbəsər Abdul Qafar zadənin qəbiristanlığında belə qalmadı, buranı tərk etdi. Bu Gicbəsər it əslində Sovet vətəndaşı idi. Yazıçı bu Gicbəsər it obrazını Sovet vətəndaşının simvolik obrazı kimi təqdim etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
2. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çəşioğlu
3. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
4. Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
5. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı
6. Rəhim Əliyev, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

**AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDLƏRƏ MƏSDƏR HAQQINDA
BİLİKLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ TEXNOLOGİYASI**

Könül Ələddin qızı Məmmədova

**Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Orcid
id: 0000-0001-8664-4912**

Açar sözlər: feil, isim, məsdər, feilin təsriflənən və təsriflənməyən forması, təsirli və təsirsiz feillər, hal şəkilçisi və mənsubiyyət şəkilçisi

Dilimizdə məsdər çox mühüm yer tutur. Məsdər şəkilçisi vasitəsilə feilin feil olub-olmadığını yoxlamaq mümkündür. Məsdər feilin şəxssiz formasına aid olsa da, digər təsri formaları üçün əsas ilkin forma və başlanğıcdır. Məsdər feilin bütün şəxslə və şəxssiz formalarının əsasında durduğu üçün idarəedicilik, öz ətrafına söz toplama, tərkib yaratma imkanlarına malikdir. Məsdərlərin frazeoloji birləşmələrdə işlənməsi də məsdərin bu xüsusiyyətini təsdiqləyir. Bu halda məsdərlər cümlənin sintaktik quruluşuna da təsir edir.

İbtidai sinif dərslərində məsdərlə bağlı əlavə olaraq tapşırıqlar da verilir. Məsələn:

Verilmiş feilləri məsdər formasında dəftərinə yaz.

seçirəm, gələcəksən, getməlidir, görsən, alacağım, bilməmişdim, eşitmişik, qaçmışsan, çəksələr, oxuyacaqlar, yazıldıq, yüksəlmişdir, çağırırıq, danışmalıyıq.

Verilmiş feillər müxtəlif zamanlarda, müxtəlif şəxs və növ kateqoriyalarında işlənmişdir. Bu feillərin məsdər formasını düzəltmək üçün zaman və şəxs şəkilçiləri ixtisar olunmalı və *-maq, -mək* şəkilçisi artırılmalıdır: *seçmək, gəlmək, getmək, görmək, almaq, bilmək, eşitmək, qaçmaq, çəkmək, oxumaq, yazılmaq, yüksəlmək, çağırmaq, danışmaq*. Buradan da görünür ki, məsdərlər feilin növ kateqoriyasının şəkilçilərini qəbul edə bilər.

Məsdəri əmələ gətirən *-maq (-mək)* həmçinin *-ma (-mə)* şəkilçisindən sonra əlavə olunmuş bütün şəkilçilər ismə məxsus olması ilə seçilir. Yəni məsdərlər ismin daşdığı xüsusiyyətləri mənimsəyirlər. *-Maq (-mək)* şəkilçisi qəbul etdikdən sonra feil kökləri məhz feilə aid olan bir çox xüsusiyyətlərdən məhrum olur. Bu feillər zaman, şəxs şəkilçilərini qəbul etmək qabiliyyətini, xüsusiyyətini itirməklə bərabər, feilə məxsus forma şəkilçisini də qəbul edə bilmir. Qısa olaraq feili isimlər, yəni məsdərlər də isimlər kimi hallanır, mənsubiyyət kateqoriyası şəkilçilərini qəbul edir. Bunlarla yanaşı məsdərlər cümlənin müxtəlif üzvü ola bilər.

Məsdərin isim kimi mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etməsinə aid nümunələr: *danışmağım, danışmağımız, axtarmağım, axtarmağımız, baxmağım, baxmağımız, görməyim, görməyin, görməyi, görməyimiz, görməyiniz, görməkləri. Onun bizi baxmağı məni lap çox qıcıqlandırdı. Mustafanın bu səhvi görməyi çətin məsələdir. Deyəsən, mənim bu cür danışmağım onun xoşuna gəlmədi. Onların bizi bu qədər axtarmağı məni şübhəyə salmışdı. Validəymlərin sərt davranışları uşaqların yalan danışmağına səbəb olmuşdu. Məhsulları bu gün götürməyimiz vacibdir.*

Məsdərin hallanmasına aid nümunələr:

Adlıq hal – *Yaşamaq gözəldir. Gülmək sizə çox yaraşır.*

Müəyyən yiyəlik hal – *Onun bizə gəlməyinin mütləq bir səbəbi var idi.*

Qeyri-müəyyən yiyəlik hal – *Oxumaq qaydası başqadır.*

Yönlük hal – *Onlar bura bizi dinləməyə gəlirlər.*

Müəyyən təsirlik hal – *Qardaşımın bu yarışda uğur qazanması bizim üçün çox əhəmiyyətlidir.*

Qeyri-müəyyən təsirlik hal – *Biz əsgər qardaşımı üç aydır ki, görmək istəyirik.*

Yerlik hal – *Onun dərəcə gec gəlməyində günahkar elə özüdür.*

Çıxışlıq hal – *Balaca bacım ağıldan yorulub yatdı.*

İsmlər kimi feili ismlər də mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etdikdən sonra yenidən hallanır: *oxumağım, oxumağın, oxumağına, oxumağın, oxumağında, oxumağından* və s. Həm hal şəkilçisi, həm də mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş məsdərlər bu şəkilçilərdən sonra yalnız xəbərlilik kateqoriyasının III şəxs şəkilçisini qəbul edə bilər. Məsələn: *öyrənməyimdər, öyrənməyindər, öyrənməyidər, öyrənməyimizdər, öyrənməyinizdər, öyrənməkdəndər. Mənim əsas məqsədim sizin öyrənməyinizdər. “5” almağın sirri yaxşı oxumaqdadır. Nitqində problem yaradan sən bu işə həvəssiz yanaşmağındər.*

Məsdərlər söz birləşmələrinin yaranmasında aktiv iştirak edərək II və III növ təyini söz birləşməsinin həm birinci, həm də ikinci tərəfində işləyir. Məsələn: *Onun bizə gəlməyinin səbəbi hamıya məlum idi. Şagirdin bu gün özünü qərribə aparması məni narahat edirdi. Bu yarışmaya qatılmaq üçün mahnı oxumaq qaydalarını bilmək lazımdır.*

İsmlər cümlədə mübtədə, xəbər, tamamlıq və bəzən də zərflilik vəzifəsində çıxış etdiyi kimi, məsdərlər də bu cümlə üzvləri kimi işləyə bilər. Məsələn: *Vətənə layiqincə xidmət etmək hər birimizin borcudur (mübtədə). Onun ən böyük arzusu həkim olmaqdır (xəbər). Belə gözəl rəsm çəkməyi kimdən öyrənmisən? Mən tələbə olarkən oxumağa da, işləməyə də vaxt ayırırdım (tamamlıq). Onun arxasınca qaçmaqdan tənəffüs olmuşdum. Biz bura nəzarət etməyə gəlmişik (zərflilik).*

Məsdərlərin ismə məxsus bir sıra xüsusiyyətləri (hallanır, mənsubiyyət şəkilçilərini qəbul edir, qoşmalarla işləyir) daşdığına baxmayaraq isimlərlə tamamilə eyni ola bilmir. Dilimizdəki isimlərin demək olar ki, hamısı cəmləndiyi halda, məsdərlər çox az halda cəmlənir. Məsdərlərin cəmlənməsi üçün mənsubiyyət şəkilçisinin də əlavə edilməsi mütləqdir. Məsələn: *Oxumaqları pis deyil. Baxmaqları heç xoşuma gəlmədi. Onların bura gəlməkləri çox vacibdir* və s. Bu nümunələrdəki məsdərlər *oxumaqlar, baxmaqlar, gəlməklər* şəklində işləyə bilməz. Digər tərəfdən, isimlərdən müxtəlif sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə başqa nitq hissəsi əmələ gətirmək mümkün olduğu halda, feili isimlərdən (məsdərlərdən) başqa nitq hissəsi düzəltmək olmur; çünki feili ismlər (məsdərlər) yalnız sözdəyişdirici şəkilçilər qəbul edə bilər, *-maq (-mək)* şəkilçisindən sonra heç bir sözdüzəldici şəkilçi işlətmək mümkün deyildir.

Məsdərlərdə feilə məxsus olan xüsusiyyətlər isə bunlardır: *baxmaq, görmək, qaçmaq, çəkmək* kimi sözlərdə hərəkət və iş anlayışları olduğundan bu məsdərlər varlığın deyil, yalnız hərəkətin və işin adlarını bildirir. Həmçinin, məsdərlər yalnız feillərə xas olan inkarlıq şəkilçisini də (*-ma, -mə*) qəbul edir: *bilmək – bilməmək, bəyənək – bəyənəmək, bacarmaq – bacarmamaq, danışmaq – danışmamaq, qorxmaq – qorxmamaq* və s. Məsələn: *Bilməmək eyib deyil, öyrənməmək eyibdir (atalar sözü). Danışmamaq üçün özümü güclə saxlayırdım. Belə hadisələr zamanı qorxmamaq, təmkinli və səbrli davranmaq lazımdır. Bu gün iclasda iştirak*

etməməyimiz bizim işimizin gedişatına mənfi təsir göstərdi. Məsdər şəkilçisi olan *-maq* feilin bütün növ şəkilçilərindən sonra artırıla bilər: *işlətmək, baxdırmaq, oxutmaq, yazılmaq, baxışmaq* və s.

Feillərin təsirli və təsirsiz olduğu kimi məsdərlər də bu formada ola bilər, amma *-maq* şəkilçisinin məsdərin təsirli və ya təsirsiz olmasına heç bir təsiri yoxdur. Feil təsirsizdirsə, *-maq* (*-mək*) şəkilçisi qoşulduqda da təsirsiz, təsirlidirsə, məsdər şəkilçisi ilə işləndikdə təsirli olaraq qalır.

Məsdərlər həmçinin feilin növ kateqoriyasının şəkilçilərini də qəbul edərək nitqimizdə yer alır: *boğulmaq, yazılmaq, oxutmaq, soyunmaq* və s.

Bilirik ki, feillər özündən əvvəl gələn isimləri idarəetmə xüsusiyyətinə malikdirlər. Məsdərlər feilin bu xüsusiyyətini daşıyır, amma fərq bundadır ki, məsdərlər həm də idarə olunur. Məsələn, *Mən hər səhər qaçmağa getmək istəyirəm* cümləsində məsdər məsdəri idarə edir.

Feilin təsriflənməyən forması olan məsdərin feilin təsriflənən formaları ilə belə bir oxşar cəhəti var ki, bunlardan əvvəl zərf işlənir və hərəkətin tərzini, zamanını, səbəbini və s. ifadə edir: *yaxşı oxumaq, birlikdə getmək, səhər hazırlaşmaq* və s.

Dilimizdə *-ma* şəkilçisi ilə də feilin məsdər formasını düzəltmək olur və bu şəkilçi *-maq* şəkilçisi ilə mahiyyətə yaxındır. Feillər *-ma* şəkilçisi ilə işləndikdə feilə aid xüsusiyyətlərini saxlayarsa, feili isim olur.

Bütün bunlardan aydın olur ki, məsdərlər zaman və şəxs şəkilçiləri qəbul etməyən, amma xüsusi əlamət qəbul etmiş sözlərdir ki, yerinə görə feil qrupuna daxil olaraq iş və hərəkətin, yəni feillərin adlarını ifadə edir.

YUNUS ƏMRƏ TƏSƏVVÜFÇÜ ŞAİR KİMİ

YUNUS AMRA AS A SUFI POET

F.ü.f.d. Ülkər Elman qızı Baxşiyeva

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası,
kafedrasının baş müəllimi

ÖZET

Y.Əmrə təsəvvüfündə nəfslə mübarizə əsas yerlərdən birini tutur. Bildiyimiz kimi nəfslə mübarizə ilahi əxlaqın vacib şərtlərindən biri hesab olunur. Y.Əmrə fəlsəfəsinə görə insan ilk növbədə ilahi əxlaqın "qulu" olmalıdır. Əgər insan ilahi əxlaqla əxlaqlanmırsa, öz mənəviyyatını bu əxlaqla nurlandıra bilmərsə, o heç zaman yaradanın qulu ola bilməz. Belə olan təqdirdə isə insan pisliklərdən, qeyri-insani əxlaqlardan uzaqlaşma bilməz.

Açar sözlər: Y.Əmrə, təsəvvüf, İrfan, Allah, Məhəmməd, türk, eşq.

Summary:

In Y. Emra's Sufism, the struggle with the self occupies one of the main places. As we know, the struggle with the self is considered one of the essential conditions of divine morality. According to Y. Emra's philosophy, a person must first of all be a "slave" of divine morality. If a person is not moralized by divine morality, if he cannot illuminate his spirituality with this morality, he can never be a slave of the Creator. In such a case, a person cannot distance himself from evil and inhuman morals.

Keywords: Y.Emre, Sufism, Irfan, God, Muhammad, Turk, love.

GİRİŞ

Təsəvvüf ədəbiyyatının ana xətti, sütunu olan şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət mərhələlərinin Y.Əmrə şeirlərində dini-fəlsəfi yozumu geniş yer tutur. Onu da qeyd edək ki, təsəvvüf fəlsəfəsi elə bir sirlə xəzinədir ki, nə qədər araşdırılıb təhlil olunsada, hələ də onun mahiyyəti tam açıqlanmamışdır. Bu cərəyan özündə çox böyük, qatı asanlıqla açıla bilməyən dərin mənaları əks etdirir. Təsəvvüf cərəyanı İslam dinindən qaynaqlanır. Orta Asiyada Əhməd Yəsəvi ilə başlayan türk xalq təsəvvüf şeiri Y.Əmrə ilə davam etdirilərək ədəbi məktəb səviyyəsinə çatdırılmışdır. Y.Əmrədə təsəvvüf vəhdəti-vücut (varlığın birliyi) fəlsəfəsinə, yəni Tanrıyla insan və kainatın ayrı olmadığı düşüncəsinə söykənir.

Eşq dənizi mənəm mən,

Dənizlər heyran mənə

Dərya mənim qətrəmdir,

Zərrələr ümman mənə.

Y.Əmrə sufizmində kainatda olan bütün varlıqlar, insan Allahdan qopan zərrələrdir. O, həqiqi gözəllikdir. Ruh halıyla tək olan bu həqiqi gözəllik tanınmaq, sevilmək istəyib və "Kün!" əmri verərək bütün kainatda zühur edib. Allahın cövhərləri (vücudi-mütləq, hüsni-mütləq və xeyri-

məhr,yəni həqiqi varlıq, gözəllik və yaxşılıq) və bunların əksi (adəm,qübh,ləxeyr, yəni yoxluq,çirkinlik və şər) vardır.Y.Əmrəyə görə yalnız nəfsinə hakim olan ,bu yaxşı cövhlərin toxumlarını qəlbində cücərdib böyüdən,Allah eşqinə,Tanrı sevgisinə tutulan şəxslər Tanrıya qayıda bilər.

Mənliyim məndən getdi

Can mülkünü dost tutdu,

Laməkana qövm oldum.

Məkanın yağma olsun.

Allaha qovuşmaq hər kəsə qismət olmur,bu da xüsusi qabiliyyət tələb edir.Mütləq ilahi eşq yolundan keçmək lazımdır.Bu vüsala “fənafillah”(Allahda yox olmaq,ərimək) deyilir.Y.Əmrə dini-fəlsəfi görüşlərindən aydın olur ki,Allaha qovuşma mərhələsində təsəvvüfün “dördyol” lüzumundan mütləq keçmək şərtidir.Y.Əmrəyə görə şəriət və təriqət mərifətə yetirər,lakin mərifətin dərinliyində də həqiqət vardır.

Xəbər verin aşıqlərə,

Eşqə könül verən mənəm,

Dönüb bir eşq dəryasına

Dənizlərə dolan mənəm.

Y.Əmrə təsəvvüfündə nəfslə mübarizə əsas yerlərdən birini tutur.Bildiyimiz kimi nəfslə mübarizə ilahi əxlaqın vacib şərtlərindən biri hesab olunur.Y.Əmrə fəlsəfəsinə görə insan ilk növbədə ilahi əxlaqın “qulu” olmalıdır.Əgər insan ilahi əxlaqla əxlaqlanmırsa, öz mənəviyyatını bu əxlaqla nurlandıra bilmərsə, o heç zaman yaradanın qulu ola bilməz.Belə olan təqdirdə isə insan pisliklərdən ,qeyri-insani əxlaqlardan uzaqlaşma bilməz.

Nə desəm,hər sözüm keçər,

Əlimdə fərman tutaram

Sözüm ötkün ,hökmüm rəvan

Bir hökmü sultan tutaram.

Bildiyimiz kimi, təsəvvüf əsasən vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə əsaslanır.Bu fəlsəfədə varlığın təkliyi əsas sayılır. Yəni varlıq təkdir,tək olan isə Allahdır. Ən böyük həqiqət isə Allahın dərki və ona qovuşmaqdır.Yunis Əmrə təsəvvüf baxışlarında da bu hikmət diqqət mərkəzində saxlanılır. Y.Əmrəyə görə insan bütöv halda üç komponentdən ibarətdir: bədən ,can, ruh.Burada bədən zahiri görkəm (kainatda canlı və cansız olan bütün görünənlərin zahiri görkəmi) ,can “heyvani can “ (kainatdakı bütün canlı orqanizmlər) ,ruh isə yalnız ilahi əxlaq daşıyıcısı olan insanlara aid anlamlarında yer alır. Y.Əmrənin bir şeirində deyildiyi kimi,”Bir mən vardır məndə ,məndən içəri.”Bütün bunlar onu göstərir ki, Y.Əmrə təsəvvüfü “duyuş, düşüncə və inanış “ mərhələlərini öyrənmək və onları keçmək üçün başlıca mənbədir.Bu mənbə Allaha doğru gedən yolda ən vacib və ən önəmli xətdir

Eşqin məndən aldı məni,

Mənə səni gərək,səni.

Alışırım gecə-gündüz,

Mənə səni gərək, səni!

Nə varlığa sevinirəm,
Nə yoxluğa yerinirəm.
Eşqin ilə ovunuram,
Mənə səni gərək, səni!

Y.Əmrədə Allah sevgisi o qədər güclüdür ki, bu sevginin təsiri insanı Allaha qovuşduran yolu “qısalda” bilir. Daha doğrusu, Y.Əmrə fəlsəfəsində Allaha gedən yol da qısaadır, Allaha qovuşma məqamı da “daha az vaxt tələb edir”. Bütün bunlar “sevgi və vüsal” həsrətinin doğurduğu “reallıqlar” kimi diqqəti cəlb edir.

Eşqin şərabından içən,
Məcnun tək canından keçən,
Sənsən günüm, sənsən gecəm,
Mənə səni gərək, səni!

Y.Əmrə təsəvvüf görüşlərində inam və ibadət problemləri də xüsusi yer alır. Y.Əmrəyə görə insan ilk növbədə Haqdan qopub Haqqa dönmən varlıqdır. İnsan səbəblər aləmində sınaq dövrünü keçir və bu aləmdə insan “keçid mərhələsini” yaşayır. Ona görə də həmin mərhələdə inam və ibadət əsasdır. İnsanın inamı onu “ibadətə”, “könlünün təsliminə” sövq edir və insan bu yol ilə Haqqa qovuşur:

Müsəlmanam deyən adam
Şərti nədir bilsin gərək.
Tanrı buyruğun tutur
Beş vaxt namaz qılsın gərək.
Və ya,
Bu dünyada qalmayaq gəl,
Fanidir, aldanmayaq gəl
Bir ikən ayrılmayaq gəl
Gəl dosta gedək, gəl, könül !

Y. Əmrə təsəvvüfündə insanlar irqə, dinə, millətə, rəngə, sinif fərqi və s. görə fərqlənmirlər, çünki insan Haqdan qopan zərrələrdən yaranıb. “Bir çeşmədən axan su acı-dadlı olmaya” deməklə Allah hamını eyni yaradıb demək istəmişdir. Təsəvvüfün bu prinsipi müasir dövrdə multikulturalizm konsepsiyasına uyğun gəlir. Yəni təsəvvüfün yer üzündəki bütün millətlər arasındakı bərabər hüquqlu dini-fəlsəfi baxışı, multikulturalizmdəki xalqların dostluğu, birliyi konsepsiyası ilə səsleşir. Müqəddəs Qurandan qaynaqlanan bu ideyanın 7 əsr əvvəl Y.Əmrə tərəfindən təsəvvüf düşüncəsi kimi irəli sürülməsi, əlbəttə, böyük bir hadisədir.

Y.Əmrə xalqın içində yetişdiyindən, xalqın içində formalaşdığından şeirlərini də xalq ruhuna uyğun yazmışdır. Y.Əmrə yaradıcılığı xalqın ürəyindən, qəlbindən keçən bütün sualları cavablandırır, sanki xalqın düşüncəsinin aynasıdır. Şairin şeirlərinin dili türk dilindədir. Maraqlısı da budur ki, peşəsindən, savadından, səlahiyyətindən asılı olmayaraq xalqın hər bir üzvü Y.Əmrə şeirlərini oxuyub anlayır. Ən savadsızlardan tutmuş, savadlı ziyalı insanlara qədər hər bir şəxs onun şeirlərini çox rahatlıqla qəlbinin, aqlının süzgecindən keçirə bilir. Çünki Y.Əmrə Ruh, Qəlb və Könül şairidir. Maraqlıdır ki, Y.Əmrə yaradıcılığında işlətdiyi

fars-ərəb mənşəli sözləri də çox ustalıqla türkləşdirmişdir. Çünki o, ifadə tərzini, içi, zövqü, hissiyatı ilə türkdür. Bu xüsusiyyət onun şeirlərinin ruhunda da duyulmaqdadır. O, insanları Allah yoluna, saflığa, dürüstlüyə, nəfsinə hakim olmağa, xeyirxahlığa, halal, təmiz yaşamağa səsləyir. Bir növ bu ideyalar həyatda azad, bərabər hüquqlu, tam demokratik cəmiyyət düşüncələri ilə üst-üstə düşür. Y. Əmrə yaradıcılığında təsəvvüf görüşlərinin sətiraltı mənasında da, xalqın əsl istək arzusu ilə üst-üstə düşən ideyalar var. Bu mənada xalqın ürəyində Y. Əmrə sevgisi həmişə parlamış və parlamaqdadır.

KAYNAKLAR

- 1..Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal. Eski türk edebiyatı tarihi, Dergah yayınları, 2008.
2. Yunis Əmrə. Risalətün-nushiyyə. Bakı, 2013
3. Yunis Əmrə. Güldəstə. Bakı, 1992
4. Mustafa Tatçı. Yunus Emre yorumları, Ekim, 2015
5. Nihad Sami Banarlı. Türk ədəbiyyatı tarixi, 2 cildə, 1-ci cild, İstanbul, 1998
- 6.. Quliyev Elman. Türk xalqları ədəbiyyatı, Bakı, 2017

ASTRID LINDGREN'S CREATIVITY IN WORLD CHILDREN'S LITERATURE
20TH CENTURY

DÜNYA UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ASTRİD LİNDGREN YARADICILIĞI
XX ƏSR

Aygun Ahmadova Shukur kızı

Azərbaycan Devlet Pedagoji Universiteti (Ü. Hacıbəyov-68), 0000-0002-24642513,

Ayğün Ahmadova, Edebiyat Öğretim Teknolojileri Bölümü Doçenti

ÖZET

Astrid Anna Emilia Lindgren, dünyaca ünlü birçok çocuk kitabının yazarıdır. Lindgren'in My Fictions (1971) adlı otobiyografik kitabında belirttiği gibi, kendisi "atlar ve üstü açık arabalar" çağında büyümüştür. Ailenin başlıca ulaşım aracı at arabasıydı, yaşam temposu daha yavaştı, eğlenceler daha basitti ve çevredeki doğayla ilişki bugün olduğundan çok daha yakındı.

Astrid Lindgren 1907 yılında doğdu. İsveç'te çocuk edebiyatının onun adıyla başladığı kabul edilir. Ama durum böyle değil: Lindgren doğduğunda İsveç'te zaten önemli çocuk kitapları yazarları ve muhteşem çocuk edebiyatı vardı. Örneğin Selma Lagerlöf'ün "Nils'in Vahşi Kazlarla Muhteşem Yolculuğu" adlı eseri. Bu eğitici roman, çocuk edebiyatının klasiklerinden biridir: Yazarların neden özellikle çocuklar için eserler yazmaya başladıklarını mükemmel bir şekilde yansıtır. Bu esere öncelikle yetişkinlerin, çocukların dünyasına girebilmek için bir araç olarak ihtiyacı vardı.

Selma Lagerlöf bir öğretmendi ve mesleği gereği de ilginç öyküler yazıyordu. Yukarıda bahsi geçen hikayeyi, ülkenin coğrafyasını çocuklara eğlenceli bir şekilde anlatmak amacıyla yazmıştır. Kazların bir yerden bir yere uçmasıyla o yerde hangi şehirlerin bulunduğu, flora ve faunanın nasıl olduğu hakkında konuşmak mümkün oluyordu. Bu kitabın eğitici amacının yanı sıra eğitici bir anlamı da vardı. Eserin başındaki Nils ile sonundaki Nils iki ayrı çocuktur. Selma Lagerlöf, bir insanın sadece durarak değişmesinin imkansız olduğunu söylüyor. Değişim ancak bir şeyleri deneyimleyerek, belli sınavlardan geçerek mümkündür. Kişiye değişme fırsatını yalnızca kişisel deneyimler verir.

Astrid Lindgren, kızının doğumundan sonra çocuklar için ilgi çekici eserler yazmaya başladı. Lindgren o zamana kadar gazetecilik ve daktilografik yaparak geçimini en iyi şekilde sağlıyordu. 19. yüzyıla kadar yetişkinler için yazan her yazar, aynı zamanda çocuklar için de yazmak zorunda hissediyordu kendini. Astrid Lindgren, yalnızca çocuklar için kitap yazan ilk yazardı. Bu, yetişkinleri hayatından çıkardığı anlamına gelmiyordu, aksine yetişkinlere karşı çok ilgiliydi.

A Astrid Anna Emilia Lindgren was the author of a number of world-famous children's books. As Lindgren herself noted in her autobiographical collection, My Stories (1971), she grew up in the era of the "horse and cabriolet." The family's main means of transportation was a horse-drawn carriage, the pace of life was slower, entertainment was simpler, and the relationship with nature was much closer than it is today.

Astrid Lindgren was born in 1907. It is believed that children's literature in Sweden began with her name. However, this is not true: when Lindgren was born, Sweden already had

outstanding children's writers and wonderful children's literature. For example, Selma Lagerlöf's *The Magnificent Seven*. This educational novel is a classic of children's literature: it vividly reflects why writers began to create special works for children. This work was needed primarily by adults, as a means to enter the world of children.

Selma Lagerlöf was a teacher and wrote interesting stories for her job. She wrote the above-mentioned fairy tale simply to explain the geography of the country to children in an entertaining way. As the geese flew from one place to another, it was possible to talk about which cities were located in that place, about its flora and fauna. In addition to the educational idea, this book also had educational significance. The Nils at the beginning and at the end of the work are two different boys. Selma Lagerlöf says that it is impossible for a person to change just like that, where he stands. You can only change after experiencing something, going through certain trials. Only personal experience gives a person the opportunity to change.

Astrid Lindgren began to write interesting works for children after her daughter was born. Until then, Lindgren had worked as a journalist, typist, and earned her money as best she could. Until Astrid, any writer who wrote for adults considered it his duty to write for children in parallel. Astrid Lindgren was the first author who wrote exclusively for children. This didn't mean that he had eliminated adults from his life, on the contrary, he was very interested in adults.

Keywords: basic, simple, works, fairy tale, story, interesting, author, entertainment

Astrid Anna Emilia Lindgren bir sıra dünyaca məşhur uşaq kitablarının müəllifi idi. Lindgrenin özünün avtobioqrafik əsərlər kolleksiyasında qeyd etdiyi kimi, "Mənim uydurmalarım" (1971), o, "at və kabriolet" dövründə böyüdü. Ailənin əsas nəqliyyat vasitəsi at arabası idi, həyatın tempi daha ləng, əyləncələr daha sadə, ətraf təbiətlə münasibət indikindən qat-qat sıx idi.

Astrid Lindgren 1907-ci ildə anadan olmuşdu. İsveçdə uşaq ədəbiyyatının onun adı ilə başlandığı hesab olunur. Ancaq bu doğru deyil: Lindgren anadan olanda İsveçdə artıq görkəmli uşaq yazıçıları və gözəl uşaq ədəbiyyatı var idi. Məsələn, Selma Lagerlöf-un "Nilsin vəhşi qazlarla möhtəşəm səyahəti" əsərini göstərmək olar. Bu pedaqoji roman uşaq ədəbiyyatının klassikasıdır: O, yazıçıların niyə uşaqlar üçün xüsusi əsərlər yaratmağa başladıklarını parlaq şəkildə əks etdirir. Bu, əsər ilk növbədə böyüklərə lazım idi, vəsait qismində uşaq dünyasına daxil olmaq üçün.

Selma Lagerlöf müəllimə idi və məhz, öz işi gərəyi maraqlı hekayələr yazırdı. Yuxarıda adı çəkilən nağılı da sadəcə ölkə coğrafiyasını uşaqlara əyləncəli şəkildə izah etməkdən ötrü yazmışdı. Qazlar bir məkandan digərinə uçduqca həmin məkanda hansı şəhərlərin yerləşdiyindən, flora və faunasından danışmaq mümkündür. Tədris ideyası ilə yanaşı bu kitab həm də tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyırdı. Əsərin əvvəlindəki və sonundakı Nils-iki fərqli oğlandı. Selma Lagerlöf deyir ki, insanın elə-belə, durduğu yerdə dəyişməsi mümkün deyil. Yalnız nə isə yaşayandan, müəyyən sınaqlardan keçəndən sonra dəyişmək olar. Yalnız şəxsi təcrübə insana dəyişmək imkanı verir.

Astrid Lindgreni qızı doğulandan sonra uşaqlar üçün maraqlı əsərlər yazmağa başlayıb. O vaxta qədər Lindgren jurnalist, makinaçı işləmişdi, pulunu bacardığı kimi qazanmışdı. Astridə qədər böyüklər üçün yazan istənilən yazıçı paralel olaraq uşaqlar üçün də yazdığı özünə borc bilirdi. Astrid Lindgren yalnız uşaqlar üçün yazan ilk müəllif idi. Bu o demək deyildi ki, o, böyükləri həyatından silmişdi, əksinə, böyüklər onu çox maraqlandırır.

Bizdən fərqli olaraq, isveçlilər Lindgrenin “Karlson”unu yox, “Uzuncorab Peppilotta”sını sevirlər. İkinci yerdə isə “Lyönneberqli Emil” gəlir. Deyilənə görə, isveçlilər Karlsonu, ümumiyyətlə, sevmirlər. Bu damda yaşayan dəcəl, şuluq balaca isveç valideynlərinin xoşuna gəlmişdir. “Uzuncorab Peppilotta”-qeyri-adi gücə sahib, bütün qaydaları pozan 11-12 yaşlı qızcığız haqqında maraqlı və əyləncəli bir hekayədir. O, tək, valideynlərsiz yaşayır, yaşıdları kimi geyinmir. Bu əhvalatın əsas ideyası aşağıdakı parçada gizlənib:

“Peppi bir ayağı səkidə, bir ayağı yolda küçəboyu addımladı. Tommi və Annika gözlərini ondan çəkmirdilər, ancaq o, döngədə gözdən itdi. Qız tezliklə geri qayıtdı, amma bu dəfə dal-qabaq yeriyirdi. Üstəlik ona görə belə yeriyirdi ki, evə dönmək qərarına gəlsə də, çevrilməyə tənbəllik eləmişdi. Peppi, Tommi ilə Annikanın çəpərinə çatanda dayandı. Uşaqlar bir dəqiqə səssizcə biri-birilərinə baxdılar. Nəhayət, Tommi dedi:

-Sən niyə xərçəng kimi dal-qabaq gedirsən?

Niyə xərçəng kimi yeriyirəm?- Peppi sualı təkrarladı. -Elə bil ki, biz azad ölkədə yaşayırıq, düzdü? Məgər hər insan istədiyi kimi yeriyə bilməz? Ümumiyyətlə, əgər bilmək istəyirsənsə, Misirdə hamı belə yeriyir, heç kim də bir qram da təəccüblənmişdir”.

Astrid Lindgren uşaq ədəbiyyatında, məhz, bunu eləmişdi: onu uşaqların, istədiklərini eləmək hüquqlarının manifestinə çevirmişdi.

Astrid kəndli ailəsində doğulmuşdu və asan yaşamamışdı. O, böyüdüyü müddətdə ailəsi kifayət qədər ağır zamanlardan keçməli olmuşdu. Uşaq çox idi, hamısını yedirtmək lazım idi. Ancaq bir müddət sonra əvvəllər həddindən artıq yoxsul olan ailə öz maddi vəziyyətini elə yaxşı düzəltmişdi ki, nəinki uşaqları, evlərində yaşayan bütün muzdlu fəhlələri doyunca yedizdirə bilirdilər. Astrid aclıq çəkən, ancaq isveçlilərin zəhmətkeşliyi sayəsində özünü toplayıb, çiçəklənən ölkəyə çevrilən İsveçdə dünyaya gəlmişdi. O, son dərəcə dindar ölkə idi (hərçənd indi də elədir). Həddindən artıq sərt qayda-qanunları, ənənələri, ailə inancları vardı, eyni zamanda inanılmaz zəhmətsevər və məqsədyönlü idilər.

Astrid 16 yaşında yerli qəzetdə jurnalist işləməyə başlayır. Onun anadangəlmə ədəbi istedadı, yazmaq qabiliyyəti vardı, amma vərdiş elədiyi mühitdən ayrılıb tamamilə fərqli bir dünyada işləyərkən əksər gənc qızların başına gələn ondan da yan keçmədi: hamilə qaldı. Astrid nigahdan kənar uşağı valideynlərinin evində doğa bilməzdi, buna görə də Stokholma yollandı. Orda makinaçı işi tapdı və ev kirayələdi.

Gənc qız özünü təmin eləyə bilmirdi, bəs körpəni necə, harda saxlayacaqdı? Bu sualın cavabını axtararkən gələcək yazıçı, kopenhagenli bir qadınla tanış olur. Qadın, Danimarkada körpəni qəbul edəcək və anası maddi vəziyyətini düzəldənə qədər ona baxacaq bir ailə tapır. Danimarkada belə ailələr çox idi və bu, körpədən imtina eləmək, onu övladlığa vermək demək deyildi. Sadəcə çətin vəziyyətdə olan qadına yardım məqsədi daşıyırdı.

Uşağın 3 yaşını tamam olanda Astrid onu geri alır və kəndə, öz valideynlərinin yanına qayıdır. Keçən üç il ərzində o, həm özünü, həm də övladını təmin edə biləcək qədər pul toplamağı bacarmışdı. Lakin təbii ki, onun yaşadıkları həyatına ağır travmalar gətirmişdir: övladından ayrılmaq, başqasına qəyyumluğa vermək, onun üçün çətin və unudulmaz məqamlar idi. Eyni zamanda övladını geri almaq üçün xeyli mübarizə aparmışdı.

Lindgrenin sonrakı həyatı kifayət qədər uğurlu olur: o, ərə gedir, bir qızı olur, xoşbəxt yaşayır. Elə bu şəxsi əmin-amanlıq da ona istedadını üzə çıxartmağa yardım edir.

Yazıçını yetmiş yaşında çəkdirdiyi bir şəkil var. Həmin şəkildə o, ağaca dırmaşır. Onun üçün hətta yaşlı vaxtında da ağaclara çıxma bildiyini, uşaqlığını itirmədiyini göstərmək çox vacib

idi. İ.Y.Novitskaya “Astrid Lindgrenin bədii dünyasının yaranması” adlı monoqrafiyasında sübut edir ki, yazıçı, bütün dəcəl qəhrəmanlarını öz uşaqlığından köçürüb.

İsveçdən kənarında Astrid Lindgrenin ən məşhur əsəri “Damda yaşayan Karlson”du. Yazıçının digər əsərləri “Quldur qızı Roni”, “Lyönneberqli Emil”, “Avara-Rasmus”, “Mio, mənim Miom” keçmiş sovet ərazisində yazıçının ən geniş yayılmış əsərləridi.

Astrid fantastik məhsuldarlığı ilə fərqlənirdi, son dərəcə çox yazırdı. Onun əsas mövzuları hansılar idi? “Balaca Nils Karlson” və “Meşədə quldur yoxdu” əsərlərini misal ola bilər. Bu kitablar, uşaqlıqlarını tənha keçirməyə məcbur olan balacalar haqqındadı, yəni öz oğlu Larsın hekayəsidir.

“Balaca Nils Karlson” “Damda yaşayan Karlson”dan xeyli əvvəl yazılıb. Bu, valideynləri işdə olanda məcburən evdə tək qalan oğlanın əhvalatıdır. Oğlanın bacısı ölüb. O, bütün günü evdə tək oturur, heç yerə çıxıb bilmir və başını nələsə qarışdırmalıdır. Beləcə onun sehrli dostu peyda olur. Dost çox balacadı və kiçik bir qapının arxasında yaşayır. Buna görə də uşaq, bacısından qalan bütün əşyaları ona verir.

Bu əsər, sözügedən şərtlərdə yaşamağın uşaq üçün necə çətin keçdiyini, həyatının nələrdən ibarət olduğunu göstərir. Özü də balaca varlı ailədən deyil, Astridin öz ailəsi kimi sadə ailənin nümayəndəsidir. “Meşədə quldur yoxdu” əsəri də, təxminən, eyni mövzudan bəhs edir, ancaq orda əsas qəhrəman balaca qızıdır.

Ancaq çox oxucuları üçün Lindgrenin ən maraqlı əsərləri “Biz hamımız Byüllerbyudanıq” və “Saltkroka adasında” əsərləridir. Burada ailə mövzusu ilk dəfə peyda olur: diqqət uşaqlardan övladla valideyn münasibətlərinə, ailənin necə qurulduğuna, böyüklərlə balacaların qarşılıqlı münasibətlərinə keçir. Bu əsərlərdə əhvalatlar hələlik tamamilə problemsiz və sakitdir. Nəyə baş verəndə də adi məişət problemi çərçivəsindən çıxmır: evdə işıqlar sönür, kimisə arı sancır. Ən təhlükəli hadisə o olur ki, məsələn, uşaqlar qayıqda üzərək uzaqlaşsınlar və bir müddət geri qayıda bilmirlər, amma elə həmin fəslin sonunda hər şey yaxşı bitir. Bu kitablar dünyanın uşaqlara müsbət yanaşdığı maraqlı hekayələrdən ibarətdir. Bəlkə maraqlı sonluqla bitən bu hekayələrdə uşaqlar özlərini görürlər. Valideynlərin buraxdıqları səhvlər də əhəmiyyətsiz və zərərsiz qalır.

Lindgrenin əsərləri sayəsində İsveç ədəbiyyatında uşaqlarla bağlı yeni bir yanaşma meydana çıxmışdı: Uşaq, özbaşına veyillənən avara Rasmus, Oliver Tvist deyil, ailədir. Uşağa kömək etmək istəyirsiniz? Ailəsinə kömək eləyin. Bu baxımdan Astrid Lindgren İsveç cəmiyyətində ailə dəyərlərinin inkişafı və dəstəklənməsində əhəmiyyətli rol oynayıb.

Astrid yeniyetmələr üçün də kitablar yazıb. Onun müstəqil gənc qız olan Kati haqqında silsilə əsərləri var. Kati səyahət eləyir, Parisi, İtaliyanı, Amerikanı gəzir. Yazıçı bu əsərlərdə coğrafi süjet, yeni görüşlər vasitəsilə yeniyetmələrlə onları narahat edən məsələlər haqqında danışmağa nail olur. Oğlanlarla necə ünsiyyət qurmalı? Görüşə necə getməli? Ümumiyyətlə, həyatında baş verənlərə necə yanaşmalı kimi sualları yazıçı cavablandırmaqdan çəkinməmişdir.

O, 13 yaşlarında yeniyetmələrin həyat haqqında düşünməyə başladığı bir zaman da məsləhət olaraq bu əsəri oxumağı onlara tövsiyə kimi vermişdir. Və bu fikir, sonralar İsveç ədəbiyyatının inkişafına ciddi təsir edib. O, kitab yazmaqla paralel öz əsərləri əsasında yaranan filmlərin çəkilişlərində iştirak eləyirdi, uşaqlarla ünsiyyət qurmaq üçün heç bir fürsəti əldən buraxmırdı.

Ümumiyyətlə, bu işıqlı, müdrik, bir qədər də sərt xarakterli yazıçı özünü insanlara sevdirməyi bacarırdı. II Dünya Müharibəsi zamanı yazıçı senzura idarəsində işləyirdi. Başqa sözlə, xüsusi xidmət orqanında. Adətən, bu təşkilatın nəzarətindən keçən hər şey onun masasına

gəlirdi. Astridin faşizmə münasibəti son dərəcə sərt idi. O, yaxşı və pisin nə olduğunu dəqiq bilirdi. Məhz, bu, onunla nəticələnmişdi ki, artıq nüfuzlu, yetişkin insan olduğu dövrdə vergilərlə bağlı iqtisadiyyat nazirliyi ilə polemikaya girmişdi və onun kitablarını oxuyan, olkədə onunla eyni həyatı bölüşən həmvətənlərini müdafiə etmək öhdəliyini üzərinə götürmüşdü. Uşaq yazıçısı üçün bu cür mövqe-həmin dövrdə (elə indi də) nadir hadisə idi.

Yazıçının “Şir ürəyi qardaşları” əsəri İsveçdə böyük qalmaqal yaratmışdı. Bu əsər uşaqla ölüm haqqında danışan, ölümün həyatın bir parçası olduğunu deyən ilk dürüst yazıçı idi. Kitabda ölüm, Nanqiyale adlı ölkə kimi təqdim olunur. “Nanqiyaledə görüşərik” ifadəsi isveçlərin başdaşına yazmaq üçün istifadə etdikləri epitaftıydı. Dindar ailədə böyümüş Astrid özünü aqnostik adlandırır.

Süjetə görə, iki qardaşdan kiçiyi sağalmaz xəstəlikdən əziyyət çəkir. Böyük qardaş isə daim ona təsəlli verir, balaca qardaşının həyatını mümkün qədər işıqlı eləməyə çalışır. Hər şey kiçik qardaşın tezliklə öləcəyinə işarə edir, ancaq gözlənilməz hadisə baş verir: birinci, böyük qardaş həlak olur. Lakin yazıçı qardaşları təkrar başqa dünyada birləşdirir. Orda onları yeni sınaqlar gözləyir. Həmin sınaqlardan keçən qardaşlar yenidən ölümlə qarşılaşırlar.

Beləcə, Astrid ölüm mövzusunun uşaq ədəbiyyatına gətirmişdi. Bu o demək deyildi ki, ona qədər uşaqlar ölüm barədə heç nə bilmirdilər və oxumurdular. Yox. Lakin bu söhbət o halda ola bilərdi ki, uşaq gəlib “Ana, mən öləcəm?” sualıyla valideyini sıxışdırırsın. Bu halda ona necə və nə cavab vermək lazımdı? Astrid deyir: uşaqla danışa bilməyəcəyimiz heç bir mövzu yoxdu. Biz uşağın istənilən sualını cavablandırmalıyıq. Bu, böyüklərin uşaqlar qarşısında borcudu. Hər nəsil öz cavabını tapmalıdı-50, 100 il əvvəl tapılmış cavablarla kifayətlənmək olmaz. Bu, əbədi sosiallaşmadı, yalnız uşaqlar yox, onların valideynləri də sosiallaşmalıdır.

İsveçlilər ədəbiyyata qiymət verən, qədir bilən, faydalı oxucular məmləkətidir. Hazırda onlar uşaq ədəbiyyatını uğurla inkişaf etdirirlər.

Sven Nordqvist, Astrid Lindgrenin ideyalarını davam etdirən müasir uşaq yazıçılarından biridi. Onun ən əsas kitabı Petson və Findus adlı pişikdən bəhs eləyən hekayələrdi. Petson qoca kişidi, kənddə tək yaşayır. Findus isə onun pişiyidi. Findus tez-tez şablon olmayan vəziyyətlərə düşür. (Karlsonun, ya da pişik Matroskinin macərələrindən fərqlənən).

Məsələn, hekayələrdən biri “Petson kədərli”. Valideynlərin ümumiləşmiş obrazı olan Petsonun kefi yoxdu. O, nə isə eləmək, işə getmək istəmir. Findus müxtəlif yollarla onun kefini açmağa çalışır, amma heç nə alınmır. Bu əhvalatın iki mesajı var: 1) kefsiz olmaq normal haldı; 2) həmişə böyüklər balacalara təsəlli vermirlər, hərdən əksinə də olur.

Digər yazıçı-Annika Thor yeniyetmələr üçün yazır. Onun dörd hissəli “Dənizdə ada” əsəri Qırmızı Xaçın köməyi ilə gettonun əlindən xilas edilmiş və Avstriyadan İsveçə gətirilmiş dörd yeniyetmə yəhudi qız haqqındadı. Bir də onun “Həqiqət, yoxsa nəticə” adlı yeniyetmələr üçün yazdığı əsər tamlığı ilə həddindən artıq sərt povestdir.

Növbəti yazıçı son dərəcə fenomenal və fantastik Ulf Starkdı. O, hərdən Rusiyaya gəlir, hətta “Ruslan və Lyudmila”-ni isveç dilinə tərcümə edərək böyük yazıçı naliyyəti əldə edib. Stark, A.Lindgrenin “uşaqlarla hər şey haqqında danışmaq lazımdı” ideyasını davam etdirir. “Mənim bacım mələkdı”, “Ayaks adlı ulduz”, “Balaca Asmodey”, “Qara skripka” əsərləri uşaqlara bu və ya digər şəkildə həyatın əbədi olmadığından danışır. Ancaq birbaşa yox. Bu fikirləri oxucuları mətnaltı mənalandırırlar.

“Ayaks adlı ulduz” əsəri, Bu on altı səhifəlik kitab bir köpəyin ölümündən bəhs edir. Bir ailədə oğlan uşağı dünyaya gəlir. Evin köpəyi onun ən yaxın dostuna çevrilir. Oğlanın yeddi yaşı olanda Ayaks dünyasını dəyişir. Oğlan çox kədərlənir, amma sonra yuxuda görür ki, sehrli

bir atın üzərində Ayaks adlı ulduza səyahət eləyir. Bu hekayəni qəhərlənmədən, kövrəlmədən oxumaq mümkün deyil. Dost üçün yas saxlamaq kədərli, amma doğrudur.

Ulf Starkın “Qoy, ağ ayılar rəqs etsin” və “Əcaiblər və zəhlə tökənlər” adlı yeniyetmələr üçün yazılmış gözəl romanları var. Hər iki əsər, ailə dağılsa da, valideynlər bir yerdə yaşamasalar da, həyatın bitmədiyindən, yenə öz gözəlliyini qoruduğundan bəhs edən mürəkkəb əhvalatlardı.

Möhtəşəm İsveç yazıçısı Stefan Casta hər dəfə yeni janrda yazdığı hədəfləyən unikal müəllifdi. O, uşaqları təbiətlə tanış eləməkdən ötrü “Sofi ağaclar aləmində” və “Sofi otlar aləmində” adlı kitablar yazıb. “Özünü ölülyə vurmaq” adlı povestində isə isveç ailəsi tərəfindən övladlığa götürülmüş vyetnamlı oğlan bir qıza vurulur və qızın xətrinə onun dostları ilə ünsiyyət qurur. Bir dəfə uşaqlar ev tapşırığını yerinə yetirmək üçün meşəyə, quşları dinləməyə yollanırlar. Yoldaşları, qəhrəmanı meşədə tək qoyub qaçırlar və o, həlak olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalır. Ancaq kitab bununla bitmir: oğlan nəinki meşədən çıxır, həm də ona pislik edənləri bağışlayır. Yazıçı bu əsərdə bağışlamağın vacibliyini oxucularına tövsiyə edir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əsgərli F. Dünya uşaq ədəbiyyatı: Dərs vəsaiti. - Bakı : ADPU, 2012. - 358 s.
- 2.Nağıl dünyası : Nağıl. - Bakı : Sabah, 2001. - 156 s. Norveç nağılları-Norske Eventyr. -Bakı Adiloğlu, 2008. - 104 s.
- 3.Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi. I kitab : Materiallar. - Bakı : Qafqaz Universiteti, 2008. - 610 s.
- 4.Xəlil Z. Uşaq ədəbiyyatı : Dərslik. - Yenidən işlənmiş nəşri. - Bakı : ADPU, 2011. - 498 s.

ISSUES OF REALISM IN THE WORK OF THE ASHIG
AŞIQ YARADICILIĞINDA REALİZM MƏSƏLƏLƏRİ

Dr. Ülker Bahşiyeva

ADPU-nun Filoloji fakültesinin Edebiyatın tdrisi teknolojisi
bölümünün baş öğretim üyesi ORCID İD 0000-0002-5994-2356

GİRİŞ

M.İbrahimovun aşiq ədəbiyyatı ilə bağlı apardığı fundamental təhlilləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında özünəməxsus yer tutur. Alimə görə aşığın gerçəkliyə münasibəti bütün hallarda “aşiqsayağıdır” və aşiq poeziyasında xalq həyatının, xalq ruhunun başqa cəhətlərini də əmək, ictimai mübarizə və qəhrəmanlıq səhnələrinin də əks olunduğunu görməmək və ya bunların əhəmiyyətini azaltmaq olmaz. Əlbəttə, bu mövzuları da aşiq şeiri öz səpkisində, öz bədii ifadə üsullarına müvafiq işləmiş, çox zaman bədii mübaligələrdən, rəmzlərdən, məkan və zaman şərtliklərindən istifadə etmişdir” (5, 453).

Ədib “Aşiq yaradıcılığında realizm” əsərində ilk növbədə realizm problemini qoymuş, onun əsaslarına toxunmuşdur (5, 454-459). O qeyd edir ki, realizm anlayışı, onun mündəricəsi, əhatə etdiyi təsvir üsulları və vasitələri, keçdiyi yollar haqqında indiyə qədər həm bizdə, həm də xaricdə çox müxtəlif fikirlər söylənir və mübahisələr gedir. Burada həmin mübahisələrə toxunmaq bizim məqsədimizə daxil deyil, lakin realizm adlanan yaradıcılıq metodunun mahiyyəti haqqında bir qədər danışmağı lazım bilirik. Demək olar ki, bütün tədqiqatçı və nəzəriyyəçilər bu fikirdədirlər: realizm bədii təfəkkürün elə təzahürüdür ki, o, materialını, mündəricəsini, ideallarını, təsvir vasitələrini, obrazlarını real varlıqdan alır və xəyali aləmlə uğraşan, yaxud real varlığın obrazlarını rəmzlərə çevirib onlara mistik, mövhumi mənalar verən, inandırıcılıqdan çox uzaq rəmzlər yolunu tutan ədəbi-bədii cərəyanlara qarşı durur. Bu fikri müdafiə edənlərə görə, varlığı spesifik bədii idrak və inikas metodu olan realizmin nəzəri prinsipləri materializm dünyagörüşü ilə bağlıdır. O, materializmə bədii paralel kimi meydana çıxmışdır.

M.İbrahimovun bu cür nəzəri fikirləri ortaya atan bütöv tədqiqatından aydın olur ki, o, sovet dönəminin ədəbiyyatşünası kimi, yaşadığı dövrün hakim yaradıcılıq və tədqiqat metodu olan sosializm realizmi metodunun nəzəri-fəlsəfi əsaslarını kifayət qədər mənimsəmişdi. Ədib üçün realizm romantizmlə müqayisədə daha aydın dərk olunan bir bədii idrak və inikas metodu idi. M.İbrahimov realizmin materializmlə bağlılığını qabartmaqla materializm dünyagörüşünə əsaslanan sovet ideologiyasının realizmə əsaslandığını nümayiş etdirirdi. Bəs bütün bunlar M.İbrahimova nə üçün lazım idi? O, əgər qarşısına realizmə dair nəzəri əsər yazmaq məqsədini qoysaydı, nəzəri bilikləri ona çox asanlıqla bu işin öhdəsindən gəlməyə imkan verərdi. Bu halda M.İbrahimov realizm məsələsini niyə daha yaxın olan yazılı ədəbiyyat üzərində deyil, daha uzaq görünən aşiq yaradıcılığı üzərində “nümayiş etdirməyi” qarşısına məqsəd qoymuşdur və realizmi məhz bu nöqtədən başlamağı vacib sayırdı?

Bizcə, burada əsas məqsəd M.İbrahimovun milli əqidəsi ilə bağlıdır. Məqsəd Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin çoxəsrlik daşıyıcısı olan aşiq sənəti və yaradıcılığını ölməyə qoymamaq, yaşatmaq və onun simasında milliliyimizi yaşatmaq idi. Axı həmin dövrdə aşığın güldən-bülbüldən danışan, mistik ideyaları tərənnüm edən sənətkar kimi damğalayıb, onu rədd edənlər də var idi. Sürətlə “sovetləşən” Azərbaycan cəmiyyətində aşiq sənətinin aradan

getməsi, əslində, milli mədəniyyətimizi öz məvhərində saxlayan bünövrənin məhv olması demək idi. M.İbrahimov məhz buna görə bu gün bizə dövrünün siyasi şüarlarını təbliğ edən bir əsər təsiri bağışlayacaq “Aşıq poeziyasında realizm” adlı əsərini yazdı. Ədib bununla iki məqsədini həyata keçirdi:

1. Aşıq yaradıcılığında realizm üsürlərini sistemləşdirib, aşıq sənətinin sovet quruculuq dövrü üçün “aktuallığını” əsaslandırdı. Bununla da aşığa yaşamaq haqqını tanıtdı.
2. Bu əsərdə dövrünün siyasi ideologiyasını qalxana çevirib, aşıq yaradıcılığının milli mahiyyətini təbliğ etdi.

Aşığa yeni epoxada – sovet dönəmində yaşamaq haqqını tanıtmmaq istəyən M.İbrahimov onun xalqa yaxınlığını, realist sənət olmasını əsərdə dönmədən vurğulayır: “Aşıq poeziyasında realizmin üstünlüyünün səbəbləri çoxdur. Hamısından əhəmiyyətli isə aşıq poeziyasının ən çox zəhmətkeş təbəqələrin, xalq kütlələrinin həyatı və zövqü tələbləri ilə bağlı olmasıdır... Aşıq poeziyası xalqa daha yaxın olduğuna görə, orta əsrlərdə yazılı ədəbiyyata məhz demokratik, realist meyilləri gücləndirmək ruhunda təsir etmişdir”(5, 459).

M.İbrahimovun aşıq sənəti və yaradıcılığı ilə bağlı ən fundamental əsəri “Aşıq yaradıcılığında realizm” adlanır. O, bu əsərin ilk abzasının ilk cümləsində aşıq sənətinə olan münasibətini belə ifadə etmişdir: “Aşıq poeziyası və aşıq sənəti uzun əsrlər boyu Azərbaycanda nəinki ən güclü sənət tribunası olmuş, xalqın estetik tərbiyəsində mühüm rol oynamış, həm də vacib siyasi-ictimai, əxlaqi və fəlsəfi vəzifələri yerinə yetirmişdir” (5, 450).

Ədibin bu ilk cümləsinə dərindən nəzər saldıqda 1965-ci ildə işiq üzü görmüş bu əsərdə onun aşıq sənətinə münasibətdə əsl məqsəd və məramının aşağıdakı üç mühüm cəhət olduğu görünür:

- Aşıq poeziya və sənəti Azərbaycanda güclü tribuna olmuşdur;
- Aşıq sənəti xalqın tərbiyəsində mühüm rol oynamışdır;
- Aşıq sənəti vacib siyasi-ictimai, əxlaqi və fəlsəfi vəzifələri yerinə yetirmişdir.

Məhz bu cəhətlər bütün ömrü milli dəyərlərlə yoğrulmuş əqidə ilə yaşamış M.İbrahimov üçün aşıq sənətini dəyərli, qiymətli və əvəzolunmaz etmişdir. O bilirdi ki, aşıq sənəti yaşadığıca milli dəyərlər ölməyəcək, sazla, sözlə, avazla Azərbaycan insanının ruhunu daim milli dəyərlərə kökləyəcək.

M.İbrahimov aşıq poeziyasını yaradıcılıq metodu və üslub cəhətdən az öyrənilmiş sənət hesab edərək göstərir ki, bu sahədə olan boşluğu doldurmaq və aşıq poeziyasının realist yaradıcılıq xüsusiyyətlərini meydana çıxarmaq, inkişafına təkan vermək üçün onun haqqında çoxdan yaranmış bəzi birtərəfli təsəvvürlərdən uzaqlaşmaq lazımdır. Bu cür təsəvvürlərə görə, aşıq poeziyası böyük məsələlər qaldıra bilməyən və buna görə də böyük ictimai əhəmiyyəti olmayan sırf aşıqanə poeziyadır. Əlbəttə, aşıq şeirində insanın lirik məhəbbət duyğuları, eşqin, vüsalın, hicranın ləzzəti, sevinci, iztirabları geniş şəkildə tərənnüm edilmişdir. Bunu inkar etmək olmaz və lazım da deyildir”(5, 452).

Doğrudan da aşıq poeziyasını sevgi lirikasından kənarında təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu aşıqların – aşıqların – vurğunların poeziyasıdır. Burada istənilən mövzuda həyata, dünyaya, insana, təbiətə sevgi var. Aşıq poeziyasının estetik problemlərindən danışan Osman Əfəndiyev yazır: “Aşıq poeziyasında sövq-təbii olaraq dünyəvi gözəllik, insanın, təbiətin göz-könül oxşayan ahəngdar varlığı, fiziki kamilliyi uydurma, xəyali gözəlliklərə qarşı qoyulur. Aşıq sevgilisinin gözəllik təcəssümü olan gözlərində, al yanağında, büllur buxağında, inci kimi dişlərində, nazəndə yerində, həmahəng qamətində, incə gülüşündə, ağıllı danışığında bu gerçək dünyanın gözəlliklərinin zirvəsini, tacını görür. Ancaq fiziki baxımdan insan və təbiət

gözəlliği aşığın zövqünü nə qədər oxşasa belə, bu gözəllik könül dünyasının ucalığından, zənginliyindən kənarında təsəvvür edilmir. Aşiq təbiəti düşünəndə belə, onun fikri insan varlığına bağlıdır. Eyni zamanda insanın, xüsusən də öz sevgilisinin bütün xarici gözəlliyini yüksəkliyə ucaldanda belə, o heç vaxt xarici gözəllik əsiri olaraq qalmır. Əslində, xarici gözəlliyin tərənnümü gerçək aləmin gözəlliyini təsdiq elədiyi kimi, insan varlığının mənəvi aləmini düşünməyə, onun ucalığını anlamağa sövq edir”(2, 51).

M.İbrahimova görə, aşiq poeziyası bütün hallarda gözəllik kateqoriyası ilə bağlıdır: “O da həqiqətdir ki, aşiq poeziyası aşiqanə xəyallara, şirin eşqi xülyalara uyğun şərti bədii vasitələrdən tez-tez istifadə etmişdir”(5, 452-453). Yəni aşiq yaradıcılığının mahiyyətində gözəlliyə aşıqlıq durur. Eşq – aşıqlıq – gözəllik aşiq poeziyasının ümumi ruhunu təşkil edir. O.Əfəndiyev yazır ki, mənəvi gözəlliyin aşiq şərinə təsviri gerçəkliyin gözəlliyinə, yüksək mənəviyyətə, kamilliyə can atmaq kimi məsələlərlə bağlıdır. Burada estetik hiss, duyğu, həyəcan, zövq kimi estetik münasibətlərə geniş meydan verilir. Həm də bütün bu təsvirlər estetik idealın təcəssümünə xidmət edir. Estetik ideal bir meyar kimi mənəviyyət aləminin gözəllik qanunlarını təsdiqləyir. Ona görə də aşiq poeziyasının estetik problemlərindən danışarkən «mənəvi gözəllik» məsələsi ön plana keçir (2, 11).

Maraqlıdır ki, aşiq poeziyasında gözəllik ideali nəinki insanın zahiri və daxili aləmində, eləcə də təbiətin özündə də eyni ölçülərlə axtarılır: “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının, o cümlədən aşiq sənətinin inkişafında təbiəti, onun hadisələrini ideallaşdırmaq mühüm yer tutur. Bu isə təbiidir. Xalqın bədii düşüncəsi özünün ilk qaynağını təbiətlə insanın təmasından götürmüşdür. Hələ mifoloji mənəvi inkişaf mərhələsində ulduzlar aləminin sirli-sehrli varlığı, təbiətin ecazkar gözəllikləri ideallaşdırılırdı. Getdikcə təbiət xalqın estetik idealının əsas məhvərindən birinə çevrilir. Təbiət bir tərəfdən maddi nemətlər ocağı kimi tərənnüm edilir, digər tərəfdən isə təbiət estetik duyğuların tərbiyəçisi, gözəllik ocağı kimi vəsf edilir. Bu baxımdan, xalq yaradıcılığının digər növləri ilə aşiq sənəti arasındakı yaxınlıq özünü daha aydın göstərir. El aşıqları təbiət gözəlliyinin insana ecazkar təsirini müxtəlif variantlarda öz dinləyicilərinə çatdırırlar. Əsasən gözəlləmələrdə vəsf olunan gözəlin təbiət gözəlliyi ilə müqayisəsinə fikir verilir. Aşiq insan varlığının uca olduğunu yaxşı anlayır, insanın həm fiziki, həm mənəvi gözəlliyini ülviləşdirir. Bununla belə insanı təbiətdən ayırmır” (2, 58).

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cildə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. Məmmədov X. Ədəbiyyatşünaslıq abidəsi / Ədəbiyyat qəzeti, 11 noyabr, 2005, №45, səh.1

CAP GO MEH TRADITION

Gerry¹, Liu Bui Santi², Patricia Felu³

¹Student of University of Widya Dharma Pontianak,

²Student of University of Widya Dharma Pontianak,

³Student of University of Widya Dharma Pontianak,

Abstract

Cap Go Meh is a traditional Chinese celebration that takes place on the 15th day after the Chinese New Year. Etymologically, "Cap Go Meh" comes from the Hokkien dialect, meaning "15th night." This is the reason why Cap Go Meh is celebrated on the 15th day after the Chinese New Year. The celebration marks the peak of the Chinese New Year festivities, which begin with (Kongyan/Konyen) as the first day of the lunar calendar. The history of Cap Go Meh dates back to the Han Dynasty (206 BC – 220 AD), when Emperor Han Wudi established the celebration by lighting lanterns as a symbol of enlightenment and hope for the new year. In various regions, Cap Go Meh is celebrated with diverse traditions. In Indonesia, especially in Singkawang, the celebration is enlivened by barongsai (lion dance) and liong (dragon dance) performances, which are believed to bring good fortune and ward off evil spirits. Additionally, processions such as the Tatung attraction where ancestral spirits are believed to possess human bodies take place, along with the distribution of traditional foods such as kue keranjang (sticky rice cake), symbolizing prosperity and harmony. In China, Cap Go Meh is also known as the Yuanxiao Festival, where people light lanterns and gather with their families. As part of Chinese culture, Cap Go Meh continues to evolve and has become one of the celebrations that attract widespread public attention. This research was conducted during Chinese New Year 2576 and Cap Go Meh 2025 in Singkawang City using a qualitative descriptive research method. Primary data collection techniques included in-depth interviews and field observations, supported by secondary data from document collection.

Keywords: Cap Go Meh; Chinese New Year; Tradition; Indonesia; Cultural heritage; Tatung parade; Spirit mediums; Rituals; Temple ceremonies; Lion dance; Dragon dance; Spiritual beliefs; Community event; Religious practice.

FENGSHUI BRINGS GOOD LUCK

Vincent¹, David Kirana², Marcel Habel³

Widya Dharma University, college student, , ORCID number

Widya Dharma University, college student, , ORCID number

Widya Dharma University, college student, ORCID number

Abstract

Feng Shui is a traditional Chinese science that studies the balance of nature and social creatures. Studying the flow of energy or usually called "qi" which is believed to have an impact on people's health, happiness, and well-being. Feng Shui is usually carried out in everyday life such as arranging a house where it is considered that placing an item in a certain direction can bring good luck and happiness. This study emphasizes the application of Feng Shui to modern life today with a case analysis method, this study begins by examining how Feng Shui readings or how it takes place by Feng Shui readers, and how the layout of a room can affect the atmosphere and energy of a place or can be translated into slang can determine the luck of a place. The results of the study showed that for the Chinese people, the benefits can be felt such as smooth finances, a calmer life, increased productivity. Although basically there is no direct guarantee that Feng Shui can work, for people who believe in Feng Shui, there are many aspects that are difficult to believe or can only be explained through psychology. In this modern era, fengshui is still one of the things that is always taken into account by Chinese people to live their lives. Therefore, understanding fengshui not only helps to create a harmonious environment, but can improve the quality of our lives to be even better.

keywords: Fengshui, Qi energy, balance, harmony, quality of life

CHINESE NEW TRADITIONS AND CULTURAL SIGNIFICANCE

Angelica Flora¹, Cindy Tanthalia², Elvin Laurensia³

¹Widya Dharma University, College Student, ORCID number

²Widya Dharma University, College Student, ORCID number

³Widya Dharma University, College Student, ORCID number

Abstract

Chinese communities around the world celebrate Chinese New Year, also called the Spring Festival or Lunar New Year, which is the most significant traditional holiday in China. Falling between January 21 and February 20, it is the first day of the lunar new year and lasts for 15 days, culminating in the Lantern Festival. A successful year is ushered in, ancestors are honoured, and family get-togethers are common during the occasion. On New Year's Eve, which is regarded as the most significant meal of the year, families get together for a reunion feast. Red envelopes, which represent blessings and good fortune, are given to children and unmarried family members. The festival revolves around food, with delicacies like sweet rice dumplings (*tangyuan*) signifying family unity, fish for surplus, noodles for longevity, and dumplings for fortune. Red is the primary colour of Chinese New Year, symbolizing luck and protection from evil spirits. It is commonly used in decorations such as lanterns and banners. Firecrackers and fireworks are also an essential part of the celebrations, as they are believed to drive away misfortune, inspired by the legend of the monster *Nian*. Another important tradition is the giving of red envelopes (*hongbao*). Elders and married couples gift these money-filled envelopes to children and unmarried relatives as a gesture of blessing, wishing them good health, happiness, and prosperity. Additionally, each year is associated with one of the 12 zodiac animals, including the Rat, Ox, Tiger, and Dragon, with each animal representing specific personality traits. Drumming and cymbals accompany the good fortune-bringing lion and dragon dances that are done in parades and festivals. With lantern displays, puzzles, and tangyuan consumption to represent family unity, the celebration comes to a close on the fifteenth day with the Lantern Festival. Families clean their homes before the new year to ward against ill luck, but they avoid doing so on New Year's Day itself to avoid sweeping away good fortune. A significant aspect of the occasion is visiting family and friends, where greetings and presents like as tea, fruit, or speciality delicacies are exchanged. Chinese New Year is a time to celebrate family, rebirth, and the hope for a better future while also paying respect to ancestors and sharing blessings. From family dinners to the Lantern Festival, the holiday's traditions bring people together and uphold the importance of custom and community.

Keywords: Chinese New Year, Spring Festival, Lunar New Year, traditions, red envelopes, zodiac signs, Lantern Festival.

DEVELOPMENT OF ORAL AND WRITTEN SPEECH IN PRIMARY STUDENTS
İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNDE SÖZLÜ VE YAZILI KONUŞMANIN GELİŞİMİ

Peri Pashayeva

Dosent, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Pəri Paşayev, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti(Ü. Hacıbəyov-68)

ÖZET

Makalede ilkokul öğrencilerinde sözlü ve yazılı konuşma becerisini geliştirmenin önemi, bu süreçte kullanılan yöntem ve yaklaşımlar ile modern çağda bu alanda yapılan yenilikler ele alınmıştır. Makalede öğrencilerin konuşma becerilerinin oluşumunda etkili olan faktörler, etkileşimli öğretim yöntemlerinin rolü, psikolojik faktörler ve günümüz koşullarına uygun yeni yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca sosyal çevrenin ve teknolojilerin bu süreçte oynadığı rol de detaylı olarak analiz edilmektedir.

İlköğretim dönemi çocukların dil ve konuşma becerilerinin temellerinin atıldığı bir dönem olduğundan bu dönemde sözlü ve yazılı konuşma becerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Makalede bu alanda kullanılan pedagojik ve psikolojik yaklaşımlar, çeşitli etkileşimli yöntemler ve modern teknolojilerin uygulanması ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Aynı zamanda öğrenmenin etkinliğini artırmak için öğretmen ve velilerin rolü de ele alınmaktadır. Konuşma gelişimini etkileyen sosyal, duygusal ve entelektüel faktörler göz önünde bulundurularak en uygun öğretim yöntemleri önerilmektedir. Bu çalışma, konuşma becerilerinin gelişimini teşvik eden araçların seçilmesine yardımcı olmak amacıyla eğitim alanında uygulanabilecek pratik öneriler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: ilkokul, modern dönem, konuşma becerileri, psikolojik faktör, süreç.

ABSTRACT

The article discusses the importance of developing oral and written speaking skills in primary school students, the methods and approaches used in this process, and innovations in this field in the modern age. The article focuses on the factors that are effective in the formation of students' speaking skills, the role of interactive teaching methods, psychological factors, and new approaches suitable for today's conditions. In addition, the role of the social environment and technologies in this process is analyzed in detail.

Since the primary education stage lays the foundation for children's language and speech skills, the development of their oral and written speech is of great importance during this period. The article extensively explains the pedagogical and psychological approaches used in this area, various interactive methods, and the application of modern technologies.

At the same time, the role of teachers and parents in increasing the effectiveness of training is also examined. Social, emotional, and intellectual factors affecting speech development are considered, and optimal teaching methods are proposed. This study provides practical recommendations that can be applied in the field of education, helping to select tools that stimulate the development of speech skills.

Keywords: primary school, modern era, speaking skills, psychological factor, process.

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərində şifahi və yazılı nitqin inkişafının əhəmiyyətini, bu prosesdə istifadə olunan metod və yanaşmaları, habelə müasir dövrdə bu sahədə olan yenilikləri araşdırır. Məqalədə şagirdlərin nitq bacarıqlarının formalaşmasına təsir edən amillər, interaktiv təlim metodlarının rolu, psixoloji faktorlar və dövrü şəraitlə uyğun yeni yanaşmalar qeyd olunur. Həmçinin, sosial mühitin və texnologiyaların bu prosesdə oynadığı rol ətraflı şəkildə təhlil edilir.

İbtidai təhsil mərhələsi uşaqların dil və nitq bacarıqlarının əsasını qoyduğu üçün bu dövrdə onların şifahi və yazılı nitqinin inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə bu sahədə istifadə olunan pedaqoji və psixoloji yanaşmalar, müxtəlif interaktiv üsullar və müasir texnologiyaların tətbiqi geniş şəkildə izah edilir. [1, 52]

Eyni zamanda, təlimin effektivliyini artırmaq üçün müəllimlərin və valideynlərin rolu da araşdırılır. Nitqin inkişafına təsir edən sosial, emosional və intellektual faktorlar nəzərdən keçirilərək, optimal tədris metodları təklif olunur. Bu araşdırma, nitq bacarıqlarının inkişafını stimullaşdıran vasitələrin seçilməsinə kömək edərək, təhsil sahəsində tətbiq edilə bilən praktik tövsiyələr təqdim edir. [2, 49-50]

Şifahi və yazılı nitq insanın öz fikrini ifadə etmə, düşüncələrini digərləri ilə bölmə qabiliyyətini əks etdirən əsas bacarıqlardandır. Xüsusilə ibtidai sinif mərhələsi bu bacarıqların formalaşmasında çox vacibdir. Bu dövrdə şagirdlər öz fikirlərini ifadə etməyi öyrənir, düzgün cümlə qurmaq, yazılı nitqi inkişaf etdirmək üçün səylər göstərir. Şagirdin kommunikasiya bacarıqlarının formalaşması tədris prosesinin effektivliyini artırır və onun sosial adaptasiyasını asanlaşdırır.

Şifahi və yazılı nitqin inkişafının əsas amilləri dedikdə aşağıdakıları nəzərdən keçirmək lazımdır:

1.Söz ehtiyatının artırılması - Şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafı üçün onlara daha çox yeni söz və ifadələrin öyrədilməsi vacibdir.

2.Oxu və dinləmə vərdisləri - Şifahi nitqin inkişafı üçün şagirdlərə çoxlu oxu tapşırıqları verilməli və onlara mütaliənin vacibliyi aşılmalıdır.

3.Yazı tapşırıqlarının verilməsi - Şagirdlər kiçik esse, inşa və ya hekayə yazaraq nitqlərini inkişaf etdirə bilirlər. Bu, onların düzgün cümlə qurmaq və məntiqi ardıcılıq yaratmaq bacarıqlarını artırır.

4. Rollu oyunlar - Bu metod şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafında çox effektivdir. Uşaqların qürüdlərini ifadə etməsi, obrazlara daxil olması nitqlərini aktivləşdirir.

5.Sosial mühitin rolu - Ailə və cəmiyyətin nitqin inkişafında rolu danılmazdır. Valideyn və müəllimlərin düzgün nitq modeli olması uşaqlara çox kömək edir.

Müasir yanaşmalar və texnologiyalar. Bu sahədə yeni metodların istifadəsi vacibdir. Məsələn, multimedia resurslarından istifadə, interaktiv tapşırıqlar, elektron kitablar şagirdlərin marağını artıraraq nitq bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Bundan başqa, onlayn platformalar şagirdlərin yazı bacarıqlarının təkmilləşməsinə təsir edir. [3, 77]

Nəticə. Məqalənin sonunda qeyd etmək istərdim ki, şifahi və yazılı nitqin inkişafı ibtidai sinif mərhələsində şagirdlərin öz fikirlərini düzgün ifadə etməsi və məntiqi düzgün düşünmə qabiliyyətinin formalaşması baxımından olduqca vacibdir.

Ədəbiyyat

- 1.Hüseynova S., "Nitq inkişafının psixoloji aspektləri", Baki, 2019.
- 2.Quliyev A., "Uşaqlarda nitq bacarıqlarının formalaşması", Baki, 2021.
- 3.Mehdiyev T., "İnteraktiv metodların tətbiqi", Naxçıvan, 2020.
- 4.Əliyev R., "Dil və nitq bacarıqları", Baki, 2022.

COMPARATIVE SYNTACTIC-SEMANTIC ANALYSIS OF IMPERSONAL AND
GENERAL-PERSONAL SENTENCES

ÜMUMİ ŞƏXSLİ CÜMLƏLƏRLƏ ŞƏXSSİZ CÜMLƏLƏRİN SİNTAKTİK-
SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ

Ədalət Abbasov

Filologiya elmləri doktoru, ADPU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası
kafedrasının dosenti

XÜLASƏ

Açar sözlər: Qrammatik şəxs, ümumilik anlayışı, şəxssiz cümlə strukturu, sintaktik-semantik quruluş, çoxfunksiyalı semantik hədəf, formal struktur, subyekt elementi, analitik düşüncə

Ümumi şəxslə cümlələrə aid xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilərək tədqiqat obyektinə cəlb edilməsi struktur-semantik cəhətlərinin konkretləşdirilməsi, eyni struktur tipli cümlələrlə sərhəddinin dəqiqləşdirilməsi və s. işində onun şəxssiz cümlələrlə müqayisəli şərhinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu araşdırma istiqamətində aşağıdakı əlamətlərin müqayisə obyektini olaraq izahı xüsusi rol oynayır:

- a) Şəxssiz cümlələrdə qrammatik şəxs anlayışının nə faktik, nə də analitik düşüncədə izahı mümkün deyildir. Çünki onun təsəvvürü xatırlanması üçün dil təfəkküründə məntiqi şərait yoxdur.
- b) Şəxssiz cümlələrdən fərqli olaraq ümumi şəxslə cümlələrin xəbərinə adlıq hala məxsus kim? Sualını vermək və cavabında cümlənin xəbəri ilə uzlaşan şəxs əvəzliliklərindən birini söyləmək mümkündür.

Deməli, ümumi şəxslə cümlələr, cümlələrin xəbərinə kim? Sualını vermək, xəbərlə müəyyən dərəcədə uzlaşan müvafiq cavab almaq və cümlənin mübtədasını zehində ümumi şəkildə təsəvvür etmək baxımından şəxssiz cümlələrdən, şəxs mücərrəd olduğuna görə isə qeyri-müəyyən şəxslə cümlələrdən fərqlənir.

Ümumi şəxslə cümlələrlə şəxssiz cümlələrin müqayisəli şərhində diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də mənşəcə təşəkkülü prosesində struktur müxtəlifliyidir.

Şəxssiz cümlələrdən fərqli olaraq atalar sözləri və məsələlərin böyük bir qismi ümumi şəxslə cümlə strukturuna müvafiq gəlir.

Адалет Аббасов

Доктор филологических наук, доцент кафедры азербайджанского языка и технологии его преподавания АДПУ

Аннотация

Ключевые слова: Грамматическое лицо, понятие обобщённости, безличное предложение, синтаксико-семантическая структура, многофункциональная семантическая цель, формальная структура, элемент субъекта, аналитическое мышление

Определение характеристик обобщённо-личных предложений и их привлечение к объекту исследования, конкретизация структурно-семантических аспектов, уточнение границ с предложениями того же структурного типа и т.д.

В этом исследовании особое значение имеет сравнительный анализ обобщённо-личных предложений с безличными. В процессе такого анализа выделяются следующие важные моменты: а) В безличных предложениях невозможно объяснить грамматическое лицо ни фактически, ни аналитически, поскольку в логическом восприятии языка нет условий для такой концепции. б) В отличие от безличных предложений, в обобщённо-личных предложениях возможно задать вопрос "кто?" к сказуемому и получить ответ в виде соответствующего личного местоимения, согласующегося с предикатом. Таким образом, обобщённо-личные предложения отличаются от безличных тем, что к их сказуемому можно задать вопрос "кто?", получить ответ, согласующийся с предикатом, и мысленно представить субъект предложения в обобщённом виде. В то время как безличные предложения не имеют абстрактного субъекта, а неясные личные предложения, наоборот, имеют неопределённого субъекта. Одним из ключевых моментов при сравнительном анализе обобщённо-личных и безличных предложений является структурное разнообразие в процессе их происхождения. В отличие от безличных предложений, многие пословицы и поговорки соответствуют структуре обобщённо-личных предложений.

Abstract

Keywords: Grammatical person, Generalization concept, Impersonal sentence structure, Syntactic-semantic structure, Multifunctional semantic target, Formal structure, Subject element, Analytical thinking

Identifying the characteristics of general-personal sentences and involving them in the research object, specifying structural-semantic aspects, clarifying the boundaries with sentences of the same structural type, etc. In this study, a comparative analysis of general-personal sentences with impersonal sentences plays a significant role. The following points are especially important in this analysis:

a) In impersonal sentences, the concept of grammatical person cannot be explained either factually or analytically, because there is no logical condition in linguistic thinking to recall this concept.

b) Unlike impersonal sentences, in general-personal sentences, it is possible to ask the question "who?" to the predicate and provide an answer using the corresponding personal pronoun that agrees with the predicate.

Thus, general-personal sentences differ from impersonal sentences in that you can ask the question "who?" to their predicate, receive a corresponding answer that agrees with the predicate, and mentally imagine the subject of the sentence in a generalized way. In contrast, impersonal sentences do not have an abstract subject, while indefinite-personal sentences have an undefined subject.

One of the important points in the comparative analysis of general-personal and impersonal sentences is the structural diversity in their origin process. Unlike impersonal sentences, many proverbs and sayings correspond to the structure of general-personal sentences.

Ümumi şəxslı cümlələrə aid xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilərək tədqiqat obyektinə çevrilməsi, spesifik cəhətlərinin konkretləşdirilməsi, eyni struktur tipli cümlələrlə sərhədinin dəqiqləşdirilməsi və s. işində onun şəxssiz cümlələrlə müqayisəli şərhinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu araşdırma istiqamətində aşağıdakı əlamətlərin müqayisə obyektı olaraq izahı xüsusi rol oynayır:

a) Şəxssiz cümlələrdə qrammatik şəxs anlayışının nə faktik, nə də analitik düşüncədə izahı mümkün deyildir. Çünki onun təsəvvürü, xatırlanması üçün dil təfəkküründə məntiqi şərait yoxdur.

Məsələn:

- 1) Bölgədə sakitlikdir.
- 2) Bazarda bahaçılıqdır.
- 3) Ömrün qocalıq çağıdır.

Nümunələrə diqqət etsək, qrammatik şəxsin nəinki cümlədə iştirakı mövcud deyil, onun təsəvvürü də qeyri-mümkündür.

b) Şəxssiz cümlələrdən fərqli olaraq, ümumi şəxslı cümlələrin xəbərinə adlıq hala məxsus kimi? sualını vermək və cavabında cümlənin xəbəri ilə uzlaşan şəxs əvəzliliklərindən birini söyləmək mümkündür. Ancaq bir şeyi də burada xüsusi qeyd etməliyik ki, bu cümlələrdə iştirak edən əvəzliliklər: mən, sən və onlar həqiqi-xüsusi mənalarında deyil, mətnlə bağlı olaraq, yeni qazandıqları ümumi (hamı) mənalarında işlədilir” [2, s. 405].

Məsələn:

- 1) Cücəni payızda sayarlar.
- 2) Gedənin arxasınca danışmazlar.
- 3) Adımı sənə qoyum, səni yana-yana.
- 4) Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına (Atalar sözləri).

Nümunələrdən də görünür ki, bu cümlələrə formal olaraq kim? sualını verməklə cavabında mən, sən və onlar əvəzliliklərindən birini söyləyə bilərik. Lakin həmin əvəzliliklərin ifadə etdiyi şəxs anlayışı konkret olmadığı üçün formal səciyyəyə malikdir. Ümumiyyətlə, şəxs əvəzliliklərinin leksik məzmununda konkretlikdən çox mücərrədlik vardır. Belə ki, bütün birinci şəxslı cümlələrin təkinə mən, cəminə biz, bütün ikinci şəxslərin təkinə sən, cəminə siz, eləcə də bütün üçüncü şəxslərin təkinə o, cəminə isə onlar demək olur.

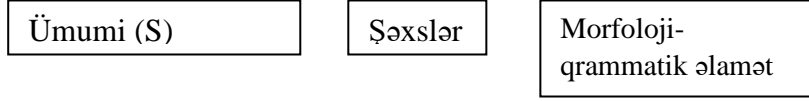
Ümumi şəxslı cümlələrin xəbərlərini təşkil edən və yaxud da onların morfoloji əlamətləri şəklində təzahür edən birinci, ikinci və üçüncü şəxs formalarını konkret bir şəxsə aid etmək, fikrimizcə, doğru deyil. Əvvəldə bəhs etdiyimiz kimi, qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrdə də iş iştirakçısı öz ifadəsini mübtədə şəklində təzahür etdirə bilmir. Burada qrammatik şəxs ona xəbər vasitəsilə işarə edildiyindən öz ehtimali mövcudluğunu zehində mülahizə olunma şəklində tapır. Bu ehtimali münasibət ümumi şəxslı cümlələrdə şəxs məfhumunun təxmini mövcudluq qənaətini formalaşdıraraq, həmin cümlə tiplərində subyektin formal xarakterə mənsub olmasını gerçəkləşdirir.

Deməli, ümumi şəxslı cümlələr cümlənin xəbərinə kim? sualını vermək, xəbərlə müəyyən dərəcədə uzlaşan müvafiq cavab almaq və cümlənin mübtədasını zehində ümumi şəkildə təsəvvür etmək baxımından şəxssiz cümlələrdən, şəxs mücərrəd olduğuna görə isə qeyri-müəyyən şəxslı cümlələrdən fərqlənir.

Bu səciyyəvi əlamətləri dil təfəkküründəki nəzəri müstəvidən təcürbi sferaya çevirsək, belə bir

sxem alınar:

qram.(p) predikat

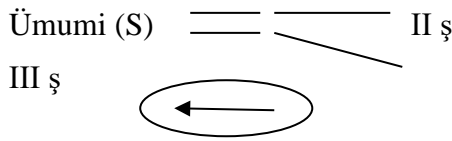

şəxs sonluqları

1. _____ (I)
2. _____ (II)
3. _____ (III)

I ş

Yəni;

Sxem.2.18. Ümumi şəxslı cümlələrin geniş struktur təsvirinə aid:

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ümumi şəxslı cümlələrin formalaşmasında xəbər əsasdır. Tədqiqatın müqayisəli metodu da göstərir ki, təktərkibli cümlələrin növlərini bir-birindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də onların xəbərlərinin ifadə vasitələridir.

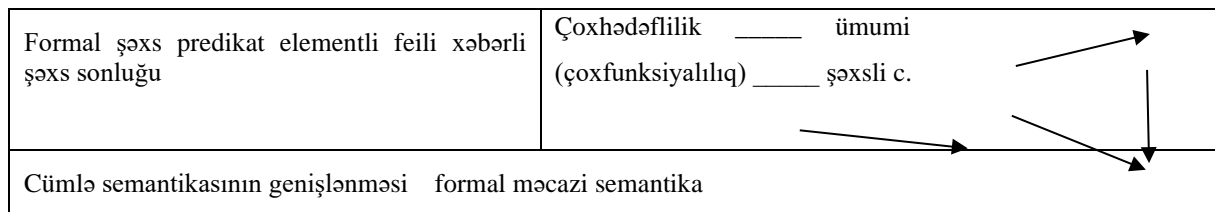
c) Ümumi şəxslı cümlələrdən fərqli olaraq şəxssiz cümlələrin xəbəri təkə üçüncü şəxs təkı ilə işlənir.

Cümlələrin strukturuna nəzər saldıqda əsas mənadaşyıcı yükün xəbərdə əks edildiyini görmək mümkündür. Xəbərdəki şəxs sonluğı cümlədəki iş və hərəkətin subyektinin təzahürüdür. Lakin subyekt elementinin bu kommunikatıv vəzifəsi bütün cümlələrdə heç də eyni ünsiyyətin daşyıcısı ola bilmir. Bəzi cümlələrdə subyekt elementi fikri ifadə etmək üçün formal xarakter daşyır, əsasən cümlələrin struktur-quruluş xüsusiyyətlərinin formalaşması baxımdan faydalı olur. Strukturun bu cür tərtibi subyekti formal morfoloji işarə ilə təzahür etdirmək, semantik cəhətdən doğru qənaət sayılmır. Ona görə ki, cümlənin sintaktik- semantik məzmunu çoxsubyektlı, çoxhədəfli mövqedən çıxış edir.

“Burada həm mütləq baş cümlə, həm də yarusları yaradan digər komponentlər sərbəst olaraq genişlənə bilər və bu yolla da invariant modeli təsdiq edə bilən variantlar sistemi yaranmış olur” [3, s. 62].

Xülasə, formal subyekt elementləri (şəxs sonluğı) çoxhədəflilik xarakteri və sintaktik – semantik cəhətdən çoxsubyektlı mövqedən çıxış edərək, ümumi subyekt formalaşdırır. İadə edilən fikir, verilən informasiya ümuma (hamıya) mənsub olur.

Bu nəzəri fikri belə bir sxemlə təsvir edə bilərik:

Çoxmənalı

(polisemantik) cümlə

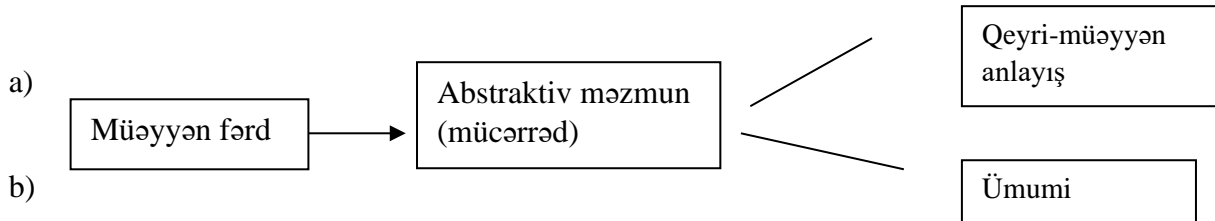
Sxem.1.2.19.Sintaktik –semantik cəhətdən çoxsubyektli ümumi şəxslı cümlənin strukturuna dair:

Ümumi şəxslı cümlələrin semantik strukturu ilə qrammatik forma strukturu arasında məzmun ifadə baxımından müəyyən şərtlilik vardır. “Belə ki, qrammatik strukturun bu və ya digər konkret şəxs əlaməti daşması onun məzmunca bütün şəxslərə aid olması faktını inkar etmir [5, s.315].

“Şəxs sonluqlarının neytrallaşması danışanın arzusundan, subyektiv zövqündən və ixtiyari müdaxiləsindən asılı olmayıb dilin qrammatik quruluşu, dil sisteminin qanunauyğunluqları ilə tənzim edilir” [8, s.44].

Azərbaycan dili materialları əsasında aparılan tədqiqatlara görə, deyə bilərik ki, ümumi şəxslı cümlələr istər şəxs, istərsə də zaman və cümlə semantikasını baxımından formal xarakterə malikdir. Cümlə sintaktik - semantik məzmunu cəhətdən çoxhədəfli olduğu üçün çoxfunksiyalı kommunikatıv vəzifənin icraçısı mövqeyində fəaliyyət göstərir. Bu cür konstruksiyalı təközəkli cümlələrdə informasiyanın birbaşa müraciətlə müsahibə tuşlanması formal hədəf olsa da, əsil hədəf intellektual ümumiləşmə, yəni məntiqi-qrammatik sintezdən doğan “hamı”dır.

Əslində məntiqə öz-özlüyündə fərdi qaydada mövcud olan, ümumilik məfhumu yoxdur. Bu anlayış müəyyəndən, fərd və təkdən yaranan, yəni inkişaf dinamikasına görə konkretədən mücərrədə, mücərrəddən ümumiyə doğru təkamül nəticəsində əmələ gələn prosesdir.

Sxem.1.1.

Ümumilik anlayışının sintaktik –semantik baxımdan inkişaf dinamikasına aid:

Ümumilik anlayışının semantik mənə tərkibinə diqqət etsək, tək-tək fərdlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin vəhdətindən ibarət bir məntiqi harmoniya görə bilərik.

d) Ümumi şəxslı cümlə ilə şəxssiz cümlələrin müqayisəli şərhində diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də mənşəcə təşəkkülü prosesində struktur müxtəlifliyidir. Belə ki, etimoloji mənşə baxımdan haqqında bəhs edilən cümlə tiplərinin ayrı-ayrı struktur xüsusiyyətlərinə və struktur- semantik əlamətlərinə görə formalaşması onları bir-birindən kəskin surətdə fərqləndirir:

1)“Şəxssiz cümlə strukturlarının bir qismi müstəqil feillərin leksik-qrammatik deformasiyası nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir” [5, s.336].

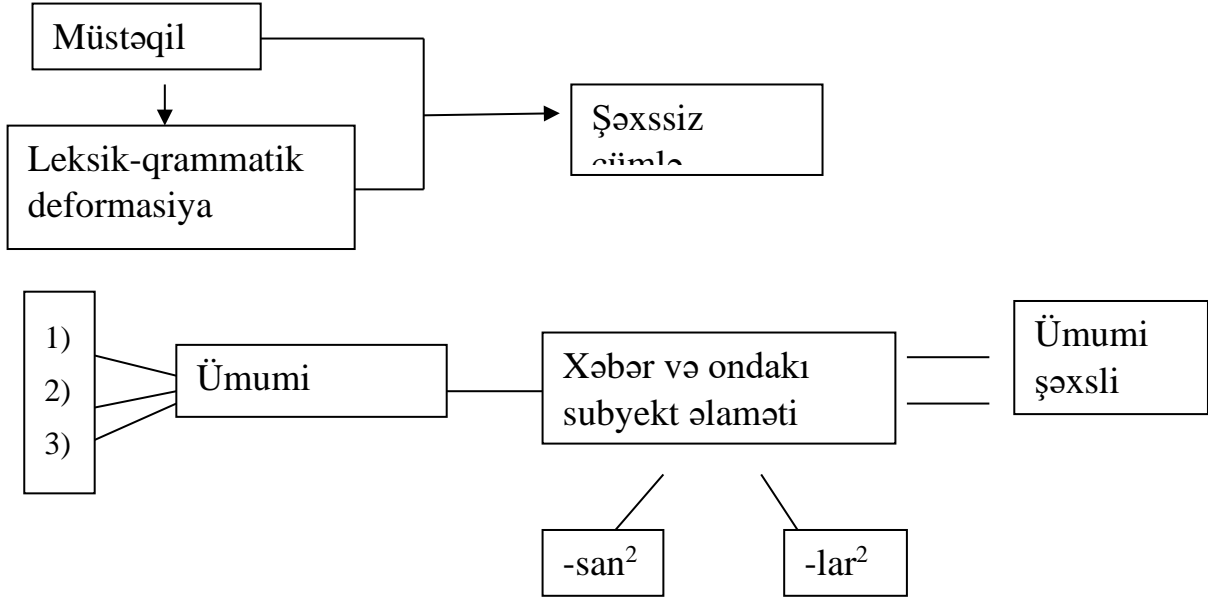
“Qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr kimi, ümumi şəxslı cümlələr də mübtədasız müəyyən şəxslı cümlələrin qrammatik-struktur bazası əsasında təşəkkül tapmışdır” [1, s.38].

2)Şəxssiz cümlə bölməsində göstərmişik ki, şəxssiz cümlələrin əksəriyyəti mənşəcə etimoloji subyekt və predikat arasındakı mənə əlaqəsinin sintaktik vahid müstəvisindən morfoloji sferaya çevrilməsi üsulu vasitəsilə yaranmışdır.

Şəxssiz cümlələrdən fərqli olaraq atalar sözü və məsələlərin böyük bir qismi ümumi şəxslı cümlə

strukturuna müvafiq gəlir.

Beləliklə, ümumi şəxslı cümlə strukturu ilə şəxssız cümlə strukturları haqqında söylədiyimiz nəzəri fikirləri praktik gerçəkliklə əvəz etsək, aşağıdakı təxmini sxemə nail ola bilərik. Sxem. 2. 21. Ümumi şəxslı və şəxssız cümlə strukturlarının sintaktik –semantik cəhətdən müqayisəsinə aid:

Ədəbiyyat

1. Abullayeva, M.Ə. Azərbaycan və rus dillərinin müqayisəli qrammatikası /M.Ə. Abdullayeva, C.X. Muradova, N.K. Məmmədova-Bakı: Bakı Universiteti,-2008, 115 s.
2. Azərbaycan dilinin qrammatikası, sintaksis, II hissə / red: R.Ə. Rüstəmov, M.Ş. Şirəliyev -Z.İ. Budaqova.-Bakı: AEA,-1959.-403s. (34)
3. Əhmədova, S. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki sözlərin üslubi laylaları/S. Əhmədova.-Bakı: MBM,-2014.-127s
4. Ferdinand de Sössür. Ümumi dilçilik kursu/S. Ferdinand. tərc. ed. N. Q. Cəfərov İ. T. Məmmədov-Bakı: Qrifli nəşr,-2003.-407s. (95)
5. Məmmədov, İ. T. Azərbaycan dilinin semantikasını/İ. T. Məmmədov.-Bakı: Xəzər,-2006.-370s. 147
6. Məmmədov, N. Dilçiliyə giriş/N. Məmmədov.-Bakı: Maarif,-1980.315s.
7. Süleymanlı, Y. Azərbaycan və ingilis dillərində sadə cümlə. / Y. Süleymanlı, - Bakı: Elm – təhsil, - 2010, 133 s.
8. Контрастивная лексикология/ред: М.И. Адилов, А.А. Ахундов, Ə. Ə. Rəcəbov-Баку: БГУ, 1990.-75С.

NEUROLINGUISTICS

Gunel Shefiyeva Elkhan

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Key words: Neurolinguistics, expressive neurolinguistics, receptive neurolinguistics.

Neurolinguistics is an essential field of study that deals with the relationship between language and the functioning of the brain. It involves studying neural mechanisms in the brain to determine how humans comprehend, produce and acquire language skills. Learning about neurolinguistics can help you understand how people process information, communicate with others and retain a new language.

Neurolinguistics plays a crucial role in understanding and improving language learning processes. By studying the relationship between the brain and language, it not only offers insight into language acquisition but also provides guidance and strategies to enhance learning experiences.

Neurolinguistics has its roots in early 20th-century research on patients with brain injuries and conditions affecting language abilities, like aphasia. Modern-day neurolinguistics builds on these foundations and employs various research methodologies, including neuroimaging techniques, computational modelling, and linguistic analysis.

Neurolinguistics does not have a single inventor, as it emerged as an interdisciplinary field combining linguistics, psychology, and neuroscience. Prominent early contributors include Noam Chomsky and Eric Lenneberg, who studied language acquisition, development, and disorders in the 20th century.

There isn't one single location for language in the brain. This means that the information required to understand language or say something comes from various places in the brain, depending on what the word means. An associative process usually takes place to allow the brain to draw together all necessary information. For instance, hearing the word 'banana' prompts the brain to consider the physical properties of a banana along with how they smell, taste and feel. Most areas of the brain crucial to language and speech are on the left side of the brain's cortex.

Since language requires the rapid integration of information, the largest part of the brain, called 'white matter', is also crucial to connecting different brain regions that store different information together. The right side of the brain is important for communicating with others and understanding what they're saying. The right hemisphere is primarily involved in the recall of secondary languages in bilingual individuals. This is because it takes more thought and understanding to communicate the language.

Characteristics of Neurolinguistics: Neurolinguistics provides valuable insights into several areas of language development and usage. Some key characteristics that contribute to our understanding of language skills include:

- **Brain lateralization:** The different parts of the brain are responsible for distinct functions, and neurolinguistics helps identify which areas are involved in language processing. Typically, the left hemisphere is dominant for language; however, it's essential to note that the distribution of responsibilities varies among individuals.
- **Language acquisition stages:** Neurolinguistics helps us understand the various developmental stages of language acquisition and the brain's role in each stage. Children undergo a series of milestones, from cooing and babbling to fully-developed linguistic abilities.
- **Language disorders:** By studying the neural bases of language, neurolinguistics can identify the causes of language disorders and provide valuable information for treatment and recovery. For example, researchers can investigate the relationship between brain damage and language impairment or determine the neurological factors contributing to dyslexia or stuttering.
- **Bilingualism:** Neurolinguistics plays a vital role in understanding how the brain processes multiple languages. For instance, bilingual individuals may have different levels of proficiency in their languages, and studying the neural aspects provides insights into these variations.

Example of neurolinguistics

Example: A person sees a sign containing the word 'strawberry'. Their brain immediately recalls its meaning based on information previously stored there. This information refers to how a strawberry looks, feels, smells and tastes based on previous experiences and memories. This process shows how word processing goes beyond simply recognising the word 'strawberry' as the person's brain also associates it with other experiences involving the word.

There are two main types of neurolinguistics: expressive and receptive. Expressive neurolinguistics focuses on the production of language, while receptive neurolinguistics explores the comprehension and interpretation of language. Both types investigate the brain's involvement in linguistic processing and communication.

Neurolinguistics plays a vital role in teaching and learning by examining the neurological processes behind language acquisition and use. This understanding enables educators to develop effective teaching strategies that cater to individual cognitive differences, optimise language learning experiences, and diagnose and support those with language-related difficulties.

Thus, neurolinguistics is an interdisciplinary field that combines the study of linguistic structures and processes with the understanding of how the brain functions and develops. The primary focus of neurolinguistics is to examine the relationship between brain mechanisms and language, leading to insights into how language is processed, acquired, and used. In simple terms, neurolinguistics explores how our brain handles different aspects of language, such as speaking, listening, reading, and writing.

**EFFECT OF COMPACTION AND THERMAL TREATMENT ON THE PHYSICAL
PROPERTIES OF BENTONITE CLAY FOR SUSTAINABLE CONSTRUCTION
APPLICATIONS**

**Fatima-ezzahrae Bammou 1 *, Mohamed Essaleh 1 , Rachid Bouferra 1 , Lahcen
Essaleh 2 , Zaineb Bakkali 3**

**1 Georessources, Geoenvironment and Civil Engineering Laboratory, FSTM, Cadi
Ayyad University, Marrakesh, Morocco**

**2 Innovative Materials, Energy, and Sustainable Development Laboratory, FSTM, Cadi
Ayyad University, Marrakesh, Morocco**

Abstract

Bentonite is widely used in construction and environmental applications due to its high plasticity and adsorption capacity. However, its mechanical performance and durability can be significantly influenced by compaction and thermal treatment. This study examines the physical properties of Moroccan bentonite as a function of compaction intensity, water content, and sintering temperature. Three thermal conditions were considered: (a) immediately after sample preparation (wet state), (b) after drying at 105°C for 24 hours, and (c) after sintering at temperatures ranging from 700°C to 1000°C for 6 hours. The analysis focused on apparent density, electrical conductivity, dielectric permittivity, thermal conductivity, heat capacity, and compressive strength. The results indicate that apparent density, thermal conductivity, and compressive strength increase with higher compaction intensity and sintering temperature. In contrast, electrical conductivity and dielectric permittivity significantly decrease after drying and sintering due to the removal of free and bound water. These findings highlight the importance of thermal treatment in enhancing the mechanical stability and water resistance of compacted bentonite, offering promising perspectives for its application in sustainable construction materials.

Keywords: Bentonite, Physical properties, Compaction, Sintering

**ENHANCING THE THERMAL PERFORMANCE OF EARTH BLOCKS: THE
INFLUENCE OF MUSSEL SHELLS, LIME, AND CEMENT**

**Zaineb Bakkali^{1*}, Mohamed Essaleh², Ahmed Bahlaoui¹, Rachid Bouferra², Ismail
Arroub, Fatima-ezzahrae Bammou²**

¹ **Research Laboratory in Physics and Sciences for Engineers, Sultan Moulay Slimane
University, Polydisciplinary Faculty, B.P. 592, Beni Mellal 23000, Morocco**

² **Georessources, Geoenvironment and Civil Engineering Laboratory, FSTM, Cadi Ayyad
University, Marrakesh, Morocco**

Abstract

The use of ecological materials such as raw earth is an ancient building practice that has been reintroduced in modern construction due to its abundance, affordability, environmental benefits, and excellent thermal properties, which provide effective insulation and thermal comfort. This article investigates the development of a novel composite material composed of raw earth reinforced with 15% mussel shells, a by-product of the aquaculture industry, and stabilized with varying proportions of lime or cement (3%, 5%, and 8%) in different formulations.

The study focuses on analyzing the chemical and mineralogical composition of the soil and mussel shells, as well as the thermal properties of the resulting composites. The findings reveal that the progressive addition of lime to the soil-mussel shell mixture improves thermal performance, whereas incorporating cement tends to reduce these properties.

Keywords: Energy efficiency, buildings, earth block, mussel shells, lime, cement, thermal performances.

**DEVELOPMENT AND CHARACTERIZATION OF A BIO-COMPOSITE BASED ON
POLYESTER RESIN REINFORCED WITH POMEGRANATE FIBERS (FG)**

Ouided DEHAS^{1,2*}, Yasmina BESKRI^{1,2}, Laidi BABOURI^{1,2}, Cherifi Acheref^{3,4}

- 1. Higher Normal School of Technological Education, Skikda. Algeria**
- 2. Laboratory of Anti-Corrosion, Materials-Environment and Structure (LAMES),
University of 20 August, 1955 Skikda.**
- 3. Université mohamed el bachir el ibrahimi., bordj bou arreridje**
- 4. Centre De Recherche En Technologie Industriel : Unite de développement Des
Couches Mince Et Applications, Setif .**

Abstract

Polymer matrix composite materials have experienced very significant growth in recent years. Thus, new generations of composites are being developed from different polymer matrices (thermoplastics or thermosets) to which organic or inorganic reinforcements, in the form of particles and/or fibers, are associated. The main objective of this work is to study the effect of incorporating a local vegetable filler: pomegranate powder (FG) into a thermosetting matrix based on polyester resin, on the mechanical and physical properties of the biocomposite material, at different reinforcement concentrations and having a size of 250 μm . The composites were prepared by the contact molding process. The study of the mechanical properties, carried out by determining the breaking stress, the breaking strain and the impact resistance, showed that these properties increase up to 3 phr due to the strong affinity between the two components and the good dispersion of the filler. Then, they decrease as the filler content increases, which prevents adequate dispersion and creates agglomerations that initiate rupture. In addition, the density of the FG filler induced significant variations in the density of the resin (1.140) and made it possible to develop composites with densities very close to that of the matrix

Keywords: Polyester resin, vegetable filler, FG, biocomposite materials.

EFFECT OF ALKALINE TREATMENT WITH NaOH ON THE MECHANICAL AND PHYSICAL PROPERTIES OF A BIO-COMPOSITE BASED ON POLYESTER RESIN REINFORCED WITH POMEGRANATE FIBERS

Ouided DEHAS^{1,2*}, Yasmina BESKRI^{1,2}, Soumaya Kersenna^{3,4}, Mohammed Benzerara⁵

- 1. Higher Normal School of Technological Education, Skikda, Algeria**
- 2. Laboratory of Anti-Corrosion, Materials-Environment and Structure (LAMES), University of 20 August, 1955 Skikda.**
- 3. Department of Architecture. Faculty of Earth Sciences, Badji Mokhtar University of Annaba, Algeria.**
- 4. Laboratory of Urbanism and Environment, University of Constantine3**
- 5. Materials Geomaterials and Environment Laboratory (LMGE), Department of Civil Engineering, Faculty of Technology, Badji Mokhtar-Annaba University Address: Annaba, Algeria**

Abstract

In this work, the effects of chemical surface modifications of pomegranate fibers on the physico-mechanical behaviors of polyester/pomegranate fiber composites were studied. An unsaturated polyester resin, of the ortho-phthalic type (UPR), was used as the matrix. The surface of the pomegranate fibers was modified using a chemical treatment, namely sodium hydroxide (NaOH), to improve the compatibility between the pomegranate fiber and the UPR resin. The mechanical properties of the composites were characterized by tensile, impact resistance, and hardness tests. Water absorption tests were performed on the composite materials by immersion in distilled water at 25°C. The composites were prepared by contact molding. According to the experimental results, there was an increase in mechanical strength. The chemical modification of the pomegranate fiber surface also reduced the diffusion coefficient and the maximum amount of water absorbed by these fibers.

Keywords : Unsaturated polyester resin, pomegranate fibers, composite materials, mechanical properties, and physical analyses.

**MICROBIOTA MODULATION AS THERAPEUTIC APPROACH IN THE
NEUROPATHIC PAIN IN DOG WITH SPINAL CORD INJURY: IMPACT OF
POLENOPLASMIN**

Major Gheorghe GIURGIU¹, Prof dr med Manole COJOCARU^{2,3}

¹Deniplant-Aide Sante Medical Center, Biomedicine, Bucharest, Romania

²Academy of Romanian Scientists

³Titu Maiorescu University, Faculty of Medicine, Bucharest, Romania

Background Studies have demonstrated the presence of gut dysbiosis (alterations in gut bacterial homeostasis) secondary to spinal cord injury in dogs. The dysbiosis is thought to impair recovery by decreasing the production of short-chain fatty acids which play a role in suppressing inflammation within the central nervous system.

Objective Therefore, targeting gut dysbiosis could have significant therapeutic value in the management of spinal cord injury. The purpose of this study is to determine if gut dysbiosis occurs in dogs with spinal cord injury. Another area of potential intervention interest is in situations of spinal injury where there is an urgent need to generate new neurons. To arrive at these observations, the authors examined how Polenoplasmin and diet solve paralysis in dogs.

Materials and methods The most common cause of spinal problems in dogs is trauma. We are currently assessing whether indoles can also stimulate formation of neurons in dogs with paralysis.

Results We found that gut microbes that metabolize tryptophan-an essential amino acid-secrete small molecules called indoles, which stimulate the development of new brain cells in dogs, also demonstrated that the indole-mediated signals elicit key regulatory factors known to be important for the formation of new neurons.

Conclusion This study is another intriguing piece of the puzzle highlighting the importance of lifestyle factors and diet. The link between the health of the microbiome and the health of the brain shows how microorganisms in the gut solve paralysis, gut microbe secreted molecule linked to formation of new nerve cells in paralyzed dogs.

Keywords: gut dysbiosis, indole, paralyzed dog, Polenoplasmin.

DESIGN AND SYNTHESIS OF ARYL-SUBSTITUTED HETEROAROMATIC CARBOHYDRAZIDES

¹Dr. Ayesha Malik, ²Muhammad Aown Hashmi, ³Muhammad Waqar, ⁴Isma Rafiq

Abstract

Heterocyclic five-membered organic compounds such as furan-based or thiophene-based are beneficial and have many vast applications in pharmaceutical sciences. A common preservative and flavoring agent in food goods is furoic acid and thiophene carboxylic acid, a heterocyclic carboxylic acid. In this research, an aromatic ring substituted carbohydrazide derivatives will be synthesized which has vast applications such as anti-fungal, anti-bacterial, anti-cancer, etc. This synthesis includes three steps i.e., ester formation, hydrazide formation, and imine synthesis. Ester synthesis will be done by Fischer esterification. In the second step, the ester formed will react with hydrazine hydrate to afford hydrazide. After hydrazide formation, a series of compounds will be further reacted using different aldehydes. All the synthesized derivatives will be characterized by an array of spectroscopic techniques including (¹H-NMR, ¹³C-NMR, UV-visible, FT-IR).

SOME PROPERTIES OF UBAT-SPACES AND G-GROUPS

Nosratollah SHAJAREH POURSAVATI

Associated Professor, Department of Pure Mathematics, Shahid Bahonar University of,
ORCID number: 0000-0003-0046-0325

Abstract

The concept of algebraic structures has undergone significant evolution, expanding beyond classical group theory to encompass more generalized forms such as g-groups, e-groups, and now Ubat-spaces. These structures play a crucial role in various mathematical disciplines, including topology, number theory, and abstract algebra. Ubat-spaces represent a novel algebraic structure with distinct properties, bridging concepts from group theory and generalized algebraic systems. This study explores their foundational properties, examines their relationships with g-groups and e-groups, and investigates their potential applications in mathematical modeling and computational structures. Recent advancements in algebraic topology and category theory provide new perspectives on the significance of Ubat-spaces. The study further highlights their role in modern algebraic systems and their applications in logic circuits and abstract algebra.

Keywords: algebraic structures, generalized groups, computational algebra, Ubat-space, g-groups.

1. INTRODUCTION

Let G be a non-empty set. A binary operation in G is a function $*$: $G \times G \rightarrow G$. We denote the image of $(a; b)$ by $a * b$ or for brevity ab . An algebra $(G; *)$ (where $*$ is a binary operation in G) is a group if the following properties hold: (G1) $x * (y * z) = (x * y) * z$ for all $x; y; z$ in G ; (G2) There exists an element e in G (called an identity element) such that $e * x = x * e = x$ for all x in G ; and, (G3) For each a in G , there is an element b in G such that $a * b = b * a = e$ (where e is an identity element mentioned in G2). Let G be a non-empty set. An algebra $(G; *, A)$ (where $*$ is a binary operation in G and A is a non-empty subset of G) is an e-group if the following properties hold: (E1) $x*(y*z) = (x*y)*z$, for all $x; y; z$ in G ; (E2) For every x in G there exists an element a in A such that $x*a = a*x = x$; and, (E3) For every x in G there exists an element y in G such that $x * y; y * x$ in A . Let G be a non-empty set. An algebra $(G; *)$ (where $*$ is a binary operation in G) is a g-group, if the following properties hold: (g1) $f * (g * h) = (f * g) * h$ for all $f; g; h$ in G ; (g2) For each g in G , there exists an element $e * G$ (called an identity element) such that $g * e = e * g = g$; and, (g3) For each g in G , there exists an element h in G (called an inverse of g) such that $g * h = h * g = e$ for some identity element e . Let U be a non-empty set. An algebra $hU; _i$ (where $_i$ is a binary operation in U) is an Ubat-space if the following properties hold: (U1) $x * (y * z) = (x * y) * z$ for all $x; y; z$ in U ; (U2) There exists y in U such that $x * y = y * x = y$ for all x in U (we call the element y a zero of U); and, (U3) there exists z in U such that $x * z = z * x = x$ for all x in U (we call the element z an identity of U). An Ubat-space is simple if it is finite and if for each x in U , $y * x$ is unique for all $y \in U$. For example, the singleton set $\{0\}$ with respect to multiplication. Let G be a non-empty set. An algebra $(G; *)$ (where $*$ is a binary operation in G) is a generalized group if the following properties hold: (M1) $f *(g*h) = (f *g)*h$ for all $f; g; h$ in G ; (M2) for each g in G , there exists a unique element $e(g)$ such that $g * e(g) = g = e(g) * g$; and, (M3) for each g in G , there exists

an element h in G such that $g * h = h * g = e(g)$. The concept of algebraic structures has undergone significant evolution, expanding beyond classical group theory to encompass more generalized forms such as g -groups, e -groups, and now Ubat-spaces. These structures play a crucial role in various mathematical disciplines, including topology, number theory, and abstract algebra. Ubat-spaces, in particular, introduce a unique binary operation that maintains associativity while incorporating specialized identity elements, making them a distinct and valuable addition to algebraic studies. Let G be a non-empty set and E is a non-empty subset of G . Let $*$ be a function from $G \times G$ to G . For all elements x and y in G , we denote $*((x,y)) = x*y$. We recalled $(G;*,E)$ is an e -group, if then satisfy the following axioms for all $x, y, z \in G$:

- (1) $x * (y * z) = (x * y) * z$ (associative law).
- (2) For each element x in G , there exists an element a in E , such that $x * a = a * x = x$
- (3) For each element x in G , there exists an element y in G , such that $x * y, y * x$ belong to E .

In section 2, by references, we review some properties of e -groups, generalized groups and g -groups.

2. E-GROUPS

In this section, we have brought some properties and examples of e -groups from the references.

Example 1. Let Q be rational numbers, and Z be integer numbers. Then $(Q; \times; Z)$ is an e -group.

Example 2. Let R be real numbes and $*$ be a binary operation on $R \times (R \setminus \{0\})$, by $(a,b) * (c,d) = (bc, bd)$. Let E be the set $\{(\frac{a}{b}, 1) : a \in R \text{ and } b \in R \setminus \{0\}\}$, Then $(R \times (R \setminus \{0\}); *, E)$ is an e -group.

Example 3. Asume A be a set and $P(A)$ be the power set of A . Then $(P(A); \cup; \{A, \emptyset\})$, $(P(A); \cap; \{A, \emptyset\})$ are e -groups.

Theorem 4. Every group is an e -group.

3. GENERALIZED GROUPS

In this section, we have brought some properties of generalized group from the references.

Definition 5. A semigroup $(G,*)$ is called a generalized group, if the following conditions are satisfy:

- (a) for each g in G , there is a unique element $e(g)$ in G , such that $g * e(g) = e(g) * g = g$;
- (b) For each element g in G , there is an element $g^{-1} \in G$ such that $g * g^{-1} = g^{-1} * g = e(g)$

Theorem 6. Every generalized group is an e -group.

Theorem 7. Every group is a generalized group. In fact, $\{e(g) : g \in G\} = \{e\}$.

Example 8. Assume that G be a group and e be the identity element of G . Let Γ and I be non-empty sets and $P = (g_{\gamma i})$ be a $\Gamma \times I$ matrix over the group G . For all elements i, j in I and γ, μ in Γ and k, h in G , we can define the following binary operation " $\#$ ", on the set $I \times G \times \Gamma$: $(i, k, \gamma) \# (j, h, \mu) = (i, kg_{\gamma j}, h, \mu)$. It is easy to see that: $e((i, k, \gamma)) = (i, g_{\gamma i}^{-1}, \gamma)$ and $(i, k, \gamma)^{-1} = (i, g_{\gamma i}^{-1} k^{-1} g_{\gamma i}^{-1}, \gamma)$, so $(I \times G \times \Gamma, \#)$ is a generalized group. More ever, $I \times G \times \Gamma = \bigcup_{i \in I, \gamma \in \Gamma} \{i\} \times G \times \{\gamma\}$, which $\{i\} \times G \times \{\gamma\}$ isomorphic to G .

Definition 9. Let $(G,*)$ be a generalized group. If $e(g * h) = e(g) * e(h), \forall g, h \in G$, then $(G,*)$ is called normal generalized group.

Example 10. In general, by the notion of Example 4, $(I \times G \times \Gamma, \#)$ is not normal generalized group. In fact $e((i, k, \gamma) \# (j, h, \mu)) = e((i, k g_{\gamma j}, h, \mu)) = (i, g_{\mu i}^{-1}, \mu)$ and $e((i, k, \gamma) \# e(j, h, \mu)) = (i, g_{\gamma i}^{-1}, \gamma) \# (j, g_{\mu j}^{-1}, \mu) = (i, g_{\gamma i}^{-1} g_{\gamma j} g_{\mu j}^{-1}, \mu)$.

Definition 11. Let $(G, \#)$ be a generalized group. If $g \star h = g \star h, \forall g, h \in G$, then $(G, \#)$ is called Abelian generalized group. If G be an Abelian generalized group, then the cardinal of set $\{e(g) \mid g \in G\}$ is one, so G is an Abelian group.

In the next Theorem, we reviewed some properties of generalized group. The Proof of some parts of the following theorem can be found in the references.

Theorem 12. Let $(G, \#)$ be a generalized group and $g, h \in G$. Then, we have:

1. $e(e(g)) = e(g)$, i.e., $e(g)$ is unique;
2. $e(g) \# e(g) = e(g)$
3. g^{-1} is unique and $(g^{-1})^{-1} = g$;
4. If $(G, \#)$ be a normal generalized group in which $e(g) \# h^{-1} = h^{-1} \# e(g)$. Then, $(g \# h)^{-1} = h^{-1} \# g^{-1}$;
5. For all integer number n , $e(g^n) = e(g)$.
6. $G_g := \{x \in G : e(x) = e(g)\}$ is a group; and, $G = \bigcup_{g \in G} G_g$, therefore G is the union of disjoint some groups;
7. If G be a finite generalized group, then, there is a positive integer number n , such that, $g^n = e(g)$.

Theorem 13. Let $(G, \#)$ be a finite generalized group and $g \in G$. Then, the cardinal of G_g divided cardinal of G .

Proof. According to Theorem 1, in the , For the generalized group G , there is the group H and the finite sets Γ and I and a $P = (g_{\gamma i}), \Gamma \times I$ matrix with entries in the group H , such that, G is isomorphic to the generalized group $I \times H \times \Gamma$. So, if g be a member of G , and the project of g be the member $(j, h, \mu) \in I \times H \times \Gamma$, in this case the group G_g , is isomorphic to the group $(I \times H \times \Gamma)_{(j, h, \mu)} = \{j\} \times H \times \{\mu\}$. Therefore,

$$\text{card}(G_g) = \text{card}(\{j\} \times H \times \{\mu\}) = \text{card}(H)$$

On the other hand, $\text{card}(G) = \text{card}(I \times H \times \Gamma) = \text{card}(I) \times \text{card}(H) \times \text{card}(\Gamma)$
Therefore, proof is complete.

Theorem 14. Let $(G, \#)$ be a finite generalized group and $G = \bigcup_{g \in A} G_g$, where $A \subset G$ such that for all $a, b \in A$ and $a \neq b$ implies $G_a \neq G_b$. Then, the cardinal of A divided cardinal of G .

Proof. According to the symbols of Theorem 2.10, $\text{card}(A) = \text{card}(I) \times \text{card}(\Gamma)$ and considering

$$\text{card}(G) = \text{card}(I \times H \times \Gamma) = \text{card}(I) \times \text{card}(H) \times \text{card}(\Gamma) = \text{card}(A) \times \text{card}(H).$$

Definition 15. Let $(G, \#)$ be a generalized group and S be a non-empty subset of G such that $(S, \#)$ is a generalized group. We recalled that S is a generalized subgroup of G and denoted by $S \leq G$.

Theorem 16. Let $(G, \#)$ be a generalized group and S be a non-empty subset of G . Then $S \leq G$ if and only if for all $x, y \in S$, $x\#y^{-1} \in S$.

Theorem 17. Let G be a generalized group and $S \leq G$. Assume that $x \in S$, then S_x is a subgroup of G_x . In special case, if G be finite, then $\text{card}(S_x)$ divided $\text{card}(G_x)$, therefore $\text{card}(S_x)$ divided $\text{card}(G)$.

Theorem 18. Let G be a generalized group and $S \leq G$. Then there are $B \subseteq A \subseteq G$ such that

$$G = \bigcup_{y \in A} G_y \quad \text{and} \quad S = \bigcup_{x \in B} S_x$$

such that for all $y, z \in A$; $y \neq z$ implies $G_y \cap G_z = \emptyset$. In special case, if G be finite, then $\text{card}(S)$ divided $\text{card}(G)$ if and only if $\text{card}(B)$ divided $\text{card}(A) \times [G_x : S_x]$.

Corollary 19. Let G be a finite generalized group and H be a generalized subgroup of G . Then the generalized Lagrang Theorem may be not true for H and G , i.e., it may be $\text{card}(H)$ not divided $\text{card}(G)$.

Proof. According to Theorem 2.15, with the symbols used in that theorem, it is necessary that the number $\text{card}(S)$, divide $\text{card}(G)$ if $\text{card}(B)$ divided $\text{card}(A)$. So we can choose A and B such that $\text{card}(B)$ not divided $\text{card}(A)$.

4. G-GROUPS

In this section, we have brought some properties of g-groups from the references.

Definition 20. Suppose G be a non-empty set and " $\#$ " be a binary operation on the set G , in this case the couple $(G, \#)$ is called a groupoid. If for all elements g, h in G , the equations $g \# x = h$ and $y \# g = h$ have a solution in G , then the couple $(G, \#)$ is called a quasi-group. If $(G, \#)$ be a groupoid and for all elements g, h, k in G , $(g \# h) \# k = g \# (h \# k)$, Then $(G, \#)$ is called a semigroup.

Definition 21. A semigroup $(G, \#)$ is called a g-group, if the following conditions are satisfy:
(a) for each g in G , there is an element $e(g)$ in G , such that $g \# e(g) = e(g) \# g = g$;
(b) For each element g in G , there is an element $g' \in G$ such that $g \# g' = g' \# g = e$, for some identity element e for g .

Example 22. Every group is a g-group. In fact, $\{e(g) : g \in G\} = \{e\}$ and for g in G , $g' = g^{-1}$.

Example 23. Every generalized group is a g-group. In fact, for g in G , unique element $e(g)$ and g^{-1} satisfies in part b of Definition 2.

Definition 24. Let $(G, \#)$ be a g -group. If $g\#h = h\#g, \forall g, h \in G$, then $(G, \#)$ is called Abelian g -group.

In the next Theorem, we reviewed some properties of g -group. The Proof of some parts of the following theorem can be found in the references.

Theorem 25. Let $(G, \#)$ be a g -group. Then, we have:

1. A g -group may not be an Ubat-space.
2. A g -group may not be a generalized group.
3. A g -group can be made an e -group.
4. An e -group is not necessarily a g -group.
5. A simple e -group is not necessarily a g -group.
6. An inverse of a unit is also a unit. In addition, the two (the unit and its inverse) have the same identity element.
7. A unit has a unique inverse.
8. The identity of a unit is also a unit.
9. In an Abelian g -group, the identity of the product of two units is equal to the product of their corresponding identities
10. If G be an Abelian g -group, and h be a non-unit element in G , then x has a unique identity element for which it has an inverse.

Theorem 26. If G be a g -group and x be a unit in G , then:

1. any inverse y of x is unit, and $e_x = e_y$.
2. the inverses of x is unique. So we can denoted it x^{-1} .
3. $(x^{-1})^{-1} = x$.
4. $e_x^m = e_x$, for all integer number m .
5. $e_x = e_{e_x}$, and $(e_x)^{-1} = e_x$.
6. e_x is a unit in G

Theorem 27. If G be a g -group and a, b and c be units, such that $e_a = e_b = e_c$, then the cancelation law holds, i.e., $ab = ac$ or $ba = ca \Leftrightarrow b = c$.

Theorem 28. If G be an Abelian g -group and x and y be in G , a and b be identity elements of x and y , respectively, then:

- 1- ab is an identity of xy .
- 2- if x, y , and xy be units, then $e_x e_y = e_{xy}$.
- 3- if x, y , and xy be units, then $(xy)^{-1} = x^{-1}y^{-1}$.

Theorem 29. If G be an Abelian g -group, and for all g in G be a unit, has a unique identity, then:

- 1- for all a and b in G , the linear equations $ax = b$ and $xa = b$ has a unique solution and the solution are units.
- 2- If a be a unit element of G , and b, c in G , then $ab = ac$ or $ba = ca \Leftrightarrow b = c$.

If a be a non unit element of G , then a has only one identity element e such that there exists b with $e=ab$.

5. UBAT-SPACE

An **Ubat-space** is an algebraic structure where the operation satisfies in the following definition.

Definition 30. A semigroup $(G,*)$ is called a Ubat-space, if the following conditions are satisfy:

- (a) for each g in G , there is a unique element zero x in G , such that $g*x = x*g = x$;
(b) For each g in G , there is an identity element $y \in G$ such that $g*y = y*g = g$.

These properties distinguish Ubat-spaces from classical groups, as they do not necessarily require the existence of unique inverses for all elements. While groups require the existence of unique inverses and an identity element, Ubat-spaces introduce a more flexible structure where identity and zero elements are defined independently. Ubat-spaces share similarities with g -groups and e -groups but differ in their structural composition. Recent studies in computational algebra suggest that Ubat-spaces may serve as foundational models for new types of algebraic systems. A **subspace** of an Ubat-space is a subset that forms an Ubat-space under the same binary operation. Unlike groups, a subspace of an Ubat-space may possess a different zero or identity element than the original structure. The existence of cyclic subspaces in Ubat-spaces introduces new possibilities for modular arithmetic and finite algebraic systems. A function f between two Ubat-spaces is a **homomorphism** if it satisfies: $f(x * y) = f(x) * f(y)$, for all x and y in domain of f . If f be a surjective homomorphism, then the quotient space is isomorphic to the image. The study of homomorphic mappings in Ubat-spaces has implications for algebraic topology and categorical algebra. A Boolean logic expression such as can be simplified using Ubat-space properties, reducing the number of required logic gates. This concept parallels the application of **Boolean algebra** in simplifying digital circuits and optimizing computational efficiency.

We have some remarks as follows:

- 1- An non-trivial Ubat-space is not a group.
- 2- An non-trivial group is not an Ubat-space.
- 3- An e -group can be constructed from an Ubat-space.
- 4- An Ubat-space may not be a g -group.
- 5- A g -group may not be an Ubat-space.
- 6- A generalized group may not be an Ubat-space.
- 7- An Ubat-space may not be a generalized group.
- 8- A g -group may not be a generalized group.
- 9- A generalized group can be made an e -group.
- 10- An e -group may not be a generalized group.
- 11- The zero element of Ubat-space is unique.
- 12- Then the identity element of Ubat-space is unique.
- 13- A unit in Ubat-space has a unique inverse.

6. CONCLUSION

Ubat-spaces introduce a novel perspective on algebraic structures, offering flexibility beyond traditional group theory. Their applications in computational mathematics, logic circuits, and abstract algebra demonstrate their potential significance in both theoretical and applied mathematics. Future research should focus on expanding their role in modern mathematical frameworks and exploring their deeper connections with topology and computational sciences.

REFERENCES

- [1] Smith, J. et al, Advances in Generalized Algebraic Systems. *Journal of Algebraic Structures*, 58(2) (2023) 145-167.
- [2] Patel, R. et al, Homomorphisms and Applications in Ubat-Spaces. *Algebraic Topology Journal*, 47(3) (2022) 210-225.
- [3] Wang, H. et al, Computational Applications of Ubat-Spaces in Boolean Logic. *Journal of Computational Mathematics*, 39(1) (2023) 78-96.
- [4] Jones, M. et al, Graph Theory and Algebraic Structures. *Mathematical Modeling and Computation*, 25(4) (2022) 305-320.
- [5] Lee, C. et al, Extending Ubat-Spaces to Non-Commutative Systems. *Topology and Algebra Review*, 12(3) (2023) 55-72.
- [6] R. G. Swan, The grothendieck ring of a finite group, *Topology* 2 (1-2) (1963) 85–110.
- [7] E. Arbarello, M. Cornalba, The picard groups of the moduli spaces of curves, *Topology* 26 (2) (1987) 153–171.
- [8] F. Knop, H. Kraft, T. Vust, The Picard Group of a G-Variety, in: H. Kraft, P. Slodowy, T.A. Springer (Eds.), *Algebraische Transformationsgruppen und Invariantentheorie Algebraic Transformation Groups and Invariant Theory*, Birkhäuser Basel, Basel, 1989: pp. 77–87.
- [9] W.J. Haboush, Infinite dimensional algebraic geometry: algebraic structures on p-adic groups and their homogeneous spaces, *Tohoku Math. J. (2)*. 57 (2005).

THE EVOLUTION OF GENE THERAPY: FROM RARE DISORDERS TO COMMON DISEASES LIKE DIABETES AND CANCER

Mohammad Amin Shajareh Pour Salavati

Medical Doctor at the Faculty of Medicine, Kerman University of Medical Science,
ORCID: 0009-0007-1606-2483

Abstract

Gene therapy, once confined to rare genetic disorders, is now breaking new ground by targeting more prevalent diseases such as type 1 diabetes and certain cancers. As of 2025, research is rapidly advancing from treating inherited conditions like sickle cell disease and hemophilia to exploring gene-based interventions for complex diseases with multifactorial origins. This paper aims to provide healthcare professionals with an updated overview of gene therapy's expanding scope, emphasizing its latest clinical applications, ongoing challenges—including cost and long-term safety—and its future potential to revolutionize mainstream medicine.

Keywords: Gene therapy, genetic disorders, diabetes, cancer, clinical applications, precision medicine, future advancements.

Introduction

For decades, gene therapy has been viewed as a ground breaking but largely experimental approach to treating rare genetic disorders. Conditions such as sickle cell disease (SCD), hemophilia, and inherited retinal dystrophy have historically been the primary focus of gene-based interventions, offering a glimmer of hope to patients with few other options. However, recent advances in molecular biology and genome editing technologies—particularly the rise of CRISPR-Cas9—have shifted the landscape. In 2025, gene therapy is no longer limited to the rare and untreatable; it is now at the forefront of research into some of the most prevalent diseases worldwide, including type 1 diabetes, various forms of cancer, and even neurodegenerative disorders.

This shift carries profound implications for both clinical practice and public health. Unlike rare monogenic disorders, diseases such as diabetes and cancer are multifactorial, influenced by both genetic predispositions and environmental factors. The application of gene therapy to these complex conditions represents a significant leap forward—not just for specialists in genetics but also for general practitioners, oncologists, and endocrinologists. As these therapies move closer to mainstream clinical use, healthcare providers must grapple with crucial questions: How effective are these treatments? What are the associated risks? And most importantly, how accessible will they be to patients?

This paper aims to explore the current advancements in gene therapy for common diseases, providing a comprehensive yet practical overview for healthcare professionals. It will highlight recent clinical successes, address ongoing challenges—such as cost and safety concerns—and discuss what the future may hold for this rapidly evolving field.

Methods

This review is based on an analysis of clinical trials and peer-reviewed studies published between 2017 and 2024. Data was sourced from reputable databases, including PubMed and ClinicalTrials.gov, with a focus on human studies rather than preclinical animal models to ensure clinical relevance. Additionally, regulatory reports from the U.S. Food and Drug

Administration (FDA) and the European Medicines Agency (EMA) were examined to track the approval status of emerging therapies. Key search terms included “gene therapy,” “type 1 diabetes,” “cancer,” “clinical outcomes,” and “safety concerns.”

Results

1. Gene Therapy in Type 1 Diabetes

Type 1 diabetes (T1D) has traditionally been managed through insulin therapy, aiming to control blood glucose levels without addressing the underlying cause: the autoimmune destruction of pancreatic beta cells. Recent advances in gene therapy have shifted the focus toward more curative approaches.

A landmark 2023 clinical trial utilized CRISPR-Cas9 technology to edit pancreatic stem cells, enabling them to evade immune attacks and autonomously produce insulin. Out of 25 patients, 68% demonstrated reduced insulin dependence after one year, with 40% achieving complete insulin independence. These results suggest that gene therapy could potentially reprogram the body’s own cells to restore glucose regulation—an outcome that would redefine diabetes management.

Moreover, viral vectors, such as adeno-associated viruses (AAV), have shown promise in delivering genes that boost insulin sensitivity or suppress autoimmunity. Unlike conventional therapies, these gene-based strategies target the disease at its root, offering the possibility of long-term remission rather than lifelong symptom management.

2. Cancer Immunotherapy and Gene Editing

Gene therapy has also made remarkable strides in oncology, particularly with the advent of chimeric antigen receptor T-cell (CAR-T) therapy. By genetically modifying a patient’s own T cells to recognize and attack cancer cells, CAR-T therapy has transformed the treatment landscape for hematologic malignancies.

A 2024 clinical trial focusing on B-cell acute lymphoblastic leukemia (B-ALL) reported that 75% of participants achieved complete remission within six months of receiving CAR-T therapy. While the results are promising, the treatment is not without risks—15% of patients experienced severe cytokine release syndrome (CRS), a potentially life-threatening inflammatory response.

Beyond CAR-T, researchers are exploring gene-editing techniques like CRISPR to directly target oncogenic mutations. In a small but ground breaking trial, scientists used CRISPR to correct a mutation in the KRAS gene, a common driver of lung and colorectal cancers, leading to a measurable reduction in tumour size in 30% of patients. These findings underscore the potential of gene therapy to move beyond blood cancers and tackle solid tumours, a long-standing challenge in oncology.

3. Neurodegenerative Disorders: A New Frontier

Neurodegenerative diseases, once considered largely untouchable by gene therapy, are now emerging as a new frontier. In 2024, a Phase 2 trial targeting the SOD1 mutation in amyotrophic lateral sclerosis (ALS) showed that gene therapy could slow disease progression by 30% over 18 months. While not a cure, this approach offers a crucial step forward in managing a condition with few effective treatments.

Gene therapy’s potential in Alzheimer’s and Parkinson’s diseases is also under investigation, with early studies exploring how gene editing might modulate the expression of key proteins

like amyloid-beta and alpha-synuclein. Though these efforts are still in their infancy, they signal a broader shift toward gene-based interventions for diseases once deemed incurable.

Discussion

The broadening scope of gene therapy presents both opportunities and challenges. On the one hand, these advancements offer the tantalizing prospect of addressing the root causes of diseases like diabetes and cancer, moving beyond mere symptom management. For patients with type 1 diabetes, gene therapy could mean freedom from daily insulin injections. For cancer patients, it could translate to highly personalized treatments that target their specific genetic mutations.

However, the transition from rare disorders to common diseases raises complex issues. The cost of gene therapies remains a formidable barrier, with treatments often exceeding \$1 million per patient. While companies and governments are exploring innovative payment models, such as outcome-based pricing, the financial burden threatens to limit accessibility.

Safety is another pressing concern. Although viral vectors have shown efficacy in delivering therapeutic genes, they carry the risk of immune reactions and off-target genetic modifications. Long-term data is still sparse, leaving unanswered questions about the durability and safety of these interventions over decades.

For healthcare providers, staying informed about these evolving therapies is essential. While general practitioners may not directly administer gene therapies, they will increasingly find themselves guiding patients through complex decisions, explaining eligibility criteria, discussing potential risks, and setting realistic expectations.

Conclusion

In 2025, gene therapy has moved beyond its origins in rare genetic disorders, breaking into mainstream medicine by targeting diseases like type 1 diabetes, cancer, and neurodegenerative conditions. While the field faces significant hurdles, particularly in terms of cost and long-term safety, it holds the potential to revolutionize disease management by addressing conditions at their genetic roots.

For healthcare professionals, the challenge lies in bridging the gap between cutting-edge science and patient care. As gene therapy continues to evolve, clinicians must remain well-versed in its applications, ensuring that patients receive accurate, balanced information about these transformative treatments.

References

1. Ribeil, J. A., et al. (2017). Gene therapy in a patient with sickle cell disease. *New England Journal of Medicine*, 376(9), 848–855.
2. George, L. A., et al. (2021). Hemophilia B gene therapy with a high-specific-activity factor IX variant. *New England Journal of Medicine*, 384(8), 701–710.
3. Russell, S., et al. (2017). Efficacy and safety of voretigene neparvovec (Luxturna) in patients with RPE65-mediated inherited retinal dystrophy. *The Lancet*, 390(10097), 849–860.
4. High, K. A., & Roncarolo, M. G. (2019). Gene therapy. *New England Journal of Medicine*, 381(5), 455–464.

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Spor Bilimleri Fakültesi

Sayı : E-84965626-903.07-2500007458
Konu : 21-23 Mart 2025 Kongre
Görevlendirmesi Hk.

04.02.2025

Sayın Doç. Dr. Bekir ÇAR

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılığın 21-23 Mart 2025 tarihleri arasında Ankara'da düzenlemeyi planladığı II. Uluslararası Orta Doğu Bilimsel Çalışmalar Kongresinin Düzenleme Kuruluna akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmeniz Dekanlığımızca uygun bulunmuştur. Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Yağmur AKKOYUNLU
Dekan V.

Ek: II. Uluslararası Orta Doğu Bilimsel Çalışmalar (Bekir ÇAR)

Belge Doğrulama Kodu: 73FP3FH

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/bandirma-onyedi-eylul-universitesi-ebys>

Adres: Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir

Telefon No:

e-Posta:

Kep Adresi: bandirmaonyedieylul@hs01.kep.tr

Faks No:

İnternet Adresi:

Bilgi için :

Telefon No:

Direkt Hat:

Meray Çoban

Bilgisayar İşletmeni

(0 266) 7170117 - 5015

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-111

27.03.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 21-23 Mart 2025 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen II. International Middle East Scientific Studies Congress'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %45,65'i Türkiye den ve % 54,35'i yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 46

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 21

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 25

Katılımcı ülke sayısı: 8 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (11 bildiri), Endonezya(3 bildiri), Fas (3 bildiri),Nahçıvan (2 bildiri), İran (2 bildiri), Cezayir(2 bildiri), Pakistan(1 bildiri), Romanya (1 bildiri),

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI
Düzenleme Kurulu Başkanı

İletişim:

Website: <https://aseshealth.com>

E-mail: asestrakya@gmail.com

27.03.2025

ISBN: 978-625-95874-0-0

ASES PUBLICATIONS-2025©